

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน

นางสาวปัทมา ชูประเสริฐ

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหบัณฑิต

สาขาวิชาการวางผังเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2550

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

TRANSFORMATION OF URBAN STRUCTURE AND PHYSICAL ELEMENTS OF
MAE HONG SON CITY

Miss Pattama Chooprasert

สถาบันวิทยบริการ

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Urban and Regional Planning Program in Urban Planning

Department of Urban and Regional Planning

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2007

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของ เมืองแม่ฮ่องสอน
โดย	นางสาว ปัฐมา ชูประเสริฐ
สาขาวิชา	การวางผังเมือง
อาจารย์ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริวรรณ ศิลพัชรนันท์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบริหาร

..... คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร. บัณฑิต จุลาคัย)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย คิรินทร์พานุ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริวรรณ ศิลพัชรนันท์)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ผ่องศรี จันทาว)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชศรี ภัคดีสุขเจริญ)

ปัฐมา ชูประเสริฐ: การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน (TRANSFORMATION OF URBAN STRUCTURE AND PHYSICAL ELEMENTS OF MAE HONG SON CITY) อ. ที่ปรึกษา: รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์, จำนวนหน้า 195 หน้า

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 2) ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง โดยใช้วิธีการศึกษาจากการใช้ภาพถ่ายทางอากาศ แผนที่ดิจิทัล(GIS) การสำรวจ และการสัมภาษณ์ ทั้งนี้ ในการศึกษาได้แบ่งช่วงเวลาศึกษาออกเป็น 3 ยุค แบ่งโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ 1) ลักษณะภูมิประเทศและอาณาเขต 2) ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน 3) รูปแบบการใช้ที่ดิน และ 4) ลักษณะสิ่งปลูกสร้าง เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้

จากการศึกษาพบว่า เมืองแม่ฮ่องสอนเป็นเมืองที่มีโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่มีแบบแผนของเมืองไทยใหญ่(ไต) ในระยะเวลาที่ผ่านมา เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองในทั้ง 4 ด้านอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ 1) ลักษณะภูมิประเทศและอาณาเขต มีการขยายตัวของเมืองไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองอย่างมาก 2) ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน ได้มีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมกับภายนอกเมืองและพัฒนาเส้นทางคมนาคมในเมือง ทำให้มีการคมนาคมที่สะดวกมากขึ้นและเป็นตัวนำการเติบโตของเมือง 3) รูปแบบการใช้ที่ดินมีประเภทพื้นที่พาณิชยกรรมเพิ่มขึ้น 2 แห่งของเมือง และ 4) ลักษณะสิ่งปลูกสร้างนั้นเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสถาปัตยกรรมของอาคารบ้านเรือน และรูปแบบการตั้งเป็นกลุ่มบ้าน หรือ ป๊อ ก เปลี่ยนไปเป็นการเกาะตัวไปตามเส้นทางคมนาคมแทน โดยมีปัจจัยสำคัญ คือ นโยบายของรัฐ ได้แก่ การพัฒนาโครงข่ายถนนและสนามบิน และเมืองแม่ฮ่องสอนพัฒนาได้รับการพัฒนาให้เป็นเมืองท่องเที่ยวทางธรรมชาติและศิลปวัฒนธรรม ทั้งนี้ องค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางกายภาพและองค์ประกอบของเมืองแม่ฮ่องสอน คือ 1) ความเชื่อทางศาสนาพุทธและคติความเชื่อพื้นถิ่นของชาวไทยใหญ่ 2) ปัจจัยด้านนโยบายการพัฒนาของรัฐ 3) ช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงของเมือง 3 ยุคจนถึงปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะจากการศึกษาวิจัยในการพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอนควรคำนึงถึงการอนุรักษ์เอกลักษณ์ทางกายภาพของเมืองและวัฒนธรรมประเพณีของชาวไทยใหญ่ ซึ่งในขณะเดียวกันก็ยังสามารถคงความสำคัญทางเศรษฐกิจและสังคมด้านการท่องเที่ยวของเมืองได้

ภาควิชา การวางแผนภาคและเมือง
สาขาวิชา การวางผังเมือง
ปีการศึกษา 2550

ลายมือชื่อนิสิต..... ปัฐมา ชูประเสริฐ
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา..... ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์

4874146025: MAJOR URBAN PLANNING

KEY WORD: TRANSFORMATION / PHYSICAL / ELEMENT / URBAN STRUCTURE / BELIEVE / SETTLEMENT

PATTAMA CHOOPRASERT: TRANSFORMATION OF URBAN STRUCTURE AND PHYSICAL ELEMENTS OF MAE HONG SON CITY. THESIS ADVISOR: ASSOC. PROF. SIRIWAN SILAPATCHARANAN, Ph.D. 195 pp.

The objectives of the research are 1) to study on the transformation of urban structure and physical elements of Mae Hong son city from the past to present, 2) to study the factors that affect the transformation of urban structure and physical elements of city. A survey is conducted using interview methods, aerial photos and digital maps (GIS). The period of the study is separated into 3 periods. According to study the transformation, structure and physical elements are divided into 4 components: 1) geography, boundary and settlement 2) infrastructure and transportation 3) land use and 4) build environment.

The research finds that the pattern of urban structure and physical elements of Mae Hong son city is Tai-Yai's pattern. During the time pasts, there are 4 components of urban transformation: 1) The geography and boundary extend to the north-east of city considerably significance. 2) The infrastructure is developed to connect the routes between inbound and outbound of the city. This influence more convenient transportation and lead the urban growth. 3) There are 2 more commercial nodes in the city. 4) The built environments are affected by the transformation of houses' architecture. Also, pattern of the settlement where people change to settle down along the street instead of assemble in hamlet (called "Pok"). The government policies are the key factors to develop the roads network and airport and to develop Mae Hong son city to be environmental and cultural tourist attractions. However, the important components that cause the transformation of urban structure and physical elements of Mae Hong son city are: 1) Buddhism and local believe of "Tai-Yai" 2) development policy of the government 3) The 3 periods of transformation from the past to present

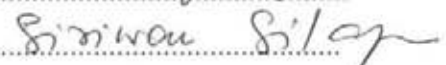
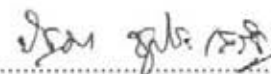
It is suggested that, in order to develop Mae Hong son city, people should concern about preserving the physical identities of the city and the cultural and traditional of "Tai-Yai". At the same time, they should be able to maintain the importance of tourism both in economic and social aspects.

Department Urban and Regional Planning Student's signature.....

Field of study Urban Planning

Academic year 2007

Advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ รศ.ดร. ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์ อาจารย์ที่ปรึกษาที่ให้คำแนะนำด้วยดี และพยายามเข้าใจนิสิตคนนี้อย่างดี และขอบคุณกรรมการผู้สอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน รศ.ดร. ศักดิ์ชัย ศิริจันทร์ภาณุ รศ.ผ่องศรี จันทน์ และ ผศ. ดร.ไชศรี ภักดิ์สุขเจริญ ที่กรุณาให้คำแนะนำอย่างดีจนเป็นวิทยานิพนธ์ที่เรียบร้อยสมบูรณ์ได้ อีกทั้งขอบคุณอาจารย์ทุกท่านในภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้อบรมให้ความรู้ทางด้านวิชาการด้วยดีตลอดการศึกษา และขอขอบคุณ คุณตุ้มและคุณแสง ที่อำนวยความสะดวกต่าง ๆ

ขอขอบคุณทุกท่านในเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งได้ให้ความช่วยเหลือ อันได้แก่ ผู้ให้ข้อมูลทุกท่านที่เต็มใจและให้การต้อนรับอย่างดีมาก ขอขอบคุณ คุณปาดและคุณจุ่มที่อำนวยความสะดวกด้านที่พักที่ปลอดภัยอย่างเต็มที่ คุณเทอด ที่อำนวยความสะดวกด้านมอเตอร์ไซค์ ทำให้การเก็บข้อมูลทำได้สะดวกอย่างมาก และขอขอบคุณสำหรับมิตรน้ำใจทั้งหลายจากทุกคนในเมืองแม่ฮ่องสอนที่ไม่ได้เอ่ยนาม ซึ่งคอยให้การสนับสนุนและช่วยเหลืออย่างเต็มที่และดีเยี่ยม ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งขอบคุณชาวเมืองทุกท่านที่เป็นมิตรต่อกัน ทำให้มีความสุขเมื่อได้ไปเก็บข้อมูลในเมืองแม่ฮ่องสอน และทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์ได้

ขอขอบคุณเพื่อนผังเมืองรุ่น 30 ที่เรียนมาด้วยกันและคอยช่วยเหลือกันตลอดมา เป็นความทรงจำที่มีค่าที่สุดที่ได้มาเรียนรู้ร่วมกัน ขอขอบคุณ หยก ฮั่ว พ้า เจียบ ลิฟ แอม ป็อบ หนุ่ย ที่มีส่วนสำคัญในการจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ทั้งด้านคำปรึกษาและลงมือช่วยเหลืออย่างเต็มที่ กำลัง ขอขอบคุณเพื่อนที่ ม. ธรรมศาสตร์ ได้แก่ กี่ มิ่ง ปลา น้ามนต์ อู๊ด หนิง ที่ให้กำลังใจและคอยช่วยเหลือทุกอย่างตลอดเวลา และเพื่อนอีกหลายคน พี่อูฐ พี่ฝน มะตูม เต็ด ที่คอยแนะนำ ให้ความหวังใจและไถ่ถามเสมอ สำหรับทุกกำลังใจที่ได้เอ่ยนามและไม่ได้เอ่ยนาม ได้ช่วยผลักดันงานชิ้นนี้ให้เดินทางมาจนถึงวันนี้ได้ ต้องขอขอบคุณอย่างจริงใจ

สุดท้าย ขอขอบคุณครอบครัวชูประเสริฐ ที่ได้ให้การสนับสนุนอย่างดีมาก ทั้งทางด้านค่าใช้จ่าย บ้านที่พักพิง กำลังใจดี ๆ และการเลี้ยงดูมาตั้งแต่เล็กจนโต ตลอดจนสนับสนุนให้ได้ศึกษาเรียนรู้อย่างเต็มความสามารถ โดยมีเคยปฏิบัติเสธค่าขอรับรองใดๆ ที่คอยอยู่เคียงข้างและให้ความรักต่อกันเสมอ ขอขอบคุณอย่างแท้จริงค่ะ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฌ
สารบัญภาพ.....	ฎ
สารบัญแผนที่.....	ฉ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามในการวิจัย.....	2
1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	2
1.4 ขอบเขตการศึกษา.....	2
1.5 คำจำกัดความ.....	2
1.6 วิธีการศึกษา.....	4
1.7 แหล่งที่มาของข้อมูล.....	4
1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	6
2.1 แนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง.....	7
2.1.1 นิยามของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง.....	7
2.1.2 คุณค่าและเอกลักษณ์ของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ.....	10
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของเมือง.....	11
2.2.1 นิยามของการเปลี่ยนแปลง.....	11
2.2.2 ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง.....	13
2.3 แนวคิดเกี่ยวกับคติความเชื่อในการตั้งถิ่นฐาน.....	17
2.3.1 ความเชื่อในการตั้งถิ่นฐานของสังคมไทย.....	17
2.3.2 จักรวาลคติเกี่ยวกับการสร้างเมืองทางกายภาพ.....	19

บทที่	หน้า
2.4 แนวคิดเกี่ยวกับชนชาติไต.....	23
2.4.1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชนชาติไต.....	23
2.4.2 การตั้งถิ่นฐานของชาวไต.....	24
2.4.3 โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของหมู่บ้านชาวไต.....	25
2.4.4 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของหมู่บ้านชาวไต.....	28
2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	29
2.6 สรุปแนวคิดและทฤษฎี.....	34
2.7 กรอบแนวคิดในการศึกษา.....	37
บทที่ 3 ขั้นตอนและระเบียบวิธีวิจัย.....	39
3.1 ขั้นตอนการวิจัย.....	39
3.2 ระเบียบวิธีวิจัย.....	39
3.2.1 การศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน.....	40
3.2.2 การศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองแม่ฮ่องสอน ตลอดจนแนวโน้มในอนาคต.....	41
3.2.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	41
3.2.4 การเก็บรวบรวมและแหล่งที่มาของข้อมูล.....	42
3.2.5 การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล.....	44
บทที่ 4 ประวัติศาสตร์และสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา.....	45
4.1 ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของเมืองแม่ฮ่องสอน.....	45
4.1.1 ความเป็นมาของชนชาติไตในจังหวัดแม่ฮ่องสอน.....	45
4.1.2 ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของเมืองแม่ฮ่องสอน.....	47
4.1.3 พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองแม่ฮ่องสอนในอดีต.....	51
4.2 ลักษณะทางกายภาพ.....	52
4.2.1 สภาพทางภูมิศาสตร์ ที่ตั้ง และอาณาเขต.....	53
4.2.2 การใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองแม่ฮ่องสอน.....	54

บทที่	หน้า
4.2.3	การคมนาคนของเมือง.....58
4.2.4	โครงสร้างพ้ันฐาน.....60
4.2.5	โครงสร้างและองค้ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ้องสอน.....61
4.3	ลักษณะทางสังคมและประชากร.....67
4.3.1	ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และประเพณี.....67
4.3.2	ลักษณะทางประชากร.....67
4.4	ลักษณะทางเศรษฐกิจ.....68
4.5	สถานการณ้ด้านการท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ้องสอน พ.ศ. 2547-2548.....69
บทที่ 5 โครงสร้างและองค้ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ้องสอน	
	ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2374-พ.ศ.2550).....70
5.1	ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497) 123 ปี.....70
5.1.1	เหตุการณ์และลักษณะสำคัญ.....70
5.1.2	ลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขต.....72
5.1.3	ลักษณะโครงสร้างพ้ันฐาน.....75
5.1.4	รูปแบบการใช้ที่ดิน.....82
5.1.5	รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง.....85
5.1.6	สรุภาพรวมของยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)90
5.2	ยุคพัฒนาโครงสร้างพ้ันฐาน (พ.ศ. 2497- 2525) 28 ปี.....96
5.2.1	เหตุการณ์และลักษณะสำคัญ.....96
5.2.2	ลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขต.....97
5.2.3	ลักษณะโครงสร้างพ้ันฐาน.....99
5.2.4	รูปแบบการใช้ที่ดิน.....104
5.2.5	รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง.....108
5.2.6	สรุภาพรวมของยุคพัฒนาโครงสร้างพ้ันฐาน (พ.ศ. 2497- 2525).....112
5.3	ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน) 25 ปี.....117
5.3.1	เหตุการณ์และลักษณะสำคัญ.....117
5.3.2	ลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขต.....118

บทที่	หน้า
5.3.3 ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน.....	119
5.3.4 รูปแบบการใช้ที่ดิน.....	126
5.3.5 รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง.....	132
5.3.6 สภาพภาพรวมของยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525- ปัจจุบัน).....	140
5.4 สรุปผลการศึกษา.....	144
5.4.1 ลักษณะการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง แม่ฮ่องสอน.....	144
5.4.2 ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง แม่ฮ่องสอน.....	150
5.5 สภาพภาพรวมการเปลี่ยนแปลงและปัจจัย ตามผลการศึกษา.....	158
5.6 สรุปตามกรอบแนวคิดการศึกษา.....	159
บทที่ 6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	177
6.1 สรุปผลศึกษา.....	178
6.1.1 ภาพรวมการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง แม่ฮ่องสอน.....	178
6.1.2 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง.....	179
6.2 สภาพภาพรวมการเปลี่ยนแปลง.....	180
6.3 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอน.....	181
6.4 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษารั้งต่อไป.....	182
รายการอ้างอิง.....	183
ภาคผนวก.....	186
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	195

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 3.1 ช่วงเวลาศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง แม่ฮ่องสอน.....	40
ตารางที่ 3.2 รายละเอียดข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศที่ใช้ในการศึกษา.....	42
ตารางที่ 4.1 จำนวนประชากรในเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2540-2549.....	68
ตารางที่ 5.1 สรุปลักษณะและปัจจัยของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ในยุคสร้างเมือง พ.ศ. 2374-2497.....	92
ตารางที่ 5.2 สรุปลักษณะและปัจจัยของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ในยุคพัฒนา โครงสร้างพื้นฐานพ.ศ. 2497-2525.....	113
ตารางที่ 5.3 สรุปลักษณะและปัจจัยของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ในยุคเปิดเมืองสู่ การท่องเที่ยว พ.ศ.2525-ปัจจุบัน.....	141
ตารางที่ 5.4 สรุปลักษณะและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ในยุคเปิด เมืองสู่การท่องเที่ยว พ.ศ.2525-ปัจจุบัน.....	161

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 2.1 ตัวอย่างผังหมู่บ้านไต่และแนวการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองปอน.....	27
ภาพที่ 2.2 โครงสร้างทางกายภาพของหมู่บ้านต่างๆ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน.....	30
ภาพที่ 2.3 การวางผังหมู่บ้านในสิบสองพันนาตามอิทธิพลความเชื่อ.....	31
ภาพที่ 2.4 ตัวอย่างผังหมู่บ้านแบบต่างๆ ในสิบสองพันนา.....	31
ภาพที่ 2.5 กรอบแนวคิดการศึกษา.....	38
ภาพที่ 4.1 ที่ตั้งเมืองในดินแดนล้านนา.....	46
ภาพที่ 4.2 เอกลักษณะทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน.....	66
ภาพที่ 5.1 การทำสัมปทานป่าไม้สักบริเวณแม่น้ำปายทางตะวันตกของเมืองแม่ฮ่องสอน	72
ภาพที่ 5.2 วิวต่างมุมต่างพาหนะสำคัญของนักเดินทางและพ่อค้าขายของชาวไทยใหญ่ในอดีต	72
ภาพที่ 5.3 ภาพถ่ายภูมิประเทศของเมืองแม่ฮ่องสอนในอดีต.....	74
ภาพที่ 5.4 ขอบเขตเมืองและตำแหน่งของประตูเมืองในยุคสร้างเมือง พ.ศ. 2374 - 2497.....	76
ภาพที่ 5.5 ร่องน้ำไหลหน้าบ้านในเมืองแม่ฮ่องสอนในยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497).....	78
ภาพที่ 5.6 ระบบร่องน้ำไหลหน้าบ้านยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497).....	79
ภาพที่ 5.7 ซ้ำกำลังบดอัดลูกกรังบนถนนสิงหนาทบำรุงยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497).....	80
ภาพที่ 5.8 ภาพถ่ายมุมสูงเมืองแม่ฮ่องสอนในยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497).....	85
ภาพที่ 5.9 วัดของเมืองแม่ฮ่องสอนยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497).....	88
ภาพที่ 5.10 ลักษณะบ้านเรือน หรือมุงตองตั้งยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497).....	90
ภาพที่ 5.11 ปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497).....	94
ภาพที่ 5.12 อาคารร้านค้าในยุคปัจจุบันของเมืองแม่ฮ่องสอน.....	108
ภาพที่ 5.13 อาคารทางราชการยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497 - 2525).....	110
ภาพที่ 5.14 บ้านไม้สองชั้นบนถนนสิงหนาทบำรุง	110
ภาพที่ 5.15 ปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพยุคพัฒนา โครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497 - 2525)	116

ภาพที่ 5.16 ท่อระบายน้ำของเมืองแม่ฮ่องสอนยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน)	124
ภาพที่ 5.17 ร่องน้ำแม่ฮ่องสอนยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน)	124
ภาพที่ 5.18 สาธารณูปการของเมืองแม่ฮ่องสอนยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน)	125
ภาพที่ 5.19 บริเวณขนส่งโดยสารของเมืองแม่ฮ่องสอนเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน)	125
ภาพที่ 5.20 ทำอากาศยานจังหวัดแม่ฮ่องสอน	126
ภาพที่ 5.21 โรงแรม เกสเฮาส์ ธุรกิจท่องเที่ยวในเมืองแม่ฮ่องสอน	130
ภาพที่ 5.22 การปฏิบัติตามประเพณีทางพุทธศาสนาที่สำคัญของชาวไทยใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอน	133
ภาพที่ 5.23 การตกแต่งหลังค้ำและป้ายต่าง ๆ ตามเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมไทยใหญ่	133
ภาพที่ 5.24 อาคารแบบใหม่บนถนนขุนลุมประพาส	137
ภาพที่ 5.25 อาคารขนาดใหญ่ของเมือง	137
ภาพที่ 5.26 บ้านไทยใหญ่ประยุกต์บนถนนขุนลุมประพาสและถนนสิงหนาทบำรุง	138
ภาพที่ 5.27 บ้านไทยใหญ่ชั้นเดียว มุงตองดิง	138
ภาพที่ 5.28 ศาลเจ้าเมืองแม่ฮ่องสอน	138
ภาพที่ 5.29 ปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน	144
ภาพที่ 5.30 ปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2374 - 2497)	157
ภาพที่ 5.31 สรุปผลการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีเรื่องการเปลี่ยนแปลงและปัจจัย	158
ภาพที่ 5.32 กระบวนการเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบเมืองแม่ฮ่องสอน	159
ภาพที่ 5.33 เปรียบเทียบด้านภูมิประเทศ อาณาเขต การตั้งถิ่นฐานของเมืองแม่ฮ่องสอน	168
ภาพที่ 5.34 เปรียบเทียบโครงสร้างพื้นฐานและเส้นทางคมนาคมของเมืองแม่ฮ่องสอน	170
ภาพที่ 5.35 เปรียบเทียบด้านการใช้ที่ดินของเมืองแม่ฮ่องสอน	172
ภาพที่ 5.36 เปรียบเทียบด้านสิ่งปลูกสร้างของเมืองของเมืองแม่ฮ่องสอน	174

สารบัญแนบที่

	หน้า
แผนที่ 1.1 ตำแหน่งที่ตั้งจังหวัดแม่ฮ่องสอน.....	3
แผนที่ 4.1 ลักษณะภูมิประเทศและบริเวณที่ตั้งเมืองแม่ฮ่องสอน.....	56
แผนที่ 4.2 การใช้ประโยชน์อาคารเมืองแม่ฮ่องสอน.....	57
แผนที่ 4.3 สถานที่สำคัญของเมืองแม่ฮ่องสอน.....	62
แผนที่ 4.4 ระบบคมนาคมของเมืองแม่ฮ่องสอน.....	63
แผนที่ 4.5 ตำแหน่งของวัดในเมืองแม่ฮ่องสอน.....	66
แผนที่ 5.1 ภูมิประเทศ อาณาเขต และการตั้งถิ่นฐานยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374- พ.ศ. 2497).....	77
แผนที่ 5.2 เส้นทางคมนาคมในยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497).....	81
แผนที่ 5.3 การใช้ที่ดินในยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497)	84
แผนที่ 5.4 ตำแหน่งวัดที่สัมพันธ์กับป้อมในยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497).....	87
แผนที่ 5.5 โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนในยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497).....	95
แผนที่ 5.6 ภูมิประเทศ อาณาเขต และการตั้งถิ่นฐานยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525).....	98
แผนที่ 5.7 เส้นทางคมนาคมในยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525)	102
แผนที่ 5.8 สาธารณูปการของเมืองแม่ฮ่องสอนในยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525).....	103
แผนที่ 5.9 การใช้ที่ดิน ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- พ.ศ. 2525).....	107
แผนที่ 5.10 บริเวณของสิ่งปลูกสร้างที่เพิ่มขึ้น ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525).....	111
แผนที่ 5.11 โครงสร้าง และองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ยุคพัฒนาโครงสร้าง พื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525).....	115
แผนที่ 5.12 บริเวณที่ตั้งชุมชนเมืองแม่ฮ่องสอน ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน).....	120
แผนที่ 5.13 ภูมิประเทศ อาณาเขต และการตั้งถิ่นฐานยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน).....	121
แผนที่ 5.14 เส้นทางคมนาคมยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน).....	123
แผนที่ 5.15 การใช้ที่ดิน ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน).....	131

แผนที่ 5.16 บริเวณของสิ่งปลูกสร้างที่เพิ่มขึ้น ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน).....	139
แผนที่ 5.17 โครงสร้าง และองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ยุคเปิดเมืองสู่ การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน).....	143
แผนที่ 5.18 ภาพสรุปการเปลี่ยนแปลงด้านอาณาเขตของเมืองแม่ฮ่องสอน.....	169
แผนที่ 5.19 ภาพสรุปการเปลี่ยนแปลงด้านคมนาคมของเมืองแม่ฮ่องสอน.....	171
แผนที่ 5.20 ภาพสรุปการเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ที่ดินของเมืองแม่ฮ่องสอน.....	173
แผนที่ 5.21 ภาพสรุปการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งปลูกสร้างของเมืองแม่ฮ่องสอน.....	175
แผนที่ 5.22 ภาพสรุปการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของ เมืองแม่ฮ่องสอน.....	176

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง เป็นสิ่งที่บ่งบอกให้เห็นลักษณะทางกายภาพของเมืองอย่างชัดเจน โดยประกอบไปด้วยสิ่งที่มีธรรมชาติสร้างและสิ่งที่มีมนุษย์เป็นผู้สร้าง หากมองภาพเมืองจากมุมสูง จะเห็นเส้นทางถนน เส้นทางน้ำ ซึ่งกำหนดให้เห็นโครงสร้าง ขอบเขต และรูปทรงของเมือง เป็นเสมือนโครงสร้างยึดร่างของเมืองไว้ และเมื่อมองลึกลงเข้าไปภายใต้โครงสร้างนั้นจะเห็นต้นไม้ พื้นที่โล่ง อาคารบ้านเรือน ตลอดจนสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่สำคัญและจำเป็นต่อคนในเมือง

เมืองแม่ฮ่องสอนมีลักษณะและเอกลักษณ์เฉพาะของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองอย่างชัดเจน โดยมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานเป็นเอกลักษณ์ของชาวไทยใหญ่ ที่มีคติความเชื่อ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของตนเอง เมืองมีลักษณะเด่นทางภูมิประเทศและธรรมชาติ ที่ทำให้การสร้างเมืองและองค์ประกอบทางกายภาพภายในเมือง อย่างแตกต่างและน่าสนใจ

ปัจจุบัน เมืองแม่ฮ่องสอนกลายเป็นเมืองที่บทบาทเป็นเมืองท่องเที่ยวที่สำคัญ เนื่องจากส่วนหนึ่งนั้นคือมีโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองเป็นจุดดึงดูดและส่งเสริมการท่องเที่ยว แต่การพัฒนาด้านการท่องเที่ยวก็ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของเมืองในด้านต่างๆ ทั้งนี้ จากการศึกษาของอดิศร เรือลม¹ เรื่อง ผลกระทบการท่องเที่ยวต่อการพัฒนาเมืองกรณีศึกษาเมืองแม่ฮ่องสอน นั้น ระบุว่า การขยายตัวของการท่องเที่ยวส่งผลให้มีการพัฒนาและขยายพื้นที่บริการเพื่อรองรับการท่องเที่ยวภายในเมืองเป็นอย่างมาก มีการขยายตัวของการใช้ที่ดิน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน มีค่าครองชีพสูงขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลอย่างมากต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่มีเอกลักษณ์ของเมือง

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จึงมีความจำเป็นยิ่ง เพื่อสร้างความเข้าใจเอกลักษณ์ทางกายภาพของชาวไทยใหญ่ที่สัมพันธ์กับระบบสังคมและเศรษฐกิจ รวมทั้งศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ เพื่อสามารถสร้างเป็นแนวทางเบื้องต้นในการพัฒนาเมืองได้

¹ อดิศร เรือลม, "ผลกระทบการท่องเที่ยวต่อการพัฒนาเมือง กรณีศึกษาเมืองแม่ฮ่องสอน จ.แม่ฮ่องสอน," (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).หน้า ๖.

1.2 คำถามในการวิจัย

โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนมีลักษณะอย่างไร และสอดคล้องสัมพันธ์กับระบบสังคมและเศรษฐกิจอย่างไร ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบดังกล่าวเกิดขึ้นด้วยเงื่อนไข ปัจจัย ในช่วงเวลาใด รวมทั้งมีแนวทางใดที่จะรักษาโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนไว้ได้

1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1) ศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

2) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ตลอดจนแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในอนาคต

1.4 ขอบเขตการศึกษา

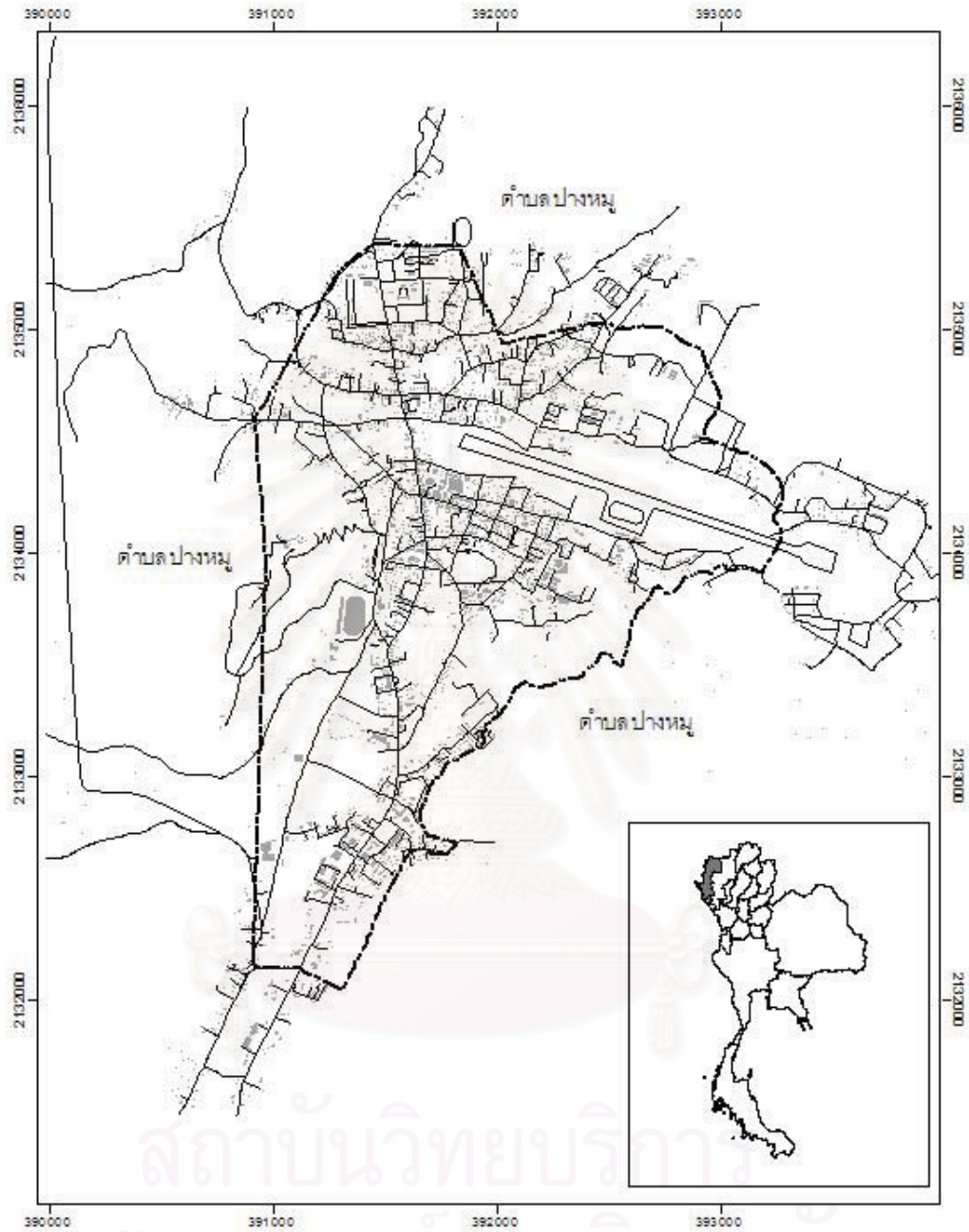
ขอบเขตด้านพื้นที่ : ครอบคลุมพื้นที่เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีพื้นที่โดยรวม 6.00 ตารางกิโลเมตร มีประชากรปี 2548 จำนวน 6,023 คน มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

- ทิศเหนือ ติดกับเขตพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลปางหมู อ.เมืองแม่ฮ่องสอน
- ทิศใต้ ติดกับเขตพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลปางหมู อ.เมืองแม่ฮ่องสอน
- ทิศตะวันออก ติดกับเขตพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลปางหมู อ.เมืองแม่ฮ่องสอน
- ทิศตะวันตก ติดกับเขตพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลปางหมู อ.เมืองแม่ฮ่องสอน

ขอบเขตด้านเนื้อหา : ศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เพื่อเสนอกรอบแนวทางเชิงนโยบายทางผังเมืองที่ควรคำนึงถึงในพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอน

1.5 คำจำกัดความ

นิยามของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ สรุปได้ว่า “โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง” หมายถึง ลักษณะทางกายภาพของเมืองที่ประกอบไปด้วยทั้งส่วนที่เป็น “โครงสร้าง” ของเมือง อันได้แก่ ลักษณะภูมิประเทศ อาณาเขต ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน และส่วนที่เป็น “องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง” ได้แก่ รูปแบบการใช้ที่ดินและรูปแบบของสิ่งปลูกสร้าง

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและ องค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน	
แผนที่ 1.1 ตำแหน่งที่ตั้งเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน	
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน อาคาร	ภาควิชา ภาควางแผนภาคและเมือง คณะ สถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 0 0.3 0.6 กม. ที่มา : ปรับจาก พ.ศ. 2558 โดยผู้วิจัย พ.ศ. 2560

1.6 วิธีการศึกษา

1) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทางด้านคติความเชื่อการตั้งถิ่นฐานในสังคมไทย โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง การเปลี่ยนแปลงของเมือง เพื่อกำหนดกรอบการศึกษาและแนวทางการวิเคราะห์

2) ศึกษาพัฒนาการของเมืองทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ประวัติความเป็นมาของพื้นที่ ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน โดยอาศัยการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แผนที่ภูมิประเทศ ภาพถ่ายทางอากาศในแต่ละช่วงเวลา ร่วมกับการสำรวจภาคสนาม เพื่อบันทึกข้อมูลด้านโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน สัมภาษณ์บุคคลสำคัญในพื้นที่ที่สามารถให้ข้อมูลได้ เพื่อทราบลักษณะและการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมือง ตลอดจนสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และสังเกตการณ์โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองที่สำคัญต่อการใช้ชีวิตของผู้คนในเมือง

3) จัดระบบข้อมูลเป็นการบันทึก ปรับปรุงข้อมูลที่รวบรวมมาได้ ด้วยการจัดระเบียบ แยกประเภทและช่วงเวลาเพื่อสะดวกต่อการวิเคราะห์

4) วิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งหมด นำทฤษฎี และหลักการ รวมถึงแนวความคิดต่างๆมาประกอบการวิเคราะห์ ในรูปแบบการพรรณนา แสดงแผนที่ ตาราง และรูปภาพ

5) สรุปการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอน

1.7 แหล่งที่มาของข้อมูล

1.7.1 ข้อมูลปฐมภูมิ ได้จากการศึกษาภาคสนาม โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนหลัก ได้แก่

1) การสำรวจภาคสนาม (Field Survey) โดยดูจากแผนที่ดิจิทัล (GIS) ปี 2538 และภาพถ่ายทางอากาศจำนวน 5 ปี ได้แก่ พ.ศ. 2497, 2520, 2536, 2532 และ 2545 และการสำรวจสภาพปัจจุบันประกอบเพิ่มเติมด้วย ได้แก่ ขอบเขตเนื้อเมือง การใช้ประโยชน์ที่ดิน การใช้ประโยชน์อาคาร ถนน สาธารณูปโภคและสาธารณูปการของเมือง

2) การสังเกต (Observation) โดยการสังเกตการณ์โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองที่สำคัญต่อการใช้ชีวิตของผู้คนในเมือง

3) การสัมภาษณ์ (Interview) ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกหรือแบบไม่มีโครงสร้างในการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลง โดยการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ หรือ Key Informants โดยมีมุ่งเน้นสัมภาษณ์ เรื่อง1) ลักษณะและการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพในแต่ละช่วงเวลา ได้แก่ สภาพทั่วไปทางกายภาพของพื้นที่และพัฒนาการของเมือง และ2) ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

1.7.2 ข้อมูลทุติยภูมิ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท

1) ข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์ ข้อมูลสถิติ และเอกสารทางราชการ ได้แก่

- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน
- สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัด
- สำนักงานสถิติจังหวัดแม่ฮ่องสอน
- เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน
- ห้องสมุดประชาชนจังหวัดแม่ฮ่องสอน
- หอสมุดสำนักวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2) แผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ ได้แก่

- แผนที่ภูมิประเทศมาตราส่วน 1:50,000 ชุด L7018 ของกรมแผนที่ทหาร ชื่อระวาง 45471 จังหวัดแม่ฮ่องสอน
 - แผนที่ดิจิทัลเมืองแม่ฮ่องสอน มาตราส่วน 1:4,000 พ.ศ. 2538 ของสำนักงานโยธาธิการและผังเมือง กระทรวงมหาดไทย
 - ภาพถ่ายทางอากาศ จำนวน 5 ปี ของกรมแผนที่ทหาร โดยภาพถ่ายทางอากาศที่นำมาแสดงประกอบการวิเคราะห์ให้เพียง 3 ปี คือ 2497, 2520 และ 2545 เนื่องจากเป็นภาพที่อยู่ในช่วง พ.ศ. ที่ได้มีการแบ่งช่วงยุคสมัย และสามารถเปรียบเทียบภาพการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองได้ชัดเจน

1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ทราบถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง เพื่อสามารถรักษาหรืออนุรักษ์โครงสร้างและองค์ประกอบที่สำคัญทางคติความเชื่อและวิถีชีวิตของเมืองแม่ฮ่องสอนไว้ได้ และยังสามารถพัฒนาเมืองให้มีบทบาททางเศรษฐกิจและสังคมควบคู่ไปได้

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองใช้แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในเรื่องของการตั้งถิ่นฐานตามคติความเชื่อของสังคมไทย แนวคิดด้านโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง การเปลี่ยนแปลงของเมือง และศึกษาแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำเสนอลักษณะการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยการเปลี่ยนแปลงเพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการนำมาประยุกต์เปรียบเทียบในการศึกษาและแนวทางในการวิเคราะห์

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

2.1.1 นิยามของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

2.1.2 คุณค่าและเอกลักษณ์ของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

2.2.1 นิยามของการเปลี่ยนแปลง

2.2.2 ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง

2.2.3 ความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทาง

กายภาพกับระบบเศรษฐกิจ และสังคม

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับคติความเชื่อในการตั้งถิ่นฐาน

2.3.1 ความเชื่อในการตั้งถิ่นฐานของสังคมไทย

2.3.2 จักรวาลคติเกี่ยวกับการสร้างเมืองทางกายภาพ

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับชนชาติไต

2.4.1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชนชาติไต

2.4.2 การตั้งถิ่นฐานของชาวไต

2.4.3 โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของหมู่บ้านชาวไต

2.4.4 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของหมู่บ้านชาว

ไต

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.6 สรุปแนวคิด ทฤษฎี การวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

ศึกษาเพื่อกำหนดความหมาย และลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง เพื่อนำไปสู่การศึกษาในงานวิจัยนี้ได้

2.1.1 นิยามของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

การค้นคว้าถึงความหมายและลักษณะของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง จะต้องทำความเข้าใจก่อนว่า “เมือง” ประกอบด้วยอะไร ซึ่งจากการค้นคว้า พบว่าเมืองจะมีองค์ประกอบต่างๆ ร่วมกัน 5 ประการ¹ ได้แก่

1. ธรรมชาติ (Nature) ได้แก่ สภาพภูมิประเทศ ลักษณะทางกายภาพของพื้นดิน พืชพันธุ์ชีวิตสัตว์ ภูมิอากาศ รวมกันเป็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

2. คน (Man) ได้แก่ ความต้องการด้านชีวภาค คือ อากาศ อุณหภูมิ ที่ว่าง ความรู้สึกสัมผัส (Sensation) และการรับรู้ (Perception) ได้แก่ ประเภทสัมผัสทั้ง 5 รูปแบบทางสังคม แบบแผนการดำรงชีวิต สิ่งต่างๆ เหล่านี้หล่อหลอมกันรวมเป็นสังคม

3. สังคม (Society) ได้แก่ ความหมายของประชากร วัฒนธรรม การศึกษา สุขภาพและสวัสดิการ เป็นต้น

4. โครงสร้างทางกายภาพ (Shells) คือ บ้านพักอาศัย สถานบริการชุมชน สถานที่ใช้ในการสัญจร ตลาด ศูนย์ราชการ สถานที่ต่าง ๆ เหล่านี้ใช้ประกอบกิจกรรมต่างๆ

นอกจากนี้ จากการค้นคว้าในงานของ ฉัตรชัย พงศ์ประยูร โดยสรุปพบว่า “เมือง” ประกอบไปด้วย อาณาเขต ดินแดน มีจุดเริ่มต้นของเมือง เช่น เมืองตั้งอยู่ริมแม่น้ำ หรือริมเส้นทาง การคมนาคมเป็นต้น และมีองค์ประกอบย่อยๆ ได้แก่ กิจกรรม การใช้ที่ดิน สถาบันต่าง ๆ ร่วมกันประกอบเป็นเมืองขึ้นมา ทั้งนี้ ยังไม่พบว่ามีเกณฑ์ในการศึกษาเมืองในแง่พื้นที่อันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป ซึ่งได้มีการนำเสนอสิ่งที่ควรคำนึงถึงในการศึกษาโครงสร้างของเมืองนั้นควรพิจารณาถึง โดยผู้วิจัยได้สรุปมาในส่วนของที่น่าสนใจได้ ได้แก่ พัฒนาการของเมือง ความเจริญของเมืองที่พัฒนามาจากอดีต หน้าที่ของเมือง สภาพแวดล้อมของเมือง การคมนาคม และรูปแบบการใช้ที่ดิน เป็นต้น

จากแนวคิดเรื่องเมืองที่รวบรวมมานี้ แสดงให้เห็นว่า เมืองประกอบไปด้วยส่วนที่เป็นลักษณะทางกายภาพและลักษณะทางสังคม ซึ่งในการศึกษาคั้งนี้มุ่งเน้นศึกษาทางกายภาพ ดังนั้น กล่าวได้ว่า โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองเป็นองค์ประกอบทางด้านกายภาพของเมือง ทั้งนี้ ได้ทำการค้นคว้าถึงรายละเอียดที่สำคัญ ที่บอกถึงลักษณะทางกายภาพ

¹ Doxiadis, C.A., *Ecology and Ekistics*, ed. Gerald Dix (London: Elex Books Ltd., 1977), อ้างถึงใน คณิตชา รอดเรืองศรี, “ความสัมพันธ์ระหว่างความคิดความเชื่อกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน” ม.ป.ป. (เอกสารไม่มีตีพิมพ์เผยแพร่), : 13.

ของเมืองจากนักคิดหลายท่าน เพื่อนำมากำหนดความหมายของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองในการศึกษาคั้งนี้ ได้ดังนี้

นพนนท์ ตาปนานนท์² กล่าวว่า ข้อมูลด้านกายภาพจำแนกเป็นสภาพธรรมชาติ (Nature Environment) และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (Built or Man-made Environment) สภาพทางธรรมชาติ ได้แก่ สภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ธรณีสัณฐาน อุทกวิทยา แหล่งน้ำและทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ อาคารและสิ่งก่อสร้าง โครงข่ายคมนาคมและขนส่ง และสาธารณูปโภค ตลอดจนการแก้ไขปรับปรุงสภาพทางธรรมชาติในลักษณะต่างๆ

รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม³ อธิบายว่า ลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณเป็นบริเวณที่มีคูน้ำและคันดินหรือกำแพงล้อมรอบเป็นสำคัญ ขนาดของเมืองจะใหญ่หรือเล็กแค่ไหนขึ้นอยู่กับขนาดของบริเวณคูน้ำและกำแพงล้อมรอบ

ดร. ธิดา สาระยา⁴ กล่าวว่า โครงสร้างทางกายภาพของเมือง ได้แก่ คูน้ำ และกำแพงที่โอบล้อมแหล่งชุมชน สระน้ำ วัด บริเวณที่อยู่อาศัยของเจ้านายและขุนนาง กับบริเวณที่อยู่อาศัยของประชาชนโดยทั่วไป

สุรพล ดำริห์กุล⁵ กล่าวถึงรูปแบบและลักษณะทางกายภาพของเมือง โดยอ้างถึง ผ่องศรี วนาลิน และทิวา ศุภจรรยา พบว่าลักษณะรูปร่างของคูน้ำคันดินล้อมรอบเมืองโบราณมีหลายรูปแบบ ซึ่งจัดออกเป็นกลุ่มได้ 8 รูปแบบ คือ 1.ชนิดไม่มีรูปแบบ จะเป็นลักษณะรูปร่างคดเคี้ยวไปมาจนบรรจบเป็นวงล้อม 2. รูปแบบวงกลม 3. รูปแบบวงรี 4. รูปแบบสี่เหลี่ยมมน แนวคูน้ำคันดินมีลักษณะคล้ายรูปสี่เหลี่ยม แต่ที่มุมจะมีลักษณะมน 5. รูปแบบสี่เหลี่ยมมุมมน คูน้ำคันดินมีลักษณะเป็นแนวตรงทั้งสี่ด้าน 6. รูปแบบหลายเหลี่ยม 7. รูปแบบที่อาศัยธรรมชาติเป็นแนวล้อม เป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดินขุดขึ้นเป็นแนวบางส่วน อีกส่วนหนึ่งจะใช้ทางน้ำธรรมชาติเป็นปราการ 8. รูปแบบเมืองซ้อน เมืองโบราณในกลุ่มนี้มีลักษณะคูน้ำคันดินซ้อนเป็นหลายรอบทั้งนี้เชื่อว่าเมืองโบราณที่มีรูปร่างต่างกันไม่ได้สร้างในเวลาเดียวกันแต่จะมีวิวัฒนาการไปตามลำดับ ต่อเมื่อรู้จักเทคนิคและมีความรู้ในการสร้างเมือง ประกอบกับความคุ้นเคยและเชื่อถือในลัทธิ จึงมีการพัฒนาขึ้นเป็นลำดับให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและการใช้งานมากขึ้น

² นพนนท์ ตาปนานนท์, "เอกสารประกอบการบรรยายวิชา Urban Planning 2503618" ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป., หน้า 10. (เอกสารไม่มีตีพิมพ์เผยแพร่)

³ สุรพล ดำริห์กุล, ขวงเมืองและวัดหัวขวง : องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 5.

⁴ ธิดา สาระยา, รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและพัฒนาการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537), หน้า 106-107.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5-6.

อรศิริ ปาณินท์⁶ ทำการศึกษาลักษณะของโครงสร้างทางกายภาพของหมู่บ้านชาวไตพบว่า มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ของบริเวณที่ตั้ง อันได้แก่ แหล่งน้ำ ที่ราบเชิงเขา และประกอบด้วยองค์ประกอบทางกายภาพที่รวมกันขึ้นเป็นลักษณะเฉพาะของโครงสร้างทางกายภาพของหมู่บ้าน คือ สิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่เป็นผลมาจากคติความเชื่อ เช่น วัด เสาเฝ้าบ้าน บ่อน้ำขุดเอง เป็นต้น

จากการทบทวนแนวคิดข้างต้น ทำให้ทราบว่าโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองคือลักษณะทางกายภาพของเมือง ทั้งในส่วนที่เป็นธรรมชาติสร้าง(Nature Environment) และ มนุษย์เป็นผู้สร้าง (Built or Man-made Environment) โดยนักคิดหลายท่านที่กล่าวมาในข้างต้นให้ตัวอย่างทางกายภาพที่มีลักษณะร่วมกันคือ ประกอบด้วย ลักษณะภูมิประเทศ แหล่งน้ำ กำแพงเมือง คูน้ำ โครงข่ายคมนาคม สาธารณูปโภค อาคาร วัด วัง บ้านเรือน สะพาน อีกทั้งกล่าวถึงรูปทรงของเมืองที่แตกต่างกันไปในแต่ละเมือง เป็นต้น ซึ่งเป็นการกล่าวถึงลักษณะทางกายภาพของเมืองทุกส่วนนั่นเอง

โดยรวมแล้วคือการกล่าวถึง สิ่งที่เป็นลักษณะทางธรรมชาติของเมืองหรือลักษณะภูมิประเทศ อาทิ ลักษณะพื้นที่ เป็นที่ราบ ที่ลุ่ม ที่สูง แหล่งน้ำ เป็นต้น และกล่าวถึงสิ่งที่มีมนุษย์เป็นผู้สร้างคือสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ภายในเมืองหรือดัดแปลงจากธรรมชาติ อาทิ ถนน อาคารบ้านเรือน พระราชวัง บ่อน้ำ สะพาน เป็นต้น ทั้งหมดนี้ จึงนำมาสู่การประมวลได้ว่าโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองนั้นประกอบไปด้วย สิ่งที่เป็นรูปแบบและลักษณะที่เห็นได้ด้วยสายตา โดยเมืองย่อมประกอบไปด้วยทั้งส่วนที่เป็น “โครงสร้าง” และ “องค์ประกอบ” เนื่องจากต่างก็เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่แสดงให้เห็นภาพของเมืองทางกายภาพทั้งระบบได้

ดังนั้น ส่วนที่มีลักษณะเป็น “โครงสร้าง” ของเมืองทางกายภาพ คือ ลักษณะที่ครอบคลุมให้เห็นลักษณะของเมืองในเชิงภาพกว้างหรือเชิงขอบเขต ซึ่งเป็นได้ทั้งสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้นและมนุษย์สร้างขึ้น ทำให้ผู้วิจัยสามารถให้ความหมายได้ว่า เป็นลักษณะทางภูมิประเทศ และโครงสร้างพื้นฐาน

ส่วน “องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง” คือ สิ่งต่างๆ ทางกายภาพที่เห็นได้ด้วยสายตา ซึ่งตั้งอยู่ภายในเมือง เป็นในลักษณะของสิ่งปลูกสร้างของมนุษย์ เช่น อาคารต่างๆ บ้านเรือน บ่อน้ำ เป็นต้น ทำให้ผู้วิจัยสามารถให้ความหมายได้ว่า เป็นลักษณะของสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ภายในเมือง ซึ่งสิ่งปลูกสร้างต่างๆ นั้น มีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันไปตามการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ เช่น เป็นร้านค้า บ้านพักอาศัย วัด สนามกีฬา เป็นต้น ซึ่งเมื่อตั้งอยู่รวมกันภายในเมือง หรือ ในทางผังเมืองเรียกว่า รูปแบบการใช้ที่ดินของเมืองนั่นเอง

ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้ สามารถให้นิยามคำว่า “โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง” จากการประมวลแนวคิดทฤษฎีที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น และจากการที่ผู้วิจัยเพิ่มเติม

⁶ อรศิริ ปาณินท์, สถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2539), หน้า 28-33.

เพื่อให้ครบถ้วน จึงให้นิยามว่า โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง คือ ลักษณะทางกายภาพของเมืองที่มีองค์ประกอบของส่วนที่เป็น “โครงสร้าง” และ “องค์ประกอบ” ทางกายภาพ ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็นลักษณะ 4 ด้าน แบ่งได้ดังนี้ 1) ลักษณะภูมิประเทศ อาณาเขต และการตั้งถิ่นฐาน 2) โครงสร้างพื้นฐานและเส้นทางคมนาคม 3) การใช้ที่ดิน 4) สิ่งปลูกสร้าง

2.1.2 คุณค่าและเอกลักษณ์ของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ

Alan Dobby⁷ กล่าวถึงลักษณะทางกายภาพที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ (identity) ของเมืองอันเกิดจากภาพรวม (Image) ว่าเป็นการรวมตัวของกลุ่มอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ ที่ปรากฏอยู่ในเมือง การใช้พื้นที่ทำกิจกรรมต่างๆ ของเมือง การแบ่งที่ดินเป็นส่วนต่างๆ ด้วยถนน หรือลานโล่งรูปแบบทางเรขาคณิตของกลุ่มอาคารที่อยู่รวมกัน ลักษณะความสูงของอาคาร รวมทั้งความสูงในด้านภูมิประเทศ รวมถึงรูปแบบเฉพาะของเมืองหรือลักษณะทางผังเมืองโครงข่ายถนน ทั้งนี้ขนาดของเมืองและประชากรถือเป็นส่วนสำคัญตลอดจนบรรยากาศแบบใดแบบหนึ่งของเมือง ลักษณะกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และสังคมเมือง เหล่านี้ล้วนเป็นองค์ประกอบที่ประกอบกันทำให้เมืองนั้นมีเอกลักษณ์หรือมีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากเมืองอื่นๆ

นอกจากนี้เขายังได้กล่าวถึงองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองที่มีคุณค่าที่ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดเอกลักษณ์ของเมือง คือ ลักษณะทางด้านสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ง่ายและสร้างความประทับใจเป็นอันดับแรกก่อนที่จะให้ความสนใจพื้นที่โดยรอบ ซึ่งได้แก่ อาคาร หรือสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ นับตั้งแต่ อนุสาวรีย์ สะพาน ประสาท พระราชวัง โบสถ์ วิหาร วัด หรือ ศาสนสถานอื่นๆ เป็นต้น ทั้งนี้ การกล่าวถึงลักษณะทางกายภาพของ Alan Dobby เป็นการกล่าวถึงลักษณะทางกายภาพที่มีเอกลักษณ์และเป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์

ประสงค์ เขียมอนันต์⁸ ได้กล่าวถึงเอกลักษณ์ของเมืองว่า เอกลักษณ์ของเมืองเกิดขึ้นจากองค์ประกอบของเมือง ได้แก่ ธรรมชาติ มนุษย์ สังคม สิ่งปลูกสร้าง และโครงข่ายการสื่อสารและคมนาคม นอกจากนี้ เอกลักษณ์ของเมืองยังเกิดจากวัฒนธรรมของชาวเมือง และยังขึ้นอยู่กับจำนวนและลักษณะของประชากร ขนาดและลักษณะทางกายภาพของเมืองและฐานเศรษฐกิจของเมืองด้วย เมืองบางเมืองมีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นมาก อาคารในเมืองเป็นอาคารสูงเบียดกันเป็นแท่งเป็นกลุ่มใหญ่ที่ดินราคาแพง หรือเมืองบางเมืองมีการตั้งถิ่นฐานมานานนับร้อยปี มีพลเมืองมาอาศัยอยู่อย่างต่อเนื่อง องค์ประกอบของเมืองในอดีตยังปรากฏชัดเจน ได้แก่ คูเมือง

⁷ Alan Dobby, *Conservation and Planning* (London: Hutchinson, 1978), p.32.

⁸ ประสงค์ เขียมอนันต์, “วันผังเมืองโลก มิติใหม่ของการพัฒนาเมือง”, เอกสารในการสัมมนาเรื่อง การพัฒนาเมือง: ชุมชนเมืองในแนวอนุรักษ์, สถานที่ศูนย์เยาวชนไทย-ญี่ปุ่น ดินแดง 6 พฤศจิกายน 2546. (เอกสารไม่มีตีพิมพ์เผยแพร่), อ้างถึงใน ญาดา นาคะสิทธิ์, “การอนุรักษ์ชุมชนชาวไทยวนบ้านยางหลวง จังหวัดเชียงใหม่” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาการศึกษา ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), : 18.

กำแพงเมือง ป้อม หอรบ ประตู อาคารสาธารณะ แบบแผนถนน อาคารสาธารณะ ทางน้ำ
 สาธารณะ แบบแผนถนน เนื้อเมือง และที่โล่ง ลักษณะของความเป็นเมืองเก่าจึงปรากฏชัดเจน
 เช่น เมืองเชียงใหม่ เชียงแสน ลำปาง น่าน กำแพงเพชร นครราชสีมา ร้อยเอ็ด สุรินทร์ ลพบุรี
 เพชรบุรี นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี และ กรุงเทพมหานคร เป็นต้น ทั้งนี้เอกลักษณ์ของเมือง
 อาจรวมกันเป็นกลุ่มเป็นย่านหรือทั้งเมืองก็ได้

ดังนั้น ในกรณีนี้ โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ถือเป็นารแสดงถึงเอกลักษณ์
 ของเมืองอีกด้วย โดยสรุปแล้ว ร่องรอยของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่ยังปรากฏอยู่
 มาจนถึงปัจจุบัน คือสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของเมือง ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและ
 องค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนจึงจำเป็นต้องเข้าใจในลักษณะของคุณค่า
 เอกลักษณ์ทางกายภาพที่ยังคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน เพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้แนวคิดนี้ในการ
 แสดงให้เห็นภาพโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่มีเอกลักษณ์ของเมือง เพื่อสามารถ
 เสนอแนะแนวทางการพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอนที่จะต้องคำนึงถึงโครงสร้างและองค์ประกอบทาง
 กายภาพที่มีเอกลักษณ์นั่นเอง

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของเมือง

ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของเมือง เพื่อวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและ
 องค์ประกอบทางกายภาพ ตลอดจนปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ตามวัตถุประสงค์ของ
 การศึกษา

2.2.1 นิยามของการเปลี่ยนแปลง

Moore⁹ กล่าวถึง การแปรเปลี่ยน (Transformation) กับการเปลี่ยนแปลง (Change) กล่าว
 ว่า ทั้ง 2 คำมีความหมายที่คล้ายกัน เป็นลักษณะตามธรรมชาติที่ต้องเกิดขึ้น มีความหมาย
 โดยทั่วไปคือ การที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เปลี่ยนสภาพจากที่เคยเป็นอยู่มาเป็นสภาพใหม่ โดยมี
 องค์ประกอบของเวลาเป็นเครื่องกำหนด และเป็นเสมือนเครื่องหมายสำคัญที่แสดงว่าได้มีการ
 เปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นแล้ว การเปลี่ยนแปลงสามารถเกิดขึ้นได้กับทุกสิ่ง ทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นเองตาม
 ธรรมชาติ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เมื่อพิจารณาสังคมมนุษย์ที่เราอาศัยอยู่ พบว่า การเปลี่ยนแปลง
 เกิดขึ้นได้กับสังคมมนุษย์ตลอดเวลา และเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ การเปลี่ยนแปลงจึงเป็น
 ลักษณะธรรมดาของสังคมมนุษย์ แม้ว่าจะมีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ที่คล้ายคลึง
 กันในเวลาใกล้เคียงกัน แต่ก็ไม่มีทางที่ทุกสังคมจะเกิดการเปลี่ยนแปลงได้เหมือนกันทุกอย่าง

⁹ Wilbert E. Moore, *Social Change* (Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice Hall, 1963), p.3-4. อ้างถึงใน วิลาวัณย์ ภมร
 สุวรรณ , วิทยานิพนธ์เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม” (ปริญญา
 ดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 17.

เนื่องมาจากความไม่เหมือนกันในตัวบุคคลที่เกี่ยวข้อง รวมถึงสภาพแวดล้อมต่างๆ ทั้งสภาพทางภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข¹⁰ กล่าวว่าการเปลี่ยนแปลง หมายถึง การที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้แปรสภาพจากที่เคยเป็นอยู่มาเป็นสภาพใหม่โดยมีองค์ประกอบของเวลาเป็นเครื่องกำหนด การเปลี่ยนแปลงแบ่งออกเป็น 3 แบบ ได้แก่ (1) การเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ (Evolution) เป็นการเปลี่ยนแปลงช้าๆ ผลของการเปลี่ยนแปลงไม่ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกหรือวิถีชีวิตของคนมากนัก ส่วนใหญ่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (2) การเปลี่ยนแปลงแบบพัฒนา (Development) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้ล่วงหน้า โดยมีการกำหนดเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงผลของการเปลี่ยนแปลงจะเป็นที่ยอมรับของสังคมหากได้วางแผนตามความต้องการของกลุ่มชนนั้น และ (3) การเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ (Revolution) เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบฉับพลันจากระบบหนึ่งไปสู่ระบบหนึ่ง โดยยกเลิกระบบเก่าโดยสิ้นเชิงและมีการจัดระบบใหม่และดำเนินการอย่างรวดเร็วการเปลี่ยนแปลงประเภทนี้ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกและจิตใจของประชาชนส่วนใหญ่

Harry L. Gamham¹¹ กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของลักษณะทางกายภาพของเมืองที่มีเอกลักษณ์ว่า บุคลิกลักษณะของเมืองมักเปลี่ยนไปไม่กลับคืนมา โดยการเจริญเติบโตของเมืองเป็นประเด็นหลัก การขาดแคลนคุณลักษณะของเมืองนั้นมักจะไม่มีความในพื้นที่สังเกตจนกว่าจะปรากฏชัด และจนกระทั่งวิถีชีวิตประจำวันเปลี่ยนไปส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวร

Roy Worskett¹² ได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงที่แสดงให้เห็นถึงปัจจัยและลักษณะของการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนแนวทางการรับมือกับความเปลี่ยนแปลง ผ่านแนวคิดหลักการและเป้าหมายของการอนุรักษ์ว่า เราไม่สามารถที่จะปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในยุคสมัยต่างๆ ได้ สภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจะเป็นแรงผลักดันให้เกิดความต้องการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพไปด้วย และหากการอนุรักษ์เป็นสิ่งที่มีความสำคัญแล้ว เราจะต้องผสมผสานระหว่างการเปลี่ยนแปลงใหม่กับโครงสร้างเก่าของเมือง เพราะโดยข้อจำกัดทางเศรษฐกิจเราไม่อาจสร้างเมืองใหม่ทั้งเมืองได้ เราจะต้องสร้างการเปลี่ยนแปลงใหม่ที่ไม่ทำลายคุณค่าของอาคารเก่า ตลอดจนเอกลักษณ์ของเมืองที่เราต้องการจะอนุรักษ์ไว้ เพราะประวัติศาสตร์จะมีความหมายต่อโลกปัจจุบันและมีความต่อเนื่องกับอดีตแล้ว ก็จะต้องมองถึงการรักษาสภาพแวดล้อมของเมืองที่มีชีวิตชีวาของเมืองด้วย นอกจากนี้ ภูมิทัศน์ ก็เป็นสิ่งที่บ่งบอก

¹⁰ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม: แนวทางการวิเคราะห์และการวางแผน (กรุงเทพฯ: 2536), หน้า 20.

¹¹ Harry L. Gamham, *Maintaining the Spirit of place : A Process For the preservation of town character* (Mesa:PDA,1985), pp.1-7.

¹² Roy Worskett, *The Character of Towns : an approach to conservation* (London : The Architectural Press, 1969), pp.42-56.

ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ได้ทั้งประชากร รูปแบบ อาคาร ลักษณะภูมิประเทศ ซึ่ง “ขนาดของพื้นที่” เป็นองค์ประกอบหลักที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงและยังบ่งบอกได้ถึงประวัติศาสตร์และพื้นที่ต่อเนื่องอื่นๆอีกด้วย¹³

ดังนั้น จากการทบทวนแนวคิดการเปลี่ยนแปลงของเมือง พบว่าขั้นตอนการเปลี่ยนแปลง แสดงถึงสิ่งต่างๆ ที่เปลี่ยนไป โดยมีปัจจัยเรื่องระยะเวลา วิวัฒนาการ และการพัฒนา (Development) เข้ามาเกี่ยวข้อง

2.2.2 ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง

ดวงจันทร์ อภาวชูธรรม เจริญเมือง¹⁴ กล่าวว่าเมืองในสังคมไทยมีพัฒนาการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน ซึ่งจากเดิมที่เมืองแต่ละเมืองเป็นเพียงศูนย์กลางทางการปกครอง จากนั้นเมื่อเข้าสู่ช่วงรัชกาลที่ 4 ซึ่งมีการทำสนธิสัญญาบาวริง เมืองทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางการค้า และเมื่อถึงในช่วงรัชกาลที่ 5 มีการพัฒนาระบบคมนาคมจากทางน้ำเป็นทางรถไฟ ก่อให้เกิดเมืองบางเมืองถูกลดความสำคัญลงไป และเมืองมีความหมายที่หลากหลายมากขึ้นเมื่อมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศและนโยบายการเปลี่ยนฐานเศรษฐกิจจากเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม ก่อให้เกิดผลกระทบและปัญหาภายในเมืองที่หลากหลายตามมามากขึ้น

สำหรับการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างทางกายภาพของเมืองในสังคมไทยนั้นเห็นได้ชัดเจน คือ วัด ที่มีมากมาย อันเนื่องมาจากความเลื่อมใส ศรัทธา และเป็นเสมือนศูนย์รวมของเมือง ซึ่งองค์ประกอบของเมืองดั้งเดิมในสังคมไทยนั้นมีวัดและตลาดเป็นองค์ประกอบสำคัญ เนื่องจากวัดและตลาดกับเมืองมีความสัมพันธ์และเกี่ยวพันกันอยู่ ตลอดจนค่านิยมในการสร้างวัดเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้พ่อแม่ญาติพี่น้องที่เสียชีวิต “การสร้าง” สำหรับคนไทย ถือว่าได้บุญแน่นอน ซึ่งช่วยเสริมกุศลให้ผู้สร้าง ด้วยเหตุนี้เมืองในสังคมไทยจึงเต็มไปด้วยวัดเก่าที่สวยงามแต่เสื่อมลงไป ซึ่งทำให้เกิดวัดร้างที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์จำนวนมาก บางถูกตัดแปลงให้ใช้ประโยชน์จากหน่วยงานราชการ ทำให้องค์ประกอบที่สวยงามของเมืองเปลี่ยนไปทั้งในแง่การใช้ประโยชน์และการครอบครอง ทั้งนี้ ได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของเมืองที่เกิดขึ้นในสังคมไทยได้ชัดเจนว่า

“ในระยะเริ่มแรกผู้นำไทยได้พยายามรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาใช้ในเมืองเพื่อให้เมืองดูทันสมัย หลังจากที่ได้รับวัฒนธรรมและวิทยาการตะวันตกเข้ามาได้พักหนึ่งก็ดูเหมือนว่าสังคมไทยจะทิ้งภูมิปัญญาเดิมเกี่ยวกับการวางผังเมือง และความสัมพันธ์ของข้อจำกัดทาง

¹³ Roy Worskett, *The Character of Towns : an approach to conservation*, p.73.

¹⁴ ดวงจันทร์ อภาวชูธรรม เจริญเมือง, *เมืองในสังคมไทย: กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม*, หน้า 118-140.

ภูมิศาสตร์กับการตั้งถิ่นฐานของคนไทย สิ่งที่เห็นชัดเจนทางกายภาพ เช่น การที่เทศบาลมคู คลองและท่อระบายน้ำแบบเปิด (open ditch) เพื่อสร้างหรือขยายถนน โดยฝังท่อระบายน้ำขนาดเล็กแทน หรือ การนำรถยนต์เข้ามาเผยแพร่ตั้งแต่สมัย ร.6-ร.7 ผนวกกับวิถีคิดแบบตะวันตกที่จะเดินทางสัญจรทางบกแทนที่จะเดินทางทางน้ำเหมือนในอดีต การนำระบบเทคนิคการก่อสร้างแบบตะวันตกซึ่งเป็นวัฒนธรรมชาวบมาทดแทนอาคารใต้ถุนสูงของไทยซึ่งเป็นวัฒนธรรมชาวน้ำ ทำให้คนในสังคมเมืองไทยประสบปัญหาความเสียหายจากน้ำท่วมทั้งที่ในอดีตน้ำก็ท่วมทุกปี แต่วิถีชีวิตคนโบราณได้เตรียมรับมือไว้แล้ว จึงทำให้ไม่ได้รับความเสียหายมากดังเช่นที่คนในปัจจุบันประสบ”¹⁵

จากข้อความข้างต้นนี้ชี้ให้เห็นเหตุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงที่ได้รับเอาสิ่งใหม่ ๆ ทางแบบแผนความคิด และนโยบายการพัฒนาแนวทางใหม่ของประเทศที่เกิดขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปยังลักษณะทางกายภาพของเมืองในสังคมไทย ซึ่งได้สรุปประเด็นสำคัญของปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงของเมือง¹⁶ ในสังคมไทย โดยกล่าวว่าเมืองแต่ละเมืองเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยต่างกัน การสร้างเมืองในลักษณะที่มีการคัดเลือกที่ตั้ง กำหนดรูปแบบ มีการวางแผน มักมีข้อดีหลายประการที่ส่งผลกระทบต่อพัฒนาเมืองและการดำรงอยู่ของเมือง เช่น การตั้งอยู่บนชัยภูมิที่ดี มีศักยภาพในเชิงเศรษฐกิจ สังคม หรือ ใกล้เส้นทางคมนาคม เป็นต้น หากไม่มีปัจจัยทั้งภายในและภายนอกมากระทบ เมืองย่อมดำรงฐานะความเป็นเมืองและหรือขยายตัวเมืองให้มีความสำคัญในยุคต่อมาได้

อย่างไรก็ตาม เมืองทุกเมืองย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา โดยมีสาเหตุของความเปลี่ยนแปลงพอประมวลได้ ดังนี้

1) การถูกยกเลิกฐานะ “เมือง” เนื่องจากไม่มีศักยภาพพื้นฐานของเมือง เพราะเมืองบางประเภทเกิดขึ้นจากสาเหตุที่ไม่มีพื้นฐานและปัจจัยที่จะทำให้เมืองดำเนินไปอย่างยั่งยืน เช่น เกิดเพราะผู้นำบางคนอยากเป็นเจ้าของ เป็นต้น

2) ปัจจัยจากความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหา **น้ำท่วมหรือกระแสน้ำเปลี่ยนทิศ** เช่น เวียงกุมกามใน อ.สารภี จ.เชียงใหม่ จมอยู่ใต้ทรายเนื่องจากลำน้ำปิงเปลี่ยนกระแสน้ำ **ปัญหาการพังทลายของดิน** ของพื้นที่ที่สร้างเมืองเป็นสาเหตุหนึ่งเช่นกัน มีหลักฐานปรากฏว่าเมืองต่างๆ ที่มักตั้งอยู่บนส่วนหัวของแม่น้ำ เมื่อเกิดน้ำหลากน้ำไม่ได้ท่วมถึงบ้านเรือนแต่กลับเซาะทำให้หน้าดินพังทะลายลงสู่แม่น้ำ บางเมืองจมหายไปใต้น้ำ เช่น เมืองโยนกนาคนครที่มีข้อสันนิษฐานว่าเกิดแผ่นดินไหวจนพื้นที่ยุบหายไปใต้น้ำ

3) การเกิดโรคระบาด เมื่อเกิดโรคระบาด เช่น โรคห่าหรือโรคอหิวา ในอดีต

¹⁵ ดวงจันทร์ อภาวชิรุตม์ เจริญเมือง, เมืองในสังคมไทย: กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม, หน้า 182-184.

¹⁶ ดวงจันทร์ อภาวชิรุตม์ เจริญเมือง, เมืองในสังคมไทย: กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม, หน้า 189-203.

ประชากรต้องอพยพย้ายออกไปจากพื้นที่เดิมจนกว่าโรคระบาดนั้นจะสงบแล้วจึงอพยพกลับมาตั้งถิ่นฐานที่เดิม หรืออาจจะตั้งถิ่นฐานในที่ใหม่ซึ่งไม่ไกลจากที่เดิมนักก็ได้

4) **เมืองประสบปัญหาการเมือง** เช่น เมืองนั้นแพ้สงครามทำให้ถูกกวาดต้อนผู้คนยกมาทั้งเมือง ทำให้เมืองที่ถูกกวาดต้อนไปถูกทิ้งร้างและไม่มีใครกลับมาฟื้นฟู หรือในบางกรณีกลัวว่าข้าศึกจะมาใช้เป็นฐานที่มั่นก็อาจเผาทำลายเมืองนั้นไป

5) **ปัญหาประชากรอพยพออกไป** เพื่อหนีการกดขี่ที่ทารุณหรือหนีตาย ซึ่งเกิดขึ้นได้ทั้งจากการหนีไปเองของประชาชนหรือมีหัวหน้าพาหนี การอพยพของประชากรเมืองมีสาเหตุหลักที่ทำให้เมืองสูญเสียประชากรคือ หนึ่ง จากศัตรูของบ้านเมืองกวาดต้อนไป สอง จากอำนาจส่วนกลางที่เกณฑ์แรงงานเข้าไปทำประโยชน์ในเมืองหลวง และสาม การหนีโดยสมัครใจของชาวเมืองเพื่อไปตั้งชุมชนใหม่ที่ดีกว่า

6) **การเปลี่ยนแปลงเส้นทางคมนาคม** เช่น เดิมสังคมไทยใช้เส้นทางสายน้ำเป็นหลัก ต่อมา มีการสร้างเส้นทางรถไฟก็ส่งผลกระทบต่อเมืองท่าเดิมให้ซบเซาลง เมื่อมีการพัฒนาเป็นโครงข่ายถนนมากกว่าการเดินทางโดยทางน้ำ และรถไฟ ซึ่งความเปลี่ยนแปลงลักษณะนี้ก็ส่งผลกระทบต่อการใช้ที่ดินภายในเมืองเป็นอย่างมาก

7) **ปัญหาการก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่** โดยการตัดสินใจของรัฐ เช่น การสร้างมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หรือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ทำให้บริเวณข้างเคียงซึ่งเป็นพื้นที่เกษตรหรือพื้นที่รกร้างไม่ได้ใช้ประโยชน์หรือมีมูลค่าในเชิงเศรษฐกิจขึ้นมา กลายเป็นเกิดชุมชนและมีกิจกรรมที่สนองความต้องการของชุมชนมหาศาลมากขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดชุมชนใหม่ๆ ในจุดต่างๆ ของเมือง

8) **นโยบายระดับชาติ** นโยบายของรัฐระดับชาติที่กำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา ได้มีผลทำให้ชนบทไทยล่มสลาย ประชาชนต้องอพยพเข้ามาในเมืองเพื่อหางานทำมากขึ้น เนื่องจากความเจริญทางเศรษฐกิจกระจุกตัวอยู่แค่กรุงเทพฯ และปริมณฑล รวมทั้งจังหวัดใหญ่เพียงไม่กี่เมืองในประเทศ

การศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงของเมืองในสังคมไทยและปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่กล่าวมาทั้งหมดนี้แสดงถึงการดำรงอยู่หรือล่มสลายของเมือง ซึ่งมาจากสาเหตุหรือปัจจัยต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง อันเกิดจากปัจจัยทางการปกครอง การเปลี่ยนแปลงภายในเมือง และนโยบายปัจจัยต่างๆ เห็นได้ปัจจัยที่เกิดขึ้นมาจากทั้งปัจจัยภายในและภายนอกที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ในที่นี้สามารถปรับมาใช้ศึกษาในเรื่องปัจจัยที่ทำให้โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพเมืองแม่ฮ่องสอนเปลี่ยนแปลงได้

2.2.3 ความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพกับระบบเศรษฐกิจ และสังคม

จากการค้นคว้าพบว่า เมื่อกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลง จะมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องกระบวนการเป็นเมือง และการเติบโตของเมือง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในเมืองอย่างมีขั้นตอน

จากงานของดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล¹⁷ ศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการเป็นเมือง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนา ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของกระบวนการเป็นเมืองและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยสรุปพบว่ามีทฤษฎีที่อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศที่กำลังพัฒนา ซึ่งมองว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนานั้นเป็นการเคลื่อนไหวที่ค่อยเป็นค่อยไปและสะสมขึ้นเรื่อยๆ เข้าสู่การพัฒนา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้มาจากผลกระทบของโครงสร้างเศรษฐกิจของประเทศตะวันตกที่ต่อประเทศกำลังพัฒนา ในการพัฒนานี้ นำไปสู่กระบวนการกลายเป็นเมือง ซึ่งเป็นกระบวนการที่สำคัญที่ต้องเกิดขึ้น และเมื่อศึกษาในระดับภูมิภาคเอเชียพบว่ากระบวนการเป็นเมืองปรากฏการณ์การกลายเป็นเมืองในบริเวณที่มีการปะทะสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองใหญ่และพื้นที่โดยรอบเมืองนั้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเมืองหลวง เมื่อศึกษามาที่กระบวนการเป็นเมืองของประเทศไทยแล้วพบว่ามีความรวดเร็วในการเป็นเมืองมาก เนื่องจากรัฐต้องลงทุนทางโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นจำนวนมากในเมือง ทั้งนี้ได้ยกตัวอย่าง กรุงเทพมหานคร เป็นตัวอย่างของเมืองที่แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงในระดับของกระบวนการเป็นเมือง

กล่าวได้ว่า การทบทวนนี้แสดงให้เห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของเมืองคือกระบวนการที่เกิดขึ้นภายใต้กระบวนการเป็นเมือง หรือ แสดงถึงการเจริญเติบโตของเมืองในด้านต่างๆ ทั้งทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ในการนี้จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมได้ ซึ่งจะยกตัวอย่างงานวิจัยมาเป็นตัวอย่างของการแสดงถึงความสัมพันธ์การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ เช่น ในงานวิจัยของ อรศิริ ปาณินท์¹⁸ ในสถาบันพัฒนาระบบพื้นที่ภาคเหนือ ที่พบว่าหมู่บ้านปางหมู ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองแม่ฮ่องสอน เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและกายภาพที่เป็นผลมาจากการพัฒนาทางด้านกายภาพของเมืองโดยชาวไทยใหญ่ในหมู่บ้านมีความเคร่งครัดทางสังคมชาวพุทธน้อยลงส่งผลต่อการปฏิบัติประเพณี แสดงถึงความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและทางสังคมที่ลักษณะการ

¹⁷ ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล, กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า1-8.

¹⁸ กรมศิลปากร, สถาบันพัฒนาระบบพื้นที่ภาคเหนือ, หน้า 29-32.

เปลี่ยนแปลงที่สัมพันธ์กัน หรือเห็นได้ชัดในงานวิจัยของ ญาดา นาคะสิทธิ์¹⁹ ในการสรุปลักษณะ และพัฒนาการชุมชนชาวไถยวนบ้านยางหลวง ในประเด็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง การตั้งถิ่นฐานนั้น แสดงให้เห็นว่า ปัจจัยภายนอกส่งผลกระทบต่อลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ที่มีความเชื่อมโยงกันทั้งสามด้านของชุมชนชาวไถยวนบ้านยางหลวง ลักษณะนี้แสดงให้เห็นว่า ในการเปลี่ยนแปลงจะต้องเกิดจากปัจจัยที่ส่งผล และการเปลี่ยนแปลงจะเกิดทั้งในด้าน กายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม นั้นหมายถึงว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในเมืองนั้น เมื่อด้านใดด้านหนึ่งเปลี่ยนย่อมส่งผลให้ด้านที่เหลือเปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน ไม่มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลงแต่เพียงด้านเดียวโดยที่ด้านอื่นไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงเลย ดังนั้น สรุปได้โดยรวมว่า ภายใต้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะมีความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับคติความเชื่อในการตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐาน หมายถึง การบุกเบิกและเข้าอยู่อาศัยครอบครองพื้นที่ส่วนหนึ่ง ส่วนใดของ โลกที่ไม่มีผู้ใดอาศัยมาก่อน รูปแบบ และขนาดของแหล่งตั้งถิ่นฐานมีความซับซ้อนต่างกันไป หน่วยงานของการตั้งถิ่นฐานจึงเป็นการแสดงออกถึงการจัดการพื้นที่ของมนุษย์ในรูปของอาคาร บ้านเรือน ถนน และการใช้ที่ดิน ตลอดจนผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อม²⁰

2.3.1 ความเชื่อในการตั้งถิ่นฐานของสังคมไทย

ส่วนใหญ่ความเชื่อเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานในสังคมไทย²¹ ในแต่ละภาคมีความคล้ายคลึง กัน ทำเลที่ถือว่ามิชัยภูมิที่ดีจะใช้เป็นที่ตั้งถิ่นฐานจะประกอบไปด้วย

- 1) แม่น้ำ เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และมั่นคงที่คู่กับสังคมเกษตรกรรมเพราะ ต้องใช้น้ำในการเพาะปลูกและดำรงชีวิต ใช้ในการคมนาคมขนส่ง หรือเป็นปราการธรรมชาติที่ช่วย ป้องกันจากศัตรู
- 2) ที่ราบเพื่อการอยู่อาศัยและการเพาะปลูก
- 3) ภูเขา ซึ่งได้รับอิทธิพลเรื่องฮวงจุ้ยจากประเทศจีน เช่น ชัยภูมิที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่ หรือสุโขทัย มีภูเขาอยู่ทางทิศตะวันตกและที่ราบอยู่ทางทิศตะวันออก

¹⁹ ญาดา นาคะสิทธิ์, "การอนุรักษ์ชุมชนไถยวนบ้านยางหลวง จ.เชียงใหม่" (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนชุมชน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548).

²⁰ จัทรชัย พงศ์ประยูร, การตั้งถิ่นฐาน ทฤษฎีและแนวคิดเพื่อการปฏิบัติ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 1.

²¹ ดวงจันทร์ อากาศวิฑูรย์ เจริญเมือง, เมืองในสังคมไทย: กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม (เชียงใหม่: โรงพิมพ์วิฑูรย์อินดีไชน์, 2542), หน้า 44-60.

4) ระบบการระบายน้ำ เช่น ดูความลาดเอียงของพื้นที่ หรือ แนวการไหลของน้ำ ทั้งนี้เพื่อป้องกันน้ำท่วมหรือการกัดเซาะดินของน้ำ

ขณะเดียวกันได้มีความเชื่อเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานแบบเฉพาะภูมิภาค อาทิเช่น

1) ความเชื่อเรื่อง “ซัด” ของคนล้านนา “ชะล่า” ของคนอีสาน หรือ “ข้อห้าม” ของคนในภาคกลาง เกี่ยวกับการตั้งเมืองและองค์ประกอบของเมือง การเลือกพื้นที่ทำกิน การใช้พื้นที่สาธารณะ การตัดการพันต้นไม้ เป็นต้น

2) ความเชื่อของชุมชนไทในภาคเหนือรวมไปถึงไทลื้อในสิบสองปันนาที่มีการจัดตั้งตัวเมืองประสานความเชื่อกับนิเวศวิทยา โดยแบ่งการตั้งถิ่นฐานเหมือนสรีระของคน เช่น เมืองหนึ่งจะมี “หัวเมือง กลางเมือง และหางเมือง (หรือหัวเมือง คิงเมือง และล่าเมือง)” โดย “หัวเมือง” จะอยู่ด้านทิศเหนือ จัดเป็นจุดศักดิ์สิทธิ์และสำคัญที่สุด ต้องอยู่บนพื้นที่สูงและหันไปทางทิศเหนือ มี “ดอยขุมจำหัวเมือง” คือดอยหรือที่ราบสูงปกคลุมอยู่ทางทิศเหนือด้วย บริเวณทิศเหนือจัดเป็นที่ตั้งของ “เวียงเจ้า” หรือองค์การปกครอง แคว หรือ หนองน้ำใหญ่ประจำเมือง ต้นไทรที่อยู่ของ “เสื่อเมืองใหญ่” หรืออารักษ์ใหญ่ประจำเมือง และ “หอฟ้าเหนือหัว” ศาลบูชาเทพเจ้าของเมือง ถัดจากหัวเมืองมีลานกว้างเรียกว่า “ชวงเมือง” ส่วนกลางชุมชนเรียกว่า “ใจกลางเมือง” จุดกึ่งกลางของพื้นที่ทั้งหมดเรียกว่า “สะดือเมือง” กลางเมืองจะเป็นที่ตั้งของ “กาด” หรือ ตลาด ส่วนกล้วยหรือสวนหยวก (กล้วยป่า) ส่วน “บ้านไฟร์” หรือหมู่บ้านไฟร์ ซึ่งบางครั้งเรียกว่า “ครัวเมือง” หรือพลเมือง จะอยู่ตั้งแต่กลางเมืองจนท้ายเมือง รอบเมืองนั้นเป็น “นา” หรือ “บ้าน” หรือผืนที่นากว้างขวางอุดมด้วยเหมืองฝายอันเป็นที่ตั้งของ “บ้านข้าบ้านแลก” หรือหมู่บ้านของข้าและแลก กลุ่มหมู่บ้านเหล่านี้เรียกว่า “จอง” (ชอง ก็ได้) บางครั้งเรียก “จองกอน้ำ” (หมู่บ้านที่ควบคุมดูแลระบบน้ำชลประทาน) ท้ายเมืองหรือหางเมืองด้านใต้เปรียบเหมือนเป็นเท้าคน จะเป็นที่ตั้งของป่าชานอกเมือง อย่างไรก็ดีรายละเอียดทุกอย่างอาจไม่เหมือนกันตามที่กล่าวมา เช่น ไม่ได้มีตลาดตั้งอยู่กลางเมืองเหมือนกันทุกเมือง แต่เมืองส่วนใหญ่จะสัมพันธ์กับระบบนิเวศวิทยาเป็นหลัก

3) ความเชื่อที่เป็นนามธรรม แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและธรรมชาติผ่านความเชื่อและพิธีกรรม โดยเฉพาะประเพณีการนับถือผี เช่น ผีที่มีอยู่ในธรรมชาติ ผีบรรพบุรุษ ผีบ้านผีเรือน ผีเสื่อเมือง

4) ความเชื่อเรื่องเสาดินทิลของเผ่าลัวะในภาคเหนือ เพื่อบูชาพระอินทร์กลางใจเมือง ส่งผลต่อความเชื่อเรื่องเสาดินบ้าน หรือเสาดินเมืองของคนไทยในภูมิภาคต่างๆ

5) ความเชื่อเรื่องศุนย์กลางจักรวาลหรือเขาพระสุเมรุ ได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดูและพุทธ อาจมีการสร้างพระบรมธาตุกลางเมืองเหมือนเขาพระสุเมรุ และมีพระบรมมหาราชวังอันเป็นที่ประทับของกษัตริย์หรือสมมติเทพอยู่ใกล้ศุนย์กลางจักรวาล ความเชื่อนี้ต่างจากความเชื่อเรื่อง

ของเขมรที่สร้างทุกอย่างให้อยู่ในกรอบเรขาคณิตอย่างเข้มงวดและเคร่งครัด ขณะที่ไทยมักสร้างเมืองให้มีรูปทรงตามธรรมชาติ การออกแบบทางผังเมืองอาศัยความสะดวกเป็นหลัก

6) ความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกบ้าน เช่น ไม่หันหน้าไปทางทิศตะวันตก ทางขึ้นบ้านมักจะหันออกสู่ถนนหรือคลอง ตั้วบ้านจะหันแนวยาวตามแนวตะวันออกเพื่อรับแสงแดดและเลี้ยงลมหนาว จัดหัวนอนไปตามทิศใต้ตามคติโบราณหรือตามทิศตะวันออกตามคติพุทธ เป็นต้น

โดยสรุป จะพบว่าตามความเชื่อเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานเฉพาะภูมิภาคนั้น ความเชื่อจะถูกละทิ้งออกมาเป็นสิ่งปลูกสร้างและตำแหน่งที่ตั้งของสิ่งปลูกสร้างนั้น

2.3.2 จักรวาลคติเกี่ยวกับการสร้างเมืองทางกายภาพ

ตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา เมืองในสังคมไทยมีรูปทรงและแบบแผนเมืองอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งก่อนหน้านี้ที่จะเป็นพื้นที่ประเทศไทยในปัจจุบัน ในสมัยอดีตนั้นเป็นที่ตั้งของรัฐแคว้นอิสระและอาณาจักรเดิม ทำให้เห็นร่องรอยทางกายภาพในหลายเมือง ซึ่งมีแบบแผนที่มีรากฐานมาจากแนวคิดจักรวาลคติ

จากการทบทวนแนวคิดจักรวาลคติพบว่า เมืองที่มีแบบแผนที่มาจากแนวคิดนี้พบได้ในบ้านเมืองบริเวณภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อาทิ เมืองพิมาย เมืองสุโขทัย โดยประมาณพุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมาได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมจากกัมพูชา ซึ่งส่งผลไปถึงการสร้างสถาปัตยกรรมและปฏิมากรรมทางศาสนาที่สัมพันธ์กับผังเมืองด้วย เช่น เมืองพิมาย เป็นตัวอย่างของเมืองที่มีการจัดผังเมืองเป็นระเบียบ ซึ่งตัวเมืองหรือเวียงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีกำแพงล้อมรอบ มีผังเป็นรูปเรขาคณิตที่มีระเบียบแบบแผน และเป็นตัวอย่างในการสร้างเมืองแบบรูปเรขาคณิตให้กับภูมิภาคอื่นๆ โดยเฉพาะทางภาคกลางในสมัยหลังๆ ลงมาด้วย ซึ่งประมาณครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 18 เกิดเมืองรูปเรขาคณิตในทางภาคกลางตอนบนและตอนเหนือของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เช่น เมืองสิงห์บุรี เป็นต้น²² ส่วนเมืองสุโขทัยเช่นกัน ซึ่งเป็นเมืองได้รับอิทธิพลอย่างชัดเจน โดยเป็นเมืองที่สร้างอย่างมีการวางแผน (planned city) เห็นจากความสัมพันธ์ระหว่างตัวเมืองกับบริเวณศาสนสถาน และสระน้ำในเขตวัดพระพายหลวง ซึ่งเป็นศาสนสถานสมัยลพบุรี แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมขอมหรือลพบุรีอย่างชัดเจน²³

นอกจากบ้านเมืองในบริเวณข้างต้นแล้ว ยังพบว่าแนวคิดจักรวาลคดียังเผยแพร่ความคิดมาสู่อาณาจักรล้านนา ดินแดนลุ่มแม่น้ำปิงที่มีความเชื่อเดิมที่สืบเนื่องมาแต่อดีต และเกิดการผสมผสานกับความเชื่อเดิม กลายเป็นรูปแบบเฉพาะของตนเองในล้านนา ทั้งในการวางผังเมือง

²² ศรีศักร วัลลิโภดม, ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 273-277, อ้างถึงใน สุรพล คำหิ่กุล, ชวงเมืองและวัดหัวขวง องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 13.

²³ สุจิตต์ วงศ์เทศ, สุโขทัยไม่ใช่อารยธรรมแห่งแรกของไทย (กรุงเทพฯ: เจ้าพระยา, 2526), หน้า 111.

และผังวัดหลวง ตัวอย่างของเมืองที่ได้รับอิทธิพลในอาณาจักรล้านนา คือ เมืองเชียงใหม่ ที่มีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ ซึ่งไม่เคยมีมาก่อนในวัฒนธรรมไทยยวน หลังจากสร้างเมืองเชียงใหม่แล้ว ก็ไม่พบการวางผังเมืองขนาดใหญ่เช่นนี้อีกในเขตวัฒนธรรมล้านนา ผังเมืองเชียงใหม่จึงเป็นรูปแบบพิเศษต่างกับเมืองอื่นๆ อย่างไรก็ตามรูปแบบผังเมืองเชียงใหม่ได้มีการบูรณาการทางวัฒนธรรมระหว่างคติความเชื่อจากภายนอกผสมผสานกับความเชื่อในท้องถิ่นเดิม เช่น ประตูเมืองของเมืองเชียงใหม่ได้ตรงกันตามแบบอันเคร่งครัดของขอม แต่มีการเยื้องไม่ให้ประตูเมืองตรงกันซึ่งเป็นไปตามแบบคติพื้นเมือง เป็นต้น²⁴

นอกจากลักษณะของเมืองขอมซึ่งมีสัญลักษณ์ของแนวคิดจักรวาลคติที่ชัดเจนแล้ว อย่างไรก็ตามก็มีเมืองอีกประเภทหนึ่ง ที่มีคำอธิบายถึงรากฐานคิดที่มาจากแนวคิดจักรวาลคติในทางอ้อมด้วยเช่นกัน คือ เมืองที่มีรูปทรงคล้ายหอยสังข์ โดยมีลักษณะคล้ายวงรีหากแต่โค้งไปมาอย่างไม่ค่อยจะเข้าระบบเรขาคณิต กล่าวได้ว่าหอยสังข์คือสัญลักษณ์แห่งชัยชนะของพระนารายณ์ที่เป็นอวตารของพระวิษณุซึ่งคนไทยชอบสักการะมากกว่าอวตารองค์อื่นๆ พระวิษณุเป็นผู้บงการให้บริวารจับพญานาคพันรอบเขาพระสุเมรุ ดังนั้นหอยสังข์จึงเกี่ยวโยงโดยทางอ้อมกับแนวความคิดระบบภูมิจักรวาลอันมีเขาพระสุเมรุอยู่ศูนย์กลางซึ่งเป็นต้นฉบับการวางผังเมืองที่สำคัญยิ่ง²⁵ ซึ่งในการใช้หอยสังข์เป็นตัวกำหนดผังเมืองแทนรูปภูมิจักรวาลมีความได้เปรียบอยู่มากเพราะในด้านกายภาพหอยสังข์เป็นรูปที่มีความอิสระและยืดหยุ่นได้ ไม่จำเป็นต้องจำกัดตัวให้อยู่ในรูปเรขาคณิตที่ตายตัวดังเช่นผังปราสาทหินหรือผังเมืองของชาวขอม การวางผังเมืองด้วยรูปหอยสังข์ที่มีความยืดหยุ่นนี้เป็นการให้ความหมายทางด้านภูมิจักรวาลด้วยวิธีง่ายๆ โดยเมืองที่มีรูปร่างคล้ายหอยสังข์ ได้แก่ เมืองลำพูน เมืองแพร่ เมืองลำปาง ซึ่งผังเมืองรูปหอยสังข์มีประวัติว่า ในพุทธศตวรรษที่ 12 และ 13 ตามพงศาวดารจามเทวีวงศ์กล่าวถึงผังเมืองรูปหอยสังข์ในการสร้างเมืองหริภุญไชยซึ่งเป็นชื่อเมืองลำพูนว่า ฤาษีवासเทพและฤาษีสูกกทันต์ผู้ร่วมกันสถาปนาหริภุญไชยได้ตกลงกันว่าหอยสังข์เป็นรูปร่างที่เหมาะสมที่สุดที่จะให้เป็นรูปเมืองจึงไปหาฤาษีพระสังขนาโลยเพื่อขโมยสังข์จากใต้ทะเลมาไว้ ณ สถานที่ก่อสร้างเมือง ฤาษีองค์แรกจึงได้ลากเส้นรอบเมืองตามรูปร่างของหอยสังข์ที่ได้มานี้²⁶

จากตัวอย่างเมืองที่กล่าวมาข้างต้นนี้ แสดงถึงความสัมพันธ์ของแนวคิดจักรวาลคติกับผังเมือง โดยแนวคิดนี้ มีรากฐานมาจากไตรภูมิพระร่วงอันเป็นตำรับที่วางรากฐานทางจริยธรรมให้แก่สังคม โดยมีสัญลักษณ์ของระบบจักรวาล ประกอบไปด้วยเขาพระสุเมรุ ทวีป ภูเข และ

²⁴ เสียรชยา อักษรดิษฐ์, กรกนภ รัตนวราภรณ์ และวันดี สันตวิมลเมธี, ล้านนา จักรวาล ตัวตน อำนาจ, หน้า 102-104.

²⁵ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, น้ำ: บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2529), หน้า 170-174.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 170.

มหาสมุทร ที่เป็นแนวคิดภายใต้พุทธศาสนาเป็นไตรภูมิพระร่วงนั่นเอง²⁷ โดยให้ความสำคัญภายใต้ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ ทั้งนี้ เขียวชัย อักษรประดิษฐ์ และคณะ²⁸ ได้อธิบายถึงการนำแนวจักรวาลคติมาใช้ว่า การวางผังแบบจักรวาลคติ คือรูปแบบการวางอาคารศาสนสถานที่มีการจัดวางเรื่องทิศและตำแหน่งสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องจักรวาลของแต่ละกลุ่มชุมชน แม้แต่กลุ่มชุมชนที่นับถือผีบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติก็มีระบบจักรวาลในแบบของตนเอง การจำลองจักรวาลให้เกิดขึ้นในชุมชนคือการสร้างศูนย์กลางของชุมชนให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม พื้นที่ที่ถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางจักรวาลจะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับใช้ในการประกอบพิธีกรรมและเป็นศูนย์รวมความเชื่อมั่นของคนในชุมชน การใช้จักรวาลคติในการวางผัง จึงเป็นรูปแบบของการนำความเชื่อมาใช้ร่วมกันกับการปกครองชุมชน ทั้งนี้ ความคิดที่เกี่ยวกับไตรภูมิซึ่งได้แพร่กระจายนี้ สามารถนำไปอธิบายความหมายของสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ทางความเชื่อดั้งเดิมได้ ตัวอย่างเช่น แต่เดิมมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องวิญญาณที่สถิตในป่าเขา ต้นไม้ วิญญาณบรรพบุรุษ และผีอารักษ์ รวมถึงอำนาจเหนือธรรมชาติต่างๆ แนวความคิดเรื่องไตรภูมิได้ให้ความหมายแก่อันเป็นสัญลักษณ์เหล่านี้ โดยได้มีการจัดระเบียบลดหลั่นความสำคัญภายใต้ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ตามลำดับของเนื้อหาและแนวความคิด ซึ่งเมื่อมีการวิเคราะห์และตีความหมายสำคัญของการจัดระเบียบที่ลดหลั่นกันอย่างสอดคล้องกับกรอบแนวความคิดทางจักรวาลวิทยา ถือได้ว่าเป็นการสร้างตำรับ (Treatise) อีกแนวทางหนึ่งอีกด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่าสังคมได้พยายามสร้างกรอบของการปฏิบัติ และการแสดงออกให้สอดคล้องกับแนวความคิดเกี่ยวกับไตรภูมิทั้งในระดับเมืองและระดับท้องถิ่น²⁹

ซึ่งจากการอธิบายข้างต้น หากมองเปรียบเทียบในการจัดลำดับนี้เราอาจพบได้ในทางผังเมืองที่มีแนวคิดเรื่องตำแหน่งแห่งที่ของการจัดวางองค์ประกอบต่างๆ ภายในเมืองแถบล้านนา อันเป็นการผสมผสานกับคติความเชื่อพื้นถิ่นนั่นเอง เช่น การที่ภายในอาณาจักรล้านนามีความเชื่อเรื่องชุกาตุ โดยมีเชียงใหม่เป็นตั้งศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา เนื่องจากมีระบบชุกาตุมากถึง 3 แห่ง³⁰ ในเมืองเชียงใหม่ หรือ การที่ชาวไทยยวนมีความเชื่อเรื่องการแบ่งเมืองประดุจสระรีระของคน หรือ มีการสร้างพระบรมธาตุบนยอดเขา อันเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมขององค์ประกอบเมืองที่พบได้ในแต่ละเมืองของล้านนา ซึ่งคติการสร้างวัดบนที่สูงนี้สืบเนื่องมาจากการให้ความสำคัญกับขุนเขา ซึ่งถือว่าเป็นที่สถิตของวิญญาณบรรพบุรุษที่ผสมผสานกับระบบจักรวาลคติ การ

²⁷ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา และธีรชัย กำภู ณ อยุธยา. น้ำ บ่อเกิดแห่งจารีตประเพณี สถาปัตยกรรมและผังเมือง (กรุงเทพฯ : โครงการหนังสือ “ลักษณะไทย” ของธนาคารกรุงเทพ, 2522), หน้า 1/11 และ 2/3.

²⁸ เขียวชัย อักษรประดิษฐ์, กรกนก รัตนวารภรณ์ และวันดี สันติคุณเมธี, ล้านนา จักรวาล ตัวตน อำนาจ (กรุงเทพฯ : โครงการอาณาบริเวณศึกษา 5 ภูมิภาค ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545), หน้า 102.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66-67.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

ประดิษฐ์ฐานอยู่บนจอมเขาจึงเป็นการแสดงถึงสัญลักษณ์ของ “พระธาตุ” ที่ประดิษฐ์ฐาน ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เหนือยอดเขาพระสุเมรุ และอีกสาเหตุหนึ่งคือการรับเอาพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ที่เข้ามาในดินแดนล้านนา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมาอีกด้วย³¹ จึงทำให้มีการสร้างวัดพระบรมธาตุขึ้นบนเขาเป็นจำนวนมากในดินแดนเมืองของอาณาจักรล้านนา เหล่านี้เป็นโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพบางประการที่เป็นผลมาจากจักรวาลคติ ซึ่งผสมผสานกับความเชื่อพื้นถิ่น

นอกจากนี้ ยังพบเมืองในรูปทรงอื่นที่ไม่ใช่เรขาคณิต แต่ได้นำเอาแนวคิดจักรวาลคติมาเป็นรากฐานด้วย โดย สุรพล ดำริห์กุล³² กล่าวว่า รูปแบบและลักษณะทางกายภาพของเมืองในภาคเหนือและเมืองใกล้เคียงมีรูปทรงกลม เช่น เวียงเจ็ดลิน ที่อยู่บริเวณเชิงดอยเหนือเมืองเชียงใหม่ หรือตามตำนานเมืองลำพูนที่ได้เอาเกล็ดหอยมาทาบทับกับพื้นแล้วขีดวงกำแพงเมือง เป็นต้น ซึ่งรูปทรงกลมถือเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของโลกหรือจักรวาล เป็นสิ่งที่อยู่ในระบบความเชื่อดั้งเดิมของชนพื้นเมืองที่นับถือผี ต่อมาได้รับคติความเชื่อของฮินดู พุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งภาคเหนือของประเทศไทยได้รับมาจากชนชาติมอญทางตะวันตกของพม่าในสมัยต้นและพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากลังกาในยุคหลัง แนวคิดเรื่องมันดาละ (Mandala) หรือวงกลมที่เป็นตัวแทนทางสัญลักษณ์ของโลกหรือจักรวาลนั้นเป็นระบบความเชื่อทางศาสนาที่มีอิทธิพลต่อลักษณะทางกายภาพของเมืองและสถาปัตยกรรม ดังนั้น ลักษณะทรงกลมซึ่งเป็นอิทธิพลความคิดในเรื่องตัวแทนของโลกหรือจักรวาล และมีหลักเมืองหรือเสาหินหรือไม้เป็นลักษณะเด่น เป็นลักษณะเด่นอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ตามความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษหรือพุทธฝ่ายมหายาน ซึ่งมีอิทธิพลของความคิดเกี่ยวกับมันดาละของอินเดียและจีน ต่อมาเมื่ออิทธิพลของพุทธศาสนาตามคติเถรวาทเข้ามา ศูนย์กลางของจักรวาลคือเมืองจะเปลี่ยนมาเป็นเจดีย์และพระธาตุ

กล่าวได้ว่าจักรวาลคติเป็นต้นแบบความคิดทั้งในรูปทรง ลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง และลักษณะทางผังเมืองมาแต่โบราณ ไม่ว่าจะเป็นรูปสี่เหลี่ยม วงรี หรือ วงกลม ทิศทางตำแหน่งและลักษณะขององค์ประกอบต่างๆ ภายในเมือง ล้วนแล้วแต่ได้รับอิทธิพลมาจากไตรภูมิต้นคิดของระบบจักรวาลคติในการวางผังเมืองทั้งสิ้น ทั้งนี้ จากการทบทวนแนวคิดจักรวาลคติ ทำให้เราเข้าใจได้ว่าเมืองหลายเมืองในพื้นที่ประเทศไทย เดิมได้รับอิทธิพลทางผังเมืองมาจากแนวคิดนี้ ซึ่งเป็นรากฐานที่เชื่อมโยงกับความเชื่อทางพุทธศาสนา ส่งผลให้เมืองมีแบบแผนของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่ชัดเจน

³¹ แผนที่มีรศกทางวัฒนธรรมนครลำปาง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549), หน้า 13.

³² สุรพล ดำริห์กุล, *ข่วงเมืองและวัดหัวขวง : องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา*, หน้า 8.

โดยสรุปภาพรวม ทั้งแนวคิดการตั้งถิ่นฐานของสังคมไทยและแนวคิดจักรวาลคตินี้ เป็นส่วน ผสานสำคัญของเมืองแต่ละเมือง นั่นคือ กลุ่มคนจะเลือกพื้นที่เพื่อการตั้งถิ่นฐานที่สอดคล้องกับวิถี ชีวิตตามรูปแบบของกลุ่มตน และเมื่อสร้างเมืองแล้วแนวคิดที่สัมพันธ์กับทางศาสนาพุทธหรือ จักรวาลคติ จะส่งผลต่อรูปทรงและตำแหน่งที่ตั้งต่างๆ ขององค์ประกอบทางกายภาพในเมือง หรือรวมแล้ว ทั้งแนวคิดคติความเชื่อและแนวคิดจักรวาลคติ ได้มีอิทธิพลผสานกันตั้งแต่การเลือก ทำเลที่ตั้งไปจนถึงการสร้างสิ่งต่างๆ ภายในเมือง ทั้งจากสภาพธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์ดัดแปลง ขึ้น ซึ่งทั้งสองแนวคิดนี้ สามารถนำมาประยุกต์ เพื่อเปรียบเทียบวิเคราะห์การศึกษาการ เปลี่ยนแปลงได้ว่า ลักษณะทางกายภาพด้านโครงสร้างเมืองและองค์ประกอบต่างๆ ภายในเมือง นั้น ในปัจจุบันกายภาพไม่ได้เป็นไปตามอิทธิพลนี้ดังเช่นเก่าก่อน ดังที่ได้กล่าวมาในข้างต้นนี้

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับชนชาติไต

2.4.1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชนชาติไต

ในการศึกษาเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมไตของ อรศิริ ปาณินท์³³ กล่าวว่ากลุ่มวัฒนธรรม “ไต” หรือชาวไตเป็นชนชาติที่มีอารยธรรมเก่าแก่มาช้านานนับพันปี จากพงศาวดารไต ระบุว่าเมืองมาว ซึ่งเป็นอาณาจักรเริ่มแรกของไต ก่อตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ. 1150³⁴ และระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18 พวกร ไตรุ่งเรืองมากมีการแผ่อาณาเขตมาเป็นรัฐต่างๆ เช่น เชียงตุง สีป้อ เมืองนาย แสหนวี เมืองมิด และแผ่มาจนครอบคลุมถึงแคว้นยะไข่ พุกาม ยูนาน คะฉิ่น รวมถึงอาณาเขตของแม่ฮ่องสอนและ เชียงใหม่ในปัจจุบันด้วย

กลุ่มชาวไทยใหญ่ หรือที่เรียกตนเองว่า “ไต” ได้กระจายตัวมาจากลำน้ำสาละวินหรือที่คน ไทยเรียกว่าแม่น้ำคง เข้ามาอยู่ในเขตภาคเหนือตอนบน โดยเฉพาะในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และ บริเวณใกล้เคียงในกลุ่มภาคเหนือตอนบนอย่างเป็นกลุ่มก้อน และตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่เดียวกับ กลุ่มไตยวนจากโยนกเชียงแสน และไตลื้อจากสิบสองพันนาในพื้นที่ด้วย ดังนั้น การกระจายตัวอยู่ ทางภาคเหนือตอนบนของกลุ่มคนไต ไตลื้อ และไตยวน (คนเมืองหรือล้านนา) ซึ่งทุกกลุ่มต่างก็เป็น คนไทยที่มีวัฒนธรรมหลักเช่นเดียวกัน อยู่ในสังคมเกษตรเช่นเดียวกัน และมีพิธีกรรมเกี่ยวกับ ความเชื่อและพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกันจนเกือบเหมือนกัน มีภาษาที่สื่อความหมายกันได้แม้จะไม่ ทั้งหมด และแต่ละกลุ่มมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ดังนั้น คนไตหรือไทยใหญ่กลุ่มนี้จึง อยู่ในกลุ่มที่เรารวมเรียกว่าล้านนา แต่แท้จริงแล้วมีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างออกไป³⁵

³³ อรศิริ ปาณินท์, สถาปัตยกรรมไต, หน้า 18.

³⁴ ปราณี ศิริธร, แม่ฮ่องสอน สวรรค์ฉบับพิเศษ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, 2536), หน้า 40.

³⁵ อรศิริ ปาณินท์, สถาปัตยกรรมไต, หน้า 15 และ 23.

ชาวไตนับถือพุทธศาสนาแบบหินยาน ผสมกับความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษที่ปกป้องคุ้มครองชีวิตและหมู่เหล่าชาวไต ความเชื่อเกี่ยวกับผีและความศรัทธาในศาสนาผนวกแน่นแฟ้นส่งผลให้เกิดเป็นประเพณีและวิถีชีวิตแบบชาวไต มีพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับความเชื่อที่เรียกว่า “หย่าสิบสอง” หย่าสี่ คือ ราศี ความหมายคือพิธีกรรมสิบสองราศีเช่นเดียวกับพิธีสิบสองเดือนของไทย กิจกรรมของหย่าสิบสองมีทั้งกระทำในวัด ในบ้าน ในพื้นที่ส่วนกลางของบ้านหรือหมู่บ้านเพื่อความเป็นสิริมงคลของชีวิต และสิ่งต่างๆ เหล่านี้สามารถวิเคราะห์ความสัมพันธ์ที่แนบแน่นครบวงจรระหว่างสถาปัตยกรรมกับชีวิตได้อย่างสมบูรณ์³⁶

2.4.2 การตั้งถิ่นฐานของชาวไต

สำหรับพัฒนาการเป็นบ้านเป็นเมืองของกลุ่มชนชาติไตหรือไทยใหญ่และไทในอดีตถือเป็นกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการสร้างบ้านแปงเมือง ทั้งนี้การตั้งถิ่นฐานของชาวไตหรือไทยใหญ่และไทมีการกระจายตัวของชุมชนที่เป็นผลมาจากอิทธิพลของสภาพทางภูมิศาสตร์อันเกิดจากการกระทำหรือทิศทางการไหลของแม่น้ำสายใหญ่ๆ หลายสายที่เป็นบริเวณที่ตั้งของชุมชนหรือเมืองของชาวไต ซึ่งไหลจากทางตะวันตกไปทางตะวันออก อันได้แก่ แม่น้ำอิรวดี แม่น้ำสาละวิน แม่น้ำโขง และแม่น้ำแดง เป็นสำคัญ ซึ่งแม่น้ำทั้งสี่มีกำเนิดมาจากเทือกเขาหิมาลัย ดังนั้น บรรดาชุมชนบ้านและเมืองของชนชาติไตและไทนั้นมักเกิดขึ้นในบริเวณหุบเขาและทุ่งราบที่ลำนํ้าสาขาของแม่น้ำใหญ่³⁷

สำหรับชาวไตที่เข้ามาในแดนไทยพบว่าชาวไต ไตลื้อ และไตยวน มีลักษณะการเคลื่อนย้ายมาตามแหล่งน้ำที่แสดงให้เห็นว่าคนไทยในแหล่งใดก็ตาม มีพื้นฐานอยู่บนเกษตรกรรม การดำรงชีวิตทั่วไปต้องอาศัยน้ำเป็นปัจจัยหลัก ดังนั้น การตั้งถิ่นฐานก็ดี หรือการโยกย้ายถิ่นฐานก็ดี น้ำจึงเป็นปัจจัยแรกในการตัดสินใจ และเมื่อพิจารณาลักษณะการตั้งถิ่นฐานของไต ไตยวน และไตลื้อ ก็จะพบว่า มีลักษณะร่วมกันทางกายภาพและแหล่งที่ตั้งคล้ายคลึงกัน คือ เป็นที่ตั้งระหว่างหุบเขาและที่ราบริมแหล่งน้ำผสมกับการตั้งถิ่นฐานบนเนินสูงขึ้นไป³⁸ ดังนั้น การเลือกทำเลที่ตั้งของชาวไตจะต้องคำนึงถึงแหล่งน้ำและพื้นที่ทำกินตามลักษณะของสังคมเกษตรกรรมเป็นปัจจัยหลัก มีความพยายามเลือกที่ตั้งในบริเวณที่ราบริมน้ำ ลำห้วย ซึ่งอยู่เชิงเขาเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งอาจต่อเนื่องกับพื้นที่เชิงเขาบ้างเล็กน้อยมิใช่ตั้งอยู่บนเชิงเขาทั้งหมด³⁹

สำหรับลักษณะของโครงสร้างทางกายภาพที่เห็นชัดของชาวไตคือเลือกที่ตั้งใกล้แหล่งน้ำ ซึ่งอาจเป็นลำน้ำ ลำห้วย หรือลำเหมืองที่ขุดเองไปต่อกับแหล่งน้ำธรรมชาติหรือหนองน้ำขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรืออาจนิยมขุดหนองน้ำขนาดใหญ่ไว้ในพื้นที่ต่ำสุดของหมู่บ้าน ทั้งนี้

³⁶ อรศิริ ปาณินท์, สถาปัตยกรรมไต, หน้า 18.

³⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม, สุจิตต์ วงศ์เทศ บรรณาธิการ, ไทยน้อย ไทยใหญ่ ไทยสยาม (กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์เนชั่นดิง เซ็นเตอร์ จำกัด, 2534), หน้า 91-93.

³⁸ กรมศิลปากร, สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคเหนือ (กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการกรม กรมศิลปากร, 2540), หน้า 15 และ 83-86.

³⁹ อรศิริ ปาณินท์, สถาปัตยกรรมไต, หน้า 27.

เพื่อใช้เป็นแหล่งกักเก็บน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้งได้อีกด้วย ทั้งนี้ จากการศึกษาผังหมู่บ้านทั้ง 4 หมู่บ้าน ใน จ.แม่ฮ่องสอน ได้แก่ บ้านปางหมู อ.เมือง บ้านเมืองปอน อ.ขุนยวม บ้านต่อแพ อ.ขุนยวม และ บ้านแม่สามแลบ กิ่งอ.สบเมย พบว่าองค์ประกอบหลักที่อย่างน้อยทุกหมู่บ้านใดจะต้องมี ประกอบไปด้วย องค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์กับศาสนาประเพณีและความเชื่อรวมทั้งการอยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร อันได้แก่ วัด เสาใจบ้าน หอเจ้าเมือง ลำน้ำ ลำเหมือง ตัวบ้าน เรือนราษฎร ไร่นา และป่าชุมชน นอกจากนี้ ยังมีพิธีกรรมของชาวไตที่ใช้พื้นที่ส่วนรวมของหมู่บ้าน เช่น พิธีเลี้ยงผีเจ้าเมือง และ งานเช่นสังเวย เสาใจบ้าน “วานปะลึก” ทั้งนี้พิธีกรรมเป็นการเน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถาปัตยกรรมทุกประเภทกับชีวิตของชาวไตที่สงบเรียบง่ายและเป็นสุข⁴⁰ ทั้งนี้ องค์ประกอบทางกายภาพที่จะต้องมีความสัมพันธ์กับศาสนาประเพณีและความเชื่อนั้น เนื่องจากช่วงเวลาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 ลงมานั้น พวกไตหรือไทยใหญ่มีพระพุทธศาสนาเป็นระบบความเชื่อแล้ว ซึ่งได้ปรากฏในบรรดาตำนานและพงศาวดารของพวกไทยใหญ่ที่มักแสดงให้เห็นถึงระบบความเชื่อและประวัติความเป็นมาที่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนามาช้านานที่ได้รับอิทธิพลจากลังกาและพุกาม นอกจากนี้พบว่าศิลปวัฒนธรรมทางด้านสถาปัตยกรรมของพวกไตหรือไทยใหญ่ที่เกี่ยวกับวัง วัด และบ้านเรือนนั้นมีความสำคัญและแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการที่มีมาช้านานของชาวไตหรือไทยใหญ่⁴¹ นอกจากนี้ จากข้อสันนิษฐานของ ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวว่าในด้านระบบศาสนาและความเชื่อนั้นชาวไทยใหญ่มีความซับซ้อนกว่าชาวไทยน้อย พื้นฐานเดิมของชาวไทยใหญ่นั้นมีระบบความเชื่อเกี่ยวกับแกน แต่การตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้กับพวก พยู หรือผัว และพุกาม ที่มีการติดต่อทางอินเดียยนั้น ทำให้ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนา รวมทั้งอิทธิพลพุทธฝ่ายมหายาน และฮินดูที่อาจรับผ่านทางธิเบต ยูนนาน และน่านเจ้า ดังนั้น การปรับเปลี่ยนแกนให้เป็นพระอินทร์ อันเป็นเทพสำคัญทั้งฝ่ายพุทธและพราหมณ์นั้น อาจเกิดขึ้นในกลุ่มไทยใหญ่ก่อน และสิ่งเหล่านี้อาจส่งผลให้เกิดประเพณีการตั้งเสาอินทขิลดังที่พบในรัฐล้านนาก็ได้⁴² จากข้อสันนิษฐานนี้พบว่าการเกิดองค์ประกอบทางกายภาพตามความเชื่อของชาวล้านนาอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากชาวไตมาก่อน ดังนั้น ชนชาติไตถือเป็นกลุ่มคนที่มีอยู่เป็นจำนวนมากและมีแบบแผนคติความเชื่อทางพุทธศาสนา มาเนิ่นนาน และได้แผ่ขยายชาติพันธุ์ของตนในบริเวณทางตอนเหนือของประเทศไทย

2.4.3 โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของหมู่บ้านชาวไต⁴³

กลุ่มชนที่ถูกเรียกขานกันโดยทั่วไปว่า “ไทใหญ่” นั้นเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งของชน

⁴⁰ อรศิริ ปาณินท์, สถาปัตยกรรมไต, หน้า 28-36.

⁴¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, สุจิตต์ วงศ์เทศ บรรณาธิการ, ไทยน้อย ไทยใหญ่ ไทยสยาม, หน้า 96 และ 106.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

⁴³ อรศิริ ปาณินท์, วีระ อินพันทัง และดร.ชัยสิทธิ์ ด่านกิตติกุล, ไทๆ เส้นสายลายจุด สถาปัตยกรรมชนชาติไท ไทเขิน ไทดำ ไทใหญ่, (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2548), หน้า 54-55.

ชาติไทย มีคำเรียกหลายคำที่หมายถึงชนหมู่นี้ได้แก่ ไทยใหญ่ ไทยหลวง ไท คนไท ไต กนไต ไต หลวง ฉาน ซาน และเงี้ยว แต่อย่างไรก็ตามสำหรับชาวไทยใหญ่ที่อยู่อาศัยในประเทศไทยนั้นมักเลือกที่จะเรียกตนเองว่า “ไต” หรือ “กนไต” มากกว่าคำอื่นๆ กลุ่มชนชาวไทยใหญ่เหล่านี้มีวัฒนธรรมทางภาษา การแต่งกาย และงานประเพณีต่างๆ ของตนเองที่สืบทอดมาแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน

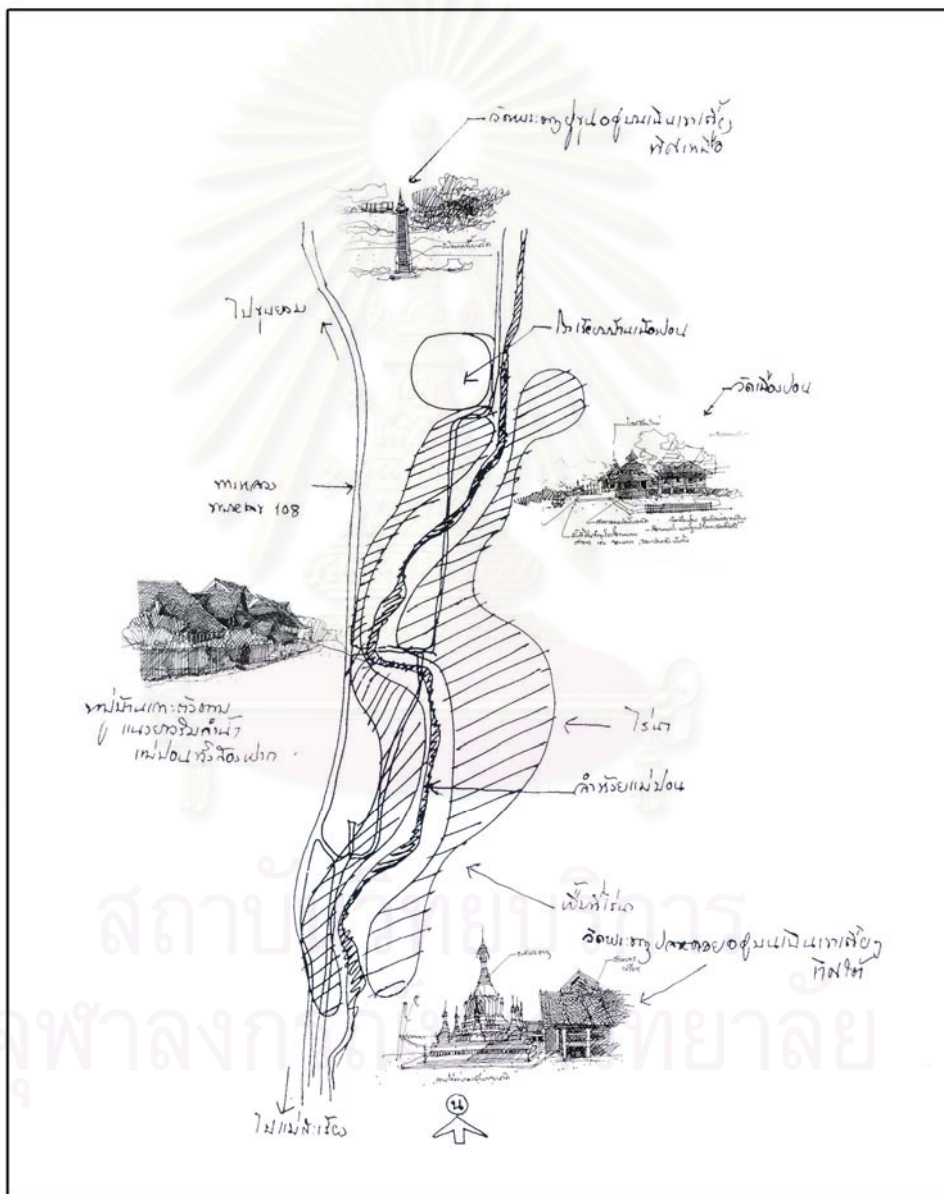
ชาวไทยใหญ่โดยสามัญญามีความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายและรักสงบ ผู้คนเหล่านี้มีความศรัทธาและผูกพันกับพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น ซึ่งความเลื่อมใสในหลักธรรมคำสอนของศาสนาก็ได้กลายเป็นสายใยที่เชื่อมโยงเหล่ามวลสมาชิกในสังคมเข้าไว้ด้วยกันไม่เอาัดเอาเปรียบต่อกันทั้งระหว่างผู้คนในชุมชนด้วยกันและระหว่างผู้คนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่อยู่โดยรอบ ซึ่งความเชื่อและวัฒนธรรมดังกล่าวนี้เองได้ส่งผลต่อการเกิดแบบแผนทางด้านทางกายภาพของเมือง

โดยลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของเมืองคนไตหรือชาวไทยใหญ่นั้นพบว่า มักเลือกตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่ลาดเชิงเขาและที่ราบหุบเขาซึ่งอยู่ใกล้กับลำน้ำเพื่อพึ่งพาอาศัยผืนแผ่นดินอันอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวนี้ในการทำนา ผังชุมชนไทยใหญ่มักเป็นไปอย่างสอดคล้องกับลักษณะภูมิประเทศของถิ่นที่ตั้ง ส่วนลักษณะโครงสร้างพื้นฐานและเส้นทางคมนาคม จากกรณีศึกษาชุมชนบ้านเมืองปอน และบ้านปางหมู⁴⁴ ขนาดของถนนเล็กมีความสัมพันธ์กับขนาดและสัดส่วนของบ้านเรือนโดยทั่วไป เดิมถนนไม่เป็นแบบตาราง ในแต่ละบ้านมักขุดบ่อน้ำไว้บริโภค บ่อน้ำเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชีวิต ชาวบ้านจะเก็บรักษาบ่อน้ำและรักษาความสะอาดของน้ำอย่างดี ถนนในหมู่บ้านซึ่งมีขนาดเล็กจะมีการขุดลำเหมืองเพื่อระบายน้ำฝนออกจากหมู่บ้านไปยังไร่นา ลำเหมืองจะขุดขนานถนนในหมู่บ้านทั้งสองข้าง ระบบนิเวศของชาวไทยใหญ่เป็นระบบที่น่าสนใจและเป็นปัจจัยที่ทำให้สภาพแวดล้อมของหมู่บ้านมีลักษณะที่ยั่งยืน บ้าน หมู่บ้าน ป่าชุมชนและไร่นาพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเป็นวงจรที่สมบูรณ์⁴⁵ ส่วนภายในเมืองของชาวไทยใหญ่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีลักษณะเรียบง่าย โดยพื้นที่เกษตรกรรมอยู่ใกล้ชิดกับแหล่งน้ำ ถัดออกไปจึงเป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยซึ่งมักประกอบไปด้วยวัด ศาลเจ้าเมือง หอหมู่บ้าน ศาลากลางบ้าน บ้านเรือนพักอาศัย และป่าช้า สำหรับศาสนสถานซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างยิ่งของชุมชนชาวไทยใหญ่นั้นมักตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สูงเด่นสามารถมองเห็นได้ชัดเจนในระยะไกล ส่วนศาลเจ้าเมืองและใจบ้านมักปรากฏอยู่บริเวณใจกลางชุมชน บ้านในชุมชนมักรวมตัวกันเป็นกลุ่ม และห่างออกไปจากบริเวณชุมชนก็เป็นที่ตั้งของสุสาน ลักษณะเด่นภายในเมืองคือเรือนพักอาศัยของชาวไทยใหญ่ที่แสดงออกถึงภูมิปัญญาในการก่อสร้างที่สอดคล้องกับวิถี

⁴⁴ อรศิริ ปาณินท์. บ้านและหมู่บ้านพื้นถิ่น. สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์ ทำพระจันทร์, 2539), หน้า40.

⁴⁵ อรศิริ ปาณินท์. ปัญญาสร้างสรรค์ในเรือนพื้นถิ่นอุษาคเนย์ กรณีศึกษา ไทย ลาว อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ผ่านที่ว่าง มวล และชีวิต. (กรุงเทพฯ : เจ.เจ. พรีน) ผู้พิมพ์ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. หน้า33-34.

ชีวิต และความสามารถในการพึ่งพาตนเอง ตลอดจนความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยมีลักษณะเป็นเรือนโครงสร้างไม้ ยกพื้นสูง ใต้ถุนเปิดโล่งเพื่อการใช้งานอันหลากหลาย หลังคาจั่วมีความเอียงลาดมาก ชายคาทอดยาวปกคลุมตัวเรือน โดยทั่วไปมักมุงด้วยใบตองตึงหรือวัสดุอื่นที่หาได้ง่ายในพื้นที่ แบ่งบ้านได้ชัดเจนเป็นสองลักษณะ คือ บ้านที่มีรั้วแยกอาณาเขตของตนเองกับบ้านที่ปลูกรวมกันหลายๆหลังไม่มีการกั้นรั้วเฉพาะเขตบ้านของตน กลุ่มหลังนี้มักมีชั้่งบ้านขนาดเล็กเป็นพื้นที่กลางของกลุ่มของตนด้วย

ที่มา : อรศิริ ปาณินท์, บ้านและหมู่บ้านพื้นถิ่น, หน้า 27.

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของบ้านเมืองปอนที่สัมพันธ์กับลำน้ำปอน
ภาพที่ 2.1 ตัวอย่างผังหมู่บ้านไต่และแนวการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองปอน

2.4.4 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของหมู่บ้านชาว

ไต

ในการศึกษาของ อรศิริ ปาณินท์⁴⁶ กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของหมู่บ้านไต ใน จ.แม่ฮ่องสอน โดยเปรียบเทียบหมู่บ้านปางหมู อ.เมือง และบ้านเมืองปอน อ.ขุนยวม ว่าภาพรวมของทั้งสองหมู่บ้านในด้านกายภาพมีความใกล้เคียงกัน แต่บ้านเมืองปอนนั้นสามารถให้ลักษณะทางกายภาพและความประทับใจในการยื่นยัดลักษณะทางวัฒนธรรมท้องถิ่นไว้ได้มากกว่าบ้านปางหมู ทั้งสภาพกลุ่มบ้าน ตัวบ้าน สังคมวัฒนธรรมหมู่บ้าน และวัฒนธรรมการแต่งกาย ทั้งนี้เพราะบ้านปางหมุนั้นปัจจุบันตั้งอยู่ใกล้ศูนย์กลางเมือง มีถนนหลวงตัดผ่านหมู่บ้าน ทำให้ความเจริญทางวัตถุเข้าถึงเร็วมาก โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน ขนาดถนนในหมู่บ้าน วัสดุก่อสร้าง ทั้งลำเหมืองระบายน้ำให้แห้งผากเพราะปัจจุบันมีน้ำประปาใช้แล้ว และการเปลี่ยนมือการครอบครองที่ดิน ส่วนบ้านเมืองปอนอยู่ในเขตอำเภอรอบนอก การเกาะกลุ่มของหมู่บ้านมีการเปลี่ยนแปลงน้อยกว่า ถึงแม้ลักษณะถนนในหมู่บ้านจะกลายเป็นแบบตาตารางไปแล้วบางส่วน แต่ขนาดของถนนยังคงเดิมและยังมีความสัมพันธ์กับขนาดและสัดส่วนของบ้านเรือนโดยทั่วไป การคงขนาดถนนเล็กตามสัดส่วนพื้นบ้านเป็นวิธีทางหนึ่งที่จะหลีกเลี่ยงการเข้าถึงของรถยนต์ขนาดใหญ่ เดิมทีในหมู่บ้านปางหมู ช่วง พ.ศ. 2523-2525 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่การคมนาคมยังไม่สะดวก ถนนสายปาย-แม่ฮ่องสอนยังไม่ได้เปิดใช้งาน หมู่บ้านปางหมูในครั้งนั้นเป็นหมู่บ้านไตท่ามกลางหมอกหนาปกคลุมอยู่ แต่ปัจจุบันลักษณะเช่นนั้นหายไปหมดสิ้น

จากกรณีศึกษาี้ พบว่าการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของหมู่บ้านชาวไตนี้ มีกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่มีสาเหตุจากการตั้งอยู่ใกล้ศูนย์กลางเมือง และการพัฒนาสาธารณูปโภค ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ อาทิ โครงสร้างของถนนเดิม เปลี่ยนแปลงขนาดของถนน เลิกใช้ลำเหมืองระบายน้ำที่ผ่านไปทุกบ้าน ของชุมชน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของขนาดหมู่บ้าน เป็นต้น ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ เกิดขึ้นจากสาเหตุหรือปัจจัยภายนอก โดยเฉพาะจากการพัฒนาทางด้านการคมนาคม ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากที่สุดต่อหมู่บ้านชาวไต

จากการทบทวนแนวคิดทฤษฎีในข้างต้น สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ได้ ว่า การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ คือ การเปลี่ยนสภาพไป มีการเพิ่มหรือลดหายไปตามยุคสมัย หรือมีการทำให้ลักษณะทางกายภาพเปลี่ยนแปลงไปทั้งในทางรูปธรรมและนามธรรม เช่น การใช้งานหรือความศรัทธา ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงต้องอาศัยองค์ประกอบของเวลาเป็นตัวกำหนด ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง คือ สาเหตุทางด้านต่างๆที่

⁴⁶ กรมศิลปากร, สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคเหนือ, หน้า 29-32.

เกิดขึ้น ซึ่งการจะชี้ให้เห็นถึงปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงนี้ได้ จะต้องสอดคล้องกับภาพทางกายภาพที่ปรากฏว่าเป็นผลมาจากปัจจัยนั้นๆ ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือ อธิบายได้ว่าเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพอย่างไร ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม อันได้แก่ นโยบายการพัฒนาของรัฐ การพัฒนาทางสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม เป็นต้น

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

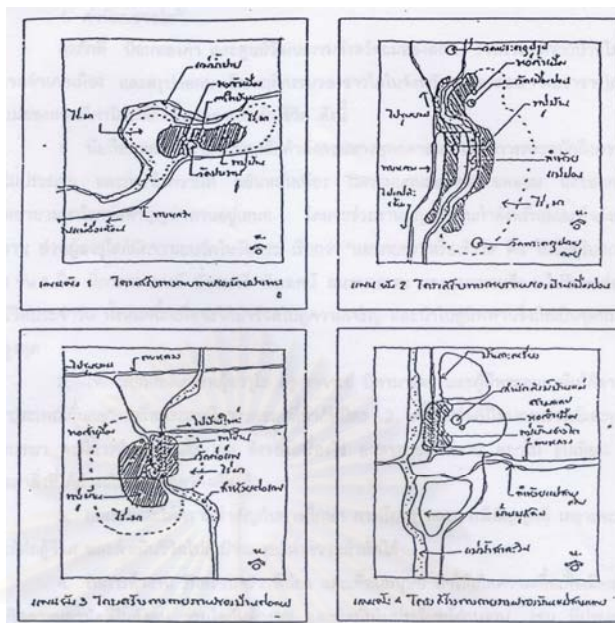
ศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองที่มีกลุ่มชาติพันธุ์

งานวิจัยด้านโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของชาวไต

2.5.1 สถาปัตยกรรมไต

อรศิริ ปาณินท์⁴⁷ ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมไตในพื้นที่หมู่บ้านต่างๆ ของจังหวัดแม่ฮ่องสอนและสรุปว่า เรื่องราวของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นนั้นมีความเชื่อมโยงกับที่มาของรูปแบบการใช้สอย การจัดที่ว่างและมวลทางสถาปัตยกรรม ทำให้ต้องศึกษาลึกลงไปถึงกิจกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อ ประเพณี ศาสนา ซึ่งส่งผลต่อการวางผัง กลุ่มบ้าน หมู่บ้าน เป็นระบบนิเวศวิทยาของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐาน การดำรงชีวิต และการให้ความอุดมสมบูรณ์ต่อการดำรงชีวิตตามวิถีทางเกษตรกรรมอย่างแยบยล จากการศึกษาพบว่าภาพของหมู่บ้านไตในจังหวัดแม่ฮ่องสอน แสดงให้เห็นถึงการรวมตัวเป็นกลุ่มบ้านอันมีลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมท้องถิ่นทั้งในด้านสังคมและความเชื่อ โดยทุกหมู่บ้านที่ได้ทำการศึกษามีโครงสร้างทางกายภาพหลัก ดังนี้ 1) ตัวหมู่บ้าน 2) หอเจ้าเมือง 3) เสาใจบ้าน 4) วัด หรือ สำนักสงฆ์ 5) ลำน้ำ และ 6) ไร่นา ซึ่งลักษณะของผังกายภาพหมู่บ้านสามารถบ่งบอกวิถีการดำรงชีวิตโดยส่วนรวมได้อีกด้วย จากกิจกรรมที่ชาวบ้านได้ร่วมกันทำเป็นระยะๆ ตลอดปี ที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบทางกายภาพของหมู่บ้าน ดังนั้น งานวิจัยชิ้นนี้จึงแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่เกิดจากคติความเชื่อและลักษณะทางภูมิศาสตร์ ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีของชาวไตในทุกแง่มุมได้อย่างชัดเจน

⁴⁷ อรศิริ ปาณินท์, สถาปัตยกรรมไต, หน้า4-7.

ภาพที่ 2.2 โครงสร้างทางกายภาพของหมู่บ้านไตต่างๆ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

2.5.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อกับหมู่บ้านชาวไตลื้อในสิบสองปันนา

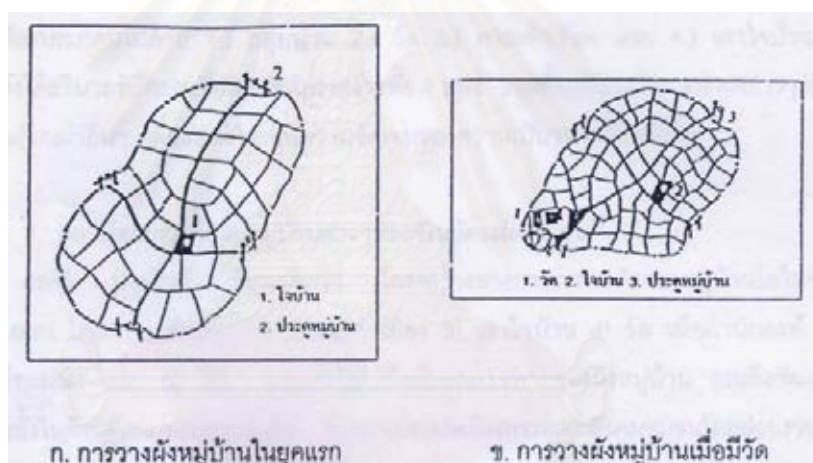
จูเหลียงเหวิน⁴⁸ ได้ทำการวิจัยด้านสถาปัตยกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไตในสิบสองปันนา ในส่วนของความเชื่อทางศาสนากับหมู่บ้านไตได้สรุปให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อกับหมู่บ้านชาวไต ว่ามีรากฐานมาจากศาสนาดั้งเดิมหรือความเชื่อในเรื่องภูติผีและวิญญาณในช่วงอดีตที่อยู่ในยุคของสังคมล่าสัตว์และหาพืช ก่อนจะเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีถิ่นฐานที่ตั้งเป็นหลักแหล่งถาวร ความเชื่อนี้ผสมกลมกลืนกับคำสอนของพระพุทธศาสนาที่แผ่เข้ามาในช่วงหลายร้อยปีที่ผ่านมา และมีอิทธิพลต่อชีวิตของชนชาติไตในด้านต่างๆ เห็นได้ชัดจากการวางผังหมู่บ้าน การปลูกสร้างวัดตามคติศาสนาพุทธ การกำหนดรูปทรงบ้านเมือง โดยแบ่งระยะเวลาในการศึกษาออกเป็น 2 ช่วง คือ

- 1) สมัยที่ความเชื่อหรือศาสนาดั้งเดิมมีอิทธิพลต่อหมู่บ้าน ชนชาติไตอาศัยอยู่บริเวณที่ราบขนาดใหญ่ล้อมรอบด้วยเทือกเขาอันอุดมสมบูรณ์และหมู่บ้านบางส่วนก็กระจายอยู่ตามแนวที่ราบลุ่มแม่น้ำสายสำคัญตามเชิงเขาและหุบเขาสูงที่มีป่าไม้ขึ้นหนาแน่น มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสะท้อนผ่านระบบความเชื่อเรื่องการนับถือผีและบรรพบุรุษ แสดงให้เห็นจากลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่มีความเชื่อให้ไฟเป็นต้นกำเนิดอาณาเขตหมู่บ้าน กำหนดประตูและกฎเกณฑ์การใช้ประตู การมี ใจบ้าน เลื้อบ้าน และเลื้อเมือง
- 2) สมัยที่พุทธศาสนาเข้ามามีอิทธิพลต่อหมู่บ้านเมื่อศาสนาพุทธนิกายหินยาน

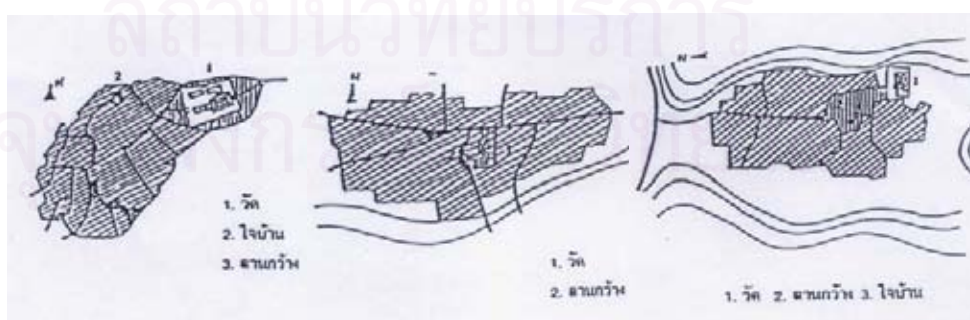
⁴⁸ จูเหลียงเหวิน, ชนชาติไต : สถาปัตยกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไตในสิบสองปันนา, แปลโดย งามพรรณ เวชชาชีวะ (กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์, 2534), หน้า 9-33.

แผ่ขยายเข้ามา ทำให้เกิดการผสมผสานกลมกลืนกับความเชื่อดั้งเดิม กลายเป็นแกนหลักในโลกทัศน์ของชนชาติไต เห็นได้จากแทบทุกหมู่บ้านจะต้องมีวัดประจำหมู่บ้านและมักจะตั้งอยู่ในตำแหน่งที่โดดเด่นเป็นพิเศษ มีการวางผังและตกแต่งอย่างวิจิตรบรรจง เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญสูงสุดในศรัทธาสูงสุดต่อพุทธศาสนา ขณะเดียวกันก็ยังรักษาใจบ้านเอาไว้ และมีกิจกรรมต่างๆ ทั้งในพื้นที่วัดและพื้นที่บริเวณใจบ้าน

ปัจจุบัน ลักษณะการวางผังหมู่บ้านแบบไตในสิบสองพืนนานั้น ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อดั้งเดิมและศาสนาพุทธเป็นตัวกำหนด แต่สภาพทางภูมิศาสตร์ก็มีส่วนกำหนดผังหมู่บ้านมากที่สุด ขณะที่เส้นแกนและความสมดุลแทบจะไม่มี ความสำคัญเลย ผังหมู่บ้านจึงไม่เป็นรูปตาข่าย แต่จะมีทางเข้าหมู่บ้านหลายทางและถนนทุกสายล้วนเชื่อมต่อกันและทอดนำไปสู่ศูนย์รวมของหมู่บ้าน นั่นคือวัดหรือลานที่ตั้งใจบ้าน แต่จากความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมและเศรษฐกิจในปัจจุบัน ทำให้ประเพณีเก่าแก่เริ่มจางหายไปจากวิถีชีวิต เห็นได้ชัดจากบทบาทของใจบ้านในฐานะศูนย์รวมจิตใจเริ่มลดน้อยลงและหลีกเลี่ยงให้กับความสำคัญของวัดที่เพิ่มมากขึ้น

ภาพที่ 2.3 การวางผังหมู่บ้านในสิบสองพืนนตามอิทธิพลความเชื่อ

ภาพที่ 2.4 ตัวอย่างผังหมู่บ้านแบบต่างๆ ในสิบสองพืนน

2.5.3 การศึกษาความเป็นชุมชนไตด้วยโครงสร้างทางกายภาพ

Nicola Tannenbaum⁴⁹ เลือกลุ่มชนไตในจังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นพื้นที่ศึกษา เพื่อต้องการชี้ให้เห็นถึง “ตัวตน (Identity)” ของชนชาติไต ซึ่งเป็นเผ่าหนึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์ไท โดยการวิเคราะห์โครงสร้างหลักทางกายภาพที่ปรากฏให้เห็นในชุมชนเป็นตัวชี้วัด นั่นคือถ้าชนชาติไต ชุมชนนั้นจะต้องประกอบไปด้วย 1) กลุ่มบ้าน 2) วัด 3) ศาลเจ้าเมือง และ 4) เสาเฝ้าบ้าน นอกจากนี้ยังได้อธิบายพิธีกรรมที่เกี่ยวกับโครงสร้างทั้ง 4 แห่ง รวมทั้งเปรียบเทียบอย่างคร่าวๆ กับกลุ่มชาติพันธุ์ไทเผ่าอื่นๆ เพื่อแสดงให้เห็นความชัดเจนของความเป็นชนชาติไตยิ่งขึ้น

2.5.4 สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคเหนือประเภทเรือนที่อยู่อาศัย

กรมศิลปากร⁵⁰ ได้กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานทางกายภาพกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเรือนพื้นถิ่นในภาคเหนือ อันได้แก่ ชาวไต (ไทยใหญ่) ไตลื้อ ไตยวน และ ลีวะ ซึ่งจะพบว่ามิลักษณะร่วมทางกายภาพของชุมชนและแหล่งที่ตั้งหมู่บ้านคล้ายคลึงกัน คือ เป็นที่ราบระหว่างหุบเขาและที่ราบริมแหล่งน้ำผสมกับการตั้งถิ่นฐานบนเนินสูงขึ้นไป ลักษณะเด่นทางกายภาพของบ้านและหมู่บ้านที่มีความร่มรื่นเขียวชะอุ่มในลักษณะของสังคมเกษตรกรรม ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนที่อยู่อาศัยกับไร่นา ลักษณะทางนามธรรมของวัฒนธรรมที่ส่งผลถึงการตั้งถิ่นฐานทางกายภาพ สำหรับการพิจารณาภาพโครงสร้างทางกายภาพของชุมชนไต หรือ ไทยใหญ่ ได้ยกตัวอย่าง หมู่บ้านใน จ.แม่ฮ่องสอน ได้แก่ บ้านปางหมู อ.เมือง บ้านเมืองปอน อ.ขุนยวม พบว่าจะประกอบไปด้วย กลุ่มตัวบ้าน วัด ช่างบ้าน ลำห้วย และมีการวางผังที่รักษาระบบนิเวศวิทยาตามลักษณะดั้งเดิมที่ดีมาก นอกจากจะมีองค์ประกอบเดิมแล้ว การเติบโตหรือการขยายตัวของหมู่บ้าน ได้เพิ่มพื้นที่เพื่อการสาธารณูปโภค สาธารณูปการของชุมชน เช่น โรงเรียน สถานเอนกนาลัย ที่ทำการตำบล ประปา ตลาดและอื่นๆ ในพื้นที่ส่วนกลางของหมู่บ้านซึ่งเป็นพื้นที่รวม นอกจากนี้ยังได้มีการเปรียบเทียบความแตกต่างของหมู่บ้านไต ทั้งสองว่า บ้านปางหมู ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ใกล้ศูนย์กลางเมือง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน วัสดุก่อสร้าง ขนาดถนนในหมู่บ้านที่สัมพันธ์กับขนาดและสัดส่วนของบ้านเรือน และการเปลี่ยนมือการครอบครองที่ดิน ทำให้สูญเสียลักษณะเอกลักษณ์ทางกายภาพและความประทับใจในการหยั่งย่นลักษณะวัฒนธรรมท้องถิ่นไว้ได้

⁴⁹ Nicola Tannenbaum, "The Heart of the Village : Constituent Structures of Shan Communities", Crossroads : An Interdisciplinary Journal of Southeast Asian Studies, Special Thai Issue (Part 2) 5, No.1,(1990) : 23-41, อ้างถึงใน คณิศยา รอดเรืองศรี, "ความสัมพันธ์ระหว่างการทำกิจกรรมทางสังคมและการใช้พื้นที่ในชุมชนของชาวไตบ้านเมืองปอน จ.แม่ฮ่องสอน" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาการวางผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 19.

⁵⁰ กรมศิลปากร, สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคเหนือประเภทเรือนที่อยู่อาศัย (กรุงเทพฯ : ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขานุการ กรมศิลปากร), 2540.

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

2.5.5 วิทยานิพนธ์หัวข้อ ความสัมพันธ์ระหว่างการทำกิจกรรมทางสังคมและการใช้พื้นที่ในชุมชนของชาวไต่บ้านเมืองปอน จ.แม่ฮ่องสอน (2544)

คณิชา รอดเรืองศรี⁵¹ ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการทำกิจกรรมทางสังคมและการใช้พื้นที่ในชุมชนของชาวไต่บ้านเมืองปอน จ.แม่ฮ่องสอน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดระเบียบพื้นที่ที่สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพของชุมชน โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นการศึกษาลักษณะของชุมชนในด้านภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน และวิวัฒนาการชุมชน เพื่อหาอิทธิพลที่มีผลต่อการตัดสินใจที่จะแสดงพฤติกรรมหรือการทำกิจกรรมทางสังคมของคนไต่ในชุมชน และส่วนที่สอง เป็นการศึกษารูปแบบการทำกิจกรรมทางสังคมและการใช้พื้นที่ของคนไต่ในชุมชน ว่ามีลักษณะและทิศทางการเปลี่ยนแปลงไปในรูปแบบใดจากการศึกษา พบว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนมีวิวัฒนาการ ในด้านต่างๆ มาอย่างต่อเนื่อง และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน และองค์ประกอบโครงสร้างทางกายภาพตลอดจนมีผลไปถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการทำกิจกรรมทางสังคม และการใช้พื้นที่ของคนไต่ในชุมชน ได้แก่ ปัจจัยด้านการคมนาคมขนส่งและการสื่อสาร ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคม ปัจจัยด้านวัฒนธรรม และปัจจัยด้านประชากร

2.5.6 วิทยานิพนธ์หัวข้อ การอนุรักษ์ชุมชนชาวไต่ยวนบ้านยางหลวง จังหวัดเชียงใหม่ (2548)

ญาติ นาคะสิทธิ์⁵² ได้ทำการศึกษาโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพัฒนาการของชุมชนชาวไต่ยวนบ้านยางหลวง 2) ศึกษาคุณค่าและเอกลักษณ์ทางการตั้งถิ่นฐานที่มีความเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนกับสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น 3) ศึกษาสภาพปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพที่ส่งผลกระทบต่อคุณค่าและเอกลักษณ์ของชุมชน และ 4) เสนอแนะนโยบายและมาตรการในการอนุรักษ์ชุมชนที่ควบคู่ไปกับการพัฒนาอย่างเหมาะสม ผลการศึกษาพบว่า การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวไต่ยวนการตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ราบระหว่างหุบเขาภายใต้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ คติความเชื่อที่มีต่อพุทธศาสนา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดรูปแบบกิจกรรมการใช้พื้นที่ภายในชุมชน โดยมีองค์ประกอบทางกายภาพของพื้นที่ที่สำคัญคือมีวัด หอเสื่อบ้าน และหอเสื่อเมือง กลุ่มบ้าน ปัจจุบันปัจจัยภายนอกเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ส่งผลให้ต่อลักษณะ

⁵¹ คณิชา รอดเรืองศรี, "ความสัมพันธ์ระหว่างการทำกิจกรรมทางสังคมและการใช้พื้นที่ในชุมชนของชาวไต่บ้านเมืองปอน จ. แม่ฮ่องสอน" (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544).

⁵² ญาติ นาคะสิทธิ์, "การอนุรักษ์ชุมชนไต่ยวนบ้านยางหลวง จ.เชียงใหม่" (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนชุมชน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548).

ทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ของชุมชนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะนโยบายการ
ท่องเที่ยวจากภาครัฐ ซึ่งหากไม่ระมัดระวังอาจส่งผลให้เกิดการสูญเสียคุณค่าและเอกลักษณ์ของ
ชุมชนได้

2.5.7 วิทยานิพนธ์หัวข้อ ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาเมือง

กรณีศึกษา: เมืองแม่ฮ่องสอน (2546)

อดิศร เรือลม⁵³ ได้ศึกษาถึงปัญหาและผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อการใช้ประโยชน์
ที่ดิน การตั้งถิ่นฐาน และวัฒนธรรมท้องถิ่นของเมืองแม่ฮ่องสอน รวมทั้งเสนอแนวทางการ
แก้ปัญหาและป้องกันผลกระทบทางลบจากการท่องเที่ยว ผลการศึกษาจำแนกเป็นผลกระทบ
ทางบวกและทางลบ โดยผลกระทบทางบวกนั้นคือทำให้เกิดการขยายตัวของการใช้ที่ดิน การ
พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของเมือง การขยายตัวของการท่องเที่ยวและบริการด้านการท่องเที่ยว
ความต้องการบริการด้านการท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้น ส่วนผลกระทบทางลบทำให้เกิดความแออัด
ภายในเมือง ราคาที่ดินสูง การใช้ประโยชน์ที่ดินขัดแย้ง การบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ การขยายตัวของสิ่ง
ปลูกสร้าง การตั้งถิ่นฐานไร้ระเบียบ ค่าครองชีพสูงขึ้น การมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจจากคนต่างถิ่น
การย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมือง และการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งนี้ ในการศึกษาถึง
ผลกระทบนั้น ผู้วิจัยใช้วิธีการวางทับซ้อน (Overlay) เพื่อให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงและการ
ขยายตัวของเมืองที่ทำให้เห็นภาพลักษณะของผลกระทบทางกายภาพที่เกิดขึ้น สำหรับแนวทางการ
ป้องกันแก้ไขและลดผลกระทบด้านลบจากการท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาเมืองได้เสนอให้มีการ
ควบคุมการใช้ที่ดินที่มีความชัดเจนในการปฏิบัติ กำหนดเขตการใช้ที่ดินโดยแบ่งเขตการ
พัฒนา เขตควบคุมการพัฒนา และเขตอนุรักษ์ ในด้านเศรษฐกิจได้เสนอแนะให้มีการเสริมและ
สร้างแรงจูงใจเพื่อกระจายรายได้ รวมถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนและสร้างความตระหนักถึง
การรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่น

2.6 สรุปแนวคิดและทฤษฎี

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่นำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาการ
เปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน จะต้องนำแนวคิด
ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาทบทวนเพื่อใช้เป็นแนวทางในการสร้างกรอบแนวความคิดใน
การวิจัยที่มีลักษณะเหมาะสมกับพื้นที่ศึกษา

จากการทบทวนทั้งแนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ได้
แบ่งโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองออกเป็นลักษณะ 4 ด้าน แบ่งออกเป็น 1)

⁵³ อดิศร เรือลม, "ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาเมือง กรณีศึกษา: เมืองแม่ฮ่องสอน" (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต
สาขาวิชาการวางผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).

ลักษณะภูมิประเทศและอาณาเขต 2) ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน 3) รูปแบบการใช้ที่ดิน 4) รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

เมื่อได้ศึกษาแนวคิดชนชาติไตหรือชาวไทยใหญ่จะนำมาพิจารณาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่มีลักษณะที่สำคัญ โดยทราบว่าชาวไทยใหญ่มีคติความเชื่อในการตั้งถิ่นฐานที่ให้ความสำคัญกับสภาพภูมิประเทศเป็นสำคัญและสิ่งปลูกสร้างทางกายภาพที่สัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนาพุทธและสอดคล้องกับวิถีชีวิต ซึ่งมีแบบแผนของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ อันได้แก่ วัด เสาเฝ้าบ้าน หอเจ้าเมือง ลำน้ำ ลำเหมือง ตั่วบ้าน เรือนราษฎร ไวร่ณา เป็นต้น โดยพบว่าลักษณะทางด้านสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัดบ้านเรือนนั้นมีความสำคัญและแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการที่มีมาช้านานของไทยใหญ่อีกด้วย ทั้งนี้สามารถนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่เกิดขึ้นได้

ทั้งนี้ นำไปสู่การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนได้

โดยทั้ง 4 ด้านมีแนวทางในการวิเคราะห์ ดังนี้

(1) **ลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขต** เพื่อวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของการขยายเนื้อเมือง ขอบเขตของเมือง

(2) **ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน** เพื่อวิเคราะห์ รูปแบบ ตลอดจนความสะดวกในการเข้าถึง ซึ่งเส้นทางการคมนาคมส่งผลต่อรูปแบบของเมืองและการขยายตัวของเมือง

(3) **รูปแบบการใช้ที่ดิน** เพื่อวิเคราะห์ประเภทการใช้ที่ดิน ความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่และการทำกิจกรรมของประชาชน ตลอดจนได้เห็นภาพลักษณะการขยายตัวของเมือง เมื่อศึกษาโดยแบ่งเป็นช่วงเวลาจะทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในเมือง

(4) **รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง** คือ ความหนาแน่นและกระจายตัวของสิ่งปลูกสร้าง และลักษณะของสิ่งปลูกสร้างที่มีเอกลักษณ์ของชาวไทยใหญ่

ในการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับคติความเชื่อในการตั้งถิ่นฐานของสังคมไทย และแนวคิดจักรวาลคตินั้น สามารถทำความเข้าใจได้ว่า กลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มคนในแต่ละพื้นที่ มีคติความเชื่อในการตั้งถิ่นฐาน เมื่อเห็นพื้นที่ทางภูมิประเทศใดที่เหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนก็จะเลือกบริเวณที่เหมาะสมนั้นเพื่อตั้งบ้านเรือน ชุมชน และเมืองของตนเอง ซึ่งเมื่อเลือกพื้นที่การตั้งถิ่นฐานแล้ว ก็จะกำหนดหรือสร้างสิ่งต่าง ๆ ภายในเมืองเพื่อให้สอดคล้องกับการดำรงชีวิตดังที่เห็นได้ทั่วไปในแต่ละเมืองที่จะประกอบไปด้วยสิ่งต่างๆ ที่เห็นได้ชัดคือลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ ป่า ต้นไม้ ลำน้ำ ถนนหนทาง อาคารบ้านเรือน และสิ่งปลูกสร้างทางวัฒนธรรม ซึ่งในการสร้างสิ่งต่างๆ เหล่านี้ หรือการกำหนดพื้นที่นั้น ได้มีแนวคิดเบื้องหลังในการกำหนดด้วย โดย

สำหรับเมืองในพื้นที่ประเทศไทยในแถบภาคเหนือพบว่าแนวคิดจักรวาลคติมีผลต่อรูปทรงตำแหน่งที่ตั้งของสิ่งต่างๆ รวมเป็นผังเมือง เช่น รูปทรงเมืองที่เป็นรูปวงกลม หรือ เมืองเชียงใหม่ที่มีรูปทรงเรขาคณิต มีการจัดวางโดยคำนึงถึงทิศที่ตั้งขององค์ประกอบทางกายภาพต่างๆ เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าทั้งสองแนวคิดที่บททวนนี้มีอิทธิพลในด้านการเป็นแนวคิดเบื้องหลังที่กำหนดลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองที่ปรากฏให้เห็น จึงเข้าใจได้ว่าการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาจากแนวคิดคติความเชื่อของกลุ่มคนและมีการสร้างสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏให้เห็นเป็นโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองนั้น เป็นไปในลักษณะที่มีแบบแผนตามคติความเชื่อของกลุ่มคนในพื้นที่ ดังเช่น ชาวไทยใหญ่ในเมืองแม่ฮ่องสอน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีคติความเชื่อ และวิถีชีวิตตามหลักศาสนาพุทธ เมืองแม่ฮ่องสอนซึ่งมีชาวไทยใหญ่เป็นประชากรหลัก ย่อมมีแบบแผนของเมืองตามแบบของเมืองที่กลุ่มไทยใหญ่อาศัยอยู่

สำหรับในการศึกษาและบททวนแนวคิดด้านการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเมืองชาวดไตและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นพบว่า การเปลี่ยนแปลงย่อมเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด โดยเฉพาะลักษณะกายภาพที่มีเอกลักษณ์ซึ่งสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและความเชื่อ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจจะมีคนในพื้นที่สังเกตเห็นหรือรู้ตัวจนกว่าจะปรากฏชัดและเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงมักอยู่ในรูปแบบของการพัฒนา วิวัฒนาการ หรือการเติบโตของเมือง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต้องอาศัยช่วงเวลาที่ทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้แปรสภาพจากที่เคยเป็นอยู่มาเป็นสภาพใหม่หรือดำรงอยู่ด้วยบทบาทใหม่ โดยจะมีปัจจัยภายในหรือภายนอกที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อลักษณะทางกายภาพ ซึ่งจากการบททวนแนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงของเมืองในสังคมไทยและในหมู่บ้านชาวดไตพบว่าโดยมากมาจากปัจจัยภายนอก อันได้แก่ รูปแบบการปกครอง นโยบายการพัฒนาของรัฐ ด้านสาธารณูปโภค สาธารณูปการ ด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ที่ส่งผลให้โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลง

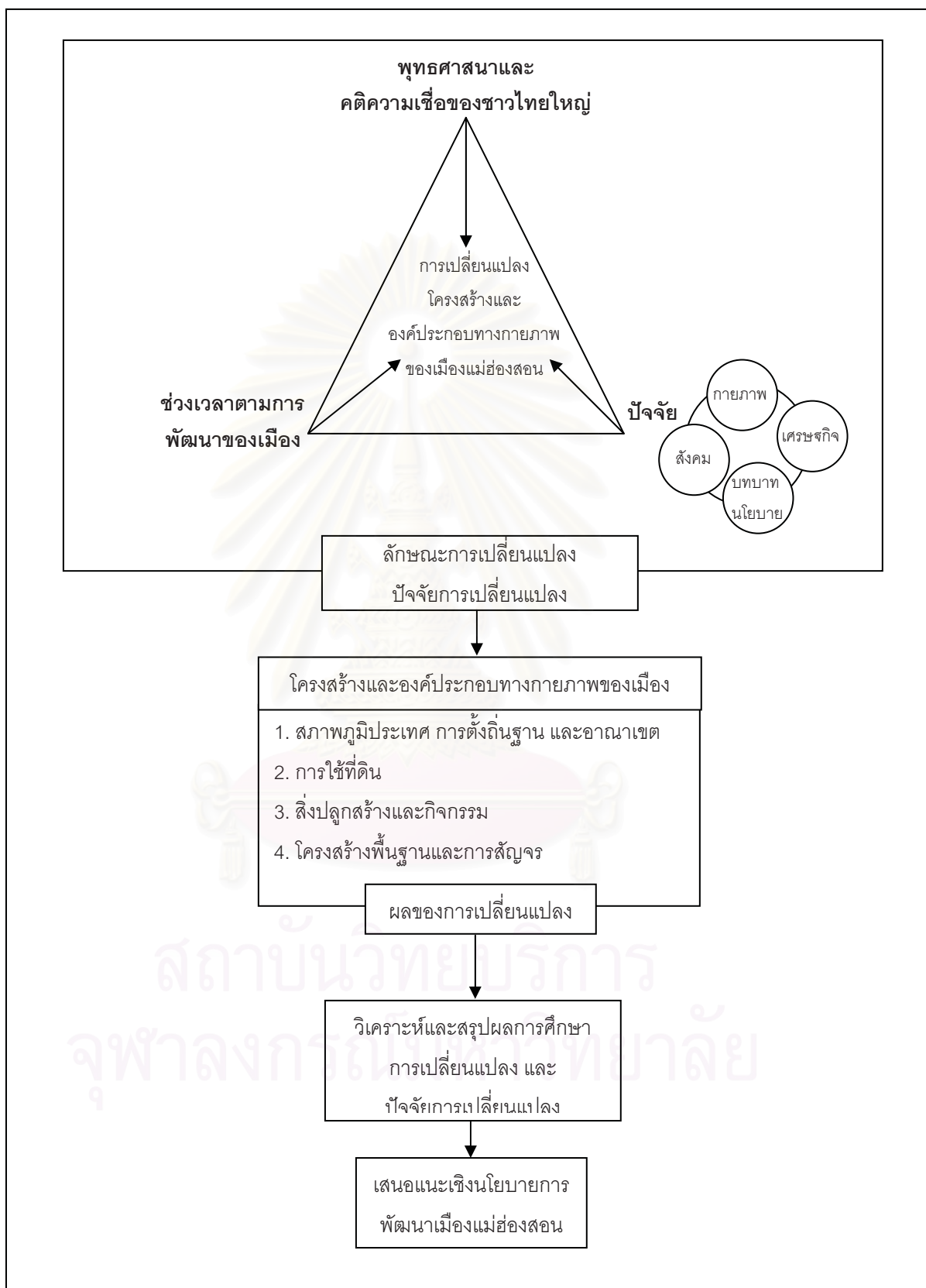
ดังนั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง คือ การเปลี่ยนสภาพ ที่มีการเพิ่มหรือลดหายไป มีการทำให้ลักษณะทางกายภาพเปลี่ยนแปลงไปทั้งในทางรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งต้องอาศัยองค์ประกอบของเวลาเป็นตัวกำหนด โดยมีความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม เป็นปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งอาจเกิดจากปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งหรือหลายปัจจัยก็ได้

2.7 กรอบแนวคิดในการศึกษา

จากการทบทวนแนวความคิดทฤษฎีในข้างต้น สามารถกำหนดกรอบแนวคิดการศึกษา (ภาพที่ 2.5) ได้ว่าในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ศึกษาว่าการเปลี่ยนแปลงมีความสัมพันธ์ของ 3 ประเด็น คือ (1) ลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่มาจากคติความเชื่อของชาวไทยใหญ่ (2) ช่วงเวลาดั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ที่มีเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (3) ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งผลการศึกษจะทำให้ทราบการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองทั้ง 4 ด้านที่ได้กำหนดไว้ในข้างต้น ทั้งนี้ จะกำหนดให้โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนในยุคแรก เป็นต้นแบบของการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่มีการแปรสภาพ มีการเพิ่มขึ้นหรือลดลง เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งจะนำไปสู่การวิเคราะห์ถึงความสำคัญของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของชาวไทยใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอน และปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา ทำให้สามารถสรุปภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยการเปลี่ยนแปลงในท้ายที่สุดได้

ทั้งนี้ งานวิจัยเน้นการบรรยายและอธิบายตามสภาพความเป็นจริง ที่มุ่งเน้นทำความเข้าใจและเรียนรู้ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพในพื้นที่ ที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยแวดล้อม โดยทำการบันทึก แยกแยะ และจัดระบบข้อมูลหรือความรู้ที่ได้มา เพื่อนำเสนอตามความเป็นจริง และให้คุณค่ากับความเป็นกลางโดยปราศจากอคติให้มากที่สุด นอกจากนี้ให้ความสำคัญกับการนำเสนอ “ลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของคนไทยใหญ่” และ “การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง” ให้เห็นภาพที่ชัดเจนเป็นอันดับแรก จึงเป็นการศึกษาลักษณะและการเปรียบเทียบโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในอดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในพื้นที่ศึกษา

แผนภาพ 2.5 กรอบแนวคิดการศึกษา

บทที่ 3

ขั้นตอนและระเบียบวิธีวิจัย

3.1 ขั้นตอนการวิจัย

- 1) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทางด้านคติความเชื่อการตั้งถิ่นฐานในสังคมไทย โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง การเปลี่ยนแปลงของเมือง เพื่อกำหนดกรอบการศึกษาและแนวทางการวิเคราะห์
- 2) ศึกษาพัฒนาการของเมืองทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ประวัติความเป็นมาของพื้นที่ ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน โดยอาศัยการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แผนที่ภูมิประเทศ ภาพถ่ายทางอากาศในแต่ละช่วงเวลา ร่วมกับการสำรวจภาคสนาม เพื่อบันทึกข้อมูลด้านโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน สัมภาษณ์บุคคลสำคัญในพื้นที่ที่สามารถให้ข้อมูลได้ เพื่อทราบลักษณะและการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมือง ตลอดจนปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และสังเกตการณ์โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองที่สำคัญต่อการใช้ชีวิตของผู้คนในเมือง
- 3) จัดระบบข้อมูลเป็นการบันทึก ปรับปรุงข้อมูลที่รวบรวมมาได้ ด้วยการจัดระเบียบ แยกประเภทและช่วงเวลาเพื่อสะดวกต่อการวิเคราะห์
- 4) วิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งหมด นำทฤษฎี และหลักการ รวมถึงแนวความคิดต่างๆมาประกอบการวิเคราะห์ ในรูปแบบการพรรณนา แสดงแผนที่ ตาราง และรูปภาพ
- 5) วิเคราะห์และสรุปภาพรวมของการเปลี่ยนแปลง และปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง ในรูปแบบแผนที่เปรียบเทียบภาพรวมการเปลี่ยนแปลง และบรรยายประกอบ พร้อมตารางสรุปผล พร้อมข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอน

3.2 ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสำรวจ สังเกตการณ์ สัมภาษณ์ และการวิจัยเอกสาร ภาพถ่ายทางอากาศ แผนที่ภูมิประเทศ และแผนที่ดิจิทัล (GIS) เพื่อให้ได้ข้อมูลแบ่งเป็นประเด็นตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

3.2.1 การศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

เป็นการศึกษาเพื่อให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องจากข้อมูลที่ค้นคว้าและสำรวจจริง อันดับแรก ศึกษาโดยการแบ่งช่วงเวลาของเมือง ซึ่งแบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ 1) แบ่งช่วงเวลาที่ได้มาจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งรวบรวมได้จาก เอกสาร ตำรา บันทึกต่างๆ หนังสือที่เกี่ยวข้อง และเอกสารข้อมูลที่รวบรวมจากหน่วยราชการในท้องถิ่น และห้องสมุด การแปลภาพถ่ายทางอากาศ รวมถึงสอบถามผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในท้องถิ่น 2) แบ่งช่วงเวลาตามการได้มาของข้อมูล เช่น ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพวาด รูปถ่าย เอกสารดั้งเดิม เป็นต้น และ 3) เมื่อประมวลตามในทั้ง 2 ข้อที่กล่าวมาแล้วนั้น สามารถเห็นสภาพการเปลี่ยนแปลงของเมืองว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางกายภาพ จึงสามารถกำหนดแบ่งช่วงเวลาได้ โดยหลักฐานอ้างอิงเป็นหลัก คือ ภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2497 , 2520 และ 2545 ซึ่งเป็นหลักฐานที่เห็นได้ชัดที่สุด และใช้หลักฐานจากการทบทวนเอกสารเป็นข้อมูลประกอบในการแบ่งยุค ซึ่งได้พิจารณาจากเหตุการณ์ของเมืองที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยพบว่าการเปลี่ยนแปลงของเมืองแม่ฮ่องสอนนั้น ถ้านับจากยุคแรกที่เกิดเป็นโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแล้ว มีการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดในช่วงที่มีการพัฒนาเข้ามาของรัฐ เพื่อพัฒนาเมืองให้มีความเจริญขึ้นในฐานะเมืองของจังหวัดแม่ฮ่องสอน แบ่งเป็น 3 ยุค มีรายละเอียด ดังนี้

ตารางที่ 3.1 ช่วงเวลาศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน

ช่วงเวลา/พ.ศ.	สถานการณ์/เหตุผล
1) ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)	ช่วงเวลา 123 ปี เป็นช่วงที่เริ่มมีการก่อตั้งเมืองแม่ฮ่องสอน มีระบบการปกครองของชาวไทยใหญ่ โดยเจ้าฟ้า 4 องค์
2) ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525)	ช่วงเวลา 28 ปี เป็นช่วงที่มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของเมือง เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงในระดับประเทศ และมีรูปแบบการปกครองท้องถิ่นเป็นเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน
3) ยุคการเปิดเมืองเพื่อการท่องเที่ยว(พ.ศ. 2525- ปัจจุบัน)	ช่วงเวลา 25 ปี มีการเปิดตัวเมืองแม่ฮ่องสอนในฐานะเมืองท่องเที่ยวใน พ.ศ. 2525 ทำให้เมืองแม่ฮ่องสอนมีความสำคัญทั้งระดับภูมิภาคและประเทศในฐานะเมืองท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมและธรรมชาติ

อันดับที่สอง ศึกษาตามโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพทั้ง 4 ด้านที่ได้กำหนดไว้ เพื่อศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลง ในแต่ละช่วงเวลาว่ามีลักษณะ รูปแบบ ใด ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้น เกิดจากปัจจัยใดเป็นสำคัญ โดยศึกษาจากการสำรวจพื้นที่จริง ร่วมกับศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ตำราที่เกี่ยวข้อง ในการสำรวจใช้แผนที่ภูมิประเทศ 1:50,000 และรูปถ่ายทางอากาศต่างช่วงเวลา เปรียบเทียบกัน ซึ่งในการเปรียบเทียบเพื่อวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลง และใช้โปรแกรม Arc View ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน เช่น แนวการตั้งถิ่นฐาน สัดส่วนการใช้ที่ดินแต่ละประเภท การเปลี่ยนแปลงของเส้นทางการคมนาคม เป็นต้น นอกจากนี้จะทำการสัมภาษณ์ประกอบร่วมด้วย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์และชัดเจนมากยิ่งขึ้น เช่น ในเรื่องโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง พัฒนาการของเมือง การเปลี่ยนแปลงที่พบเห็น เป็นต้น

3.2.2 การศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองแม่ฮ่องสอน ตลอดจนแนวโน้มในอนาคต

สำหรับการศึกษาปัจจัย ได้จากข้อมูลที่เก็บได้ในวัตถุประสงค์ข้อที่ 3.3.1 และข้อมูลในลักษณะแผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ รูปภาพ ข้อมูลเอกสาร ประกอบกับการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ เป็นการเก็บข้อมูลเชิงลึก โดยสอบถามจากประชาชน บุคคลสำคัญ หน่วยงาน และองค์กรในพื้นที่ ซึ่งมีความเกี่ยวข้อง โดยแบ่งตามบทบาทของประชาชนที่มีบทบาทแตกต่างกันไป เพื่อให้ได้ทราบปัจจัยที่รอบด้านและครบถ้วนมากที่สุด

สำหรับการเลือกผู้ให้สัมภาษณ์ เลือกจากบุคคลสำคัญหรือ Key informants ที่สามารถให้ข้อมูลได้ โดยเลือกบุคคลสำคัญที่มีบทบาทแตกต่างกันในเมือง เพื่อให้ได้ข้อมูลครอบคลุมทุกด้านตามที่ต้องการ ได้แก่ นายกเทศมนตรีเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน นักผังเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) นักวิชาการท้องถิ่นจากโรงเรียนห้องสอนศึกษา พระสงฆ์ ผู้อาวุโสของเมืองแม่ฮ่องสอน ประชาชนชาวไทยใหญ่ทั่วไป และนักท่องเที่ยว เนื่องจากประชากรเหล่านี้เป็นผู้ที่อาศัยและเกี่ยวข้องกับเมืองตามบทบาทที่แตกต่างกันไป

ทั้งนี้สามารถทราบรายละเอียดในการเก็บข้อมูลตามวัตถุประสงค์เหล่านี้ ในหัวข้อ 3.3.4

3.2.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1) โปรแกรมระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ซึ่งใช้ในการทำแผนที่ตามช่วงเวลาของเมืองตามที่ได้แบ่งไว้ เพื่อแสดงสภาพทางกายภาพตามที่ได้กำหนดไว้ ได้แก่ Arc View version 3.3

2) ข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ ของกรมแผนที่ทหาร รายละเอียด ดังนี้

โดยพิจารณาจากภาพแผนที่จำนวน 5 ปี จึงเลือกใช้ภาพถ่ายทางอากาศที่นำมาแสดงประกอบการวิเคราะห์เพียง 3 ปี คือ พ.ศ.2497, 2520 และ 2545 เนื่องจากเป็นภาพที่อยู่ในช่วง ปี

ที่ได้มีการแบ่งช่วงยุคสมัย และสามารถเปรียบเทียบภาพการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมือง ได้ชัดเจนที่สุด

ตารางที่ 3.2 รายละเอียดข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศที่ใช้ในการศึกษา

โครงการ	ลำดับ	หมายเลข	วัน/เดือน/ปี ที่บันทึก	มาตราส่วน
AMS	M81	119	19 ม.ค. 2497	1:50,000
NS.3	N54	224	25 ม.ค. 2520	1:15,000
NS.3	N85	024	27 ม.ค. 2520	1:15,000
RHB	133	0148	6 มี.ค. 2536	1:20,000
ROLL 42	RUN17	1054	31 ม.ค. 2532	1:15,000
MOAC	RUN182	059	2545	1:25,000

ที่มา : ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากกรมแผนที่ทหาร

4) แผนที่ภูมิประเทศมาตราส่วน 1:50,000 ชุดL7018 ของกรมแผนที่ทหาร ชื่อระวาง 45471 จังหวัดแม่ฮ่องสอน

5) แผนที่ดิจิทัลเมืองแม่ฮ่องสอน มาตราส่วน 1:4,000 พ.ศ. 2538 ของสำนักงานโยธาธิการและผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

3.2.4 การเก็บรวบรวมและแหล่งที่มาของข้อมูล

ประกอบไปด้วยการเก็บข้อมูล 2 ลักษณะ

3.2.4.1 ข้อมูลปฐมภูมิ คือ

1) ข้อมูลที่ได้จากการประมวลผลจากแผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ โดยใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ซึ่งจะเป็นข้อมูลที่แสดงโดยแผนที่ทางด้านกายภาพ อันได้แก่ โครงสร้างเมือง การใช้ที่ดิน การตั้งถิ่นฐาน เส้นทางคมนาคมขนส่ง พื้นที่ทางการเกษตรและป่าไม้

2) ข้อมูลจากการสำรวจพื้นที่ศึกษา โดยการสังเกตการณ์ การบันทึกภาพ เป็นข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับข้อมูลเชิงพื้นที่ด้านกายภาพ อันได้แก่ โครงสร้างเมือง ขอบเขตการปกครอง การใช้ที่ดิน การตั้งถิ่นฐาน เส้นทางคมนาคมขนส่ง สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ลักษณะสถาปัตยกรรม พื้นที่ทางการเกษตรและป่าไม้

3) ข้อมูลที่รวบรวมได้จากการสัมภาษณ์ โดยมีแนวคำถามและบุคคลถูกสัมภาษณ์ (ภาคผนวก ข) ดังนี้

สัมภาษณ์บุคคลสำคัญ หรือ Key Informants สัมภาษณ์ใน 2 หัวข้อหลัก คือ

1) การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพในแต่ละช่วงเวลา ได้แก่ สภาพทั่วไปทางกายภาพของพื้นที่และ พัฒนาการของเมือง และ 2) ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึกหรือ แบบไม่มีโครงสร้างในการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลง มีประเด็นสัมภาษณ์ ดังนี้

- (1) พัฒนาการ และความเป็นมาของเมืองตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน
- (2) ความเป็นมาและลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง
- (3) การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพใดที่เกิดขึ้นชัดเจน จากที่เห็นในช่วงอายุของผู้ถูกสัมภาษณ์ หรือในรอบสิบปีที่ผ่านมา
- (4) สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงที่กล่าวถึงในข้อ (3)
- (5) สภาพปัจจุบัน ปัญหา และแนวโน้มในการแก้ไขปัญหา ตลอดจนความต้องการและข้อเสนอแนะในการพัฒนาเมือง/ความสำคัญของการดูแลรักษาโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญ

ในการสัมภาษณ์ข้อ (1) เป้าหมายในการสัมภาษณ์ คือ ผู้สูงอายุของเมืองแม่ฮ่องสอนที่ทราบเรื่องราวในอดีตของพื้นที่และสามารถมองเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ และผู้ที่มีบทบาทในพื้นที่ ได้แก่

- นายกเทศมนตรีเมืองแม่ฮ่องสอน
- สมาชิกสภาเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน
- ประธานเครือข่ายชุมชนเมืองแม่ฮ่องสอน
- นักผังเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน
- นักวิชาการท้องถิ่นจากโรงเรียนห้องสอนศึกษา
- ผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นผู้รู้ของจังหวัดแม่ฮ่องสอน
- นักพัฒนาเอกชนในพื้นที่ จากสมาคมฟื้นฟูและพัฒนาลุ่มน้ำสาละวิน

3.2.4.2 ข้อมูลทุติยภูมิ

1) ข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการ การตั้งถิ่นฐาน ประวัติศาสตร์ พัฒนาการของเมือง โดยได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ เอกสารทางประวัติศาสตร์ หนังสือเก่า หนังสือรวบรวมประวัติ เป็นต้น

2) ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของเมืองแม่ฮ่องสอน ลักษณะทางกายภาพของเมือง ได้จากข้อมูลการสำรวจของสำนักงานโยธาธิการและการผังเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน และข้อมูลจากการแปลรูปถ่ายทางอากาศของ กรมแผนที่ทหาร

3) ข้อมูลสถิติประเภทต่างๆ ได้แก่ ข้อมูลประชากร ข้อมูลการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ได้จาก สำนักงานสถิติจังหวัดแม่ฮ่องสอน

4) ข่าวสาร และสิ่งตีพิมพ์ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ฐานข้อมูลที่รวบรวมข่าวสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐาน และการพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอน

5) เอกสารและงานวิจัยที่มีการรวบรวมไว้แล้ว ได้แก่ ข้อมูลลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมท้องถิ่น ข้อมูลการพัฒนาเมือง โครงการพัฒนาต่างๆในเมืองแม่ฮ่องสอน เป็นต้น โดยรวบรวมได้จาก

- สำนักวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน
- สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน
- สำนักงานสถิติจังหวัดแม่ฮ่องสอน
- ห้องสมุดประชาชนจังหวัดแม่ฮ่องสอน

3.2.5 การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

1) **การประมวลผล** นำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ การสัมภาษณ์ มาจัดระเบียบ และเรียบเรียง แบ่งประเภทข้อมูล โดยนำเสนอในรูปแบบพรรณนา อธิบายลักษณะของโครงสร้าง และองค์ประกอบทางกายภาพ ในรูปแบบของแผนที่แสดงช่วงเวลาและภาพการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ

2) **การวิเคราะห์ข้อมูล** ในการวิเคราะห์ข้อมูล แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ในส่วนของข้อมูลปฐมภูมิเมื่อรวบรวมข้อมูลแล้วทำการตรวจสอบความถูกต้อง ส่วนข้อมูลทุติยภูมิ เมื่อทำการรวบรวมข้อมูลได้ครบถ้วนแล้วทำการแสดงข้อมูลในรูปแบบของการบรรยายในเชิงพรรณนา และรูปแบบของตาราง หลังจากนั้นนำข้อมูลทั้งสองลักษณะมาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์

- การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง จัดทำแผนที่แสดงภาพการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพเปรียบเทียบแต่ละช่วงเวลา และบรรยายประกอบ พร้อมตารางสรุปการเปลี่ยนแปลง

- ปัจจัยการเปลี่ยนแปลง โดยทำแผนที่แสดงภาพการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพเปรียบเทียบแต่ละช่วงเวลา และบรรยายประกอบ พร้อมตารางสรุปปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง

ประวัติศาสตร์และสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

4.1 ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของเมืองแม่ฮ่องสอน

4.1.1 ความเป็นมาของชนชาติไตในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

ชนชาติไตเป็นกลุ่มที่มีวัฒนธรรมเป็นของตนเองอย่างเป็นปึกแผ่นมั่นคง มีระบบการปกครองเป็นของตนเองคือมีเจ้าฟ้าปกครองนครรัฐสืบต่อกันมาหลายสิบพระองค์ ส่วนด้านวัฒนธรรม ชาวไตมีอักษรเป็นของตนเอง โดยพัฒนามาจากอักษรขอมของกลุ่มชนที่อยู่โดยรอบ เช่น มอญ ญวณ มีระบบศาสนาและความเชื่อที่ผสมผสานกันระหว่างพุทธศาสนาและการนับถือผีที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม ส่งผลต่อการเกิดประเพณีและวิถีชีวิต แต่สิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของชาวไต คือ ศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะในเรื่องสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวกับวัง วัด และบ้านเรือน ซึ่งมีลักษณะพัฒนาการมาช้านานและซับซ้อนกว่ากลุ่มไทยน้อยหรือคนไททางลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งตะวันออก¹

ชาวไตนั้น มีการเคลื่อนย้ายไปตามถิ่นต่างๆ ซึ่งชาวไตบางส่วนได้อพยพเข้าไปในภาคกลางของพม่าและรัฐชาน (Shan State) บางส่วนอยู่ในแคว้นอัสสัมของอินเดีย บางส่วนเข้ามาอยู่ในเขตล้านนา² นับเป็นการเริ่มมีความสัมพันธ์กันระหว่างชาวไตกับชาวล้านนา ทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม จนถือได้ว่าชาวไตได้ผสมกลมกลืนจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาไปแล้ว ทั้งในแง่ของอาณาเขตที่ตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิต รวมถึงวัฒนธรรมประเพณี ชาวไตนั้นถูกกวาดต้อนเข้ามาเป็นพลเมืองของล้านนาในยุค “เทครัว” หรือยุคของการกวาดต้อนผู้คนครั้งใหญ่ในประวัติศาสตร์ล้านนา เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการตั้งเมืองเชียงใหม่หลังตกเป็นของพม่า และถูกกำหนดให้ตั้งถิ่นฐานบริเวณข้างเผือกและข้างม่อย ซึ่งถือเป็นย่านสำคัญในสมัยพระเจ้า

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, สุจิตต์ วงศ์เทศ บรรณาธิการ ไทยน้อย ไทยใหญ่ ไทยสยาม, หน้า 95-96.

² สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539), หน้า 23-25.

แม้จะยังไม่มีอาณาเขตชัดเจนดังเช่นปัจจุบัน แต่ก็พอมีหลักฐานที่ทำให้ประมาณคร่าวๆได้ว่า ดินแดนล้านนาหมายถึงอาณาบริเวณที่ประกอบไปด้วยเมืองกลุ่มหนึ่ง มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ ๑๓ เมืองเชียงรุ่งและเมืองในบริเวณส่วนชายขอบที่ล้านนาสามารถแผ่อิทธิพลเข้าไปได้บางสมัย เช่น เมืองเชียงตุง เชียงรุ่ง เมืองยอง เมืองปู เมืองสาด เมืองนาย เป็นต้น

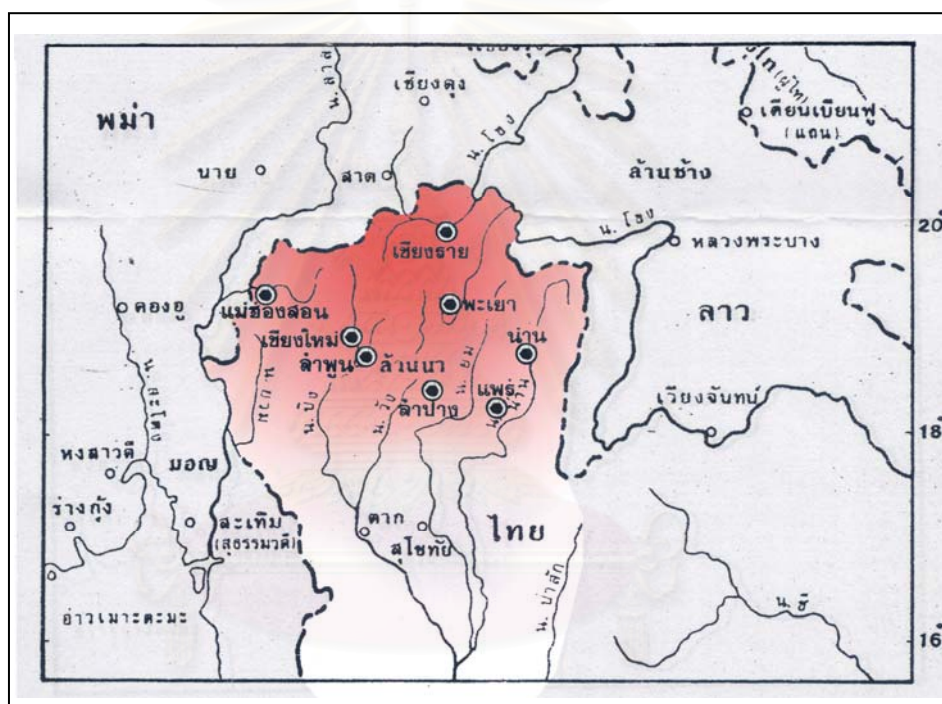
ทิศตะวันออก ๑๓ แม่น้ำโขง (ฝั่งขวา)

ทิศใต้ ๑๓ เมืองตาก (อำเภอบ้านตาก)

ทิศตะวันตก ๑๓ แม่น้ำสาละวิน (ฝั่งซ้าย)

ปัจจุบันล้านนาหมายถึง ดินแดน 8 จังหวัดภาคเหนือ คือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน โดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางสำคัญนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

กาวิละ (ประมาณ พ.ศ. 2339)³ ชาวไตเป็นกลุ่มชนที่มีลักษณะเป็นนักรบบึกบึนและเป็นทั้งพ่อค้าและนักเดินทางไปยังแดนไกล ดังเห็นจากหลักฐานว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 พ่อค้าชาวไตเป็นผู้เชี่ยวชาญมากด้านการค้าทางไกล (เส้นทางสายยูนนาน-ล้านนา-พม่า) ต้องใช้ต้นทุนสูงในการเดินทาง โดยจัดเป็นขบวนใหญ่ใช้พาหนะและคนคุมสินค้าเป็นจำนวนมาก จะใช้วัวต่างประมาณ 100 ตัว มาจากรัฐชาน นำสินค้า เช่น ขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง เมียง หนังสัตว์ หมาก พริกแห้ง ฝ้าย มาขายในล้านนา พ่อค้าชาวไตอีกส่วนหนึ่งจะเดินทางต่อไปยังมะละแหม่งซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญของพม่า⁴ ด้วยเหตุนี้ การเดินทางของพ่อค้าชาวไตก่อให้เกิดชุมชนบ้านเมืองขึ้นในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอนอันเป็นหุบเขาในลำน้ำที่เป็นสาขาของแม่น้ำสาละวิน เช่น เมืองแม่ฮ่องสอน และเมืองขุนยวมในปัจจุบัน เมื่อประมาณ 90 ปี ที่ผ่านมานี้เอง⁵

ที่มา : นवलศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์ ชุมชนโบราณในเขตล้านนา (เชียงใหม่: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) 2528 หน้า 11 (อ้างสำเนา)

ภาพที่ 4.1 ที่ตั้งเมืองในดินแดนล้านนา

อย่างไรก็ตาม นอกจากการค้าขายที่เป็นสาเหตุให้คนไตเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอนกลุ่มหนึ่งแล้ว ยังมีกลุ่มอื่นๆ อีก ได้แก่⁶

³ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 268-270.

⁴ คาร์ล บ็อค, สมัยพระปิยมหาราช, แปลโดย เสถียร พันธรั้งซี่ และอัมพร จุลานนท์ (พระนคร : โรงพิมพ์เพื่อนนคร, 2505), หน้า 257-258 และหน้า 366, อ้างถึงใน สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 452-460.

⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม, สุจิตต์ วงศ์เทศ บรรณาธิการ ไทยน้อย ไทยใหญ่ ไทยสยาม, หน้า 95.

⁶ อรศิริ ปาณินท์, สถาปัตยกรรมไต (กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน จำกัด, 2539), หน้า 22-25.

กลุ่มที่ 1 เป็นชาวไตที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ดั้งเดิมตั้งแต่ยังไม่มีการแบ่งแยกอาณาเขตเป็นประเทศไทยในปัจจุบัน และยังคงสืบเชื้อสายต่อมาจนถึงปัจจุบัน

กลุ่มที่ 2 เป็นกลุ่มชาวไตที่หนีสงครามช่วงต่างๆ เข้ามาทำมาหากินในราชอาณาจักรไทย โดยเฉพาะช่วงสงครามเชียงตุง

กลุ่มที่ 3 เป็นพวกที่ตามฝรั่งชาวตะวันตกโดยเฉพาะชาวอังกฤษ ซึ่งขณะนั้นได้พม่าเป็นประเทศอาณานิคมเข้ามาทำงานป่าไม้และทำการค้าขาย

กลุ่มที่ 4 เป็นกลุ่มชาวไตที่ถูกรวบรวมในระยะของการก่อตั้งเมืองแม่ฮ่องสอน สมัยของพระเจ้ามโหตรประเทศแห่งเชียงใหม่ (ตั้งแต่ พ.ศ. 2374)

ดังนั้น กล่าวได้ว่าชาวไตซึ่งถือเป็นประชากรส่วนใหญ่ของเมืองแม่ฮ่องสอน จึงเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อสภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของเมือง

4.1.2 ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของเมืองแม่ฮ่องสอน

ก่อนที่จะเป็นเมืองแม่ฮ่องสอนหรือก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น เดิมเป็นชุมชนป่า ไม่มีผู้ใดปกครองจะมีก็แต่ชาวไทยใหญ่ บางส่วนมาจากชายแดนประเทศสหภาพพม่าที่อพยพเข้ามาทำกินทำไร่ทำสวนเป็นบางฤดูกาลเท่านั้น ความสำคัญในสมัยนี้เป็นเพียงทางผ่านของกองทัพพม่าที่เดินทัพผ่านไปตีกรุงศรีอยุธยาหรือหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทยตั้งแต่ในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี⁷

เมืองแม่ฮ่องสอนนั้นเป็นเมืองๆ หนึ่งที่อยู่ในเขตภาคเหนือตอนบน หรือในช่วงปลายของดินแดนล้านนา ซึ่งดูเหมือนเป็นเมืองๆ เดียวของล้านนาและราชอาณาจักรไทยที่ตั้งอยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำสาละวิน เมืองแม่ฮ่องสอนมิได้เป็นบ้านเมืองที่มีมาแต่ครั้งโบราณ แต่เป็นบ้านเมืองแห่งใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 มาเอง⁸ ดังนั้นเมืองแม่ฮ่องสอนจึงมิได้มีประวัติยาวนานเทียบเท่าเมืองอื่นๆ ในภาคเหนือตอนบนที่มีการตั้งบ้านเมือง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 หรือราว 700 กว่าปีที่ผ่านมา ซึ่งเป็นเพียงชุมชนเล็กๆ ที่อยู่ในแอ่งหุบเขาในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำสาละวิน โดยตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาอันเป็นที่อยู่ของกลุ่มชนเผ่าต่างๆ ได้แก่ เงี้ยวหรือไทใหญ่ ลัวะ ยาง หรือกะเหรี่ยง เป็นต้น ต่อมาชุมชนแม่ฮ่องสอนได้ขยายตัวใหญ่ขึ้นจนเป็นเมืองๆ หนึ่งของล้านนาในยุคหลังและขึ้นตรงต่อเมืองเชียงใหม่ ดังนั้น สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนมรดกวัฒนธรรมที่ปรากฏมีอยู่ในเมืองแม่ฮ่องสอน จึงมีความแตกต่างไปจากเมืองต่างๆ ในดินแดน

⁷ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ, “เมืองแม่ฮ่องสอนและวัดวาอารามที่สำคัญ” เอกสารจัดทำขึ้นเพื่อถวายเป็นข้อมูลในการเสด็จเยี่ยมจังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นการส่วนพระองค์ ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้าทิวทิพย์กัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์และคณะ, 17-18 กุมภาพันธ์ 2547, หน้า 1.

⁸ สุรพล คำวิหกุล, ล้านนา สิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ : โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, 2542) หน้า?

ล้านนาทั่วไป สำหรับประวัติความเป็นมาของเมืองและการตั้งถิ่นฐานจนถึงปัจจุบัน แบ่งเป็น 3 ช่วงเวลา⁹ ดังนี้

4.1.2.1 ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-พ.ศ. 2416)

ความเป็นมาของเมืองแม่ฮ่องสอนกล่าวได้ว่าตรงกับช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ในขณะนั้น พ.ศ.2374 ซึ่งเป็นช่วงยุคหลังของอาณาจักรล้านนา ตรงกับสมัยของพระเจ้ามโหตรประเทศฯ ผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ได้ทราบข่าวทางตะวันตกของเชียงใหม่ ซึ่งเป็นดินแดนที่เป็นตัวเมืองแม่ฮ่องสอนในปัจจุบัน มีภูมิประเทศเป็นภูเขาสูง ป่าทึบ และเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด โดยเฉพาะช้างป่าที่ชุกชุมมาก จึงมีบัญชาให้เจ้าแก้วเมืองมา ผู้เป็นญาติเป็นแม่กองนำไพร่พล นำช้างต่อ หมอควาญออกไปสำรวจความเป็นไปของชายแดนด้านตะวันตกพร้อมให้จับช้างป่ามาฝึกฝนใช้งานต่อไป เจ้าแก้วเมืองมาเดินทางมาจนถึงแม่น้ำปายพบว่ามีชุมชนหมู่บ้านเล็กๆ มีผู้คนอาศัยอยู่ไม่มากเป็น คนไตหรือไทยใหญ่บริเวณหมู่บ้านติดแม่น้ำปายมีป่าและที่ราบว่างเปล่ามากมาย จึงเห็นว่าทำเลที่ตั้งหมู่บ้านนี้ดีมาก สามารถขยายให้เป็นหมู่บ้านที่ใหญ่โตได้ในภายหน้าและบริเวณที่ใกล้หมู่บ้านยังมีโป่งเป็นแห่งๆ มีหมูลงมากินดินโป่งชุกชุม เหมาะสำหรับการตั้งหมู่บ้านเป็นอย่างดีจึงให้เรียกผู้คนที่อยู่ในบริเวณแถบนั้นซึ่งเป็นชาวเงี้ยวหรือไทยใหญ่ และยางหรือกะเหรี่ยง มาประชุมชี้แจงเพื่อให้บุกเบิกไร่นาที่ทำกิน แล้วตั้งชาวเงี้ยวผู้หนึ่ง ชื่อ พะกาหม่อง ให้เป็น ก้าง หรือผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งต่อมาพะกาหม่องก็ได้ชักชวนกลุ่มชนในแถบพื้นที่นั้นมาอยู่ร่วมกันแล้วให้ชื่อหมู่บ้านว่า บ้านโป่งหมู ซึ่ง ปัจจุบันก็คือบ้านปางหมู อยู่ห่างจากตัวเมืองแม่ฮ่องสอนในปัจจุบันไปทางทิศเหนือประมาณ 6 กิโลเมตร

จากนั้นเจ้าแก้วเมืองมาได้เดินทางเคลื่อนย้ายไล่คล้องช้างต่อไป โดยลงมาทางทิศใต้ จึงถึงห้วยแห่งหนึ่ง ซึ่งเดิมไม่มีชื่อ เป็นพื้นที่ราบกว้างขวางมีทำเลดีกว่าบ้านโป่งหมูเสียอีก และมีชาวเงี้ยวตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นอันมาก จึงได้ตั้งคอกสำหรับฝึกสอนช้างในบริเวณนั้น จากนั้นเจ้าแก้วเมืองมา ดำริจะตั้งหมู่บ้านขึ้นอีกแห่งหนึ่ง จึงได้แต่งตั้ง แสนโกม ซึ่งเป็นบุตรเขยของพะกาหม่องให้เป็น ก้าง หรือผู้ใหญ่บ้าน โดยให้เกลี้ยกล่อมผู้คนให้จนเป็นหมู่บ้านมารวมตัวกัน และเจ้าแก้วเมืองมาได้ตั้งชื่อหมู่บ้านแห่งนั้นว่า แม่ฮ่องสอน (“แม่” คือ แม่น้ำ “ฮ่อง” ตามภาษาไทยใหญ่ คือ ร่องน้ำ หรือ ท้องร่อง หรือ ลำธาร และ “สอน” ตามภาษาไทยใหญ่ คือ เรียน หรือ สอน) ดังนั้นแม่ฮ่องสอนหมายถึง ร่องน้ำอันเป็นสถานที่ฝึกช้างป่า หรือคอกฝึกช้างนั่นเอง จากนั้นเจ้าแก้วเมืองมาจึงเดินทางกลับเชียงใหม่

⁹ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), หน้า 17-24.

ต่อมาชุมชนทั้งบ้านโป่งหมูและบ้านแม่ฮ่องสอนได้มีผู้คนมาอาศัยใหญ่โตมากขึ้น และมีความเจริญขึ้นตามลำดับ ทั้งนี้เนื่องจากพะกาหม่องและแสนโกมได้คิดอ่านร่วมกันตัดฟันป่าไม้ขนอสักกลางลำห้วย แล้วล่องออกแม่น้ำสาละวินไปขายในประเทศพม่า ได้เงินทองมาบำรุงหมู่บ้านจนเกิดความเจริญมากขึ้น และได้ส่งเงินค่าตอ หรือ ภาษีไม้ขนอสัก ถวายแก่เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ทุกปี รวมทั้งชาวบ้านอื่นๆ ได้ติดต่อค้าขายกับพม่าอีกด้วย

เมื่อพระเจ้ามโหตรประเทศได้ถึงแก่พิราลัย และพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ได้ขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่แทน ครั้งนั้นหัวเมืองเงี้ยวด้านตะวันตกของแม่น้ำสาละวินเกิดจลาจล จึงมีผู้คนอพยพมาอาศัยอยู่ที่บ้านโป่งหมูและแม่ฮ่องสอนมากขึ้น ในครั้งนั้นมีชาวเงี้ยวชื่อ ชานกะเล ได้อพยพเข้ามาขออาศัยอยู่กับพะกาหม่อง ด้วยความที่ชานกะเลเป็นคนซื่อสัตย์ ขยันขันแข็ง และมีสติปัญญารอบรู้ดี พะกาหม่องจึงรักใคร่และยกนางใส ธิดาคนรองให้เป็นภรรยา ต่อมาใน พ.ศ. 2409 ได้เกิดการสู้รบระหว่างเจ้าฟ้าเมืองนากับเมืองเจ้าฟ้าโกหล่านเมืองหมอกใหม่ ทำให้เจ้าฟ้าโกหล่านอพยพหลบหนีเข้ามาอยู่ในเขตบ้านโป่งหมูและแม่ฮ่องสอนอาศัยอยู่กับแสนโกมบุตรเขยของพะกาหม่อง ต่อมานางใสภรรยาของชานกะเลถึงแก่กรรม เจ้าฟ้าโกหล่านจึงยกหลานสาวชื่อเจ้านางเม็ยะ(เจ้านางเมวดี)ให้เป็นภรรยาของชานกะเล จากนั้นชานกะเล ภรรยา และปู่โทะ คนสนิทที่ติดตามเจ้าฟ้าโกหล่านมา พวกกันโยกย้ายบ้านเรือนไปตั้งอยู่ทางตอนใต้ของแม่ฮ่องสอนเรียกชื่อหมู่บ้านว่า ชุนยวม ซึ่งก็คือบริเวณอำเภอชุนยวมในปัจจุบัน นอกจากนี้เนื่องจากชานกะเลเป็นผู้มีความสามารถ จึงเคยถูกพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เรียกตัวไปอยู่รับใช้ที่นครเชียงใหม่เป็นเวลาถึงสองปีทำให้ชานกะเลเป็นผู้ที่มีความรอบรู้และเข้าใจในหน้าที่ราชการเป็นอย่างดีอีกด้วย

4.1.2.2 ยุคจัดแบบการปกครอง (พ.ศ. 2416-2484)

ช่วง พ.ศ. 2416 สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เป็นผู้ครองนครเชียงใหม่ แทนเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ที่ถึงแก่พิราลัย ได้พิจารณาเห็นว่าท้องที่แม่ฮ่องสอนเป็นแดนประชิดติดต่อกับเขตแดนพม่า และมีบ้านเรือนราษฎรเจริญขึ้น สมควรยกฐานะขึ้นเป็น “เมือง” ให้มีเจ้าเมืองเป็นกรมการดูแลรักษาระวางด้าน ดังนั้น พระเจ้าอินทวิชยานนท์จึงให้เรียกตัวชานกะเลไปเชียงใหม่ และแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองซึ่งเป็นชาวไทยใหญ่เป็นเจ้าครองเมืองแม่ฮ่องสอน พร้อมทั้งประทานบรรดาศักดิ์ให้เป็น “พญาสิงหนาทราชา” เจ้าเมืองแม่ฮ่องสอนคนแรก

พญาสิงหนาทราชา ได้มีส่วนการพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอนให้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ในช่วงสมัยนี้ ได้มีการขุดคูเมืองและสร้างประตูเมืองขึ้นและพัฒนาการค้าระหว่างเมืองแม่ฮ่องสอนกับเมืองเชียงใหม่ แต่การค้าที่สำคัญนั้นจะเป็นการทำการค้ากับประเทศพม่า ซึ่งมีการพัฒนายานการค้าขึ้นบริเวณใจกลางเมือง จนถึง พ.ศ. 2427 พระยาสิงหนาทได้ถึงแก่กรรม เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ได้แต่งตั้งเจ้านางเมวดี หรือ นางเม็ยะภรรยาของพระยาสิงหนาทขึ้นปกครองแทน

ชาวแม่ฮ่องสอนเรียกเจ้านางเมี้ยวดีว่า “เจ้านางเมี้ยว” โดยให้ปู่โทะ (พญาขันธเสมาราชาอนุรักษ์) เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน จนถึงใน พ.ศ. 2434 เจ้านางเมี้ยวถึงแก่กรรม เจ้าอินทวิชยานนท์ ผู้ปกครองนครเชียงใหม่ได้แต่งตั้งพญาเสมาราชาอนุรักษ์ เป็นพญาพิทักษ์สยามเขต (ขุนหลู่ซิง) ให้ปกครองเมืองแม่ฮ่องสอน จนถึง พ.ศ. 2433 ซึ่งตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

จากนั้นเมื่อดินแดนล้านนาได้ถูกผนวกรวมเข้ากับสยามประเทศแล้ว ใน พ.ศ. 2444 ได้จัดการปกครองให้เมืองแม่ฮ่องสอนขึ้นอยู่กับเมืองเชียงใหม่มีอาณาเขต คือ เมืองปาย เมืองแม่ฮ่องสอน เมืองยวม (แม่สะเรียง) ขุนยวม รวมเรียกว่า บริเวณเชียงใหม่ตะวันตก ตั้งที่ว่าการ (เทียบเท่าเมือง) อยู่ที่เมืองยวม (แม่สะเรียง) ต่อมาใน พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ยกเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นเมืองจัตวา รวมอยู่ในมณฑลพายัพเหนือและจัดแบ่งการปกครองออกเป็น 4 อำเภอ คือ อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน อำเภอแม่สะเรียง (เมืองยวม) อำเภอขุนยวม และอำเภอปาย โดยย้ายที่ว่าการแขวงจากเมืองยวมมาตั้งที่เมืองแม่ฮ่องสอนให้ชื่อว่า “จังหวัดแม่ฮ่องสอน” แล้วโปรดเกล้าฯ ให้พระศรีสุรราช (เปลื้อง) มาปกครองเมืองแม่ฮ่องสอน หรือเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดแม่ฮ่องสอนคนแรก

พ.ศ. 2476 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นแบบประชาธิปไตย จึงเลิกการปกครองจากมณฑลเป็นจังหวัดบริหารราชการตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

พ.ศ. 2479 มีการตั้งชุมชนเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอนตามพระราชกฤษฎีกาการจัดตั้งเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน

4.1.2.3 ยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2484-ปัจจุบัน)

ภายใต้การปกครองในระบบประชาธิปไตย โดยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นแผนกำหนดการพัฒนาตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ในปัจจุบันเมืองแม่ฮ่องสอนกลายเป็นศูนย์กลางราชการ การค้า การบริการทางสังคมต่างๆ รวมทั้งเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งมีชื่อเสียงเป็นอย่างมากทั้งทางด้านวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม สถาปัตยกรรม และธรรมชาติ การพัฒนาอย่างรวดเร็วเพื่อรองรับการท่องเที่ยวกระแสหลักทำให้เมืองมีการพัฒนาทั้งทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม อาทิเช่น การขยายตัวของการใช้ที่ดิน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของเมือง ธุรกิจและแรงงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวทั้งภาคการลงทุนและภาคการบริการ การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น

4.1.3 พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองแม่ฮ่องสอนในอดีต¹⁰

การตั้งถิ่นฐานของเมืองแม่ฮ่องสอน แม้ว่าจะมีพัฒนาการของการสร้างเมืองไม่นานนัก หากเทียบกับหัวเมืองต่างๆ ในภาคเหนือ แต่ก็ยังสามารถพบหลักฐานทางกายภาพของการตั้งถิ่นฐานอย่างชัดเจน อันได้แก่ เมืองโบราณ และย่านที่สำคัญในเมือง ก่อนจะมีพัฒนาการของเมืองจนถึงปัจจุบันซึ่งมีการพัฒนาระบบโครงข่ายคมนาคมและมีการกระจุกตัวของ การตั้งถิ่นฐานเกิดเป็นย่านที่สำคัญของเมืองอีกทั้งยังปรากฏหลักฐานของการตั้งถิ่นฐานที่หลงเหลืออยู่ในเมืองแม่ฮ่องสอนอยู่ 3 แห่ง คือ ตัวเมืองโบราณแม่ฮ่องสอน คูเมืองโบราณแม่ฮ่องสอน และย่านตลาดเดิม

1) เมืองโบราณแม่ฮ่องสอน

ปัจจุบันคือตำบลหนองจองคำ ในเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน ตามแนวเมืองโบราณ ดังนี้

ทิศเหนือ เริ่มจากกำแพงวัดหัวเวียงผ่านตลาดสดเลียบบนนามบิน ตัดออกหน้าประตูโรงพยาบาลศรีสังวาลย์ และจากแนวกำแพงด้านทิศตะวันตกของวัดหัวเวียงตัดออกไปทางสามแยกวัดม่วยต่อ เดิมเป็นประตูเมืองเก่าเรียกว่า “ประตูคำ” เพราะใช้เป็นทางนำศพออกไปป่าช้า

ทิศตะวันออก จากหน้าประตูโรงพยาบาลศรีสังวาลย์ เดิมเป็นประตูเมืองเรียกว่า ประตูทัพ ตัดไปตามแนวรั้วโรงพยาบาลจรดลำน้ำแม่ฮ่องสอน ยังปรากฏแนวคูเมืองอยู่บ้าง

ทิศใต้ เริ่มจากลำน้ำแม่ฮ่องสอนหลังโรงไฟฟ้าตัดขนานแนวทุ่งไปสู่อุทยานขุนลุมประพาส มีประตูเมืองเก่า เรียกว่า “ประตูเผือก” ตัดไปจรดกำแพงวัดก้าก่อ

ทิศตะวันตก เริ่มจากแนวรั้วด้านทิศตะวันออกของวัดก้าก่อ ตัดออกหลังสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดแม่ฮ่องสอนผ่านหมู่บ้านเลียบบนนามผดุงม่วยต่อไปจรดสามแยกวัดม่วยต่อ

ตัวเมืองโบราณอยู่ในแอ่งภูเขามีสถาปัตยกรรมที่ราบสูงๆต่ำๆ บริเวณสูงสุดอยู่หน้าศาลเก่าลาดต่ำลงสู่บริเวณวัดหัวเวียงและลาดต่ำลงไปอีกทั้งสองด้าน มีลำน้ำไหลขนานทั้ง 2 ด้าน ลำน้ำใหญ่ไหลผ่านทางด้านทิศเหนือและลำน้ำแม่ฮ่องสอนไหลผ่านด้านทิศใต้ ลำน้ำทั้ง 2 ไหลไปบรรจบกันที่บ้านสบป่องและไหลลงสู่แม่น้ำปาย ลักษณะตัวเมืองเป็นรูปวงรี เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 100 เมตร มีส่วนที่ยื่นออกไปทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ บริเวณวัดก้าก่อและเรือนจำเก่า พื้นที่เมืองทั้งหมดประมาณ 1.5 ตารางกิโลเมตร

ข้อสันนิษฐาน ประวัติความเป็นมาของเมืองแม่ฮ่องสอนกล่าวถึงเจ้าแก้วเมืองมาตั้งคอกฝึกช้างเพื่อนำไปใช้ในงานที่เมืองเชียงใหม่ โดยใช้บริเวณลำน้ำแม่ฮ่องสอนซึ่งติดอยู่ตัวเมือง

¹⁰ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), หน้า 82-84.

เดิม ระหว่าง พ.ศ. 2397-2417 มีผู้คนเข้ามามากมายจึงตั้งเป็นเมืองขึ้น เข้าใจว่าเมืองนี้ไม่ใหญ่โตมากนัก เนื่องจากการเดินทางยากลำบาก ใช้เวลานานกว่าจะมาถึง คงเป็นเมืองเล็กๆ อยู่กันอย่างสงบเพราะตัวเมืองมีขนาด 1.5 ตารางกิโลเมตรเท่านั้น และเนื่องจากที่ตั้งสูงๆต่ำๆ จึงยากลำบากที่จะทำป้อมปราการหรือคูเมืองคัตดินให้สมบูรณ์ได้ เข้าใจว่ากำแพงมีชั้นเดียว บางทีมีไม้เสาเป็นท่อนปักเป็นแนวเท่านั้น

2) คูเมืองโบราณแม่ฮ่องสอน

จากหนังสือที่เขียนโดย ครูบาคำ เจ้าอาวาสวัดม่วยต่อองค์แรกเขียนขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 2445-2472 ได้กล่าวถึงการสร้างคูเมืองโบราณว่า ได้ขุดคูเมืองเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2482 เมื่อนับถึงปัจจุบัน คูเมืองแม่ฮ่องสอนโบราณได้สร้างเสร็จมาแล้ว 112 ปี ปัจจุบันนี้ไม่มีร่องรอยเหลืออยู่ บางแห่งเป็นร่องน้ำไป บางแห่งเป็นส้วมชาวบ้านและส่วนใหญ่ได้ถูกถมเป็นที่สร้างบ้านเรือนหมดแล้ว ผู้สูงอายุหลายคนที่เคยเห็นสมัยเมื่อเป็นเด็กเล่าว่า คูเมืองมีลักษณะเป็นร่อง มีเสาไม้ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 25-30 นิ้ว ปักเรียงสลับกัน ขนาดความสูง 3-3.50 เมตร ในบางที่ชาวบ้านนำเอาเสาไปทำรั้วและทำฟืน คูเมืองตอนนั้นเห็นชัดมาก บางที่มีน้ำ บางที่เป็นเพียงคูเมืองหรือร่องที่ไม่มีน้ำ

3) ย่านตลาดเดิม หรือย่านประวัติศาสตร์ ป๊อกกาด (ภาษาถิ่น)

ป๊อก หมายถึง ย่าน กาดหมายถึง ตลาด ป๊อกกาด จึงหมายความว่าย่านตลาดหรือย่านการค้า ในอดีตป๊อกกาด เป็นย่านร้านค้าที่จำหน่ายสินค้าต่างๆ ส่วนใหญ่เป็นสินค้ามาจากสหภาพพม่า ย่านดังกล่าวอยู่ในเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน ได้แก่ บริเวณระหว่างถนนมรรคสันติ กับผดุงม่วยต่อ ปัจจุบันไม่เหลือร่องรอยทางวัตถุให้เห็นแล้ว

สำหรับกำแพงเมือง สันนิษฐานว่าเป็นท่อนซุงฝังไว้ ส่วนคูเมืองพบว่ามีเพียงมีร่องน้ำอยู่อยู่ด้านนอก ทางทิศเหนือของเมือง กว้างประมาณ 2-3 เมตร จากคำบอกเล่ากล่าวว่า

“ฟังเล่าต่อกันมาว่ารั้วเดิมสร้างจากไม้เป็นท่อนๆใหญ่ คาดว่าเสมือนว่าทำเป็นรั้วบ้านที่ป้องกันศัตรู สัตว์ ช้าง ลักษณะเป็นเสาดั้งๆปักรายรอบ ผ่านมาทางหน้าคุกเก่า อ้อมมาทางหลังสำนักงานเขตการศึกษาในปัจจุบัน รั้วหมายถึงลักษณะจำลองกำแพงเมือง แต่ไม่ถึงกับเป็นกำแพงเมือง...”¹¹

4.2 ลักษณะทางกายภาพ

จังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทย ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกสุดของภาคเหนือตอนบนและมีอาณาเขตติดกับสหภาพพม่า อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร 924 กิโลเมตร

¹¹ สัมภาษณ์ ประเสริฐ ประดิษฐ์,ศึกษานิเทศก์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาแม่ฮ่องสอน เขต1 อายุ 57 ปี, 25 กันยายน 2550.

มีพื้นที่ทั้งหมด 12,681.249 ตารางกิโลเมตร แบ่งการปกครองออกเป็น 7 อำเภอ คือ อำเภอเมืองแม่สะเรียง ขุนยวม ปาย แม่ล่าน้อย สบเมย และปางมะผ้า

ในการศึกษาครั้งนี้ กำหนดพื้นที่ศึกษาอยู่ในขอบเขตของเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน มีพื้นที่โดยรวม 6.00 ตารางกิโลเมตร

4.2.1 สภาพทางภูมิศาสตร์ ที่ตั้ง และอาณาเขต

จังหวัดแม่ฮ่องสอน ตั้งอยู่ระหว่างทิวเขาถนนธงชัยกับทิวเขาแดนลาว มีความยาวจากทิศเหนือจรดทิศใต้ประมาณ 250 กิโลเมตร ความกว้างจากทิศตะวันออกจรดทิศตะวันตกประมาณ 95 ตารางกิโลเมตร มีรูปร่างคล้ายม้ามีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดอื่นและต่างประเทศ คือ ทิศเหนือและทิศตะวันตก ติดต่อกับ ประเทศสหภาพพม่า รวมความยาว 483 กิโลเมตร ด้านทิศตะวันออกติดต่อกับจังหวัดเชียงใหม่ และด้านทิศใต้ติดต่อกับจังหวัดตาก มีสภาพภูมิประเทศที่เต็มไปด้วยภูเขาสูงที่สลับซับซ้อน ป่าไม้ และที่ราบลุ่ม รวมเนื้อที่ทั้งหมด 12,681.249 ตารางกิโลเมตร (7,925,787 ไร่) ซึ่งส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 90 ของพื้นที่เป็นพื้นที่ป่าและภูเขาที่สูงและลาดชันมากกว่าร้อยละ 30 บางแห่งมีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 2,005 เมตร ที่เหลือเป็นที่ราบลุ่มตามลำน้ำ และหุบเขา เนื่องจากเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในหุบเขาเสียเป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้มีสภาพอากาศที่ร้อนจัดในฤดูร้อน อุณหภูมิสูงสุดประมาณ 41.5 องศาเซลเซียส และหนาวจัดฤดูหนาว

อุณหภูมิต่ำสุดโดยเฉลี่ยประมาณ 9.5 องศาเซลเซียส ในฤดูฝนมีปริมาณฝนตกอยู่ในระดับเฉลี่ยทั้งปี ประมาณปีละ 800-1,000 มิลลิเมตร ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เป็นที่ราบหุบเขา ส่งผลให้เป็นพื้นที่การตั้งถิ่นฐานของชนชาติไตหรือไทยใหญ่ และมีอาณาเขตติดกับสหภาพพม่าซึ่งเป็นที่ตั้งของรัฐบาลของชนชาติไตในอดีต ส่งผลให้มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองแม่ฮ่องสอนซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและเหมาะสมต่อการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพ

เมืองแม่ฮ่องสอนหรือตัวเมืองแม่ฮ่องสอนนั้นตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน ได้รับการยกฐานะจากตำบลหนองจองคำ ตำบลม่วยต่อ เมื่อวันที่ 11 มีนาคม 2479 โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2479 สมัยนายกรัฐมนตรี พ.อ.พหลพลพยุหเสนา มาตรา 3 ให้จัดเขตชุมชนในบรรดาตำบลอันเป็นที่ตั้งของศาลาว่าการจังหวัดแม่ฮ่องสอน ตามเขตที่กำหนดไว้ในมาตรา 4 ขึ้นเป็นเมือง มีฐานะเป็นเทศบาลเมืองมีนามว่า “เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน” เดิมมีพื้นที่ 1 ตารางกิโลเมตร และมีพระราชกฤษฎีกาเปลี่ยนแปลงเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอนเมื่อวันที่ 19 ธันวาคม 2513 มีขนาดพื้นที่ 6 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ในเขตตำบลจองคำ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียงคือ ตำบลปางหมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ทั้งนี้ อาณาเขตทางทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศ

ตะวันตก นั้นมีอาณาเขตติดต่อกับเขตพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลปางหมู อ.เมืองแม่ฮ่องสอน อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครทางรถยนต์ 1,200 กิโลเมตร

เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอนแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 6 ชุมชน ได้แก่

- 1) ชุมชนวัดปางล้อ
- 2) ชุมชนป้อมกาตเก่า
- 3) ชุมชนกลางเวียง
- 4) ชุมชนวัดดอนเจดีย์
- 5) ชุมชนตะวันออก
- 6) ชุมชนหนองจองคำ

4.2.2 การใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองแม่ฮ่องสอน

เมืองแม่ฮ่องสอนตั้งอยู่ในบริเวณหุบเขาเชิงดอยของมณฑลพายัพมีลักษณะเป็นเนิน สลับกับที่ราบและล้อมรอบด้วยภูเขาขนาดต่างๆทำให้มีลักษณะคล้ายแอ่งกระทะมีแม่น้ำแม่ฮ่องสอน และห้วยน้ำปู้ไหลผ่าน มีเส้นทางยาวไปตามถนนขุนลุมประพาสซึ่งเป็นถนนสายหลัก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทางหลวงแผ่นดินที่เชื่อมระหว่างอำเภอปาย(ทางหลวงจังหวัดหมายเลข1095) และอำเภอขุนยวม(ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข108) และพื้นที่เมืองบางส่วนที่ยาวขนานไปตามแนวทางวิ่งสนามบิน แบ่งย่านของกิจกรรมภายในเมือง ได้ดังนี้

1) พื้นที่พาณิชยกรรม พื้นที่พาณิชยกรรมที่สำคัญของเมืองอยู่บริเวณถนนสิงหนาทบำรุง และถนนขุนลุมประพาส ประกอบด้วย ร้านค้าย่านพาณิชยกรรม และย่านไนท์พลาซ่าที่ขายของที่ระลึกให้กับนักท่องเที่ยวในฤดูกาลท่องเที่ยว มีอาคารพาณิชย์สูง 2-4 ชั้น มีอาคารสร้างใหม่คือ อาคารหมอกใหม่และอาคารชานกะเล ซึ่งเป็นอาคารที่มีมวลขนาดใหญ่ขัดแย้งกับสภาพอาคารโดยรอบ นอกจากนี้ยังมีการกระจุกตัวของอาคาร และสถานบริการด้านการท่องเที่ยวบริเวณตอนใต้ของเมืองใกล้กับศูนย์ราชการ

2) พื้นที่อยู่อาศัย กระจายตัวอยู่รอบศูนย์กลางเมือง ออกไปตามถนนสายหลัก 3 สาย คือ ถ.สิงหนาทบำรุง ทางตะวันตกยาวไปจนถึงโรงพยาบาลศรีสังวาลย์และท่าอากาศยานแม่ฮ่องสอน ถ.ขุนลุมประพาสในแนวเหนือใต้ คือบริเวณทางตอนเหนือ ขึ้นไปจนถึงบริเวณโรงเรียนห้องสอนศึกษา และในทางตอนใต้ นั้น ยาวลงไปถึงบริเวณศูนย์ราชการแม่ฮ่องสอน และถนนอีกสายคือ ถ.ปางล้อนิคมนในแนวขนานกับท่าอากาศยานแม่ฮ่องสอน ซึ่งถือว่าเป็นบริเวณที่ขยายตัวทางด้านการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยที่มีขนาดใหญ่ของเมือง อาคารส่วนใหญ่มีความสูง 1-2 ชั้น มีมวลขนาดเล็ก อาคารสร้างใหม่มักจะมีรูปแบบสมัยใหม่โดยลอกแบบอาคารจากเมืองใหญ่

3) พื้นที่สถาบันราชการ กลุ่มอาคารราชการ กระจุกตัวอยู่ริมถนนขุนลุมประพาสทางตอนใต้ของเมืองเป็นกลุ่มอาคารขนาดใหญ่ สูง 2- 5 ชั้น ตั้งรวมกันอยู่ภายในศูนย์ราชการ เนื่องจาก

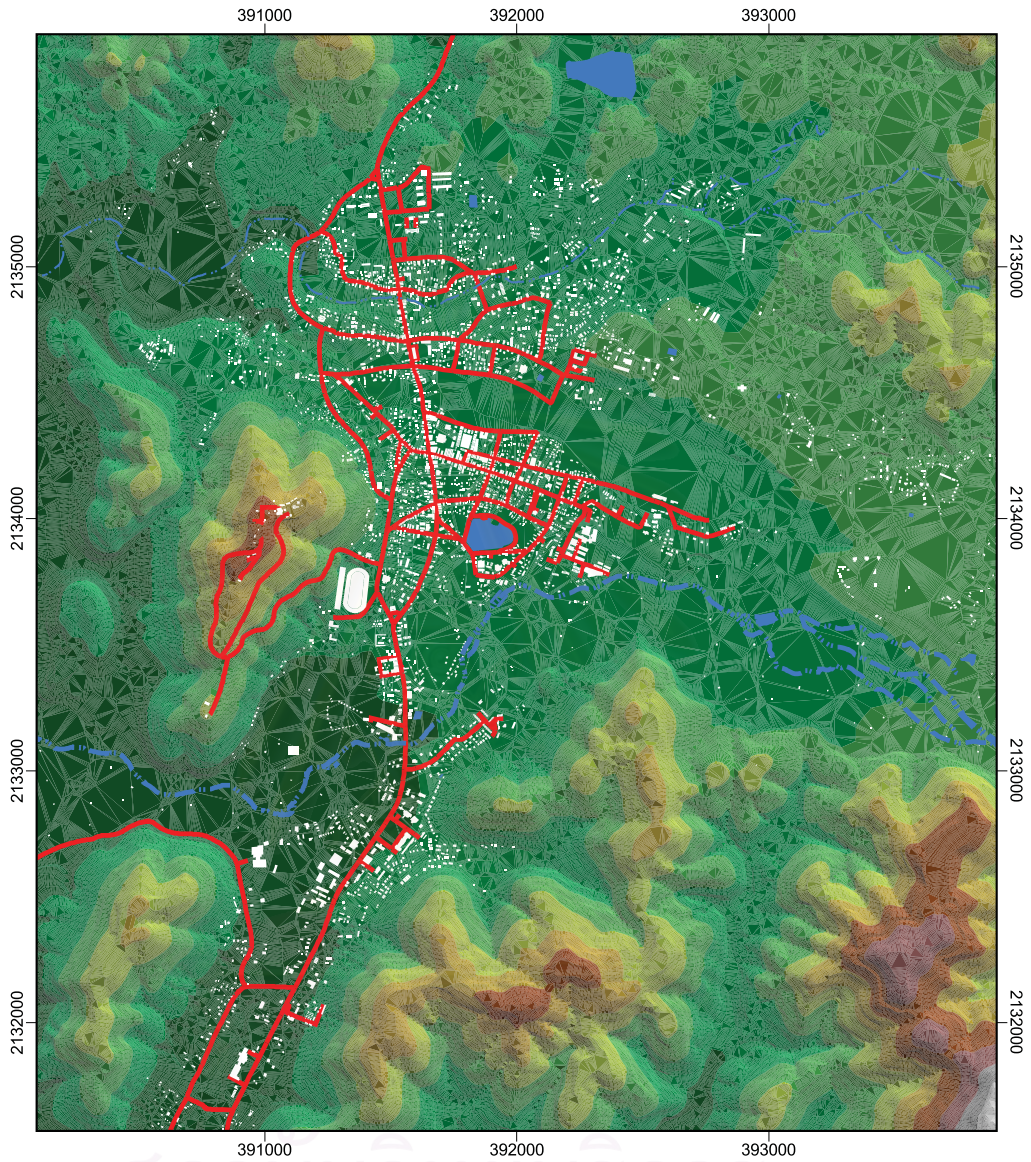
บริเวณใจกลางเมืองนั้นเป็นพื้นที่พักอาศัย พื้นที่พาณิชยกรรม รวมถึงวัดและสถาบันศาสนา เห็นได้จาก ศูนย์ราชการจังหวัดแม่ฮ่องสอน โรงเรียนประจำจังหวัด โรงพยาบาล กระจายตัวอยู่รอบๆ เมือง

4) พื้นที่สถาบันศาสนา การใช้ที่ดินประเภทนี้มีบทบาทสำคัญต่อระบบสังคมของประชากรในเมืองแม่ฮ่องสอน กลุ่มวัดที่สำคัญส่วนใหญ่มีการกระจุกตัวอยู่บริเวณกลางเมือง ระหว่างถนนผดุงม่วยต่อและถนนชานาญสถิตย์ ซึ่งอยู่ในระยะที่สามารถเดินถึงกันได้ ดังจะเห็นได้จากการกระจายตัวอยู่บริเวณกลางชุมชน และในบริเวณที่มีชุมชนหนาแน่น เช่น ย่านป๊อกกาด มีวัดติดวัด และมีวัดมากกว่า 1 วัดในแต่ละย่าน ศาสนสถานภายในวัดเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทยใหญ่ มีเอกลักษณ์ ความสูงไม่มากนัก มีเจดีย์เป็นเส้นขอบฟ้าที่สวยงาม

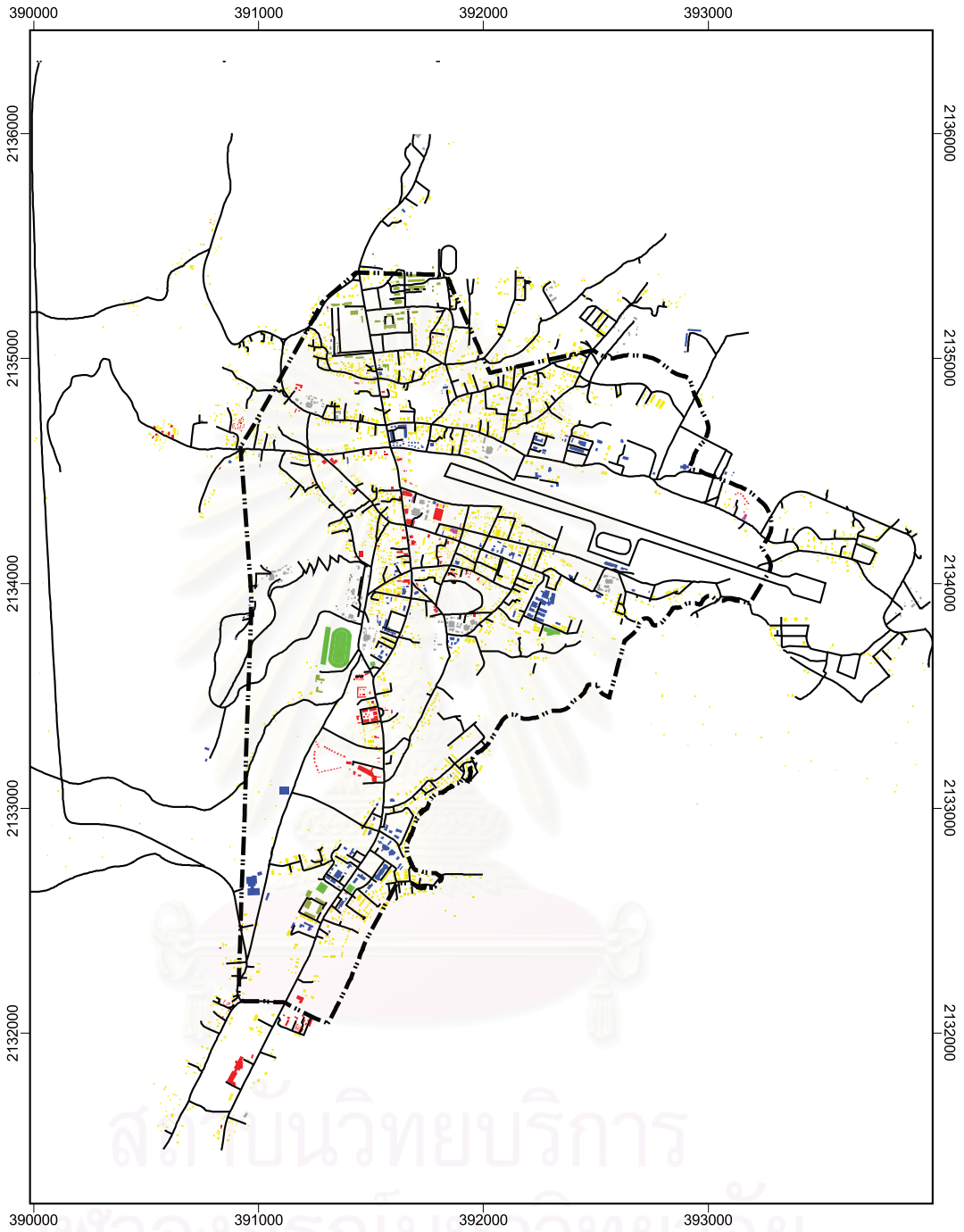
5) พื้นที่พักผ่อนหย่อนใจ ในเมืองใช้พื้นที่บริเวณหนองจอกคำเป็นพื้นที่เปิดโล่งเพื่อการเดินเล่น ออกกำลังกาย และการพักผ่อน อีกพื้นที่หนึ่งคือบริเวณสนามกีฬาแม่ฮ่องสอน ใช้เพื่อเป็นพื้นที่ออกกำลังกายของชาวเมืองในตอนเช้าและเย็น นอกจากนี้ชาวเมืองแม่ฮ่องสอนยังใช้พื้นที่รอบๆเมืองในการออกกำลังกายประเภท จ็อกกิ้ง จักรยาน และการเดินเล่น ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวได้แก่พื้นที่สวนสาธารณะท่าโป่งแดง เส้นทางบ้านใหม่-สนามบิน และเส้นทางขึ้นพระธาตุดอยกองมู นอกจากนี้ยังมีสนามบินแม่ฮ่องสอนซึ่งเป็นพื้นที่เปิดโล่งขนาดใหญ่ของเมือง

โดยสรุปแล้วการใช้ที่ดินในเมืองแม่ฮ่องสอนนั้นถึงแม้ว่าจะมีการขยายตัวในทางราบค่อนข้างน้อย เนื่องจากมีพื้นที่เพียง 6 ตารางกิโลเมตร ด้วยข้อจำกัดทางด้านพื้นที่ อันเนื่องมาจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นที่ราบกลางหุบเขาทำให้ขยายตัวในทางราบได้ต่ำ นอกจากนั้นโครงการขนาดใหญ่ของรัฐที่ถูกพัฒนาขึ้นกลับกลายเป็นอุปสรรคสำคัญของการขยายตัวของเมืองในปัจจุบัน โดยเห็นได้จากพื้นที่ของท่าอากาศยานแม่ฮ่องสอนมีเนื้อที่ถึง 2.5 ตารางกิโลเมตร และตั้งอยู่ในกลางเมืองแม่ฮ่องสอน เมื่อพิจารณาจากความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่แล้ว จะเห็นได้ว่าภายในเมืองมีความหนาแน่นของพื้นที่ถึง 1,317 คนต่อตารางกิโลเมตร ดังนั้น ในอนาคตความต้องการทางด้านพื้นที่จะเพิ่มสูงมากขึ้น เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่อองซอน แผนที่ 4.1 ลักษณะภูมิประเทศและบริเวณที่ตั้งเมืองแม่อองซอน	
สัญลักษณ์ เส้นถนน แหล่งน้ำ พื้นที่ในเมือง	ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 0.3 0 0.3 0.6 กม. ที่มา : ปรับจาก พ.ศ. 2538 โดยผู้วิจัย พ.ศ. 2550

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่อฮองสอน		
แผนที่ 4.2 การใช้ประโยชน์อาคารเมืองแม่อฮองสอน		
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน	การใช้ประโยชน์อาคาร ที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม อุตสาหกรรม คลังสินค้า	สาธารณูปโภค สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา ที่โล่งและนันทนาการ
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย		0.3 0 0.3 0.6 กม.
ที่มา : กรมโยธาธิการและผังเมือง พ.ศ.2538		

4.2.3 การคมนาคมของเมือง

พัฒนาการของระบบโครงข่ายการคมนาคม แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) การคมนาคมทางอากาศ ซึ่งมีความสำคัญที่สุดต่อการพัฒนาเมือง และ 2) การคมนาคมทางบก ประกอบด้วยระบบถนนในเมืองและระบบถนนระหว่างเมือง และ ดังนี้

1) ระบบการคมนาคมทางอากาศ

เริ่มสร้างสนามบินช่วงกลาง พ.ศ. 2482 โดยในระยะเริ่มแรกเพียงแค่ปรับคันนาให้เรียบพอเป็นที่ขึ้นลงของเครื่องบินได้เท่านั้น มีความยาวประมาณ 600 เมตร กว้าง 25 เมตร ทิศทางวิ่งเหนือ-ใต้เป็นของสถานีเอ็นดีบี หลังจากนั้นบริษัทเดินอากาศไทย จำกัด เป็นผู้ทำการเปิดบินเป็นครั้งแรก ให้บริการเส้นทางบินเชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน-แม่สะเรียง-เชียงใหม่ กำหนดการบินจึงขึ้นอยู่กับสภาพอากาศเป็นสำคัญ ต่อมาเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2484 เครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตรได้ยิงเครื่องบินของบริษัทกบินเขตพื้นที่อำเภอขุนยวม บริษัทจึงงดบิน ต่อมารัฐบาลมีการฟื้นฟูทำการปรับปรุงทางวิ่งตามทิศตะวันออก-ตะวันตก ความยาวประมาณ 800 เมตร กว้าง 30 เมตร พื้นที่สนามเป็นหญ้าและดินลูกรัง ก่อสร้างอาคารไม้ชั้นเดียวยกพื้นสูงประมาณ 50 เซนติเมตร หลังคามุงสังกะสี เป็นอาคารที่พักผู้โดยสารและเปิดเส้นทางบินเชียงใหม่-แม่สะเรียง-แม่ฮ่องสอน-เชียงใหม่ เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2489 ล่าสุดใน พ.ศ. 2542 มีการปรับปรุงและก่อสร้างอาคารที่พักผู้โดยสารรวมถึงการปรับปรุงระบบการบินและพื้นผิวทางวิ่งให้มีความทันสมัยมากขึ้น ซึ่งรองรับเครื่องบินโบอิง 747-300 ของบริษัทการบินไทยจำกัด ในปัจจุบันท่าอากาศยานจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีความทันสมัยเทียบเท่ากับสนามบินนานาชาติแห่งอื่นๆ ในประเทศ ซึ่งทำให้การคมนาคมทางอากาศของเมืองในปัจจุบันมีความสะดวกและรวดเร็ว

2) ระบบการคมนาคมทางบก

แต่เดิมไม่มีถนนสำหรับรถยนต์เข้าสู่จังหวัดแม่ฮ่องสอน การเดินทางไปเชียงใหม่จึงใช้เครื่องบินและคนเดินเท้าเท่านั้น ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2500 ได้มีการตัดถนนจากจังหวัดเชียงใหม่เข้าสู่จังหวัดแม่ฮ่องสอน 2 เส้นทาง คือ ทิศใต้ตัดจากอำเภอฮอดเข้าสู่อำเภอแม่สะเรียงทางทิศเหนือตัดจากหมู่บ้านแม่มาลัย อำเภอแม่แตง เข้าสู่อำเภอปาย

ต่อมา พ.ศ. 2506 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้เร่งรัดพัฒนาถนนหนทางทั่วประเทศรวมทั้งจังหวัดแม่ฮ่องสอนด้วย ได้สั่งการให้กรมทางหลวงแผ่นดินเร่งรัดตัดถนนจากเชียงใหม่เข้าสู่อำเภอปาย ผ่านอำเภอปางมะผ้า อำเภอแม่ฮ่องสอน และอำเภอขุนยวม ส่วนทางทิศใต้ได้เร่งรัดให้รีบตัดถนนจากอำเภอแม่สะเรียงขึ้นมาให้บรรจบกับถนนที่สร้างเข้ามาทางอำเภอปาย จนกระทั่งวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2506 เวลาประมาณ 12.00 นาฬิกา ถนนทั้ง 2 สายได้ตัดให้มาบรรจบกันที่ห้วยหยวก เขตบ้านหนองแห้ง ตำบลเมืองปอน อำเภอขุนยวม ทำให้มีถนนสำหรับรถยนต์วิ่งได้จนถึงจังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นครั้งแรก แต่ก็ยังเป็นเพียงถนนลูกรังไม่ถาวร พอถึง

ฤดูฝนก็ถูกน้ำเซาะพัง ถนนขาดเป็นช่วงๆ การคมนาคมทางรถยนต์ต้องหยุดชะงักเป็นระยะๆ ไม่สะดวกเหมือนเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

ถนนสายเชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน ได้รับการซ่อมแซมปรับปรุงเรื่อยมาทุกปี จนประมาณ พ.ศ. 2520 จึงลาดยางได้ตลอดทั้งสาย ถนนสายนี้เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นถนนที่คดเคี้ยวมากที่สุด เพราะต้องตัดลัดเลาะไปตามไหล่เขา ซึ่งไม่มีพื้นที่ราบเป็นเส้นทางตรงถึงอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ได้ 1,864 โค้ง ปัจจุบันถนนได้รับการปรับปรุงขยายให้กว้างขึ้น มีความสะดวกสำหรับการเดินทาง โดยรถยนต์

ระบบถนนสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท

1) ถนนระหว่างเมือง ประกอบด้วยถนนสายสำคัญ 2 สาย คือ

ทางหลวงหมายเลข 108 ตัดจากจังหวัดเชียงใหม่ผ่านอำเภอหางดง สันป่าตอง จอมทอง ฮอด แม่สะเรียง แม่ลาน้อย และขุนยวม มาถึงอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอนทางทิศใต้ผ่านตำบลผาบ่อง รวมระยะทางประมาณ 349 กิโลเมตร เส้นทางสายนี้เป็นทางตัดขึ้นเขาสูง มีความสวยงามและคดเคี้ยวนับได้มากถึง 1,864 โค้ง ปัจจุบันเป็นถนนลาดยางอย่างดีตลอดสาย ขนาดเขตทางกว้าง 16 เมตร ประกอบด้วย ช่องทางจราจร 2 ช่องทางพร้อมไหล่ทาง ใช้เวลาเดินทางประมาณ 7 ชั่วโมง

ทางหลวงหมายเลข 1095 หรือที่เรียกโดยทั่วไปว่าเส้นทางสายแม่มาลัย-ปาย ตัดจากอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ถึงอำเภอปาย อำเภอปางมะผ้า และเข้าตัวเมืองแม่ฮ่องสอน ทางด้านทิศเหนือ ผ่านตำบลปางหมู รวมระยะทางเพียง 245 กิโลเมตร นอกจากนี้ เส้นทางนี้ยังเป็นเส้นทางผ่านไปยังสถานที่ท่องเที่ยวอื่นๆ ด้วย อาทิ ห้วยน้ำดัง และถ้ำต่างๆ ปัจจุบันเป็นถนนลาดยางอย่างดีตลอดสาย ขนาดเขตทางกว้าง 12 เมตร ประกอบด้วย ช่องทางจราจร 2 ช่องทางพร้อมไหล่ทาง ใช้เวลาเดินทางประมาณ 5 ชั่วโมง

นอกจากนี้ ปัจจุบันมีถนนระหว่างจังหวัดเพิ่มอีก 2 สาย ที่สามารถมาถึงแม่ฮ่องสอนได้ คือ

ทางหลวงหมายเลข 1085 จากอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก อำเภอสบเมย อำเภอแม่สะเรียง อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ระยะทาง 394 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางประมาณ 7 ชั่วโมง

ทางหลวงหมายเลข 1263 จากเชียงใหม่ อำเภอแม่แจ่ม อำเภอขุนยวม อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ระยะทางประมาณ 317 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางประมาณ 4 ชั่วโมง

2) ถนนภายในเมือง ประกอบด้วยถนนสายหลักในเมือง 2 สาย และถนนสายรอง 11 สาย ดังนี้

ถนนขุนลุมประพาส เป็นถนนที่เชื่อมต่อระหว่างทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 108 ทางตอนเหนือและถือเป็นถนนสายหลักในแนวเหนือใต้ที่สำคัญที่สุดของเมืองแม่ฮ่องสอน

ถนนสิงหนาทบำรุง เป็นถนนสายหลักของเมืองอีกเส้นในแนวตะวันออก และตะวันตกที่เชื่อมระหว่างพระธาตุดอยกองมูทางทิศตะวันตกของเมืองเข้ากับเมืองทางด้านทิศตะวันออก

นอกจากนี้ยังมีถนนสายสำคัญต่างๆ ภายในเมืองที่สร้างขึ้นภายในเมือง เป็นถนนสายรองและสายย่อยภายในเมือง อันได้แก่ ถนนผดุงม่วยต๋อ ถนนปางล้อยนิคม ถนนอุดมชาวนิเทศ ถนนนิเวศพิศาล ถนนชำนาญสถิตย์ ถนนประดิษฐ์ทองคำ ถนนราชธรรมพิทักษ์ ถนนพณิชยวิวัฒนา ถนนประชาเสกสรร ถนนศิริมงคล ถนนประชาชนอุทิศ และยังรวมถึงถนนสร้างใหม่และปรับปรุงถนนผังเมืองอีก 3 เส้นทาง คือ ถนนสัมพันธ์เจริญ-ข5 ถนนรุ่งเรืองการค้า-ข6 และถนนนาวาศสาร-ค2

4.2.4 โครงสร้างพื้นฐาน

ในที่นี้จะกล่าวถึง ระบบประปา ไฟฟ้า และระบบสื่อสารในเขตเมืองและระบบสาธารณูปโภคอื่นๆ ของเมือง ที่เป็นลักษณะสวัสดิการของรัฐที่มีให้กับประชาชน (Public Welfare) โดยหน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบ ซึ่งในที่นี้คือเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอนและหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง แยกรายละเอียดดังนี้

1) ระบบประปา

ระบบประปาภายในเมืองได้รับการจัดการโดยสำนักงานประปาส่วนภูมิภาค จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีกำลังการผลิต 10,560 ลูกบาศก์เมตรต่อวัน ในขณะที่มีจำนวนครัวเรือนใช้น้ำประปาทั้งหมด 3,581 ครัวเรือน คิดเป็น 4,000 ลูกบาศก์เมตรต่อวัน (สำนักงานประปาจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2548) ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้น้ำดิบจากอ่างเก็บน้ำห้วยแม่ฮ่องสอนของกรมชลประทาน และมีแหล่งน้ำดิบสำรองที่โรงสูบน้ำแรงต่ำบ้านปางหมู ต.ปางหมู อ.เมือง จ. แม่ฮ่องสอน

2) ระบบไฟฟ้า

ระบบไฟฟ้าภายในเมืองจัดการโดยสำนักงานไฟฟ้าส่วนภูมิภาคจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งมีผู้ให้บริการไฟฟ้า จำนวน 2,324 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 69.9 ของพื้นที่ทั้งหมด (สำนักงานไฟฟ้าจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2549)

3) ระบบการสื่อสาร

การสื่อสารภายในเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอนนั้นในที่นี้หมายถึง การให้บริการโทรศัพท์ ซึ่งให้บริการโดย องค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทยสาขาแม่ฮ่องสอน และบริษัท ทีทีแอนด์ที จำกัด ให้บริการหมายเลขลงสุด 3,924 เลขหมาย โดยมีผู้ใช้โทรศัพท์ส่วนบุคคลในเมืองจำนวน 3,334 เลขหมาย และเป็นการให้บริการโทรศัพท์สาธารณะจำนวน 132 เลขหมาย มีจำนวนชุมสายโทรศัพท์ในเขตเมืองแม่ฮ่องสอน 1 ชุมสาย สถานีวิทยุกระจายเสียง 3 สถานี ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข 1 แห่ง

4) การศึกษาและการสาธารณสุข

ด้านการศึกษา ภายในเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอนมีสถาบันการศึกษาให้บริการตั้งแต่ระดับอนุบาลถึงระดับวิชาชีพชั้นสูงจำนวน 7 แห่ง จำแนกได้ ดังนี้

1. ในระดับอนุบาล 2 แห่ง คือ โรงเรียนอนุบาลบรรณวิทย์ และโรงเรียนอนุบาลจรัสศรี

2. ระดับประถมศึกษา 2 แห่ง คือ โรงเรียนเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน โรงเรียนอนุบาลแม่ฮ่องสอน และโรงเรียนบ้านจองคำ

3. ระดับมัธยมศึกษา 1 แห่ง คือ โรงเรียนห้องสอนศึกษา

4. ระดับวิชาชีพ 1 แห่ง คือ วิทยาลัยการอาชีพนวมินทรราชินีแม่ฮ่องสอน

นอกจากนี้ยังมีระดับมหาวิทยาลัยที่เปิดสอนระดับปริญญาตรี คือ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ วิทยาเขตแม่ฮ่องสอน ในเทศบาลเมืองมีจำนวนนักเรียน-นักศึกษาทั้งหมด 2,554 คน ในระดับประถมศึกษา มีจำนวนนักเรียนเฉลี่ย 35 คนต่อห้องเรียน ระดับมัธยมศึกษา มีจำนวนนักเรียนเฉลี่ย 25 คนต่อห้องเรียน ตั้งอยู่ทางทิศเหนือนอกเขตเทศบาล

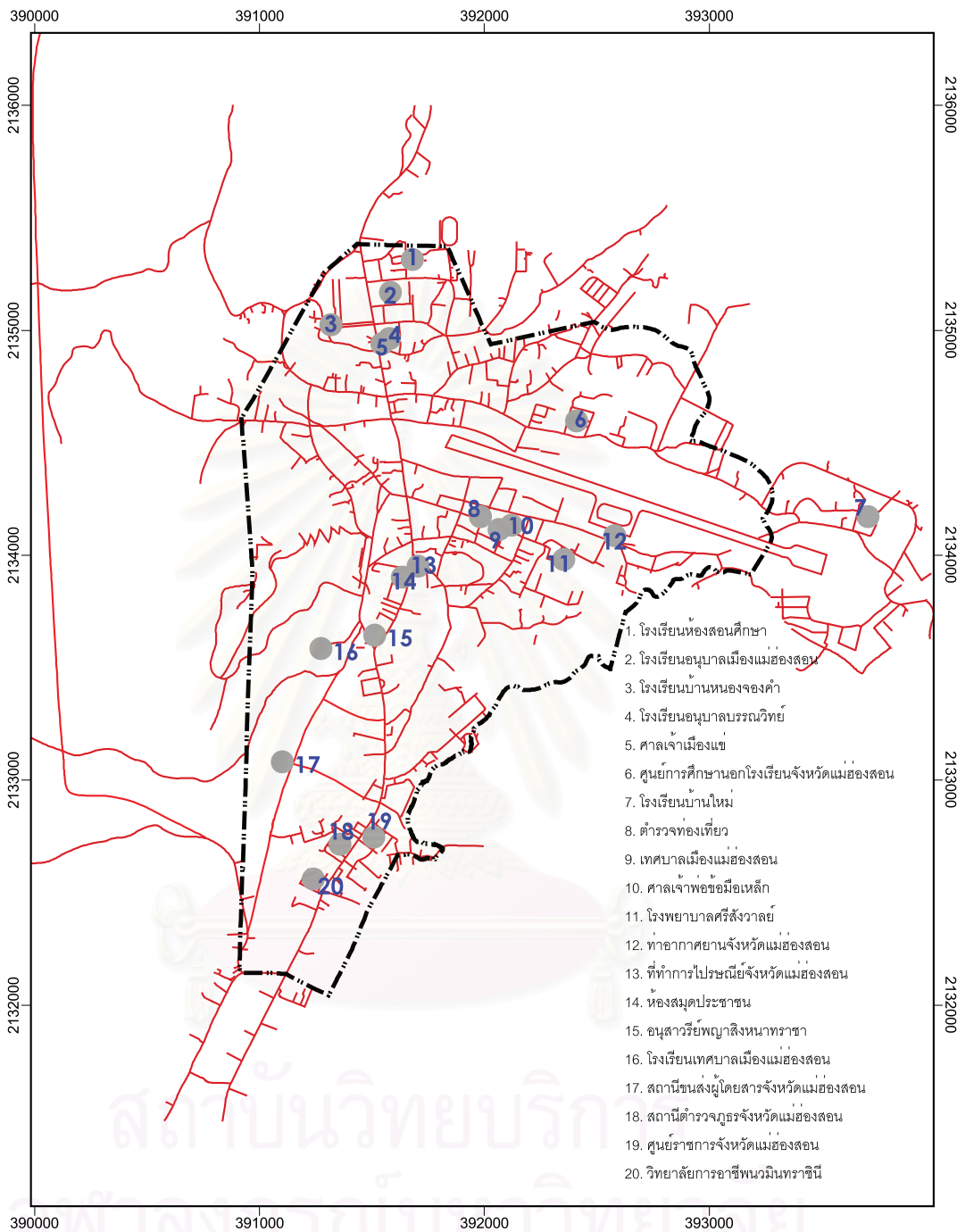
การสาธารณสุข การสาธารณสุขภายในเขตเทศบาลนั้น มีโรงพยาบาลศรีสังวาลย์ ซึ่งโรงพยาบาลขนาดกลาง 150 เตียง และสถานีบริการสาธารณสุข 1 แห่ง และรวมถึง คลินิกเอกชนอีก 5 แห่งในเมือง ซึ่งให้บริการทางด้านสุขภาพอนามัยแก่ประชาชนและนักท่องเที่ยวในเมือง

4.2.5 โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน

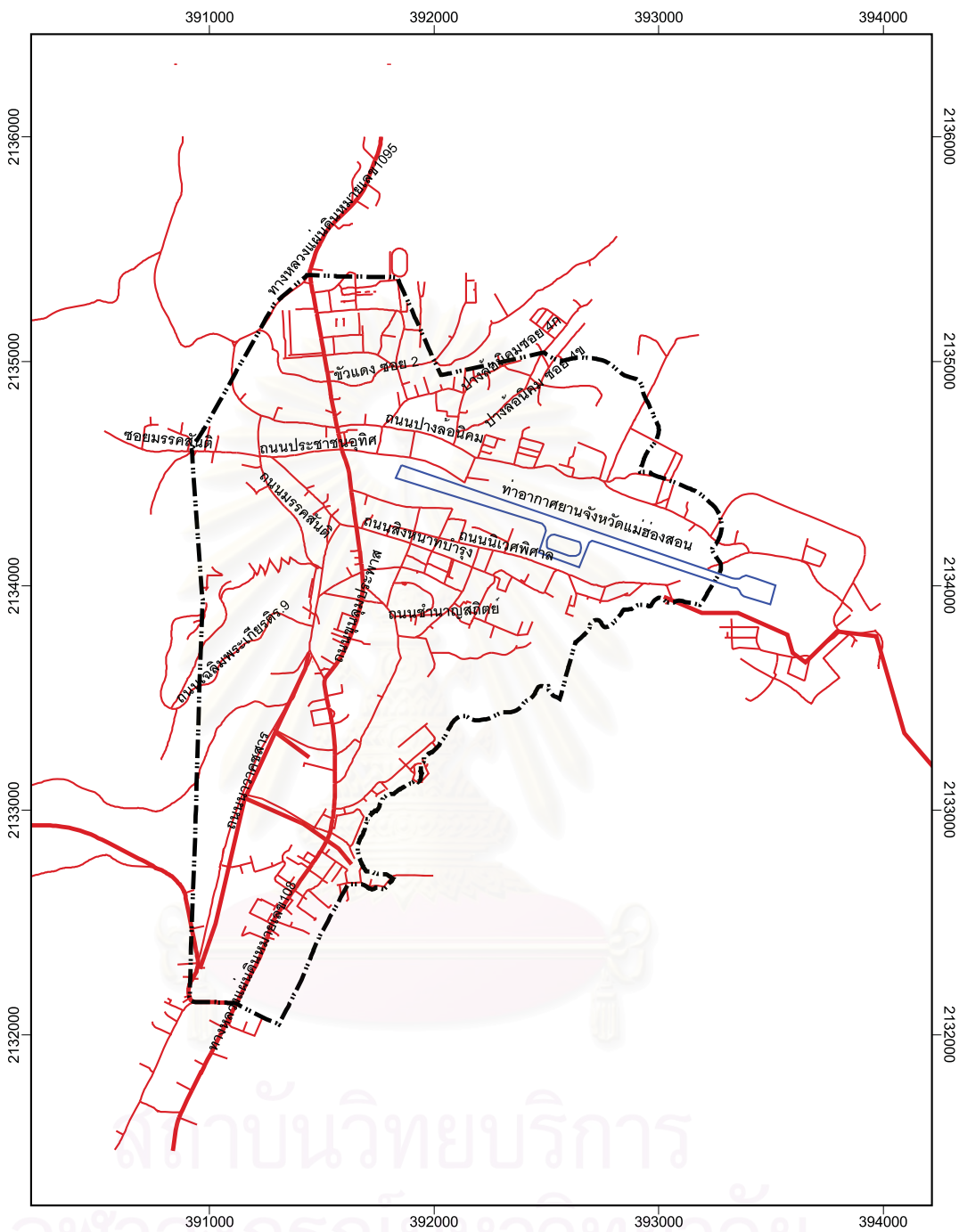
ภายในเมืองแม่ฮ่องสอน มีลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งมีเอกลักษณ์ทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของไทยใหญ่-พม่า ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญของเมืองแม่ฮ่องสอนในปัจจุบัน ได้แก่

1) **วัด** ปัจจุบันมีจำนวนทั้งหมด 11 วัด อันเป็นสถานที่สำคัญของเมืองและชาวไทยใหญ่แม่ฮ่องสอน ซึ่งมีเอกลักษณ์ทางกายภาพที่สำคัญ ได้แก่ ศาลาการเปรียญ ส่างหวาง เจดีย์แบบชาวไต ทั้งนี้ วัดในเมืองแม่ฮ่องสอน มีองค์ประกอบที่สำคัญและเป็นที่เคารพ ถ้ามหากมาเมืองแม่ฮ่องสอน ควรที่จะมากราบไหว้และเที่ยวชม ได้แก่

- พระธาตุดอยกองมู บนเขาด้านทิศตะวันตกของตัวเมืองแม่ฮ่องสอน ถนนม่วยต่อ
- เจดีย์และศาลาการเปรียญวัดจองกลาง อยู่บริเวณหนองจองคำ ใจกลางเมืองแม่ฮ่องสอน
- วิหารวัดจองคำ อยู่บริเวณหนองจองคำ ใจกลางเมืองแม่ฮ่องสอน มีหลังคาทรงปราสาทตามแบบสถาปัตยกรรมไทยใหญ่
- เจดีย์และพระพุทธรูปไสยาสน์วัดผาอ่าง ตั้งอยู่นอกเมืองแม่ฮ่องสอนออกไปทางด้านทิศเหนือ แต่มีความเกี่ยวข้องกับเมืองแม่ฮ่องสอนในสมัยตั้งเมือง
- วัดร้างดอยกิ่วมื่น ตั้งอยู่ยอดเขาห่างจากบ้านใหม่และสนามบินมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประมาณ 1,200 เมตร เป็นวัดเก่าแก่ก่อนตั้งเมืองแม่ฮ่องสอน

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน	
แผนที่ 4.3 สถานที่สำคัญของเมืองแม่ฮ่องสอน	
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน สนามบิน สถานที่สำคัญ	ภาควิชาการวางแผนที่ดินและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 0.3 0 0.3 0.6 กม. ที่มา : ปรับจาก พ.ศ. 2538 โดยผู้วิจัย พ.ศ. 2550

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่อังสอน	
แผนที่ 4.4 ระบบคมนาคมของเมืองแม่อังสอน	
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน สนามบิน	ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 0.3 0 0.3 0.6 กม. ที่มา : ปรับจาก พ.ศ. 2538 โดยผู้วิจัย พ.ศ. 2550

- อุโบสถและพระพุทธรูปไสยาสน์วัดพระนอน ตั้งอยู่บริเวณเชิงดอยกองมู ถนนม่วยต่อเป็นอาคารสถาปัตยกรรมแบบพม่า

- วิหารเจ้าพราละแข่ง-วัดหัวเวียง ตั้งอยู่บนถนนสิงหนาทบำรุง ใกล้ตลาดสดเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน มีอาคารประดิษฐานพระพุทธรูป “มหามุนี” หรือ “พราละแข่ง” ที่นำมาจากเมืองมัณฑะเลย์ สหภาพพม่า

2) ศาลเจ้าเมือง มี 2 แห่งในเมือง เกิดจากคติความเชื่อ ว่าเป็นบรรพบุรุษผู้คุ้มครองเมืองจะต้องมีในทุกเมืองใหญ่ สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนชาวแม่ฮ่องสอนได้มีที่พึ่งทางใจ เพื่อปกป้องรักษาและปกป้องคุ้มครองให้งานดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย

3) เอินไต (เรือนไทยใหญ่) การสร้างเรือนแบบไทยใหญ่นั้นมีหลายแบบหลายขนาดตามความเหมาะสมของฐานะแต่ละครอบครัวและจำนวนสมาชิกในครอบครัว แต่สำหรับคนมีฐานะยากจนแล้วส่วนมากจะใช้ไม้ไผ่ทั้งหลังเพราะหาได้ง่ายและสะดวกรวดเร็ว หรือไม่ก็ใช้ไม้เสาและเครื่องประกอบเป็นไม้จริง แต่ฝาและพื้นใช้ไม้ไผ่ ส่วนบ้านผู้มีฐานะดีจะใช้ไม้เนื้อแข็ง เรียกว่า “เอินสองสอง”

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เจดีย์แบบชาวไต

พระพลาละแข่ง

สร้างหว่าง

ศาลาการเปรียญ

ศิลปะลายไต

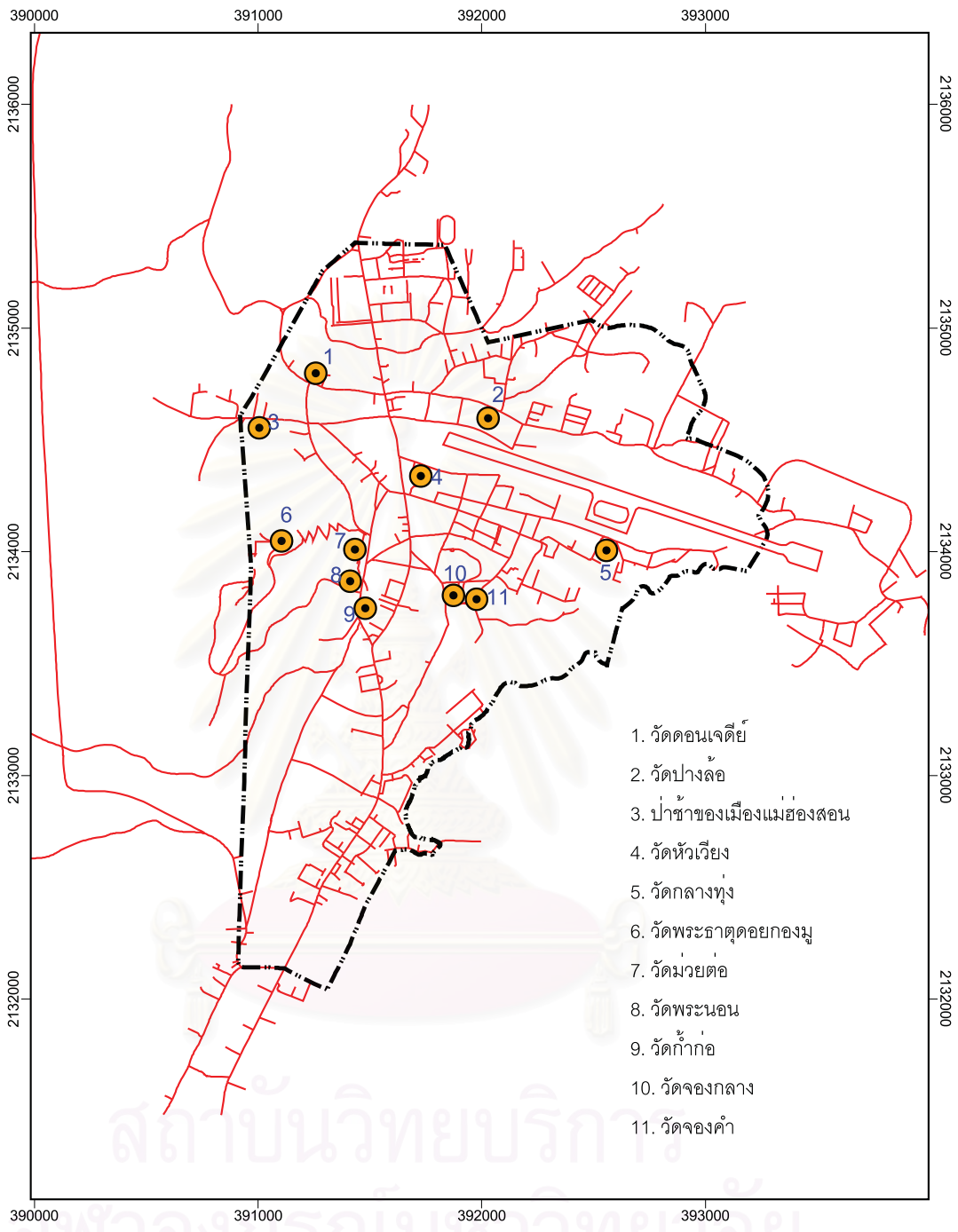
บ้านเรือนไต

วัดและอาคารทางศาสนา

ภาพที่ 4.2 เอกลักษณ์ทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน		
แผนที่ 4.5 ตำแหน่งของวัดในเมืองแม่ฮ่องสอน		
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน ตำแหน่งวัด		ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
		0.3 0 0.3 0.6 กม.
ที่มา : ปรับจาก พ.ศ. 2538 โดยผู้วิจัย พ.ศ. 2550		

4.3 ลักษณะทางสังคมและประชากร

4.3.1 ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และประเพณี

ชาวแม่ฮ่องสอนส่วนใหญ่นั้นเป็นชาวไทยใหญ่ สังคมของชาวแม่ฮ่องสอนนั้นจึงมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากสภาพสังคมของเมืองอื่นในภูมิภาค ชาวเมืองแม่ฮ่องสอนให้ความสำคัญกับการทำกิจกรรมประเพณี 12 ทางพุทธศาสนา ซึ่งได้รับการสืบทอดกันมาอย่างเคร่งครัด โดยให้ความสำคัญในการช่วยเหลือและเข้าร่วม ในการวัดคุณค่าของคนจะดูจากการรักษาศีลและจะยกย่องให้เป็นผู้นำหรือผู้ที่นำเคารพ¹² ชาวเมืองแต่งกายชุดไทยใหญ่ โดยชายสวมกางเกงขาใหญ่ เสื้อมีป้ายตรงกระดุม และโพกหัวด้วยผ้า ส่วนผู้หญิงนุ่งผ้าถุง เสื้อแขนกระบอกมีป้ายที่กระดุม ถ้าเป็นหญิงชราใส่เสื้อสีขาว บนหัวเกล้าผมเสียบหวี ใส่หมวก “กูปไต” ส่วนที่เป็นหญิงสาวใส่เสื้อมีสีสัน อาจารย์ผมและปล่อยหางผมเสียบด้วยหวี สื่อสารกันด้วยภาษาไทยใหญ่เป็นหลัก เมื่อมีผู้ว่าราชการจังหวัดและนายอำเภอมาในภายหลัง จำเป็นต้องใช้ล่ามเพื่อสื่อสารกับชาวบ้าน¹³ สำหรับสภาพสังคมที่เด่นชัดอีกด้านคือความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน สังคมของชาวไทยใหญ่เป็นสังคมสงบ ผู้คนเป็นมิตร ใจดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และไม่มีปัญหาด้านโจรผู้ร้ายใดๆ

4.3.2 ลักษณะทางประชากร

ประชากรในเมืองแม่ฮ่องสอนประกอบด้วยประชากรชาวไทยใหญ่หรือไต ชาวไทยภาคเหนือหรือคนเมืองเป็นส่วนใหญ่ มีชาวไทยภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือบ้างเล็กน้อย ส่วนชาวเขาเผ่าต่างๆ จะมีชาวกะเหรี่ยงมากที่สุด

จากข้อมูลประชากรในเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2549 มีประชากรจำนวน 6,308 คน เป็นชาย 3,204 คน เป็นหญิง 3,104 คน มีความหนาแน่นของประชากร 1,051 คนต่อตารางกิโลเมตร เมื่อพิจารณาอัตราการเพิ่มของประชากรตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2540-2549 มีอัตราการเปลี่ยนแปลงประชากร ที่มีทั้งเพิ่มขึ้นและลดลงในอัตราส่วนที่ไม่มาก ไม่เกินร้อยละ 2 หรือเทียบกับจำนวนประชากรไม่เกิน 200 คน หากคิดอัตราการเปลี่ยนแปลงแบบอัตราการเพิ่มเฉลี่ยต่อปีซึ่งมีข้อสมมติว่าประชากรเพิ่มจำนวนขึ้นเท่าๆกันทุกปีจะมีอัตราการเปลี่ยนแปลงเฉลี่ยต่อปีร้อยละ -1.53 ถือว่าติดลบ อย่างไรก็ตามในช่วงล่าสุดมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นแต่ยังถือว่าอยู่ในเกณฑ์ต่ำ

¹² สัมภาษณ์ ประพิน ประยูรวงศ์,ข้าราชการบำนาญ อายุ 97 ปี, 2 กุมภาพันธ์ 2551.

¹³ สัมภาษณ์ ประพิน ประยูรวงศ์,ข้าราชการบำนาญ อายุ 97 ปี, 2 กุมภาพันธ์ 2551.

ตาราง 4.1 จำนวนประชากรในเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2540-2549

พ.ศ.	รวม	ชาย	หญิง	ครัวเรือน	อัตราการเปลี่ยนแปลง
2540	7,356	3,927	3,429	2,888	0.13
2541	7,454	3,980	3,474	2,926	-0.88
2542	6,793	3,613	3,180	3,088	0.10
2543	6,866	3,622	3,244	3,120	0.09
2544	6,931	3,648	3,283	3,223	0.12
2545	7,020	3,684	3,336	3,275	-0.21
2546	6,861	3,585	3,276	3,377	-1.41
2547	5,805	2,965	2,840	3,513	0.29
2548	6,023	3,080	2,943	3,543	0.38
2549	6,308	3,204	3,104	3,576	

ที่มา : กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย 2550.

4.4 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

เนื่องจากเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นเมืองที่มีบทบาทสำคัญด้านการท่องเที่ยวของภาคเหนือ ดังนั้นประชากรส่วนใหญ่ของเมืองประกอบอาชีพเพื่อการบริหารประชากรในเมืองและประชากรนักท่องเที่ยว โดยที่ประชากรร้อยละ 35 ประกอบอาชีพดังกล่าว

ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขายและการบริการ โดยมีศูนย์กลางการค้าอยู่บริเวณถนนขุนหลุมประพาสตัดกับถนนสิงหนาทบำรุง และบริเวณตลาดสายหยุด นอกจากนี้ธุรกิจการท่องเที่ยวถือเป็นภาคเศรษฐกิจที่สำคัญเช่นกัน ซึ่งสถานประกอบการที่เกี่ยวข้องได้แก่ เกสต์เฮาส์ โรงแรม บริษัทนำเที่ยว ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก เป็นต้น โดยมีการกระจุกตัวทั้งในบริเวณใจกลางเมืองและบางส่วนกระจายตัวออกไปรอบนอกชุมชน นอกจากนี้ยังมีการประกอบอุตสาหกรรม โดยเป็นโรงงานขนาดเล็กซึ่งส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมเกษตร โกดังเก็บสินค้า ตู้ซ่อมเครื่องยนต์ เป็นต้น

ในด้านการพาณิชย์ มีธนาคาร 10 แห่ง โดยแยกเป็น ธนาคารพาณิชย์จำนวน 7 แห่ง คือ ธนาคารทหารไทย ธนาคารกรุงไทย ธนาคารกรุงเทพ ธนาคารกสิกรไทย ธนาคารกรุงศรีอยุธยา ธนาคารนครหลวงไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ และธนาคารของรัฐจำนวน 3 แห่ง คือ ธนาคารออมสิน และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร และ ธนาคารพัฒนาวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมแห่งประเทศไทย

4.5 สถานการณ์ด้านการท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2547-2548¹⁴

จังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นเมืองท่องเที่ยวที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของภาคเหนือ มีแหล่งท่องเที่ยวที่หลากหลาย ทั้งทางธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิต กิจกรรม และงานประเพณีท้องถิ่นที่ยังคงได้รับการอนุรักษ์และจัดกิจกรรมเป็นประจำทุกปี เช่น ประเพณีปอยส่างลองหรือการบวชเณร ช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน ประเพณีปอยเหลินสิบเอ็ดหรือการแห่ของพาราช่วงเทศกาลออกพรรษา ใน พ.ศ. 2547 จังหวัดแม่ฮ่องสอนมีผู้เยี่ยมชมเยือนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศจำนวนทั้งสิ้น 311,031 คน (เพิ่มขึ้นจาก พ.ศ. 2546 ร้อยละ 11.67) มีวันพักเฉลี่ย 2.44 วัน (เพิ่มขึ้นจาก พ.ศ. 2546 ร้อยละ 4.72) ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อคนต่อวัน คนละ 1,725.24 บาท ก่อให้เกิดรายได้จากการท่องเที่ยวเข้าจังหวัดแม่ฮ่องสอนทั้งสิ้น 1,286.55 ล้านบาท (เพิ่มขึ้นจาก พ.ศ. 2546 ร้อยละ 12.55)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁴ แผนพัฒนาเทศบาล 3 ปี พ.ศ. 2550-2552 , เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน ฝ่ายวิชาการและแผนงาน สำนักปลัดฯ เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน. หน้า 15.

บทที่ 5

โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2374-พ.ศ.2550)

ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ศึกษาตามช่วงเวลาเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แบ่งออกเป็น 3 ยุค ดังนี้

- 1) ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497) ช่วง 123 ปี
- 2) ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525) ช่วง 28 ปี
- 3) ยุคการเปิดเมืองเพื่อการท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525- ปัจจุบัน) ช่วงประมาณ 25 ปี

5.1 ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497) 123 ปี

เริ่มมีการก่อตั้งเมืองแม่ฮ่องสอน ในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชสมัยของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 จึงทำให้สามารถศึกษาทราบประวัติความเป็นมาของเมืองตลอดจนโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพตั้งแต่แรกเริ่มของการสร้างเมือง

5.1.1 เหตุการณ์และลักษณะสำคัญ

เหตุการณ์สำคัญ¹

พ.ศ. 2374 เมืองแม่ฮ่องสอนเติบโตจากชุมชนเล็กๆ ริมร่องน้ำแม่ฮ่องสอนเพื่อใช้ฝึกสอนช้าง ตั้งอยู่ในป่าแถบตะวันตกของเมืองเชียงใหม่ อาณาจักรล้านนา ติดกับประเทศพม่า และก่อตั้งเป็นเมืองแม่ฮ่องสอนใน พ.ศ. 2417 ในฐานะเมืองหน้าด่านฝั่งตะวันตก ขึ้นตรงต่อเมืองเชียงใหม่มีการปกครองตามรูปแบบการปกครองของชาวไทยใหญ่ โดยเจ้าฟ้า 4 องค์ ประชาชนชาวไทยใหญ่ในเมืองเกิดจากการอพยพมาจากรัฐฉานฝั่งประเทศสหภาพพม่า ทั้งนี้ผู้ปกครองเมืองคือ ชานกะเล คนท้องถิ่นชาวไทยใหญ่ ได้รับการแต่งตั้งเป็น พญาสิงหนาทราชา เจ้าเมืองคนแรก แต่ชาวเมืองพากันยกย่องว่าเป็นเจ้าฟ้าตามแบบเจ้าผู้ครองเมืองไทยใหญ่ในรัฐฉาน²

เมื่อตั้งให้มีเจ้าเมืองในช่วง พ.ศ. 2417 ในสมัยของพญาสิงหนาท เมืองแม่ฮ่องสอนได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็วมีการขุดสร้างขอบคูประตูเมือง ซึ่งในปัจจุบันเหลือเพียงร่องน้ำที่พอเห็นเป็น

¹ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ, “เมืองแม่ฮ่องสอนและวัดวาอารามที่สำคัญ” เอกสารจัดทำขึ้นเพื่อถวายเป็นข้อมูลในการเสด็จเยี่ยมจังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นการส่วนพระองค์ ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์และคณะ, 17-18 กุมภาพันธ์ 2547, หน้า 2-4.

² แม่ฮ่องสอน (กรุงเทพฯ : สารคดี, 2537), หน้า 31-32.

แนวได้บางส่วน นอกจากนี้ยังมีย่านตลาดที่เรียกว่าป๊อกกาดเก่าอยู่ติดกับสามแยกวัดม่วยต่อในปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่า การค้าขายเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในแถบนี้แล้ว เมืองแม่ฮ่องสอนได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนถึงเจ้าฟ้าองค์ที่ 4 ในยุคสุดท้าย และเข้าสู่ช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ให้เมืองแม่ฮ่องสอนผนวก รวมเข้ากับสยามประเทศ และปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล จนกระทั่ง พ.ศ. 2497 ยกขึ้นเป็นจังหวัดและมีผู้ว่าราชการจังหวัดตั้งแต่นั้นมา

สภาพเศรษฐกิจและสังคม

ในยุคแรก มีอาชีพหลัก 2 อาชีพ คือ ค้าขาย และเกษตรกรรม ช่วงแรกสุดมีการทำสัมปทานไม้สักของบริษัทบอมเบย์เบอร์ม่า คนที่ทำอาชีพดังกล่าวจะมีความร่ำรวยและเป็นคนหบดี ส่วนคนที่ทำเกษตรกรรมไม่รวยเงินทองแต่มีกินมีใช้ เมื่อมีผลผลิตส่วนเกินก็นำมาขาย ได้แก่ ผักพืชผลทางการเกษตร โดยค้าขายกับชาวพม่า เนื่องจากมีสภาพภูมิประเทศใกล้เคียงกับประเทศพม่า ซึ่งมีจำนวนคนไม่มากที่ทำอาชีพไปรับซื้อของแลกเปลี่ยนกับทางฝั่งประเทศพม่า ใช้การถ่อเรือไปทางแม่น้ำ ปายทางทิศตะวันตกของเมือง ไปเอาสินค้ามาจากพม่า เช่น ของแห้ง ของใช้ เป็นต้น นอกจากทางน้ำแล้ว ยังมีการค้าขายกับกองคาราวานสินค้าวัวต่าง³ ที่มาจากเชียงใหม่ ทั้งรับซื้อและขายแลกเปลี่ยนกัน สินค้าจากกองคาราวาน ได้แก่ กะปิ ปลาหูเค็ม น้ำปลา ร่มผ้า เป็นต้น ส่วนสินค้าของเมืองแม่ฮ่องสอน ได้แก่ ผลผลิตทางการเกษตร และสินค้าจากพม่า เมื่อได้สินค้าจึงนำมาขายให้กับประชาชนในเมืองและชาวพม่าที่เข้ามาซื้อสินค้าที่มีทั้งของแห้งและของใช้ ได้แก่ พลอย ไม้เฟอร์นิเจอร์ สังกะสี เกลือ ปลาแห้ง เป็นต้น การค้าขายแลกเปลี่ยนกันที่กาด ซึ่งตั้งอยู่บริเวณทิศตะวันตกของเมือง หรือ ป๊อกกาดเก่าในปัจจุบัน

ในส่วนของสภาพสังคมมีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธเป็นแกนหลักในการดำเนินชีวิต เห็นได้จากการมีประเพณี 12 เดือน ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตเกษตรกรรมด้วย และมีการไปทำกิจกรรมที่วัดอย่างต่อเนื่อง สำหรับด้านโครงสร้างทางสังคมของชาวไทยใหญ่ซึ่งมีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ คือการแบ่งเป็น “ป๊อก”⁴ หรือ กลุ่มบ้าน ซึ่งไม่มีชื่ออย่างเป็นทางการแต่มีชื่อเรียกกันเองตามชื่อวัดที่อยู่ใกล้หรือตามทิศที่ตั้งของป๊อก นอกจากนี้มีที่อยู่อาศัยของเจ้าฟ้า หรือ

³ เป็นการเอาของใส่ตะกร้าสานใบใหญ่ เรียกว่า ตาง เป็นเครื่องจักรสานรูปทรงระบอบ หรือทรงระบอบปากผายเล็กน้อย ผูกวางบนหลังม้าหรือวัว ดังนั้น คือการแบกของไว้บนหลังสัตว์นั่นเอง ปัจจุบันสามารถดูรูปตุ๊กตาจำลองวัวต่างม้าต่าง ได้ที่พิพิธภัณฑ์วัดจองกลาง

⁴ “ป๊อก” หมายถึง ชุมชนในเมืองแม่ฮ่องสอน แต่เดิมไม่เคยมีการแบ่งหรือมีชื่อเรียกป๊อกอย่างเป็นทางการ จะเรียกแต่ละป๊อกตามทิศหรือตามชื่อวัดที่อยู่ใกล้ โดยแต่ละชุมชนจะมีวัดประจำหรือที่ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้ทุกชุมชน ได้แก่ 1. ป๊อกหนอง แถวหนองจองคำ มีวัดจองคำ และวัดจองกลาง 2. ป๊อกออก มีวัดกลางทุ่ง 3. ป๊อกกาด มีวัดพระนอน วัดม่วยต่อ และวัดก้ำก้อ 4. ป๊อกปางลื้อ มีวัดปางลื้อ 5. ป๊อกจ่าตี หรือ ป๊อกดอนเจดีย์ มีวัดดอนเจดีย์ 6. ป๊อกข้าวแดง มีวัดดอนเจดีย์หรือวัดปางลื้อก็ได้แล้วแต่สะดวก ฉะนั้น การที่ชุมชนและวัดมีความใกล้กันทำให้มีผู้ดูแลบำรุงวัดตามศรัทธา และระบบป๊อกอย่างไม่เป็นทางการนี้แสดงถึงระบบทางสังคมของชาวไทยใหญ่อีกด้วย

เรียกว่า หอเจ้าฟ้า⁵ อยู่บริเวณข้างเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน บนถนนสิงหนาทบำรุงในปัจจุบัน พื้นที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ประมาณ 1 ไร่ เป็นที่ตั้งของหอเจ้าฟ้าและครอบครัว ตั้งแต่องค์ที่ 1-4⁶

ฝึกสอนช้างที่ร่องน้ำแม่ฮ่องสอน

บรรยากาศการทำไม้ในอดีต

ภาพที่ 5. 1 การทำสัมปทานป่าไม้สักบริเวณแม่น้ำปาย ทางตะวันตกของเมืองแม่ฮ่องสอน

หุ่นจำลองวัวต่างม้าต่างชนลินค้ำ

กองคาราวานวัวต่างม้าต่างเข้ามาในเมืองแม่ฮ่องสอน

ภาพที่ 5. 2 วัวต่าง ม้าต่าง พาหนะสำคัญของนักเดินทางและพ่อค้าขายของชาวไทยใหญ่ในอดีต

5.1.2 ลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขต

ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพวิถีชีวิตชาวไตหรือไทยใหญ่คือ “วิถีลุ่มน้ำ” จะไม่อยู่บนภูเขา เพราะมีอาชีพทำนา ทำสวน ไม่ทำไร่ ยกเว้นคนไทยใหญ่ที่อยู่บนพื้นที่สูง เมื่อไม่มีแหล่งน้ำก็ปรับตัวทำไร่เหมือนชาวเขา แต่ภูมิปัญญาในการทำไร่ก็จะสู้ชาวเขาไม่ได้ ดังนั้น ในชุมชนคนไทยใหญ่จะต้องมีลำห้วยแม่น้ำ อยู่ใกล้แหล่งทำกิน มีที่ราบกว้างทำนา ถ้าพื้นที่สูงหน่อยก็ทำสวน ให้พอสูบน้ำได้ ไม่นิยมเลี้ยงสัตว์แบบชาวเขา เช่น กลุ่มลีซอ เป็นต้น⁷ จากหลักฐานบันทึกรายงานการตรวจราชการมณฑล

⁵ การตั้งของหอเจ้าฟ้ามิได้กำหนดทิศใดๆ แต่เนื่องจากบริเวณนี้เป็นที่ราบดีและเป็นใจกลางเมืองของเมืองในยุคนี้ ลักษณะหอเจ้าฟ้าเป็นเช่นไรไม่มีปรากฏหลักฐาน จากการสัมภาษณ์ลุงประพิน ประยูรวงศ์ อายุ 97 ปี ลูกเขยเจ้าฟ้าองค์ที่ 4 กล่าวว่าเป็นบ้านไม้ขนาดใหญ่อยู่กันหลายคน นอกจากเป็นที่อยู่อาศัยแล้วบ้านเจ้าฟ้าเป็นสำนักงานเพื่อทำงานปกครองเมืองด้วย

⁶ สัมภาษณ์ ประพิน ประยูรวงศ์,ข้าราชการบำนาญ อายุ 97 ปี ,2 กุมภาพันธ์ 2551.

⁷ สัมภาษณ์ ประเสริฐ ประดิษฐ์,ศึกษานิเทศก์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัดแม่ฮ่องสอน เขต1อายุ 57 ปี,14 กันยายน 2550.

พายุพิภพดาวดารจังหวัดแม่ฮ่องสอนได้กล่าวถึงเจ้าแก้วเมืองมามาตรวจตั้งบ้านเรือน ทำให้เห็นสภาพพื้นที่ภูมิศาสตร์ของบริเวณเมืองแม่ฮ่องสอนในยุคแรกได้ว่า

“ส่วนเจ้าแก้วเมืองมา เมื่อออกจากโป่งหมูแล้วเดินไปทางทิศใต้ถึงห้วยแห่งหนึ่งมีรอยช้างป่าชุกชุม จึงได้หยุดพักปางทางที่เป็นชุมรุมอาศัย แล้วออกตรวจดูทาง และได้จัดให้ช้างต่อหมอดความออกไปเฝ้าคล้องช้าง ได้ช้างป่ามาหลายช้างตั้งคอกฝึกสอนอยู่ริมห้วยเจ้าแก้วเมืองมา ตรวจเห็นท้องที่ตำบลนี้มีเขาล้อมรอบ ที่ว่างระวางเขาต่อเขาเป็นที่ราบ มีแต่ป่าดงพงไม้หนาแน่น และมีลำห้วยน้ำไหลจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือผ่านพื้นที่ป่าไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ลงแม่น้ำปาย ส่วนทางตะวันตกของป่าก็มีแม่น้ำปายไหลผ่านขนานพื้นที่เป็นแนวทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือลงลงไปทิศตะวันตกเฉียงใต้ ออกลำน้ำคาง (ชาละวิน) เป็นชัยภูมิพื้นที่ดินเหมาะที่จะคิดตั้งเป็นบ้านขึ้น เพราะมีพวกเงี้ยวมาตั้งทัพกระท่อมทำไร่อยู่ตามไหล่เขาริมห้วยเช่นเดียวกับบ้านโป่งหมู...”⁸

จากหลักฐานนี้กล่าวถึงบริเวณที่ตั้งของเมืองแม่ฮ่องสอนว่ามีเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมเนื่องจากมีน้ำไหลผ่านจากทิศตะวันออกไปสู่ทิศตะวันตก ลงสู่แม่น้ำปายและยังมีลำธารไหลขนานทางทิศเหนือ จึงเห็นว่าเป็นทำเลดีเหมาะที่จะตั้งเป็นที่ฝึกสอนช้างและตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน จึงได้ตั้งคอกฝึกสอนช้างช้างริมลำน้ำนั้นและกลายเป็นหมู่บ้านชาวไทยใหญ่ สำหรับภายในเมืองมีหนองจอกคำเป็นหนองน้ำธรรมชาติ อยู่บริเวณกลางเมืองด้วย

ด้านอาณาเขต

จากการสัมภาษณ์นักวิชาการท้องถิ่นและหนังสือเอกสาร พบว่าลักษณะเดิมของเมืองแม่ฮ่องสอนมีลักษณะเป็นรูปวงรีเหลี่ยม มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 100 เมตร จากด้านทิศเหนือจรดใต้ และด้านทิศตะวันออกไปด้านทิศตะวันตก มีส่วนที่ยื่นออกไปด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ บริเวณวัดก้าก้อและเรือนจำ ขนาดพื้นที่ประมาณ 1.5 ตารางกิโลเมตร⁹ ประกอบด้วยประตูเมืองวัด หอเจ้าเมือง หอเจ้าฟ้า ที่นา ลำเหมือง บ่อน้ำ บ้านเรือน ตลาด ป่าช้า เมืองจึงมีลักษณะรูปทรงธรรมชาติ

⁸ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน. สืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน (แม่ฮ่องสอน : สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2550). หน้า 73.

⁹ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดแม่ฮ่องสอน ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน โรงเรียนห้องสอนศึกษา อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน. แหล่งศิลปกรรม 1. (เชียงใหม่: จรัสธุรกิจการพิมพ์). หน้า 46-51.

ภาพที่ 5.3 ภาพถ่ายภูมิประเทศของเมืองแม่ฮ่องสอนในอดีต

ขอบเขตของเมืองแม่ฮ่องสอนในยุคดังกล่าว ทิศเหนือจรดกับขอบเขตสนามบินในปัจจุบัน ทิศตะวันออกจรดกับประตูโรงพยาบาลศรีสังวาลย์ในปัจจุบัน และทิศตะวันตกจรดกับภูเขาวัดพระธาตุดอยกองมู มีการแบ่งพื้นที่เป็นสองเขตตำบล โดยมีถนนขุนลุมประพาสซึ่งเป็นถนนเส้นหลักเดินทางไปแม่สะเรียง-เชียงใหม่ ใช้เป็นถนนแบ่งพื้นที่ ฝั่งตะวันออกคือตำบลจองคำ มีนายส่วยจิ่ง ตริทอง เป็นกำนัน ฝั่งตะวันตกคือตำบลม่วยต่อ ไม่ปรากฏชื่อผู้นำ ประตูเมืองมี 3 ประตู¹⁰ ดังนี้

(1) ประตูเมืองด้านทิศตะวันออก เรียกว่า “ประตูทัพ” หรือ “ประตูชัย” ปัจจุบันอยู่หน้าประตูทางเข้าโรงพยาบาลศรีสังวาลย์ มีทางแยกไปสู่วัดกลางทุ่ง และนาที่ติดกับที่แห่งนี้ เรียกว่า “นาคูเวียง” ประตูนี้ไว้เป็นทางออกเวลาที่จะออกไปรบศึก หรือไปค้าขาย คนก็จะออกทางนี้เพื่อความเป็นสิริมงคล

(2) ประตูฝือก หรือ ประตูขัวฝือก อยู่ตรงหน้าเรือนจำเก่า บริเวณอนุสาวรีย์พญาสิงหนาทราชา ฝั่งด้านทิศใต้ของเมืองที่เรียกว่าประตูฝือกเนื่องจากคนไทยใหญ่เรียก เหล็กสังกะสีว่า เหล็กฝีก ซึ่งบริเวณที่ติดกันนั้น มีสะพานไม้มุงสังกะสีสร้างโดยเจ้าเมืองแม่ฮ่องสอน คือ สะพานสังกะสี หรือ สะพานขัวเจ้าฟ้านั่นเอง

ประตูฝือกจะมีที่พักของคนเดินทางเข้ามาค้าขายจากผาบ่อง เพื่อหยุดพักบริเวณนี้เพื่ออาบน้ำเปลี่ยนเสื้อผ้า และเข้ามาในเมืองเพื่อไปตลาด หากลับออกจากเมืองก็จะแวะบริเวณประตูนี้เพื่ออาบน้ำเปลี่ยนเสื้อผ้าและเดินทางต่อไป

(3) ประตูดำ เป็นประตูที่เรียกกันมานานอยู่ด้านตะวันตกของตัวเมือง เพราะว่าเป็นเส้นทางไปสู่อ่าวป่าช้า ปัจจุบันยังใช้เส้นทางนี้อยู่แต่ไม่เรียกว่าประตูดำกันแล้ว เป็นสามแยกม่วยต่อเลี้ยวแยกขวามือไปป่าช้า ตามประเพณีของคนไทยใหญ่จะไม่นำศพผ่านเมือง จึงต้องมาออกทางประตูดำนี้และเผาที่ป่าช้านอกเมือง

¹⁰ สัมภาษณ์ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ,รองผู้อำนวยการโรงเรียนห้องสอนศึกษา อายุ 60 ปี, 26 ตุลาคม 2550.

จากลักษณะที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ที่ตั้งประตูมีการกำหนดตามทิศและแบ่งหน้าที่บทบาทของประตูไว้เพื่อการใช้งานที่เป็นระเบียบและสอดคล้องกับความเชื่อ ทั้งนี้ ลักษณะประตูทั้ง 3 ประตู ไม่ได้มีการบันทึกไว้และจากการสัมภาษณ์ยังไม่ทราบว่าลักษณะประตูมีการก่อสร้างเป็นอย่างไร ทราบแต่ว่าเป็นทางสำหรับเข้าออกไปทำกิจกรรมหรือใช้ประโยชน์ตามที่กล่าวมาข้างต้น

สรุปลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขต

สภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ของเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นที่ราบลุ่ม แอ่งกระทะ มีภูเขาหนาแน่นทางด้านใต้มีความชัน ซึ่งมีลักษณะแคบตีบกว่าด้านทิศเหนือ มีลำน้ำแม่ฮ่องสอนอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพื้นที่ เป็นพื้นที่เป็นเนินสลับที่ราบ มีป่ารกชัฏ ตัวเมืองตั้งอยู่ในแอ่งภูเขาที่มีราบสูงๆต่ำๆ บริเวณสูงสุดอยู่หน้าศาลเก่าหรือบริเวณอนุสาวรีย์พญาสิงหนาทในปัจจุบัน ลาดต่ำลงสู่บริเวณวัดหัวเวียงและลาดต่ำลงไปอีกทั้งสองด้าน มีลำน้ำไหลขนานทั้ง 2 ด้าน ลำน้ำไหลผ่านทางด้านทิศเหนือและลำน้ำแม่ฮ่องสอนไหลผ่านด้านทิศใต้ ลำน้ำทั้งสองไหลไปบรรจบกันที่บ้านสบป่องและไหลลงสู่แม่น้ำปาย ส่วนภายในเมืองมีหนองจอกคำเป็นแหล่งน้ำทางธรรมชาติ ตั้งอยู่บริเวณตรงกลางของตัวเมือง ส่วนด้านรูปทรงของเมืองเป็นไปตามธรรมชาติ

5.1.3 ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน

5.1.3.1 ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน

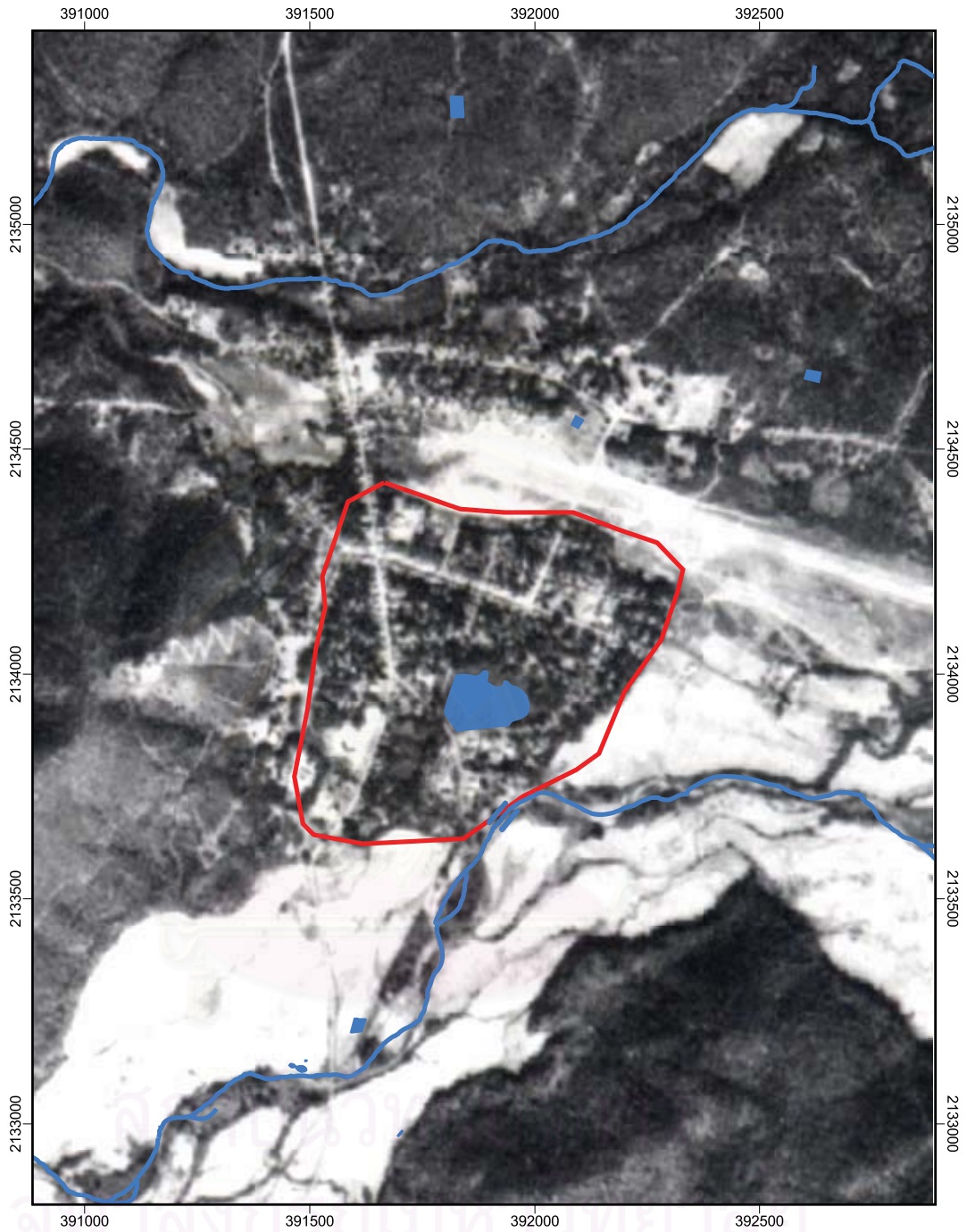
ร่องน้ำ

ในเมืองแม่ฮ่องสอนมีการขุดร่องน้ำหน้าบ้าน ซึ่งเชื่อมกับแหล่งน้ำทางธรรมชาติหรือเรียกว่าระบบน้ำไหลหน้าบ้านเพื่อไว้กินไว้ใช้ ในการขุดร่องน้ำหน้าบ้านทั่วเมืองถือเป็นภูมิปัญญาของคนในเขตภูเขา ที่จะมีการขุดร่องน้ำจากแม่น้ำเอามาใช้ประโยชน์ในไร่นาในหมู่บ้าน หรือเป็นการจัดสรรทรัพยากรน้ำให้ทั่วถึงต่อกันนั่นเอง โดยแนวคิดคือให้ระบบน้ำดีอยู่หน้าบ้าน ส่วนระบบน้ำเสียอยู่หลังบ้าน จากการสัมภาษณ์พบว่าร่องน้ำหน้าบ้าน มีความสำคัญและเป็นที่จดจำ ถือเป็นจัดการน้ำในเมือง พบร่องน้ำหน้าบ้านขุดเป็นแนวตามริมถนนตลอดทั้งเมือง อยู่ตามริมขอบถนนสิงหนาทบำรุง ถนนชำนาญสถิตย์ ถนนนิเวศพิศาล มีร่องน้ำทุกเส้น บ้างมีทั้งสองฝั่งถนนหรือมีเพียงฝั่งเดียวแล้วแต่สภาพพื้นที่ โดยได้นำมาจากแหล่งธรรมชาติในเมืองและบริเวณข้างเคียง ได้แก่ หัวน้ำแม่ฮ่องสอน และหัวริน ไหลมาสูร่องน้ำในเมือง (บริเวณสนามบิน

ภาพที่ 5.4 ขอบเขตเมืองและตำแหน่งของประตูเมืองยุคสร้างเมือง พ.ศ. 2374-2497

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยาลัยพณิชยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน		
แผนที่ 5.1 ภูมิประเทศ อาณาเขต และการตั้งถิ่นฐาน ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - พ.ศ.2497)		
สัญลักษณ์ ขอบเขตเมือง แหล่งน้ำ		ภาควิชาการวางแผนที่ดินและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
		0.1 0 0.1 0.2 กม.
ที่มา : ผู้วิจัย พ.ศ. 2550		

จากการสัมภาษณ์หลายท่านให้ภาพลักษณะร่องน้ำและการใช้งาน¹¹ กล่าวว่าเมื่อตอนเป็นเด็ก ที่หน้าบ้านมีร่องน้ำขนาดไม่กว้างมาก เป็นร่องขุดจากดิน เวลาฝนตกน้ำก็ระบายไปตามร่องน้ำ สำหรับวิธีการสร้างร่องน้ำไปให้ทั่วทุกบ้านใช้วิธีขุดต่อๆ กันไป ลักษณะร่องน้ำเป็นร่องดินขุดลึกประมาณสองสองศอก โดยสร้างระบบผันน้ำเชื่อมกับที่นา เวลาฝนตกน้ำก็ไหลจากร่องไปที่นาด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ บ้านที่อยู่ใกล้ลำน้ำแม่ฮ่องสอน สามารถขุดบ่อน้ำเพื่อไว้ใช้ได้ด้วย เช่น ชักผ้า ตักรดถนน จับปลา ดับไฟที่ไหม้บ้าน เป็นต้น โดยน้ำที่ไหลตามร่องน้ำในเมืองแม่ฮ่องสอนมาจากน้ำแม่ฮ่องสอนทางตอนใต้ของตัวเมือง น้ำแม่ฮ่องสอนนั้นเป็นแม่น้ำเล็กที่มีน้ำไหลตลอดปี ซึ่งมีบริเวณต้นน้ำอยู่บนดอยที่อยู่ในเขตตำบลห้วยปูลิง¹²

เส้นทางคมนาคม

มีเส้นทางคมนาคม 2 ทาง คือทางบกและทางน้ำ ส่วนทางอากาศเพิ่งเริ่มก่อสร้าง แต่ยังไม่ถือว่าใช้เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ ในยุคนี้จึงศึกษาเส้นทางคมนาคมทางบกในเมืองและทางน้ำเท่านั้น โดยการคมนาคมทางน้ำเป็นเส้นทางหลัก ต่อมาจึงมีการคมนาคมทางบกแต่มีเพื่อการสัญจรภายในเมืองเท่านั้น

ด้านซ้ายสุดของรูปคือลักษณะร่องน้ำในเมืองแม่ฮ่องสอน

ภาพที่ 5.5 ร่องน้ำไหลหน้าบ้าน ในเมืองแม่ฮ่องสอน

ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)

¹¹ คำสัมภาษณ์อธิบายลักษณะร่องน้ำของเมืองแม่ฮ่องสอน ในภาคผนวก

¹² สัมภาษณ์ บุญยืน คงเพชรศักดิ์, นักพัฒนาเอกชน (NGOs) สมาคมฟื้นฟูและพัฒนาลุ่มน้ำสาละวิน อายุ 50 ปี, 31 มกราคม

ภาพที่ 5.6 ระบบร่องน้ำไหลหน้าบ้าน ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)

การคมนาคมทางน้ำ

จากการสัมภาษณ์ ในช่วงแรกของยุค มีการสัญจรทางแม่น้ำปาย ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของตัวเมืองในบริเวณนอกเมือง เนื่องจากการติดต่อกับทางประเทศพม่าสะดวกกว่าการติดต่อกับเชียงใหม่ ซึ่งต้องใช้เวลาเดินทางนานเป็นเดือนและมีกองคาราวานวัวต่างม้าต่างเท่านั้นที่จะนำสินค้ามา อาทิ เกลือ ปลาทุเค็ม น้ำมันงา พลอย พริกแห้ง ซึ่งสมัยนั้นมีคนมาค้าขายไม่มากนัก¹³ สำหรับการคมนาคมทางแม่น้ำปาย มีคนในเมืองแม่ฮ่องสอนถ่อเรือไปค้าขายและซื้อของที่ฝั่งประเทศพม่า เช่น เกลือ กระปิ น้ำปลา ร่ม เป็นต้น ส่วนทางพม่าก็มีการข้ามมาทางแม่น้ำปาย เพื่อมาค้าขายเช่นกัน โดยจุดทำเรือฝั่งเมืองแม่ฮ่องสอน อยู่บริเวณบ้านโป่งแดง ซึ่งมีศาลาโป่งแดง เป็นศาลาที่พักของพ่อค้าแม่ค้า นอกจากการสัญจรเพื่อค้าขายแล้ว ยังเป็นเส้นทางเพื่อการแลกเปลี่ยนผสมผสานทางวัฒนธรรมอีกด้วย อาทิ ให้ช่างฝีมือทางพม่ามาสร้างวัด การนำพระพุทธรูปไทยใหญ่-พม่า หรือพระพลาละแข่งที่ก่อสร้างที่เมืองมณฑลทะเลย์ ประเทศพม่า นำล่องเรือมาประดิษฐานที่วัดหัวเวียงในปัจจุบันด้วย

¹³ สัมภาษณ์ ประพิน ประยูรวงศ์,ข้าราชการบำนาญ อายุ 97 ปี, 2 กุมภาพันธ์ 2551.

การคมนาคมทางบก

ในยุคดังกล่าวยังไม่มีถนนเชื่อมต่อกับนอกเมือง ไม่มีถนนสำหรับรถยนต์เข้าสู่เมืองแม่ฮ่องสอนหรือออกไปยังเมืองอื่น การเดินทางไปเชียงใหม่จึงมีวิธีเดินเท้าเท่านั้น จึงไม่นิยมเดินทางติดต่อกับเมืองอื่นๆ ของประเทศไทย

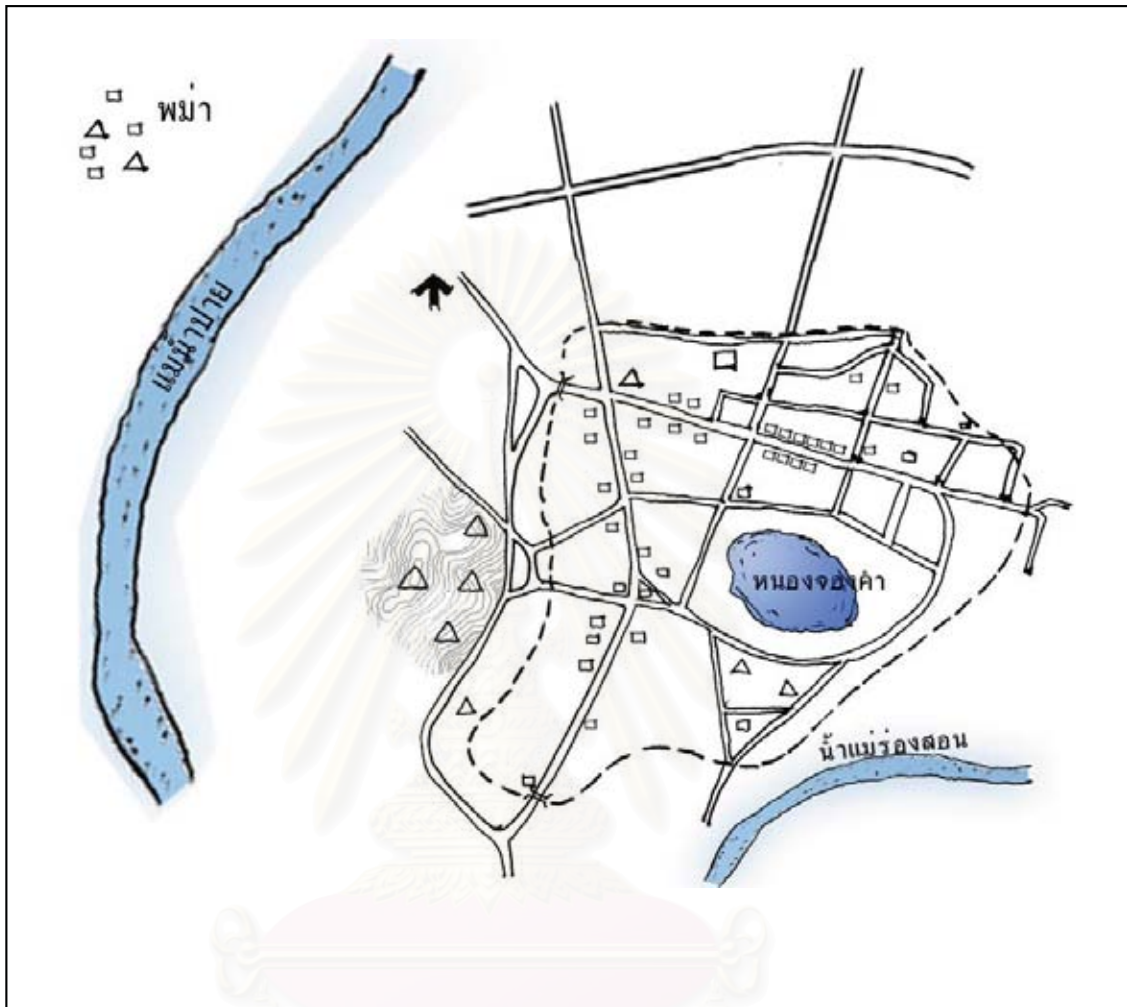
สำหรับถนนเพื่อการสัญจรภายในเมืองนั้น ช่วงแรกการพัฒนาถนนเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของระบบการปกครอง จากการสัมภาระณ์ ในช่วงแรกมีการสร้างถนนเพื่อการสัญจรภายในชุมชน มีเส้นแกนหลักเชื่อมการสัญจรทั้งเมืองคือถนนขุนลุมประพาส รูปแบบถนนในเมืองเป็นแบบตารางในบางบริเวณเสมือนตาข่าย ซึ่งสร้างไปตามลักษณะภูมิประเทศของเมือง พื้นผิวถนนเป็นดิน มีที่ราบสูงๆต่ำๆ ขนาดถนนไม่กว้าง ใช้เพื่อการเดินเท้าและเกวียนเป็นพาหนะในการขนส่งสัมภาระ

ต่อมาในช่วง พ.ศ.2453 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล 5 ได้ยกฐานะให้เมืองแม่ฮ่องสอนเป็นจังหวัด มีผู้ว่าราชการจังหวัดคนแรก คือ พระศรีสุรราช (เปลื้อง) ได้พัฒนาถนนเดิมให้ใช้งานได้สะดวกขึ้น ด้วยการบดอัดลูกรังบนถนน โดยเว้นระยะห่างจากร่องน้ำที่อยู่บริเวณสุดริมถนน และบดอัดลูกรังบริเวณตรงกลางให้เป็นแนวถนน¹⁴ นอกจากนี้ พระศรีสุรราช (เปลื้อง) ได้ตั้งชื่อถนนให้มีความคล้องจองและมีที่มาที่ไปตามความเป็นไปของถนนเส้นนั้น ทำให้มีเอกลักษณ์และง่ายต่อการจดจำอีกทั้งยังคงไว้ซึ่งประวัติความสัมพันธ์ประวัติที่เกี่ยวข้องกับถนนเส้นนั้นๆ ทำให้เมืองนี้มีเอกลักษณ์ในเรื่องชื่อถนนที่คล้องจองกัน คือ ขุนลุมประพาส สิงหนาทบำรุง ผดุงม่วยต่อ ปางล้านนาคม อุดมชาวนิเทศ นิเวศพิศาล ชำนาญสถิตย์ ประดิษฐ์จองค์ำ ราชธรรมพิทักษ์ และมรรคสันติ ซึ่งแต่ละชื่อล้วนมีความหมายบ่งบอกถึงประวัติความเป็นมาของเมืองได้เป็นอย่างดี โดยในยุคนี้ถนนสายสำคัญมีทั้งหมด 10 เส้น เป็นถนนเส้นหลัก 1 เส้น และถนนรองทั้งหมด 9 เส้น

ภาพที่ 5.7 ช้างกำลังบดอัดลูกรังบนถนนสิงหนาทบำรุง ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)

¹⁴ สัมภาษณ์ สุภาพร วัฒนภรณ์, เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป สำนักงานเขตการศึกษา 1อายุ 50 ปี, 2 กุมภาพันธ์ 2551.

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน		
แผนที่ 5.2 เส้นทางคมนาคมในยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497)		
สัญลักษณ์ △ วัด ■ แหล่งน้ำ	ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	ไม่มีสเกล
ที่มา : ผู้วิจัย พ.ศ. 2550		

สรุป ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน

ด้านโครงสร้างพื้นฐานในเมืองแม่ฮ่องสอน มีการขุดร่องน้ำหน้าบ้านเชื่อมกับแหล่งน้ำทางธรรมชาติ หรือเรียกว่าระบบน้ำไหลหน้าบ้านเพื่อไว้กินไว้ใช้ เป็นแนวตามเส้นถนนไปหน้าบ้านทุกหลังทั้งเมือง สำหรับเส้นทางคมนาคมนั้น ใช้เส้นทางน้ำที่แม่น้ำปายทางทิศตะวันตกของตัวเมืองเพื่อติดต่อค้าขายกับพม่า ด้านการคมนาคมทางบก ภายในเมืองมีถนน 10 เส้นทาง โดยมีถนนขนลุประพาสเป็นแกนของเมืองแนวเหนือ-ใต้ เชื่อมการเดินทางภายในเมือง มีการตัดถนนสายสายย่อยเข้าไปในชุมชน พื้นผิวถนนเป็นดิน บดอัดลูกรังในถนนสายสำคัญเท่านั้น จากการสังเกตพบว่าการสร้างถนนพิจารณาจากสภาพทางภูมิประเทศของพื้นที่ รูปแบบถนนเป็นตารางในบางจุดเท่านั้น ทั้งนี้ รูปแบบของถนนมีอิทธิพลต่อรูปร่างของเมือง อาณาเขตของที่ตั้งบ้านเรือน ซึ่งสุดท้ายก็ถือว่าสิ้นสุดเขตเมือง เนื่องจากพื้นที่โดยรอบเป็นป่าทั้งสิ้น

5.1.4 รูปแบบการใช้ที่ดิน

จากการสัมภาษณ์ ข้อมูลเอกสาร และภาพเก่า สามารถแบ่งการใช้ที่ดินและย่านสำคัญ ดังนี้

(1) พื้นที่ศาสนสถาน

การใช้ที่ดินประเภทนี้มีบทบาทสำคัญต่อระบบสังคมของคนในเมืองแม่ฮ่องสอน ดังจะเห็นได้จากการกระจายตัวของการใช้ที่ดินประเภทนี้ ซึ่งกระจายตัวอยู่บริเวณกลางชุมชนและในบริเวณที่มีชุมชนหนาแน่น คือ วัด ทั้งนี้ในยุคแรกมีวัด จำนวน 13 วัด มีวัดติดวัดและมีวัดมากกว่า 1 วัดในแต่ละย่าน นอกจากนี้แล้วยังมีศาลเจ้าเมือง 2 แห่ง ซึ่งเป็นที่นับถือสักการะของคนในเมือง ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองและบริเวณถนนสิงหนาทบำรุงบริเวณตรงกลางของเมือง

(2) พื้นที่พาณิชย์กรรม

มี กาด หรือ ตลาดตั้งอยู่บริเวณประตูดำ ทางทิศตะวันตกของเมือง กล่าวว่ตลาดมักอยู่ใกล้ทางไปป่าช้า¹⁵ ปีกกาดเป็นศูนย์กลางการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญ อันได้แก่ วัว ควาย ของป่า น้ำผึ้ง และสินค้ามาจากประเทศพม่า ซึ่งเป็นพ่อค้าต่างถิ่นนำมาขาย โดยมีชุมชนเกวียนของพ่อค้าที่มาพักอยู่บริเวณถนนปางลื้อในปัจจุบัน หรือพ่อค้าที่มาจากทางผาบ่องเข้ามาทางสะพานเจ้าฟ้า

(3) พื้นที่อยู่อาศัย

มีลักษณะตั้งเป็นกลุ่มบ้านหรือเรียกว่า “ปีก” ไม่มีชื่ออย่างเป็นทางการแต่มีชื่อเรียกกันเองตามชื่อวัดที่อยู่ใกล้หรือตามทิศที่ตั้งของปีก พื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นที่สุดบริเวณถนนสิงหนาททั้งเส้น บริเวณถนนขนลุประพาสไปจนถึงบริเวณปีกกาดเก่า และบริเวณหนองจองคำบ้าง บริเวณอื่นๆ จะมีเพียงไม่กี่หลังห่างๆกันไป หากขึ้นไปดูบนดอยกองมูจะเห็นต้นมะพร้าว ต้น

¹⁵ สัมภาษณ์ สุรศักดิ์ ป็องทองคำ, รองผู้อำนวยการโรงเรียนห้องสอนศึกษา อายุ 60 ปี, 26 ตุลาคม 2550.

หมาก ต้นไม้เขียวๆ หลังคาตองตั้งโผล่เป็นจุดๆเท่านั้น นอกจากนี้มีที่อยู่อาศัยของเจ้าฟ้า หรือ เรียกว่า หอเจ้าฟ้า¹⁶ อยู่บริเวณข้างเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน ถนนสิงหนาทบำรุงในปัจจุบัน พื้นที่ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ประมาณ 1 ไร่ เป็นที่ตั้งของหอเจ้าฟ้าและครอบครัว ตั้งแต่องค์ที่ 1-4¹⁷

(4) พื้นที่เกษตรกรรม

มีพื้นที่นาอยู่บริเวณลำน้ำแม่ฮ่องสอนทางตอนใต้ของเมือง มีบริเวณที่นาของเจ้าฟ้า อยู่ทางทิศใต้ของเมือง บริเวณโรงแรมเมาท์เทนอินในปัจจุบัน ใกล้ลำน้ำแม่ฮ่องสอน เรียกว่า “นาหลวง” ซึ่งในอดีตมีการแบ่งนาหลวง¹⁸ หรือเรียกว่านาเจ้าฟ้า หรือนากลางก็ได้¹⁹ ส่วนพื้นที่นา ของชาวบ้านมักอยู่ติดบริเวณแม่น้ำแม่ฮ่องสอนทั้งสองฝั่ง บริเวณตั้งแต่ ธกส. ไปจนถึงประตูเมือง ทางเข้าจากแม่สะเรียง เพื่อปลูกข้าว มีพื้นที่นามากกว่าพื้นที่เมือง และนอกนั้นเป็นพื้นที่ป่าโดยรอบ ทั้งหมด

(5) พื้นที่สาธารณะ

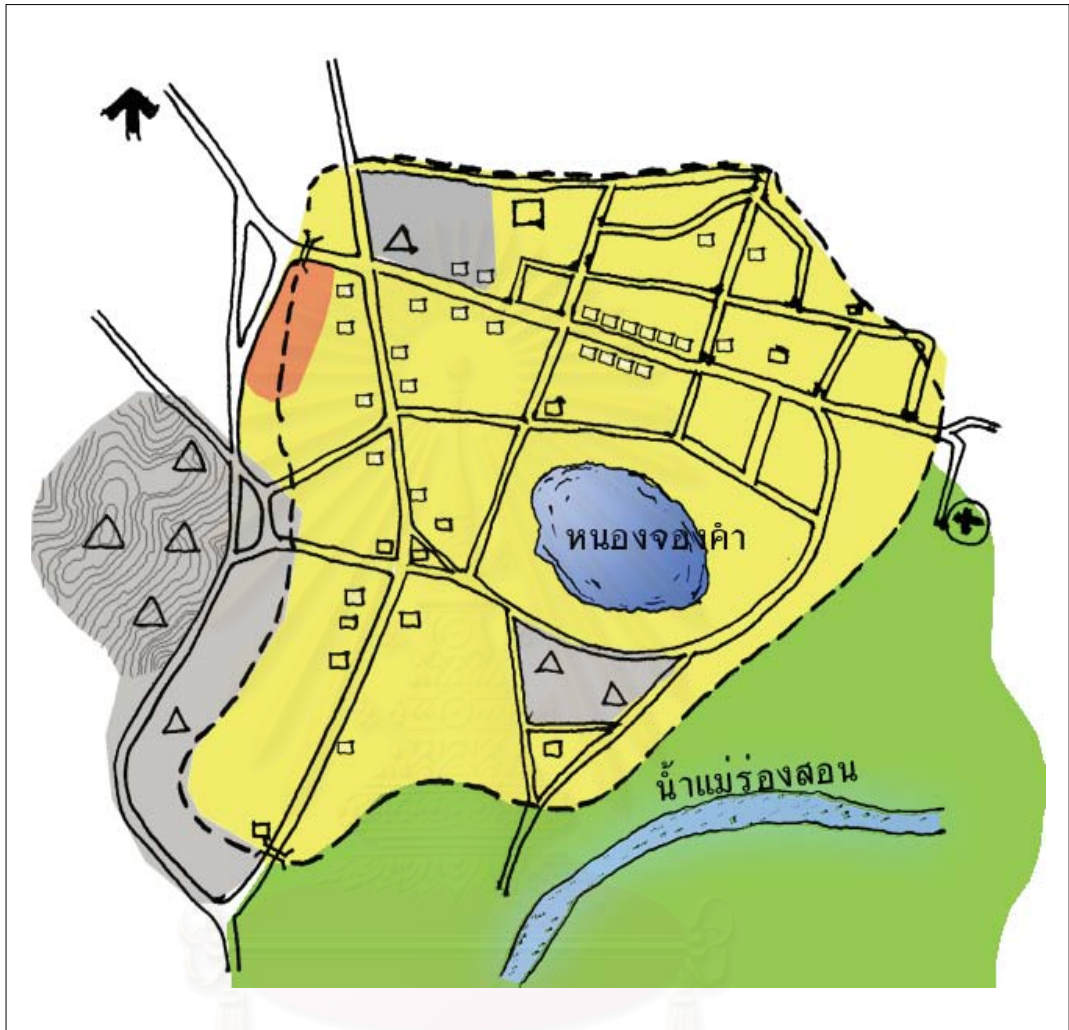
พื้นที่สาธารณะของชาวไทยใหญ่ในเมือง ได้แก่ กาด วัด และศาลา ในเมืองมี กาด หรือ ตลาด ซึ่งเป็นบริเวณป๊อกกาดเก่าในปัจจุบัน เป็นพื้นที่สาธารณะ มีบริเวณโล่ง ภายในตลาด ร้านขายของจะตั้งแบกกับพื้นดิน แม้อาคารก่อมคณละคณ ไม่มีหลังคา ประกอบไปด้วยสินค้าต่างๆ ทั้ง ผลิตผลทางเกษตรกรรม และสินค้าจากประเทศพม่า เช่น ผักต่างๆ น้ำผึ้ง พริก กะปิ เป็นต้น ส่วน ลานวัด ของแต่ละวัด ใช้เพื่อการรวมตัวกันประกอบประเพณีทางพุทธศาสนา นอกจากนี้ ศาลายัง เป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีหลังคาตองตั้ง ใช้เป็นที่พักของคนเดินทาง ทั้งคนเดินทางจากต่างพื้นที่ และ กองคาราวานสินค้า ตั้งอยู่บริเวณทางเข้าออกของเมืองทางด้านใต้ ทางไปอำเภอแม่สะเรียง ใกล้ สะพานข้ามน้ำแม่ฮ่องสอนในปัจจุบัน และยังมีศาลาอีกแห่ง คือ ศาลาพักท่าเรือโปงแดง ใกล้แม่น้ำ ปาย ซึ่งใช้เป็นที่พักของพ่อค้าไทยที่ถ่อเรือไปซื้อสินค้าจากพม่า และคนพม่าที่เดินทางมาฝั่งไทย

¹⁶ การตั้งของหอเจ้าฟ้ามิได้กำหนดทิศใดๆ แต่เนื่องจากบริเวณนี้เป็นที่ราบดีและเป็นใจกลางเมืองของเมืองในยุคนั้น ลักษณะหอเจ้าฟ้าเป็นเช่นไรไม่มีปรากฏหลักฐาน จากการสัมภาษณ์ลุงประพิณ ประยูรวงศ์ ลูกเขยเจ้าฟ้าองค์ที่ 4 กล่าวว่าบ้านไม้ขนาดใหญ่ อยู่กันหลายคน นอกจากเป็นที่อยู่อาศัยแล้วบ้านเจ้าฟ้าเป็นสำนักงานเพื่อทำงานปกครองเมืองด้วย

¹⁷ สัมภาษณ์ ประพิณ ประยูรวงศ์,ข้าราชการบำนาญ อายุ 97 ปี, 2 กุมภาพันธ์ 2551.

¹⁸ ในอดีตมีการแบ่งนาหลวง หรือเรียกว่านาเจ้าฟ้า หรือนากลางก็ได้ ใครก็ตามที่มีตำแหน่งเจ้าฟ้าจะได้รับการแบ่งปันให้รับเอานาหลวงนี้เป็นพื้นที่ทำกิน นอกจากการมอบทรัพย์สินให้กับตำแหน่งเจ้าฟ้าแล้วในสังคมไทยใหญ่ยังมีตำแหน่งอื่นๆ อีกที่มีการกำหนดให้ได้รับสิทธิพิเศษ ได้แก่ แก่เหมือนแก่ฝ่าย คือผู้มีหน้าที่เป็นหัวหน้าพ่อเจ้าของนาไปดูแลไปซ่อมแซมฝาย จะได้รับปันข้าวและควาย หล่าซอ เป็นประชาสัมพันธ์หมู่บ้านบอกกระจายข่าวเรื่องต่างๆในหมู่บ้าน การเกิดการตาย จะได้รับข้าว ปูเจ้าเมือง ได้รับการคัดเลือกมาจากคนภายในหมู่บ้าน มีหน้าที่จัดการพิธีกรรมทำความสะอาดศาลศักดิ์สิทธิ์ ก็จะได้รับข้าวหรือสิ่งของตามตำแหน่ง

¹⁹ สัมภาษณ์ ประเสริฐ ประดิษฐ์, ศึกษานิเทศก์สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัดแม่ฮ่องสอน เขต 1 อายุ 57 ปี, 14 กันยายน 2550.

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน

แผนที่ 5.3 การใช้ที่ดินในยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497)

สัญลักษณ์

- ที่อยู่อาศัย
- ศาสนสถาน
- เกษตรกรรม
- พาณิชยกรรม
- แหล่งน้ำ

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ไม่มีสเกล

ที่มา: ผู้วิจัย พ.ศ. 2550

สรุปรูปแบบการใช้ที่ดิน

จากการศึกษาการใช้ที่ดินพบว่าไม่หนาแน่นมาก มีการใช้ที่ดินที่ชัดเจน เพียงไม่กี่ประเภท ได้แก่ ประเภทศาสนสถาน ประเภทที่อยู่อาศัย ประเภทเกษตรกรรม มีการตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ราบใกล้ลำน้ำเพื่อทำการเกษตรกรรม การตั้งบ้านเรือนมีลักษณะเป็นกลุ่มบ้าน แต่ไม่แออัดและมีต้นไม้เป็นจำนวนมากในพื้นที่ หากมองจากดอยก่องมูจะเห็นเพียงบ้านหลังคาตองตึงเล็กๆเป็นจุดๆ พื้นที่ส่วนมากคือวัดและชุมชนซึ่งมีความสัมพันธ์กัน คือมีชุมชนบริเวณใดมีวัดบริเวณนั้น สัมพันธ์กับบริเวณกลุ่มบ้าน พื้นที่บริเวณรอบเมืองใกล้แหล่งน้ำเป็นพื้นที่เกษตรกรรมและป่า

ด้านบนของภาพคือบ้านเมืองแม่ฮ่องสอน

ภาพที่ 5.8 ภาพถ่ายมุมสูงเมืองแม่ฮ่องสอน ในยุคสร้างเมือง พ.ศ. 2374-2497

5.1.5 รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

จากการสัมภาษณ์และข้อมูลทางประวัติศาสตร์ พบว่าในเมืองแม่ฮ่องสอนมีสิ่งปลูกสร้างที่สัมพันธ์กับทางศาสนา คติความเชื่อ ซึ่งมีเอกลักษณ์ทางศิลปกรรม จิตรกรรม และสถาปัตยกรรมอันได้แก่ วัด ศาลเจ้าเมือง และบ้านเรือนไทยใหญ่ องค์ประกอบทางกายภาพทั้ง 3 สิ่งนี้ แสดงถึงแบบแผนของเมืองไทยใหญ่ ที่พบเห็นได้ในทุกเมืองที่ชาวไทยใหญ่อาศัยอยู่ สำหรับการศึกษาลักษณะสิ่งปลูกสร้างของเมืองแม่ฮ่องสอนนั้นจะกล่าวถึง ลักษณะและรูปแบบของสิ่งปลูกสร้าง และความหนาแน่นของสิ่งปลูกสร้างในเมือง

5.1.5.1 วัด

วัดเป็นสิ่งปลูกสร้างที่สำคัญของคนไทยใหญ่ ชาวไทยใหญ่อยู่ที่ไหนจะต้องสร้างวัดเป็นอันดับแรก²⁰ ซึ่งพบเห็นได้ว่าในเมืองแม่ฮ่องสอนมีวัดมากมายและเรียงราย

²⁰ สัมภาษณ์ อาจารย์สุรศักดิ์, รองผู้อำนวยการโรงเรียนฮ่องสอนศึกษา อายุ 60 ปี, 26 ตุลาคม 2550.

ติดกัน ซึ่งเป็นชี้วัดให้เห็นถึงความศรัทธาทางพุทธศาสนาของชาวไทยใหญ่²¹ หรือกล่าวได้ว่า ตรงไหนมีชุมชนชาวไทยใหญ่ต้องมีวัดตั้งขึ้นตามชุมชน

ภายในเมืองแม่ฮ่องสอนในยุคนี้อาศัยวัดจำนวน 13 วัด²² กระจายอยู่ทั่วเมือง พบว่าที่ตั้งของวัดมีความสัมพันธ์กับกลุ่มบ้านหรือป้อม มีกลุ่มบ้านบริเวณใดจะมีวัดอยู่ใกล้บริเวณนั้น บางบริเวณมีวัดตั้งติดกันมากกว่า 1 วัด เหตุผลที่เมืองแม่ฮ่องสอนมีวัดเป็นจำนวนมากนั้น มี 3 ประเด็น²³ 1) คนไทยใหญ่แม่ฮ่องสอนมีความศรัทธาในพุทธศาสนามาก วัดในชุมชนหรือเมืองไทยใหญ่เกิดจากความศรัทธา 2) มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับวัดมาก และ 3) เชื่อว่าเป็นการล้างบาป เนื่องจากสมัยนี้มีการทำสัมปทานป่าไม้สัก จึงมีการตัดไม้มากซึ่งถือเป็นบาป ฉะนั้นการไถ่บาปคือการสร้างเจดีย์²⁴ หรือวัด เพื่อล้างบาป

จากเหตุผล 3 ประการดังกล่าว วัดในเมืองแม่ฮ่องสอนจึงเกิดจากความศรัทธาและความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ซึ่งวัดในเมืองแม่ฮ่องสอนไม่มีความเชื่อเรื่องทิศที่ตั้ง หากตรงไหนเป็นพื้นที่เหมาะสมก็สร้างวัดได้ กำหนดแต่เพียงว่าหากเป็นไปได้วัดควรสร้างหันหน้าไปทางทิศตะวันออก²⁵ ซึ่งสังเกตได้ว่าวัดในเมืองแม่ฮ่องสอนมักตั้งหันหน้าคนละทิศคนละทาง ถือเอาตามสะดวกของพื้นที่²⁶

5.1.5.2 ศาลเจ้าเมือง

ในเมืองหรือชุมชนของชาวไทยใหญ่จะต้องมีหอเจ้าเมือง หรือ ศาลเจ้าเมือง²⁷ เพราะมีความสำคัญในทางความเชื่อความศักดิ์สิทธิ์ของชาวไทยใหญ่ อีกทั้งยังมีพิธีกรรมเพื่อศาลเจ้าเมืองในเดือน 7 ทุกปี อันแสดงให้เห็นว่าศาลเจ้าเมืองมีอิทธิพลทางความคิดความเชื่อของชาวไทยใหญ่ ในยุคสร้างเมืองนี้มีการสร้างศาลเจ้าเมือง 2 แห่ง ได้แก่ ศาลเจ้าพ่อข้อมือเหล็กสร้างเป็นแห่งแรก ตั้งอยู่บริเวณกลางเมือง บนถนนสิงหนาทบำรุงบริเวณตรงข้ามเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอนในปัจจุบัน และศาลเจ้าพ่อเมืองแช่ ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของเมือง บริเวณสะพานขาวแดง (สะพานแดงข้ามลำน้ำปู้)

²¹ สัมภาษณ์ ประเสริฐ ประดิษฐ์, ศึกษานิเทศก์สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัดแม่ฮ่องสอน เขต 1 อายุ 57 ปี, 14 กันยายน 2550.

²² คุรยละเอียดเกี่ยวกับวัดในเมืองแม่ฮ่องสอนได้ในภาคผนวก

²³ สัมภาษณ์ ประเสริฐ ประดิษฐ์, ศึกษานิเทศก์สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัดแม่ฮ่องสอน เขต 1 อายุ 57 ปี, 25 ตุลาคม 2550 และ 14 กันยายน 2550.

²⁴ เจดีย์ในภาษาไทยใหญ่ เรียก กองมู ในภาษาพม่าเรียก กองมู ในภาษาบาลีทั้งของพม่า เมืองไทยใหญ่ เรียก เจดีย์ รูปทรงของกองมูเป็นศิลปะแบบมอญ

²⁵ สัมภาษณ์ สมบูรณ์ ศิลปพันธ์, ประธานชุมชนป้อมตะวันออก อายุ 44 ปี, 27 ตุลาคม 2550.

²⁶ คุรยละเอียดเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่วัด ในภาคผนวก

²⁷ คุรยละเอียดเรื่องศาลเจ้าเมืองได้ในภาคผนวก

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน	
แผนที่ 5.4 ตำแหน่งวัดที่สัมพันธ์กับป้อมในยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497)	
สัญลักษณ์ ▲ วัด ■ แหล่งน้ำ	ป้อมออก ป้อมขัวแดง ป้อมจ่าตี ป้อมกลางเวียง ป้อมหนองจอกคำ ป้อมกาต
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
▲ ไหม้สเกล	
ที่มา : ผู้วิจัย พ.ศ. 2550	

ภาพที่ 5.9 วัดของเมืองแม่ฮ่องสอน ในอดีต ยุคสร้างเมือง พ.ศ. 2374-2497

การมีศาลเจ้าเมืองเป็นองค์ประกอบทางกายภาพด้านสิ่งปลูกสร้างที่พบได้ในชุมชนไทยใหญ่ทั่วไป ตำแหน่งที่ตั้งส่วนมากอาจอยู่กลางเมือง แต่สำหรับกรณีเมืองแม่ฮ่องสอนในยุคนี้ ศาลเจ้าเมืองตั้งอยู่ตรงข้ามบ้านเจ้าฟ้า ถือว่าตั้งอยู่ใกล้กับบ้านผู้ปกครองเมือง ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการปกครองของเมือง ส่วนศาลเจ้าเมืองถือเป็นศูนย์กลางทางจิตใจ การตั้งอยู่ใกล้กัน ถือเป็นตำแหน่งศูนย์กลางเมืองหรือบนพื้นที่ที่เหมาะสมเป็นศูนย์กลางของเมืองสำหรับประชาชนเดินทางมา แม้ไม่ได้เป็นบริเวณศูนย์กลางเมืองในเชิงพื้นที่ก็ตาม

5.1.5.3 บ้านเรือนไต (เรือนไทยใหญ่)

บ้านเรือนในเมืองแม่ฮ่องสอนยุคนี้กระจายไปตามพื้นที่ราบ ที่มีอยู่ตั้งเรียงกันไปตามแนวถนนในเมือง แต่มีลักษณะรวมกันเป็นกลุ่มบ้าน หรือ เรียกว่า ป๊อก ซึ่งเรียกไปตามทิศที่ตั้งหรือชื่อวัดที่อยู่ใกล้ ลักษณะบ้านเรือนของชาวเมืองในยุคนี้ มีลักษณะเด่นคือหลังคา มุงใบตองตึง ใช้ไม้ไผ่เป็นฝาบ้าน ยกพื้น มีชั้นเดียวมีขนาดไม่ใหญ่ หากมีเนื้อที่ก็ล้อมรั้วด้วยไม้ไผ่อย่างง่าย แต่หากเป็นบ้านของหอเจ้าฟ้าหรือคหบดี จะใช้ไม้เนื้อแข็ง อาจมีบ้างที่มุงสังกะสี แต่จะไม่มีการมุงสังกะสีในบ้านของชาวบ้านทั่วไป นอกจากนี้ในแต่ละบ้านจะต้องมีถังน้ำ ขอเหล็ก และสังกะสีสำหรับตีหลังคา เนื่องจากการที่หลังคาเป็นใบตองตึง ทำให้เกิดไฟไหม้ได้ง่าย จึงต้องมีอุปกรณ์เหล่านี้ไว้ที่หน้าบ้านเสมอ

ปัจจุบันบ้านที่พบว่ามีลักษณะบ้านไทยใหญ่แบบดั้งเดิม คือ ร้านลออ นางลออ เวทีกุล สร้าง พ.ศ. 2474 บ้านตระกูลประสิทธิ์กุล สร้าง พ.ศ. 2478 มีบ้านมุงตองตึงชั้นเดียวเหลืออยู่ 1 หลัง คือ บริเวณป๊อกกาดเก่าในปัจจุบัน

สรุป ลักษณะสิ่งปลูกสร้างยุคสร้างเมือง พ.ศ. 2374-2497

ในยุคนี้มีการปกครองโดยเจ้าฟ้าจำนวน 4 องค์ เมืองแม่ฮ่องสอนไม่ได้ติดต่อกับภายนอกมากนักนอกจากการค้าขายกับประเทศพม่า ภายในเมืองมีสิ่งปลูกสร้างที่มีความสำคัญทางศาสนาและความเชื่อ คือ วัด และศาลเจ้าเมือง ทั้งนี้ วัดเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีความสำคัญทางวิถีชีวิต ได้มีการสร้างวัดกระจายอยู่ทั่วเมือง ซึ่งมีสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแบบไทยใหญ่-พม่า ส่วนศาลเจ้าเมืองเป็นสิ่งปลูกสร้างทางความเชื่อที่สำคัญต่อจิตใจ ดังนั้น รูปแบบอาคารที่โดดเด่นในยุคสร้างเมือง โดยมากจึงเป็นอาคารทางศาสนา²⁸ เช่น ศาลาการเปรียญ อุโบสถ วิหาร เจดีย์ โดยมีเจ้าเมืองเป็นแกนนำชาวบ้านในการสร้างอาคารทางศาสนาถวายเป็นพุทธบูชาตามวัดวาอาราม ดังนั้น โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพด้านสิ่งปลูกสร้างที่สำคัญในยุคนี้ คือ วัด และศาลเจ้าเมือง ในส่วนอาคารบ้านเรือนของชาวบ้านนิยมไม้ไผ่ ไม้หาง่าย และมุงหลังคาตองตึง เป็นบ้านชั้นเดียว ปลูกรวมกันเป็นแนวตามถนนในป้อมหรือชุมชนของตนเอง โดยสรุปแล้ว สิ่งปลูกสร้างเป็นไปในลักษณะที่มีความสัมพันธ์กับทางพุทธศาสนา และเพื่อการอยู่อาศัยเป็นหลัก ตั้งบริเวณที่ราบของเมือง และแสดงให้เห็นถึงแบบแผนของเมืองที่มีองค์ประกอบแบบนี้ในเมืองของชาวไทยใหญ่

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁸ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดแม่ฮ่องสอน ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน โรงเรียนห้องสอนศึกษา อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน. แหล่งศิลปกรรม 1. (เชียงใหม่: จรัสธุรกิจการพิมพ์). หน้า 68-70. อาคารทางศาสนา เช่น วิหารวัดพระนอน สร้างโดย พระยาพิศาลฮ่องสอนบุรี วัดม่วยต่อ วัดพระนอน วัดจองคำ นอกจากนี้ยังมีวัดวาอารามที่สร้างโดยคนพม่าชาวเมืองแม่ฮ่องสอนร่วมกันสร้างอีกหลายวัด²⁸ เช่น จองหลูสร้างเจดีย์ที่วัดกลางทุ่ง จองตองสูงสร้างเจดีย์องค์ใหญ่ที่วัดพระธาตุดอยกองมู ขุนเพียรสร้างศาลาการเปรียญและวิหารเล็กวัดจองกลาง ลุงจองโพหย่าสร้างวิหารพระพลละแข่งวัดหัวเวียง และอาคารอื่นๆ มีพระสงฆ์และชาวบ้านร่วมกันก่อสร้าง

ภาพที่ 5.10 ลักษณะบ้านเรือนในอดีต หรือบ้านมุงตองตึง ในยุคสร้างเมือง พ.ศ. 2374-2497

5.1.6 สรุปรูปภาพรวมของยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)

โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497) กล่าวคือ เป็นการถือกำเนิดของเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการปกครองในอดีตและกลุ่มชาวไทยใหญ่ การถือกำเนิดเมืองจึงมาจากการรวมกลุ่มของชาวไทยใหญ่ที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่เดิม และต่อมามีการรวบรวมให้เป็นหลักแหล่งที่ตั้งชัดเจนจากการเมืองการปกครอง เมืองแม่ฮ่องสอนในยุคแรกจึงมีลักษณะตามแบบแผนของเมืองชาวไทยใหญ่ ที่กำหนด ออกแบบเมืองของตนเองจากแนวคิดทางศาสนาและคติความเชื่อที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต อันเป็นจุดเด่นของเมืองไทยใหญ่นั้น เมืองแม่ฮ่องสอนในยุคสร้างเมืองนี้ ประกอบไปด้วยโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สะท้อนถึงแบบแผนของเมืองไทยใหญ่เป็นอย่างดี สรุปได้ ดังนี้

เมืองแม่ฮ่องสอนตั้งอยู่ในที่ราบเชิงเขา ใกล้แหล่งน้ำ คือ ร่องน้ำแม่ฮ่องสอนทางทิศใต้ของตัวเมือง และ แม่น้ำปายทางทิศตะวันตกของตัวเมือง บริเวณกลางเมืองมีหนองจอกคำเป็นหนองน้ำธรรมชาติ ด้านอาณาเขตมีรูปทรงของเมืองตามธรรมชาติ แม้สภาพพื้นที่ภายในเมืองเป็นที่ราบสลับเนินสูงๆต่ำๆ ก็ไม่เป็นปัญหาสำหรับการตั้งถิ่นฐานขององค์ประกอบทางกายภาพต่างๆภายในเมือง ในด้านโครงสร้างขอบเขตของเมืองได้สร้าง ประตูเมือง รั้วไม้หรือกำแพงเมือง คู่น้ำในบางจุดเพื่อกำหนดลักษณะและขอบเขตของเมือง ซึ่งในเรื่องของประตูเมือง มีความเชื่อเรื่องทิศในการกำหนดบทบาทของประตูเพื่อการเข้าออกที่ส่งผลต่อการปฏิบัติตาม เมื่อต้องการใช้ประตูในแต่ละ

ทิศนั้น เช่น ประตูชัย อยู่ทางทิศตะวันออกของเมือง ใช้เพื่อให้เป็นสิริมงคลของขวัญและกำลังใจ เมื่อจะออกเดินทางไปค้าขายต่างเมือง เป็นต้น ซึ่งได้มีการสร้างสิ่งปลูกสร้างต่างๆ โดยกำหนดไปตามลักษณะภูมิประเทศ ไม่มีการปรับปรุงพื้นที่ใดๆ

ภายในเมืองมีถนนทางเดินสัญจร ซึ่งมีบ้านที่รวมกันเป็นปึก หรือกลุ่มบ้านที่มีความสัมพันธ์กับวัด ตั้งอยู่ติดไปตามแนวถนน ในพื้นที่ของกลุ่มบ้านมีถนนทางเดินสัญจรภายในเชื่อมถึงกันในแต่ละกลุ่มบ้าน และมีถนนแกนหลักของเมืองเชื่อมกลุ่มบ้านต่างๆ ที่อยู่ติดหรือห่างออกไปแต่อยู่ภายในเมืองเดียวกัน แต่สันนิษฐานว่ามีการสร้างชุมชนก่อนแล้วจึงสร้างถนนเชื่อมต่อกัน โดยถนนมีลักษณะแคบเล็กเท่าขนาดทางเกวียน พื้นผิวดิน การสร้างถนนเลือกเส้นทางจากสภาพภูมิประเทศที่เหมาะสมของพื้นที่ เช่น ถนนสิงหนาทบารุง ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นถนนดั้งเดิม จะเห็นได้ว่าสร้างบนที่ราบทั้งเส้นและกลุ่มบ้านก็อยู่ใกล้กับถนน ที่แสดงให้เห็นว่ากลุ่มบ้านตั้งในที่ราบ รวมกันเป็นกลุ่มในลักษณะละแวกชุมชนและมีบ้านที่เกาะติดด้านถนน และมีการทำถนนเพื่อสัญจรถึงกันอย่างมีระบบ โดยในเมืองแม่ฮ่องสอนมีถนนเป็นตารางที่เบี้ยวโค้งไปตามลักษณะพื้นที่ที่สูงๆ ต่ำๆ นอกจากนี้ ตามริมขอบของถนนมีการขุดร่องน้ำทั้งสองฝั่งถนน เป็นการทำระบบน้ำในเมืองเพื่อการใช้อุปโภคและบริโภค การขุดร่องน้ำตามเส้นทางถนนจึงเป็นการวางแผนร่วมกัน เพื่อการวางสาธารณูปการในเมือง ทั้งนี้ ร่องน้ำภายในเมืองเป็นการแสดงถึงการจัดการน้ำของชุมชนในเขตภูเขาเพื่อการดำรงชีวิตของตนเองอีกด้วย ดังนั้น สภาพภูมิประเทศจึงส่งผลต่อรูปทรง อาณาเขต การตั้งถิ่นฐาน ถนน และร่องน้ำ ของเมือง

ภายในเมืองมีองค์ประกอบทางกายภาพที่มีความสัมพันธ์กับแนวคิดด้านศาสนาและคติความเชื่อ ซึ่งเป็นจุดเด่นของเมืองที่มีชาวไทยใหญ่ ซึ่งชาวไทยใหญ่นับถือศาสนาพุทธและมีวิถีชีวิตประจำวัน ตลอดจนประเพณีที่ปฏิบัติเป็นไปตามหลักศาสนา และยังมีคติเชื่อพื้นถิ่นที่สัมพันธ์กับการสร้างเมือง คือ นับถือเทพหรือบรรพบุรุษเพื่อให้เป็นสิ่งลี้ลับที่คุ้มครองประชาชนและเมือง จากแนวคิดคติความเชื่อทั้งหมดนี้ ส่งผลให้มีการสร้าง วัด และ ศาลเจ้าเมือง โดยวัดเป็นสิ่งปลูกสร้างทางพุทธศาสนา ซึ่งสร้างขึ้นเป็นจำนวนมากกระจายอยู่ทั่วเมือง จนบางแห่งของเมืองมีวัดติดวัด โดยตำแหน่งของวัดไม่มีความเชื่อเรื่องที่ตั้งแต่เห็นพื้นที่ใดเหมาะสมก็ให้สร้างบริเวณนั้นตามความเชื่อความศรัทธา

ทั้งนี้ วัดและศาลเจ้าเมืองแสดงให้เห็นว่าแนวคิดทางศาสนาและความเชื่อมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบทางกายภาพ และแสดงให้เห็นว่าระหว่างทางศาสนาและความเชื่อเดิม สามารถอยู่ควบคู่กันอย่างลงตัวไม่ขัดแย้ง เป็นการปรับให้เข้ากันและส่งผลบวกต่อประชาชนและเมืองทั้งสองแนวทาง นอกจากนี้ ทำให้ทราบว่าแนวคิดที่ส่งผลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพไม่ได้มีอิทธิพลในเรื่องตำแหน่งที่ตั้งขององค์ประกอบ แต่ขอเพียงมีองค์ประกอบทางกายภาพนั้นๆ ก็พอแล้ว เรื่องตำแหน่งที่ตั้งนั้นเลือกจากทำเลที่เหมาะสมภายในเมืองเอง ซึ่งเป็นไปตามลักษณะ

ภูมิประเทศและความสะดวกของวิถีชีวิต สำหรับวัดนั้น ยังเป็นสิ่งปลูกสร้างที่แสดงถึงลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรมของชาวไทยใหญ่อย่างเห็นได้ชัดที่สุดของเมืองอีกด้วย อาทิ หลังคาซ้อนชั้นของวิหารวัด เป็นต้น ในส่วนของสิ่งปลูกสร้างทางวิถีชีวิต มีบ้านเรือนชาวไทยใหญ่ ที่มีเอกลักษณ์ในการก่อสร้าง โดยในยุคแรกนี้เป็นบ้านชั้นเดียว หลังคาตองตึง ใช้วัสดุจากไม้หาง่ายในพื้นที่นั้น หากเป็นบ้านของเจ้าฟ้าหรือคหบดี จะเป็นบ้านไม้ยกพื้น มีหลังคาสองจั่ว หรือเรียกว่าเรือนสองส่อง หลังคามุงตองตึงและใช้ไม้เนื้อแข็งก่อสร้าง

สรุป ลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของเมืองแม่ฮ่องสอน ในยุคสร้างเมือง ได้แก่ พื้นที่ราบเชิงเขา แหล่งน้ำ ประตูเมือง วัด ศาลเจ้าเมือง หอเจ้าฟ้า กาดหรือตลาด บ้านและกลุ่มบ้าน ร่องน้ำ/บ่อขุดเอง ถนน และป่าช้า

จากการสรุปข้อมูลข้างต้นพบว่า สภาพภูมิศาสตร์ ศาสนาพุทธและคติความเชื่อพื้นถิ่น และการปกครองรวมกลุ่มกัน ได้ส่งผลต่อลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพภายในเมือง โดยโครงสร้างของเมืองอาศัยลักษณะภูมิประเทศเป็นปัจจัยสำคัญ ส่วนองค์ประกอบทางกายภาพมีความสัมพันธ์กับศาสนาและคติความเชื่อเป็นสำคัญ ปัจจัยทั้งสามนั้นยังส่งผลต่ออาชีพของคนในเมือง คือมีอาชีพทางการเกษตรและการค้าขายต่อคนภายในเมืองและกับคนพม่า ดังนั้นถือว่าโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในยุคนี้เป็นต้นแบบและใช้เปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบของชาวไทยใหญ่ในเมืองแม่ฮ่องสอน ในยุคถัดไปได้

ตาราง 5.1 สรุปลักษณะและปัจจัยของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ในยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497) (ภาพ 5.11.และแผนที่ 5.5 ประกอบ)

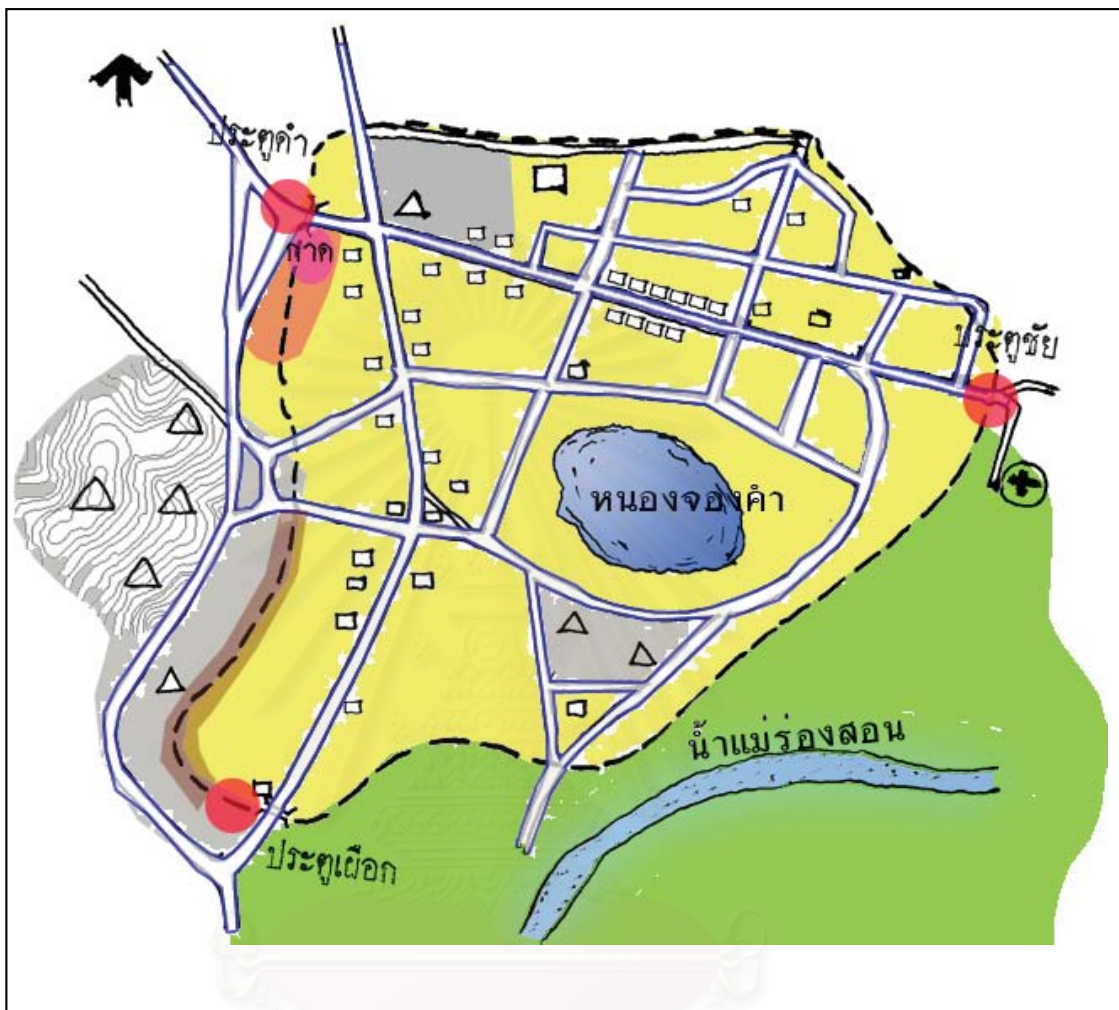
ลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)	ปัจจัยที่ส่งผล
1. ลักษณะภูมิประเทศ และ อาณาเขตเมือง ตั้งเมืองบนที่ราบหุบเขา มีลำน้ำแม่ฮ่องสอนทางตะวันออกเฉียงใต้ แม่น้ำปายทางทิศตะวันตก และลำน้ำปู้ทางทิศเหนือ มีหนองจอกคำบริเวณกลางเมือง ตัวเมืองมี ประตู 3 ประตู ได้แก่ ประตูชัย ประตูเผือก และประตูดำ	สภาพทางภูมิศาสตร์ คติความเชื่อและวิถีชีวิตของชาวไทยใหญ่ และการเมืองการปกครอง ส่งผลต่อลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ตลอดจนลักษณะอาชีพและสภาพสังคมของชาวไทยใหญ่ในเมือง

ลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)	ปัจจัยที่ส่งผล
2. ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน - มีร่องน้ำหน้าบ้านตามแนวถนนทุกเส้นและที่นา เพื่อการอุปโภคบริโภค - มีการคมนาคมทางแม่น้ำพายติดต่อกับพม่า และใช้การเดินทางเข้าไปเชียงใหม่ ส่วนภายในเมืองมีถนนสัญจรเชื่อมถึงกันทั้งในระดับชุมชนและเมือง	
3. รูปแบบการใช้ที่ดิน มีการใช้ที่ดินเพื่อศาสนสถานจำนวนมาก มีวัดถึง 13 วัด กระจายอยู่ทั่วเมืองใกล้แหล่งชุมชน มีพื้นที่พักอาศัยมากที่สุดแต่ไม่แออัด มีบ้านเพียงไม่กี่หลังสลัไปด้วยต้นไม้จำนวนมาก ชาวเมืองแลกเปลี่ยนสินค้าบริเวณป๊อกกาดเก่า ประกอบอาชีพเกษตรกรรมโดยมีที่นาอยู่บริเวณทางตอนใต้ของเมืองใกล้ร่องน้ำแม่ฮ่องสอน	
4. รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง สิ่งปลูกสร้างมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตคือ วัดและศาลเจ้าเมือง ส่วนบ้านไทยใหญ่เป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีเอกลักษณ์ของพื้นที่นี้ ทั้ง 3 สิ่ง แสดงถึงแบบแผนบ้านเมืองชาวไทยใหญ่	
5. ลักษณะทางเศรษฐกิจ มีอาชีพทางด้านเกษตรกรรมและการค้าขาย โดยค้าขายกับฝั่งประเทศพม่าและนานๆ ครั้งกับทางเชียงใหม่ ภายในเมืองมีการค้าขายกันเองตลาดป๊อกกาด	
6. ลักษณะทางสังคม เป็นเมืองไทยใหญ่โดยแท้ ทั้งทางด้านภาษา การแต่งกาย อาหาร และวิถีชีวิตที่เคร่งครัดในทางพุทธศาสนา มีการปฏิบัติตามประเพณีทางศาสนา ทั้ง 12 เดือน และในวิถีชีวิตประจำวัน ส่วนสภาพสังคมมีความเรียบง่าย ไม่มีโจรขโมยหรือมิจฉาชีพ ความหนาแน่นของประชากรมีน้อยถ้าเทียบกับขนาดพื้นที่เมือง	

ภาพที่ 5.11 ปัจจัยที่ส่งผลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ
ของเมืองแม่ฮ่องสอน ในยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2496)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน		
แผนที่ 5.5 โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนในยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374 - 2497)		
สัญลักษณ์ วัด แหล่งน้ำ แนวร่องน้ำ กำแพงเมืองเก่า ประตูเมือง	ที่อยู่อาศัย ศาสนสถาน เกษตรกรรม พาณิชยกรรม แหล่งน้ำ	ป้อมอก ป้อมหัวแดง ป้อมจั่วดี ป้อมกลางเวียง ป้อมหนองจองคำ ป้อมกาด
		ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ไม่มีสเกล		ที่มา : ภู่วิจัย พ.ศ. 2550

5.2 ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525) 28 ปี

5.2.1 เหตุการณ์และลักษณะสำคัญ

เหตุการณ์สำคัญ

ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 ส่งผลให้มีการเปลี่ยนรูปแบบการปกครองในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น มีลักษณะการปกครองที่รวมศูนย์อำนาจจากส่วนกลางและกระจายคำสั่งการพัฒนามาสู่ท้องถิ่น โดยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504-2509 เป็นแผนนโยบายในการพัฒนาประเทศ ที่มุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศต่อไปในอนาคต ซึ่งเมืองแม่ฮ่องสอนในฐานะจังหวัดหนึ่งของประเทศไทย ก็ได้รับการพัฒนาเช่นเดียวกัน โดยใน พ.ศ. 2479 มีการยกฐานะตำบลจองคำและตำบลม่วยต่อขึ้นเป็นเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน แบ่งเขตการปกครองประเทศอย่างชัดเจน และถูกกำหนดให้เป็นศูนย์ราชการของจังหวัด ในช่วงนี้มีการสร้างถนนสายสำคัญเพื่อเชื่อมกับเมืองข้างเคียง มีการสร้างสนามบินทางอากาศ เพื่อประโยชน์ต่อคนในพื้นที่ให้มีความสะดวกสบายมากขึ้น

สภาพเศรษฐกิจและสังคม

ด้านเศรษฐกิจของชาวเมืองมีอาชีพ ค้าขาย เกษตรกรรม และข้าราชการ ซึ่งเป็นทั้งคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ที่เข้ามาเป็นข้าราชการ ชาวเมืองทำมาค้าขายผลผลิตทางการเกษตรที่ตลาดสายหยุด โดยจะนำสินค้าเกษตรมาแบกะดินขาย หรือมีโต๊ะเตี้ยๆ สำหรับวางของขาย ในสมัยนั้นตลาดยังมีลักษณะวางของขายกับพื้นดินและกางร่มกันเอง ร้านค้าใหญ่ๆ ในเมืองมีจำนวนไม่มาก ย่านร้านค้าจะอยู่บริเวณสี่แยกของถนนขุนลุมประพาสและถนนสิงหนาทบำรุง มีสินค้า อาทิ เสื้อผ้า ของใช้ เข็มด้าย และของแห้ง เช่น กะปิ น้ำมัน เกลือ ฯลฯ แต่ไม่มีร้านอาหาร

จากการสัมภาษณ์ทำให้เห็นภาพตำแหน่งที่ตั้งและสภาพร้านค้าของเมืองในยุคนี้ อาทิเช่น

- 1) บริเวณหัวมุมถนนสี่แยกตรงถนนปางล้อนิคมทางด้านเหนือของเมือง เป็นร้านขายเสื้อผ้ามอเตอร์ไซด์ (ขายตามลูกคำสั่ง) อุปกรณ์เย็บปักถักร้อย เจ้าของคือตำรวจซึ่งเป็นคนที่อื่นมาอยู่
- 2) บริเวณระหว่างโรงแรมพานอรามาและโรงแรมเมธี บริเวณบนถนนสิงหนาทบำรุง มีร้านขายของชื่อ ร้านเมธี เป็นบ้านไม้ไทยใหญ่ประยุกต์ ขาย กะปิ น้ำมัน เหล้า น้ำตาลทราย เจ้าของเป็นคนจีนมาจากเมืองจีน ทำอาชีพมาถ่ายรูป และค้าขายต่างๆ
- 3) บริเวณสี่แยกไฟแดง ระหว่างถนนสิงหนาทบำรุงตัดกับถนนขุนลุมประพาส หรือร้าน Cross road ในปัจจุบัน เป็นร้านขายผ้าลินิน ผ้าต่างๆ
- 4) ร้านที่อยู่บริเวณสี่แยกฝั่งตรงกันข้าม เป็นร้านขายผ้า เจ้าของร้านเป็นชาวแขก
- 5) ถัดมาบนถนนสิงหนาทบำรุง ใกล้สี่แยกไฟแดง มีร้านขายเครื่องสังฆทาน ซึ่งขายมาจนถึงปัจจุบัน
- 6) ถัด

มาเป็นร้านขายผ้า เป็นอาคารไม้สองชั้น เดิมเป็นโรงแรมสงวนสินธุ์ ปัจจุบันเลิกทำโรงแรมมาขาย ดอกไม้จัดตามงานพิธีต่าง³³

ในด้านสังคม มีประเพณีสำคัญทางศาสนาตามประเพณี 12 เดือน ได้ปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและประชาชนจะให้ความช่วยเหลือและร่วมมือกันอย่างเต็มใจ เช่น งานปอยส่งลง เป็นต้น การแต่งกายยังคงสวมใส่ชุดไทยใหญ่กันทั้งหมด³⁴ มีการสื่อสารด้วยภาษาไทยใหญ่บ้างในหมู่คนเฒ่าคนแก่ ในวัยอื่นๆเริ่มสื่อสารด้วยภาษาไทยและภาษาเมือง (คำเมือง) เนื่องจากเริ่มมีคนภายนอกจากจังหวัดอื่นๆอพยพเข้ามาอยู่ทำมาหากินเพิ่มขึ้น ส่วนสภาพบรรยากาศภายในเมืองมีความปลอดภัย ไม่มีโจรขโมย มีจำนวนประชาชนไม่มาก แม้จะมีการอพยพเข้ามาของข้าราชการ

5.2.2 ลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขต

ภูมิประเทศ และอาณาเขต

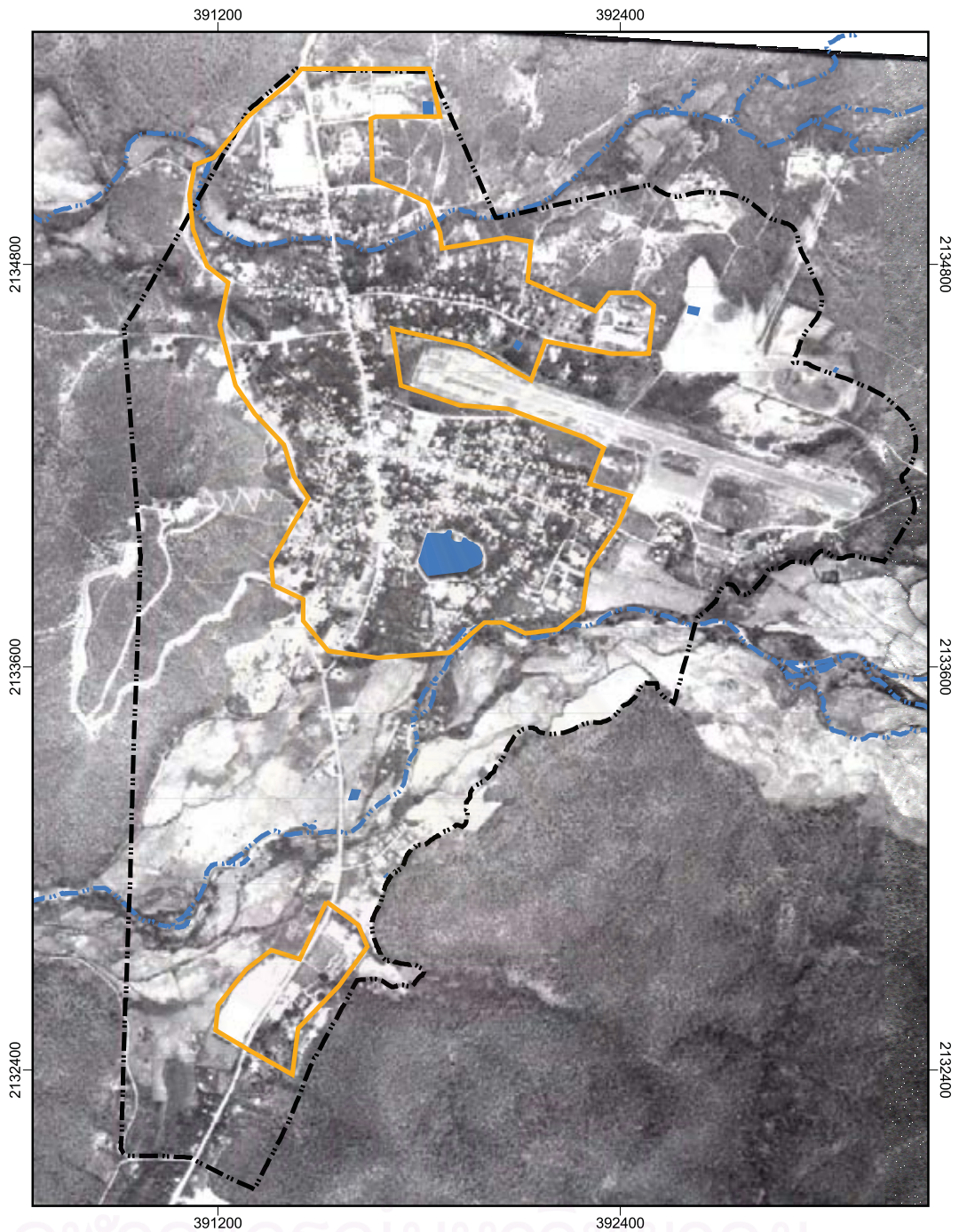
มีการกำหนดอาณาเขตทางการปกครองให้เมืองในฐานะเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน โดยมีประกาศในราชกิจจานุเบกษา วันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2479 สมัยนายกรัฐมนตรี พ.อ. พลพลพยุหเสนา มาตรา 3 ให้จัดเขตชุมชนในบรรดาตำบลอันเป็นที่ตั้งศาลาว่าการจังหวัดแม่ฮ่องสอนตามเขตที่กำหนดไว้ในมาตรา 4 ขึ้นเป็นเมือง มีฐานะเป็นเทศบาลเมืองมีนามว่า “เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน” ครอบคลุมเพียงตำบลเดียว ตำบลของคำมีอาณาเขตเทศบาล 1 ตารางกิโลเมตร และต่อมาย้ายเป็น 6 ตารางกิโลเมตร ใน พ.ศ.2513³⁵ สภาพพื้นที่ภายในเมืองเป็นที่ราบสลับเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ ส่งผลให้สภาพถนนในเมืองเป็นเนินสลับที่ราบ

สำหรับยุคนี้ กำหนดอาณาเขตของเมือง โดยอาศัยจากลักษณะการตั้งถิ่นฐานจากยุคที่ผ่านมา ซึ่งกำหนดอาณาเขตภายใต้ข้อจำกัดของสภาพภูมิประเทศที่มีพื้นที่ราบจำกัดอันส่งผลต่อการขยายตัวของเมือง แต่ยังไม่เป็นปัญหาด้านขนาดพื้นที่ เนื่องจากยังมีพื้นที่เหลืออยู่มากเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรที่มี แม้จะมีการเพิ่มขึ้นของคนภายนอกที่อพยพเข้ามาทำงานในเมืองด้วยก็ตาม ทั้งนี้ จากการแปลภาพถ่ายพบว่าเริ่มมีการขยายของเนื้อเมืองออกไปมากกว่าบริเวณตัวเมืองเดิม ซึ่งทำให้ประตูไม่มีความสำคัญอีกต่อไป รั้วหรือกำแพงเมืองที่เคยเป็นไม้ท่อนซุง มีการรื้อถอนจากการขยายของชุมชน โดยชาวบ้านรื้อถอนไปทำฟืน และใช้สอยประโยชน์ แต่ว่าทิศของประตูยังอยู่ในวิถีชีวิต เช่น ป่าช้า ยังคงตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งของประตูด้านใน ยุคที่แล้ว ความเชื่อเรื่องการไม่นำศพผ่านเมือง ก็ยังคงเดินทางไปเส้นทางประตูด้านใน แม้

³³ สัมภาษณ์ สุภาพร วิรัตน์ภรณ์, เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไปสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา เขต1 อายุ 50 ปี, 2 กุมภาพันธ์ 2551.

³⁴ สัมภาษณ์ สมศรี อุดมพานิช, เจ้าของร้านมณีรัตน์ ถนนขุนลุมประพาส อายุ 41 ปี, 1 กุมภาพันธ์ 2551.

³⁵ แผนพัฒนาเทศบาล 3 ปี (พ.ศ. 2550-2552), เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน ฝ่ายวิชาการและแผนงาน สำนักงานปลัดฯ เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน, หน้า 4.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน แผนที่ 5.6 ภูมิประเทศ อาณาเขต และการตั้งถิ่นฐาน ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497 - 2525)	
สัญลักษณ์ แหล่งน้ำ ขอบเขตเมือง ขอบเขตเทศบาล	ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ที่มา : ผู้วิจัย พ.ศ. 2550	

ไม่มีประตูดำอีกแล้วก็ตาม ส่วนสภาพภูมิประเทศในเมืองมีหนองจอกคำเป็นหนองน้ำธรรมชาติอยู่กลางเมืองและได้รับการปรับปรุงให้เป็นที่

สรุป ลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขต

สภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบหุบเขาใกล้ลำน้ำ ซึ่งไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางสภาพภูมิประเทศ สำหรับการตั้งถิ่นฐานและอาณาเขต มีการเปลี่ยนแปลง คือมีการกำหนดอาณาเขตขอบเขตชัดเจนในทางการปกครอง การตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวอยู่ในบริเวณเมืองเดิม เริ่มมีส่วนที่ขยายออกไปตามถนนทางด้านทิศเหนือ เนื่องจากการเพิ่มผู้อยู่อาศัยที่มากขึ้น

5.2.3 ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน

ร่องน้ำ

ระบบร่องน้ำไหลหน้าบ้าน ยังใช้อุปโภคบริโภคมาจนถึงยุคนี้ แต่พอประมาณช่วงหลัง พ.ศ.2500 เริ่มใช้น้ำประปา ทำให้รวมทั้งน้ำดีและน้ำเสียมาไว้หน้าบ้าน ร่องน้ำไหลหน้าบ้านจึงกลายเป็นร่องระบายน้ำมากกว่าเพื่อใช้ประโยชน์ดังแต่ก่อน แต่ยังมีน้ำโดยธรรมชาติไหลอยู่ผสมอยู่บ้าง ร่องน้ำถูกปรับปรุงให้มีการระบายน้ำที่ผนังทั้งสองข้างของร่องและมีไม้พาดปิดไว้ ทั้งนี้ เนื่องจากการพัฒนาทางสาธารณูปการของเมือง ยกกระดับคุณภาพชีวิตให้กับประชาชนในเมือง ทำให้ร่องน้ำไหลหน้าบ้านซึ่งเป็นภูมิปัญญาของคนในเขตภูเขาแยกเล็กไปอย่างไรก็ตาม ระบบร่องน้ำในเมืองนี้มีการขุดทำทั่วเมือง เมื่อเปลี่ยนมาเป็นร่องระบายน้ำเสียของเมือง จึงไม่มีปัญหาระบบพอน้ำทิ้ง

สาธารณูปการ

มีการสร้างสถาบันราชการ สถาบันการศึกษา และโรงพยาบาลขึ้นในเมืองเพื่อให้บริการประชาชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น แม้ว่าประชาชนในเมืองจะมีจำนวนน้อยและมีอัตราการเติบโตน้อยก็ตาม แต่ก็ได้รับการพัฒนาอย่างเห็นได้ชัด และได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยในช่วง พ.ศ. 2506 ได้มีการปรับปรุงพื้นที่สร้างอาคารและปรับปรุงอาคารบางส่วนของโรงพยาบาลศรีสังวาลย์ เพื่อขยายบริการให้ประชาชนในเมืองให้ดีขึ้น ซึ่งเดิมโรงพยาบาลอยู่บริเวณที่ตั้งเทศบาลในปัจจุบัน พอเปลี่ยนเป็นระบบการปกครองมีเทศบาลจึงเปลี่ยนเป็นสำนักงานเทศบาลแทน และย้ายโรงพยาบาลไปอยู่ในที่ตั้งปัจจุบัน

เส้นทางการคมนาคม

ในยุคนี้มีเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางอากาศ ส่วนการคมนาคมทางแม่น้ำพายไม่ได้เป็นเส้นทางหลักในการติดต่อกับพม่าอีก เนื่องจากมีเส้นทางการคมนาคมทางบกกับนอกเมือง และการเข้าสู่ระบบการปกครองของประเทศไทย จึงติดต่อด้านชายภายในประเทศไทยเป็นหลัก

● การคมนาคมทางบก

ถนนในเมือง

ถนนภายในเมืองแม่ฮ่องสอนคือลักษณะที่เป็นที่ราบสูงๆ ต่ำๆ หรือเนินสลับที่ราบ ซึ่งลักษณะเด่นของการสัญจรภายในเมืองตามสภาพภูมิประเทศของเมือง ในยุคนั้นถนนในเมืองจากยุคที่ผ่านมา ได้รับการพัฒนาปรับปรุงให้มีคุณภาพดีขึ้นทั้งถนนสายหลักและสายรองในเมือง โดยในช่วง พ.ศ. 2500-2525 ถนนขลุ่ยประพาส ซึ่งเป็นถนนหลักของเมืองเชื่อมโยงในแนวเหนือ-ใต้ สภาพถนนเป็นทางลูกรังต่อมาเป็นถนนพื้นผิวแอสฟัลท์ (ผิวยางมะตอย) 2 ช่องทางจราจร ทำหน้าที่เชื่อมทางเข้าเมืองจากด้านทิศเหนือและทางออกเมืองทางด้านทิศใต้ คือ เส้นทางจากอำเภอปาย อำเภอเมือง อำเภอขุนยวม และอำเภอแม่สะเรียง และทำหน้าที่เป็นถนนสายหลักภายในเมืองร่วมกับถนนสิงหนาทบำรุงและถนนปางลั่นนิคม โดยได้ปรับปรุงพื้นผิวถนนเป็นแอสฟัลท์³⁶ ต่อจากนั้นได้มีการปรับปรุงเส้นอื่นๆ ภายในเมืองอีก

ถนนเชื่อมกับจังหวัดอื่น

ตั้งแต่ช่วงพ.ศ. 2508 ได้มีการตัดถนนทางหลวงหมายเลข 108 จากจังหวัดเชียงใหม่ เข้าสู่อำเภอแม่สะเรียงและอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ระยะยาวถึง 350 กิโลเมตร เป็นถนนสายแรกที่ทำให้การเข้าถึงเมืองแม่ฮ่องสอนได้ง่ายขึ้น อย่างไรก็ตามถนนเส้นนี้ยังมีระยะทางที่ไกลใช้เวลาเดินทางจากเชียงใหม่ถึง 7 ชั่วโมงและมีเส้นทางที่คดเคี้ยวโค้งเป็นจำนวนมาก และยังเป็นถนนลูกรังไม่ถาวรพอลูกฤดูฝนก็ถูกน้ำเซาะพังถนนขาดเป็นช่วงๆ ยังเป็นการเดินทางที่ลำบากอยู่มาก ซึ่งต่อมา ช่วง พ.ศ.2520 ได้รับการซ่อมแซมปรับปรุงเรื่อยมาทุกปี ได้ลาดยางตลอดทั้งสาย ถนนสายนี้เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นถนนที่คดเคี้ยวมากที่สุด เพราะต้องตัดลัดเลาะไปตามไหล่เขาซึ่งไม่มีพื้นที่ราบเป็นเส้นทางตรงถึงอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอนได้ 1,864 โค้ง ปัจจุบันถนนได้รับการปรับปรุงขยายให้กว้างขึ้น มีความสะดวกสำหรับการเดินทางโดยรถยนต์

จากนั้น พ.ศ. 2522 จึงได้มีการสร้างถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1095 ที่ตัดจากอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน สู่อำเภอปาย และเข้าสู่จังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ระยะทางสั้นลง เดินทางเพียง 5 ชั่วโมง และเป็นเส้นทางที่มีทิวทัศน์สวยงามทั้งสองข้างทาง

การตัดถนนทั้งสองเส้นนี้ก็เพื่อความสะดวกในการคมนาคมเข้าออกเมืองแม่ฮ่องสอน ทำให้ประชาชนในเมืองแม่ฮ่องสอนมีความสะดวกสบายมากขึ้นในการคมนาคมกับภายนอก

● การคมนาคมทางอากาศ

ได้มีการสร้างสนามบินขึ้นให้ได้มาตรฐานเพื่อการคมนาคมที่สะดวกสบายขึ้น โดย

³⁶ สัมภาษณ์ เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน, 2545 อ้างถึงใน อติศร เว็ลลม "ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาเมืองกรณีศึกษา : เมืองแม่ฮ่องสอน" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตการวางแผนผังเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 169.

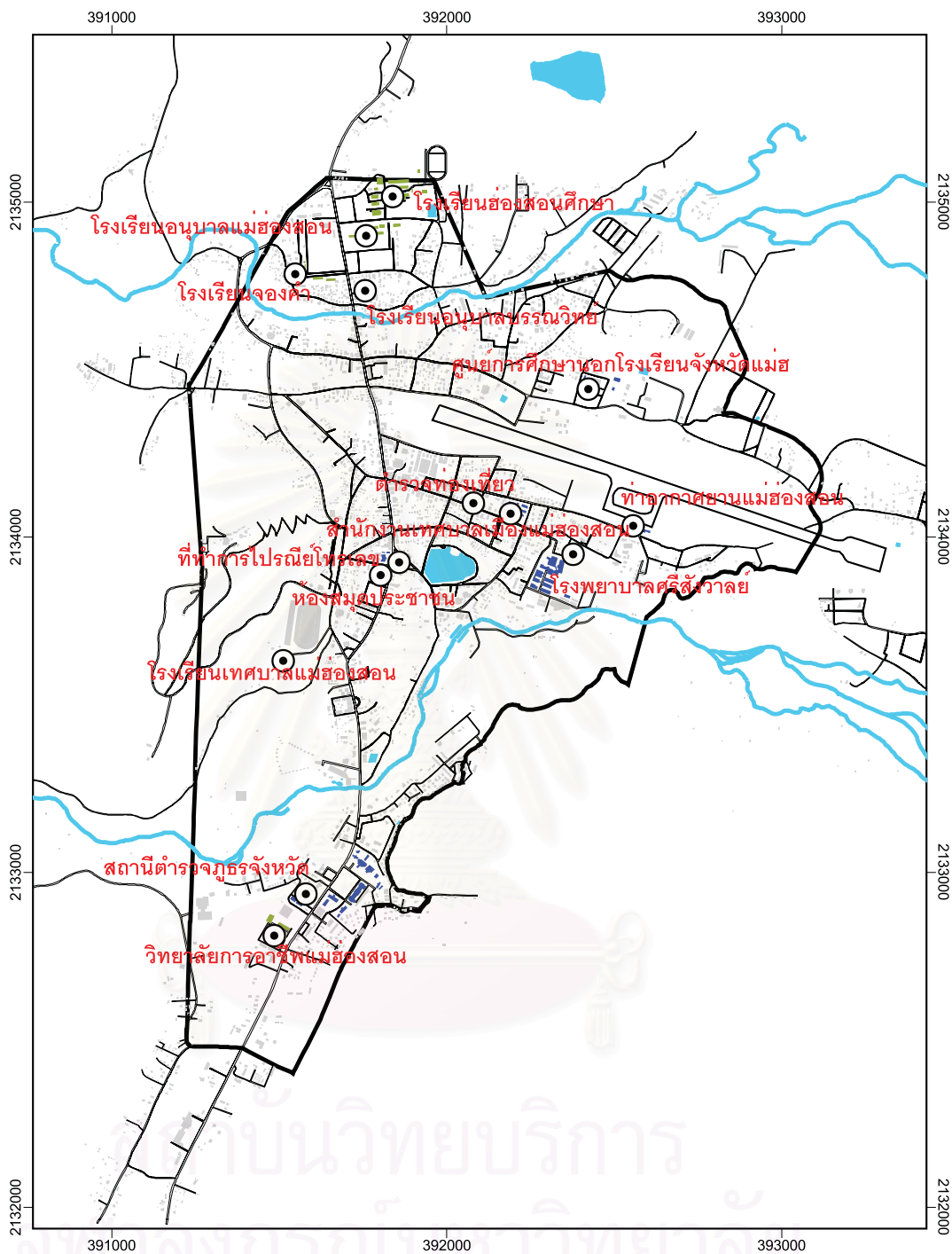
สนามบินตั้งอยู่ภายในเมือง บริเวณทางด้านเหนือของตัวเมือง ถือเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ถึง 2 ใน 3 หากมองเปรียบเทียบขนาดของสนามบินจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออก ใช้เพื่อการคมนาคมไปยังจังหวัดเชียงใหม่ มีความยาว 1,315 เมตร กว้าง 30 เมตร ขยายไหล่ทางวิ่งออกด้านละ 8 เมตร ปรับปรุงถนนทางวิ่งเป็นแอสฟัลท์ ปรับปรุงอาคารผู้โดยสาร และ ทำให้เครื่องบินขนาดกลางสามารถขึ้นลงได้สะดวก จึงเป็นสนามบินสมบูรณ์แบบมาตรฐานที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน มีอาคารสถานีการบินเป็นอาคาร 2 ชั้น มีพื้นที่ขนาด 1,700 ตารางเมตร เป็นที่พักผู้โดยสาร 382 ตารางวา มีประตูสำหรับผู้โดยสารขาเข้าและขาออกแยกจากกัน ในช่วงโมงคับคั่งสามารถรับผู้โดยสารได้ประมาณ 250 คน

การคมนาคมทั้งทางถนนและทางอากาศ ทำให้ประชาชนในเมืองได้รับความสะดวกสบายมากขึ้นในการเดินทางไปนอกเมือง การคมนาคมทางอากาศที่เริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจังและมีการพัฒนาปรับปรุงภายใต้ข้อจำกัดทางภูมิประเทศในยุคนี้ ทำให้ประชาชนเดินทางไปกลับนอกเมืองได้สะดวกมากขึ้นกว่าการเดินทางโดยถนน จากการสัมภาษณ์ทราบว่า แต่เดิมเมืองแม่ฮ่องสอนได้ชื่อว่าเป็นเมืองปิด เนื่องจากการเดินทางติดต่อกับเชียงใหม่ ซึ่งเป็นจังหวัดที่ใกล้เคียงที่สุดทางฝั่งไทยก็ต้องใช้เวลานับสัปดาห์ เมื่อมีการคมนาคมทางอากาศก็ทำให้การเดินทางสะดวกที่สุดในยุคนี้ แต่การเดินทางโดยเครื่องบินนั้นมีราคาแพง ใช้ได้เฉพาะในหมู่ข้าราชการที่มีเงินเดือนและผู้มีฐานะดี ดังนั้น แม้การเดินทางโดยเครื่องบินจะรวดเร็วและสะดวกกว่า แต่จำกัดกลุ่มคนที่ใช้ จึงถือได้ว่า การตัดถนนสู่เมืองแม่ฮ่องสอนเท่านั้นที่ถือว่าการเปิดเมืองอย่างแท้จริง³⁷

สรุป ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน

ในยุคนี้มีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาทางด้านการคมนาคมอย่างเห็นได้ชัด และพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะและประโยชน์ของร่องน้ำตามภูมิปัญญาของคนในเขตภูเขา โดยถูกแทนที่ด้วยระบบประปา จึงเปลี่ยนสภาพจากร่องน้ำมาเป็นท่อระบายน้ำของเมือง ซึ่งปรับปรุงใช้จากแนวร่องน้ำ และได้มีการจัดสร้างสาธารณูปการ ได้แก่ โรงเรียน โรงพยาบาล สถานีทางราชการ เพื่ออำนวยความสะดวกและให้บริการแก่ประชาชน เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

³⁷ เพื่อความเข้าใจในแผ่นดิน แม่ฮ่องสอน กรุงเทพฯ : สารคดี หน้า50.

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน แผนที่ 5.8 สารารูปการของเมืองแม่ฮ่องสอน ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497-2525)		
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน แหล่งน้ำ ตำแหน่งสารารูปการ		ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
		ที่มา : ปรับจาก พ.ศ. 2538 โดยผู้วิจัย พ.ศ. 2550

ส่วนด้านการคมนาคมมีการพัฒนาด้านคุณภาพของถนนในเมือง และมีการสร้างถนนเส้นใหม่ขึ้นภายในเมืองเนื่องจากมีแนวโน้มการขยายตัวของเนื้อเมือง ที่สำคัญในยุคนี้ คือ การสร้างถนนเชื่อมต่อกับนอกเมือง ได้แก่ ทางหลวงหมายเลข 108 และ หมายเลข 1095 ทั้งทางเหนือและทางใต้ของเมือง และมีการคมนาคมทางอากาศ โดยสร้างสนามบิน เพื่อการคมนาคมติดต่อกับภายนอกเมืองทางเชียงใหม่ได้ ทั้งนี้ นิยมใช้การคมนาคมทางบกมากกว่า การคมนาคมทางอากาศ แม้จะต้องใช้เวลานานและประสบกับสภาพถนนที่ทุรกันดารของสภาพภูมิประเทศก็ตาม เนื่องจากการคมนาคมทางอากาศมีราคาแพง ดังนั้น การมีถนนเข้าสู่เมืองแม่ฮ่องสอนในยุคนี้ ถือเป็น การเปิดเมืองสู่โลกภายนอกให้เป็นที่รู้จักอีกทั้งนำโลกภายนอกทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม เข้ามาสู่เมืองแม่ฮ่องสอนด้วยเช่นกัน อีกทั้ง โครงสร้างพื้นฐานและโครงข่ายถนนยังเป็นตัวกำหนดเนื้อเมืองที่ขยายออกไปอีกด้วย ดังนั้น การก่อสร้างระบบคมนาคมทั้งภายในเมืองและนอกเมืองจึงมีความสะดวกสบายมากขึ้นต่อคนชาวเมืองแม่ฮ่องสอน

5.2.4 รูปแบบการใช้ที่ดิน

จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2497-2520 ประกอบกับการสัมภาษณ์ และข้อมูลจากหนังสือ พบว่าในช่วง พ.ศ. 2520-2530 มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของเมืองที่ชัดเจน เนื่องกนโยบายการพัฒนาเมืองที่เกิดขึ้น สามารถจำแนกการใช้ที่ดินได้ ดังนี้

(1) พื้นที่ศาสนสถาน

การใช้ที่ดินประเภทนี้มีบทบาทสำคัญต่อเมือง ภายในเมืองมีการตั้งวัดกระจายอยู่ทั่วเมือง ถือเป็นพื้นที่จำนวนมาก เนื่องจากมีวัดถึงจำนวน 13 วัด บนพื้นที่เมือง 6 ตารางกิโลเมตร ตั้งใกล้ชุมชนอยู่ และมีศาลเจ้าเมือง 2 แห่ง เป็นพื้นที่สำคัญของประชาชนที่ในทางความเชื่อความศักดิ์สิทธิ์

(2) พื้นที่พาณิชยกรรม

สร้างตลาดแห่งใหม่ คือ ตลาดสายหยุด³⁸ ตั้งอยู่บนถนนสิงหนาท ยาวไปจดกับถนนพานิชของค้าฝั่งติดกับสนามบิน ตลาดตั้งอยู่บริเวณถนนสิงหนาทบำรุงไปจนถึง ตลาดยังคงเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนที่สำคัญ และเริ่มมีร้านค้าบริเวณสี่แยกกลางเวียง และบริเวณโดยรอบมีร้านขายของสลับกัน แต่จำนวนไม่มากนัก สภาพอาคารพาณิชย์ส่วนใหญ่เป็นอาคารห้องแถวไม้ 1 ชั้น หรือ 2 ชั้น มุงหลังคาด้วยกระเบื้องและสังกะสี นอกจากนั้นยังมีส่วนของโรงเลื่อยและร้านค้าประเภทไม้ กระจายตัวในบริเวณถนนขุนลุมประพาส

ในช่วง พ.ศ. 2520 จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ พบว่าลักษณะอาคารบริเวณตลาดสายหยุดและบริเวณโดยรอบมีการเปลี่ยนแปลงของลักษณะอาคารจากอาคารชั้นเดียวเป็นอาคาร

³⁸ ชื่อสายหยุดมีที่มาจากขายกันตั้งแต่เช้า พอช่วงสายก็เลิกขายกันไป จึงมีชื่อว่าตลาดสายหยุด

แนวยาวๆ และมีมากกว่า 1 ชั้น มีความหนาแน่นมากขึ้นตลอดถนนสิงหนาทบำรุงและถนนขุนหลุมประพาส ซึ่งบริเวณดังกล่าวนี้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของเมือง จากการสัมภาษณ์เพิ่มเติมพบว่าอาคารดังกล่าวนิยมสร้างเป็นอาคารตึกแถวไม้ 2 ชั้น มีการฉลุลวดลาย และมุ่งหลังคาด้วยสังกะสีหรือกระเบื้องเป็นส่วนใหญ่ ส่วนใหญ่เป็นร้านค้าที่นำสินค้ามาจากเชียงใหม่และพม่าเข้ามาขาย กระจุกตัวอยู่บริเวณแยกถนนสิงหนาทบำรุงกับถนนขุนหลุมประพาส เป็นย่านพาณิชย์กรรมที่สำคัญของเมืองต่อเนื่องกับตลาดสายหยุดและบริเวณใกล้เคียง นอกจากนี้สภาพอาคารเปลี่ยนเป็นตึกแถวต่อเนื่องกันไปบนถนนสิงหนาทบำรุงช่วงจนถึงทางเข้าอีกด้านอีกตลาด มีร้านค้าและร้านอาหารมากขึ้น ให้บริการคนในเมืองที่เพิ่มขึ้นและนักท่องเที่ยว เนื่องจากช่วงปลายนี้เริ่มมีคนนอกพื้นที่เข้ามาท่องเที่ยวในเมือง

(3) พื้นที่อยู่อาศัย

กระจุกตัวอยู่บริเวณตัวเมืองเดิม บริเวณบนถนนสิงหนาทบำรุง ถนนขุนหลุมประพาส ถนนราชธรรมพิทักษ์ และเพิ่มขึ้นบนถนนปางล่อนิคม ซึ่งไม่แตกต่างจากเดิมมากนัก โดยบ้านเรือนจะตั้งใกล้วัดเพื่อความสะดวกในการทำกิจกรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับวัด ซึ่งในช่วง พ.ศ. 2497-2512 ประชากรในเขตเทศบาลมีจำนวน 5,202 คน เท่านั้น (สำนักงานกลางทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2512) จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2520 พบว่ามีจำนวนบ้านเรือนเพิ่มมากขึ้นกระจายอยู่ทางด้านเหนือของเมือง บริเวณถนนขุนหลุมประพาสซอย 1 ถนนขุนหลุมประพาสซอย 2 ถนนประชาอุทิศ รวมไปถึงถนนประชาเสกสรร มีการขยายตัวออกไปพื้นที่ตะวันตกเฉียงเหนือบริเวณถนนผดุงม่วยต่อทางเหนือจรดถนนประชาอุทิศและขยายตัวออกไปทางบ้านนามะปิ่นของตำบลปางหมู พบว่าประชากรช่วง พ.ศ. 2513-2520 ประชากรภายในเขตเทศบาลมีจำนวน 5,101 คน มีจำนวนลดลงแต่ประชากรนอกเขตเทศบาลกลับเพิ่มขึ้นเป็น 23,119 คน ซึ่งจากเดิม พ.ศ. 2513 ที่มีประชากรนอกเขตเทศบาลเพียง 6,147 คน (สำนักงานทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2520) ส่วนหนึ่งเนื่องจากพื้นที่ภายในเมืองมีการใช้พื้นที่เกือบทั้งหมด และราคาที่ดินเริ่มสูงขึ้น ทำให้ประชาชนบางส่วนเริ่มกระจายตัวตั้งถิ่นฐานออกมาบริเวณนอกเมืองซึ่งยังไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินและมีราคาถูกกว่า

(4) พื้นที่เกษตรกรรม

จากการแปลภาพถ่ายพบพื้นที่เกษตรกรรมขนาดใหญ่ของเมือง บริเวณที่ราบ 2 ฝั่ง ของลำน้ำแม่ฮ่องสอน เมื่อเทียบขนาดของสิ่งปลูกสร้างในเมืองแล้วจะเห็นว่า มีพื้นที่เกษตรกรรมมากกว่าพื้นที่สิ่งปลูกสร้างในเมือง 3-4 เท่า โดยใช้พื้นที่เกษตรกรรมเพื่อการปลูกข้าวในฤดูฝนและจะปลูกกระเทียม ถั่วเหลือง และพืชไร่ฤดูแล้งเป็นส่วนใหญ่ อยู่ติดบริเวณแม่น้ำแม่ฮ่องสอนทั้งสองฝั่ง เพื่อปลูกข้าว พื้นที่นามากกว่าพื้นที่เมือง และนอกนั้นเป็นพื้นที่ป่าโดยรอบทั้งหมด ต่อมาพบว่าพื้นที่เกษตรกรรมของเมืองเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง โดยพื้นที่ที่ติดกับเมืองด้าน

ทิศเหนือเริ่มมีการเปลี่ยนสภาพจากพื้นที่ป่ากลายเป็นพื้นที่อยู่อาศัย และบริเวณที่ติดอยู่กับศูนย์ราชการเริ่มมีการสร้างสิ่งปลูกสร้างมากขึ้น แต่ถือว่ายังเป็นการเปลี่ยนแปลงเป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับสัดส่วนกับพื้นที่เกษตรกรรมทั้งหมด

(5) พื้นที่สถาบันราชการและสถาบันการศึกษา

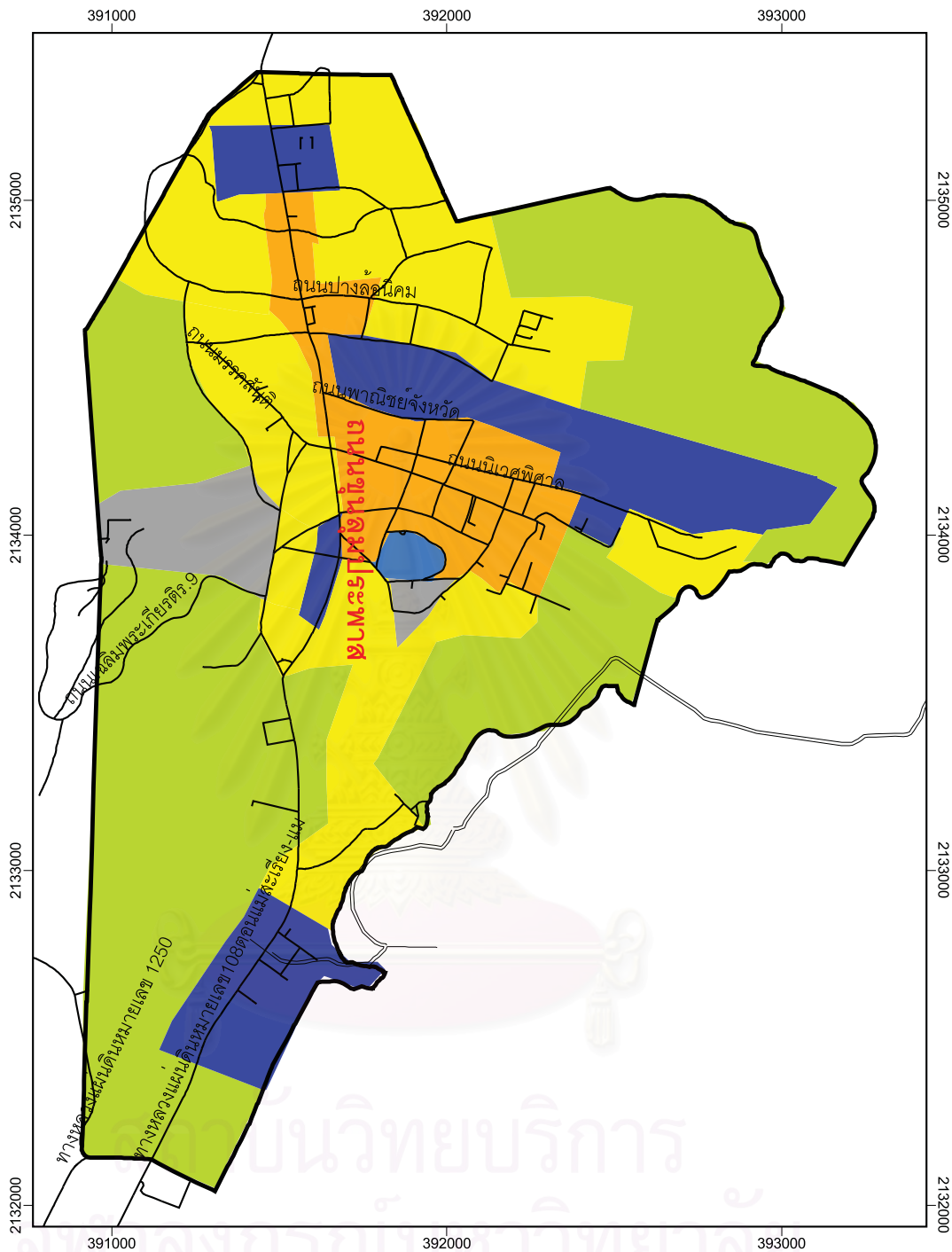
มีพื้นที่ประเภทนี้เพิ่มขึ้น เนื่องจากเมืองมีบทบาทเป็นศูนย์ราชการจังหวัด ตั้งอยู่ที่ถนนขุนลุมประพาสเป็นส่วนใหญ่ เป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอนซึ่งอยู่ใกล้กับใจกลางเมือง ส่วนสถาบันการศึกษานั้นมีโรงเรียนประถมอยู่ใกล้กับบริเวณวัดจองคำ วัดจองกลาง และโรงเรียนประถมอีกแห่งบริเวณถนนขุนลุมประพาสใกล้ศาลเจ้าเมือง นอกจากนี้พบว่าทางตอนใต้บนถนนขุนลุมประพาส มีการสร้างศูนย์ราชการใหม่ อันได้แก่ ศาลากลางจังหวัด และศาลจังหวัดแม่ฮ่องสอน และกำลังเกิดสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ ตามมาในบริเวณใกล้เคียง ในส่วนของสถาบันการศึกษานั้นมีการสร้างโรงเรียนเทศบาลเพิ่มขึ้น 1 แห่ง นอกจากนั้นใน พ.ศ. 2506 ยังมีการปรับปรุงพื้นที่สร้างอาคารและปรับปรุงอาคารบางส่วนของโรงพยาบาลศรีสังวาลย์ เพื่อขยายบริการให้ประชาชนในเมืองให้ดีขึ้น ซึ่งเดิมโรงพยาบาลอยู่บริเวณที่ตั้งเทศบาลในปัจจุบัน เมื่อเปลี่ยนเป็นระบบการปกครองมีเทศบาลจึงเปลี่ยนเป็นสำนักงานเทศบาลแทน และย้ายโรงพยาบาลไปอยู่ในที่ตั้งปัจจุบัน

(6) พื้นที่สาธารณะ

ชาวเมืองมี ตลาดสายหยุด เพื่อไปค้าขายและซื้อของต่างๆ ทั้งของสดของแห้งของใช้ต่างๆ ล้วนรวมอยู่ที่ตลาด จึงเป็นพื้นที่สำคัญที่คนทั้งเมืองเข้ามาใช้ มีวัดเป็นพื้นที่สาธารณะอีกแห่งที่ประชาชนชาวไทยใหญ่ซึ่งนับถือศาสนาพุทธจะมาทำศาสนกิจและประเพณี ส่วนศาลาพักทางด้านใต้บริเวณน้ำแม่ฮ่องสอน และศาลาพักท่าเรือโป่งแดง ไม่มีการใช้งานและไม่ปรากฏในปัจจุบัน เนื่องจากไม่มีการเดินทางโดยการเดินหรือต่อเรืออีก

สรุป รูปแบบการใช้ที่ดิน พ.ศ. 2497-2520

ชุมชนและสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ยังคงกระจุกตัวอยู่บริเวณตลาดสายหยุด ปีกอกาดเก่า และบริเวณใกล้หนองจองคำ ทำให้บริเวณตัวเมืองเดิมมีการใช้ที่ดินพาณิชยกรรมหนาแน่นขึ้น อาคารที่พักอาศัยจึงกลายเป็นกึ่งร้านค้า พื้นที่ประเภทศาสนสถานไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่มีการใช้ที่ดินประเภทสถาบันราชการและสถาบันการศึกษาเพิ่มขึ้นในทางตอนใต้ของเมือง เนื่องจากบทบาทการเป็นศูนย์ราชการจังหวัดแม่ฮ่องสอน

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน แผนที่ 5.9 การใช้ที่ดินพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497 - 2525)	
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน	ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง พื้นที่เกษตร สถาบันราชการ สถาบันศาสนา แหล่งน้ำ
ภาควิชาการวางแผนที่ดินและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
0.2 0 0.2 0.4 กม.	
ที่มา : ภูมิวิจัย พ.ศ. 2550	

ภาพที่ 5.12 อาคารร้านค้าในยุคนี้ ในยุคปัจจุบันอาคารยังอยู่แต่เปลี่ยนกิจการ

5.2.5 รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

5.2.1.1 วัดและศาลเจ้าเมือง

วัดและศาลเจ้าเมืองเป็นองค์ประกอบทางกายภาพที่แสดงถึงแบบแผนของเมืองไทยใหญ่ จึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ แต่วัดบางวัดได้ยุบตัวหรือเป็นวัดร้างไป ได้แก่ วัดไม้สูง ได้ผนวกรวมกับวัดม่วยต่อเนื่องจากไม่มีพระจึงไม่มีวัดไม้สูงอีก ส่วนวัดดอยกิ่วขมั้น (นอกเมือง) เป็นวัดที่อยู่นอกเมือง ซึ่งไกลชุมชนจึงไม่มีใครบำรุงดังเช่นวัดที่อยู่ในเมืองใกล้แหล่งชุมชน จึงกลายเป็นวัดร้าง วัดทุกวัดในเมืองได้รับการดูแลบำรุงจากศรัทธาของชาวเมืองตามชุมชนที่อยู่ใกล้วัด อาคารของวัดทุกวัดจึงยังสวยงามและยังคงเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม เนื่องจากมีการใช้งานตลอดในการไปทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัด ในส่วนของศาลเจ้าเมือง ได้รับการปรับปรุงอาคารและบริเวณให้มีความสวยงาม สะอาด เหมาะสมกับเป็นสถานที่ทางความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิ์ของเมือง ซึ่งยังคงเป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวเมืองเสมอ เช่น การไปบนบานขอพร การทำพิธีขอเจ้าเมืองในการจัดงานต่างๆ ในเมือง เป็นต้น

5.2.1.2 บ้านเรือนไทยใหญ่

จากการศึกษาข้อมูล สํารวจ และการสัมภาษณ์เพิ่มเติมพบว่า ช่วง พ.ศ. 2479-2525 ยังนิยมสร้างบ้านจากไม้วัสดุจากธรรมชาติเนื่องจากหาง่ายและมีอยู่มากในท้องถิ่น ซึ่งบริเวณถนนสิงหนาทบำรุง ส่วนใหญ่จะเป็นบ้านของคหบดีและผู้มีฐานะดีในเมือง (เนื่องจากอยู่ละแวกเดียวกับบ้านเจ้าฟ้าเดิมด้วย) เพราะบริเวณดังกล่าวจะมีเรือนไม้สักขนาดใหญ่ มุงหลังคา

ด้วยสังกะสีหรือกระเบื้องดินขอ ส่วนบ้านเรือนของประชาชนทั่วไปจะปลูกสร้างด้วยไม้ไผ่ มุงหลังคาด้วยใบตองตึง ตั้งกระจายตัวอยู่รอบวัด ไม่นิยมปลูกบ้านใกล้กับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง ได้แก่ ศาลเจ้าพ่อข้อมือเหล็ก ศาลเจ้าเมืองแช่ เนื่องจากค่านิยมและความเชื่อของคนเมือง ซึ่งยุคนี้ยังมีพื้นที่ว่างมากพอที่จะเลือกสร้างบ้านเรือนได้³⁹

ในช่วงปลายของยุคแม้จะยังนิยมสร้างบ้านจากไม้สัก ไม้มะค่า ไม้ตะเคียนและไม้อื่นๆ ตามฐานะ แต่หลังจาก พ.ศ. 2520 ทางเทศบาลได้มีนโยบายออกเทศบัญญัติห้ามมุงหลังคาด้วยใบตองตึงในเขตเทศบาลเพื่อป้องกันการเสี่ยงต่อการเกิดอัคคีภัยเนื่องจากติดไฟได้ง่าย ดังนั้น จึงเริ่มมีการเปลี่ยนวัสดุก่อสร้างอาคารและหลังคามมาเป็นปูนและสังกะสี กระเบื้อง แต่ยังเห็นไม่มาก หรือชัดเจนนักในบ้านของประชาชนแต่จะเห็นจากอาคารทางราชการและส่วนรวมมากกว่า ทั้งนี้ ตึกแรกของเมืองแม่ฮ่องสอน คือ โรงแรมเมธี บริเวณสี่แยกกลางเวียงนั่นเอง

5.2.1.3 อาคารสมัยใหม่

เมื่อเมืองแม่ฮ่องสอนมีบทบาทเป็นศูนย์กลางราชการจังหวัด ทำให้มีการก่อสร้างอาคารทางราชการขึ้น คือ อาคารเทศบาล โรงพยาบาล ที่ว่าการอำเภอ สถานีตำรวจ โรงเรียน ศาลากลางจังหวัดที่ได้รับมอบอาคารต่อจากบริษัทบอมเบย์เบอร์มา และจนกระทั่งมีศูนย์ราชการขึ้นทางตอนใต้ของเมือง ลักษณะของอาคารจะทันสมัยขึ้น⁴⁰ พบอาคารเหล่านี้ได้บริเวณถนนสิงหนาทบำรุง ซึ่งมีสถานที่ราชการเดิมอยู่และบริเวณทางตอนใต้ซึ่งตั้งเป็นศูนย์ราชการจังหวัดแม่ฮ่องสอน

สรุป รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

ในปัจจุบันนี้ จังหวัดแม่ฮ่องสอนได้มีการติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงบ้างแล้ว คือ จังหวัดเชียงใหม่ และเป็นศูนย์ราชการจังหวัด ทำให้มีส่วนราชการ จึงเริ่มสร้างที่ทำการสำนักงานทางราชการ ดังนั้น จึงมีลักษณะรูปแบบอาคารรูปแบบทางราชการเพิ่มขึ้น เช่น ศาลากลางจังหวัดหลังเดิมที่ใช้อาคารเดิมของบริษัทบอมเบย์ เบอร์มา แต่ปัจจุบันถูกรื้อหรือสร้างทำสำนักงานประจำ ที่ทำการไปรษณีย์หลังเดิม ที่ทำการศาลจังหวัดแม่ฮ่องสอน อาคารสถานีตำรวจเดิม อาคารเรียนโรงเรียนห้องสอนศึกษา ริมสนามบิน ขั้วมุงหรือสะพานที่มีหลังคา ซึ่งปัจจุบันอาคารที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ถูกรื้อถอนไปหมดแล้ว เหลือแต่อาคารที่ทำการป่าไม้หลังเดิม ศาลจังหวัดแม่ฮ่องสอน และอาคารที่ว่าการอำเภอหลังเดิม หรืออาคารบางส่วนก็ทำการสร้างใหม่และย้ายที่ตั้ง เช่น โรงพยาบาลศรีสังวาลย์ สำนักงานเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน เป็นต้น ส่วนบ้านเรือนของชาวบ้าน

³⁹ สัมภาษณ์ เรณู-คุณอำไพ ประสิทธิ์กุล และสุรศักดิ์ บ่อมทองคำ, วันที่ 2 มกราคม 2546 อ้างถึงใน อติศร เรือลม “ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาเมือง กรณีศึกษา: เมืองแม่ฮ่องสอน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษารวมฝั่งเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 169.

⁴⁰ ดูลักษณะอาคารในยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ในภาคผนวก

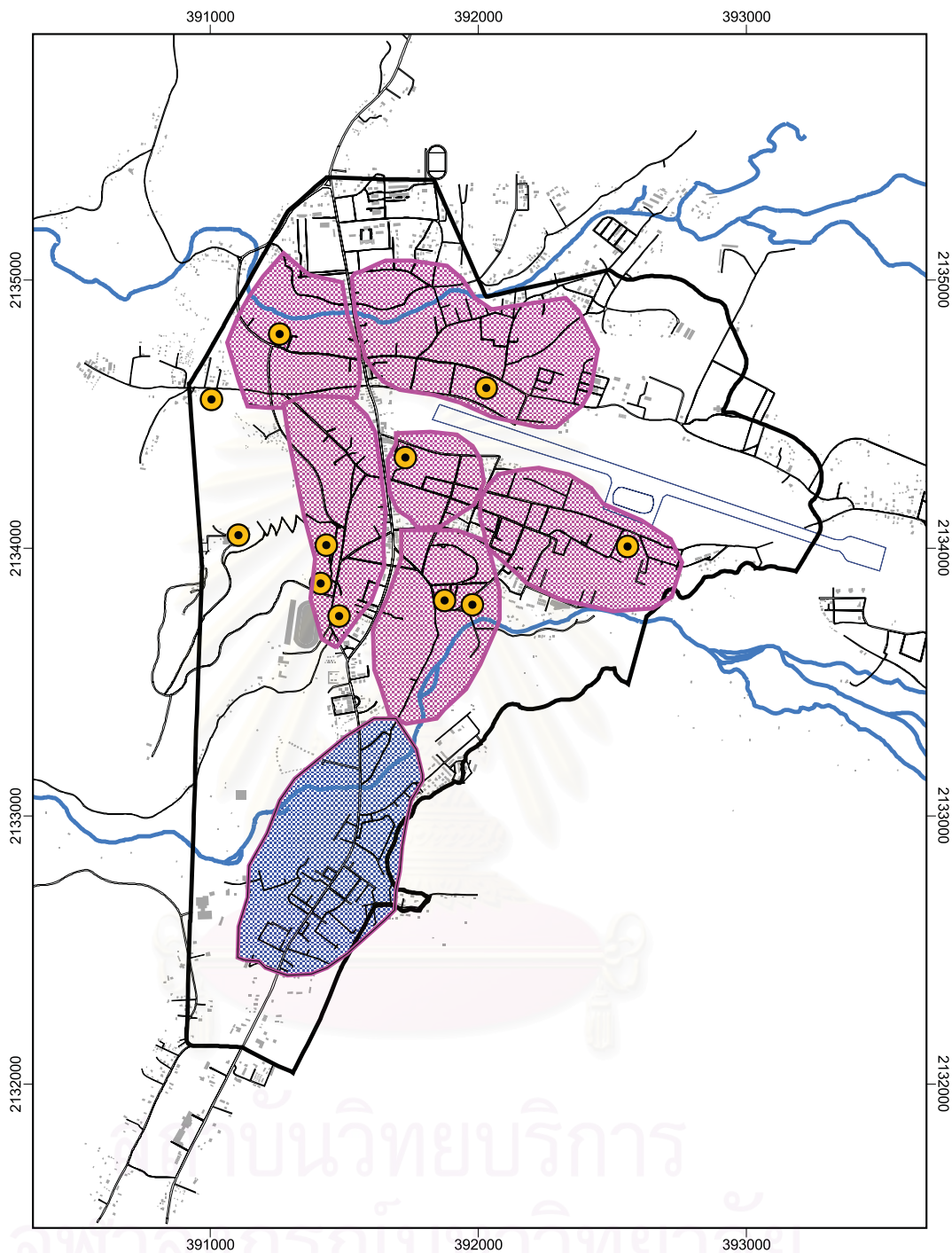
ทั่วไปยังนิยมวัสดุจากธรรมชาติแต่ในช่วงปลายของยุคนี้ เริ่มมีบ้านไทยใหญ่ประยุกต์ แทนไม่มีบ้านชั้นเดียว สร้างจากไม้ไผ่ มุงตองตึง และเริ่มมีการก่ออิฐถือปูนบ้างแล้วในบ้านเรือนบางหลังที่มีฐานะ หรือร้านค้าพาณิชย์ โรงแรมที่พัก เป็นต้น เป็นการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยและตอบสนองต่อการใช้งานที่ต้องการ การรวมตัวเป็นกลุ่มบ้านและใกล้วัดเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ยึดตามเส้นทางถนน และโครงสร้างพื้นฐานแทนแบบเดิม

ภาพที่ 5.13 อาคารทางราชการ ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525)

ภาพที่ 5.14 บ้านไม้สองชั้นบนถนนสิงหนาทบำรุง

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน แผนที่ 5.10 บริเวณของสิ่งปลูกสร้างที่เพิ่มขึ้น ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497-2525)	
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน แหล่งน้ำ	วัด บริเวณป้องกัน บริเวณศูนย์ราชการจังหวัด
ภาควิชาการวางแผนที่ดินและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
ที่มา : ผู้วิจัย 2550	

5.2.6 สรุปภาพรวมของยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525)

โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525) ของเมืองแม่ฮ่องสอนในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น เมืองได้รับบทบาทให้เป็นศูนย์ราชการของจังหวัด และมีนโยบายการพัฒนาเมืองทางด้านโครงสร้างพื้นฐานและเส้นทางการคมนาคม ส่งผลให้เกิดการเข้าถึงที่สะดวกมากขึ้น ทำให้ประชาชนภายในเมืองมีความคล่องตัวในการเดินทางมากขึ้น และประชาชนจากภายนอกตลอดจนข้าราชการจำนวนมากที่เข้ามาทำงานในเมือง ทำให้ภายในเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ โดยเฉพาะทางด้านโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ถือได้ว่าในยุคนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดเมืองแม่ฮ่องสอนสู่โลกภายนอกและเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น

เมืองมีอาณาเขตตามการปกครองเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน ขนาด 6 ตารางกิโลเมตร แต่สำหรับเนื้อเมืองจริงๆ ยังไม่เต็มขนาดพื้นที่ของเทศบาล ซึ่งได้มีการเติบโตของเนื้อเมืองและสิ่งปลูกสร้างออกไปนอกตัวเมืองเดิม โดยขยายไปทางด้านทิศเหนือและทิศใต้ของเมืองมากขึ้น เป็นไปในลักษณะแนวตั้ง เนื่องจากข้อจำกัดทางสภาพภูมิประเทศที่เป็นที่ราบบริเวณทางทิศเหนือและทิศใต้มากกว่าทางทิศตะวันตกและทิศตะวันออกของเมือง อันเป็นลักษณะการขยายแบบแนวราบ นอกจากนี้ การเติบโตของเนื้อเมืองและสิ่งปลูกสร้าง ทำให้เห็นว่าการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเกาะไปตามการสร้างสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ โดยมีถนนเป็นปัจจัยสำคัญในการขึ้นนำการขยายตัวของเมือง ซึ่งทำให้มีการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยใหญ่ที่แต่เดิมมีการตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มชุมชนหรือป๊อกและมีถนนเชื่อมโยงกันภายในชุมชนและไปเชื่อมกับถนนหลักของเมือง ซึ่งถนนในยุคที่แล้วไม่ได้เป็นตัวนำในการขยายของชุมชน แต่ในยุคนี้ถนนเป็นตัวนำที่สำคัญ กล่าวได้ว่ามีถนนไปที่ใดมีชุมชนไปตามนั้น อีกทั้ง การขยายตัวไปตามถนนส่งผลต่อรูปร่าง และแบบแผนของเมืองไทยใหญ่ที่มีการตั้งบ้านเป็นกลุ่ม กลายเป็นตั้งบ้านยาวตามเส้นถนน ไม่มีลักษณะตั้งบ้านเป็นกลุ่มบ้านดังเดิม

นอกจากนี้ ภายในเมืองมีการใช้ที่ดินพาณิชย์กรรมหนาแน่นบริเวณกลางเมือง ซึ่งเดิมมีเพียงกาดหรือตลาดเล็กๆ เท่านั้น ที่ตั้งอยู่ใกล้บริเวณชุมชนป๊อกกาดเก่า บริเวณเชิงดอยกองมูใกล้บริเวณที่เคยเป็นประตูค้าหรือประตูทางไปป่าช้า เมื่อถึงในยุคนี้ได้สร้างตลาดแห่งใหม่ขึ้น บนถนนสิงหนาทบำรุง ซึ่งอยู่บริเวณกลางเมืองมากกว่าตลาดแห่งเก่า ทั้งนี้ จากคติความเชื่อที่มักตั้งตลาดใกล้บริเวณทางไปป่าช้า ไม่มีผลอีกต่อไป ตำแหน่งของตลาดในยุคนี้ตั้งอยู่กลางเมืองและบนถนนสายสำคัญเพื่อความสะดวกในการเข้าถึงของคนทั้งเมืองและมีขนาดใหญ่โตมากขึ้น เพื่อรองรับประชากรที่เพิ่มมากขึ้นทั้งจากคนในเมืองและคนภายนอก นอกจากนี้ ยังมีพื้นที่ประเภทสถาบันราชการและสถาบันการศึกษาเพิ่มขึ้นในยุคนี้ จากที่แต่เดิมมีการใช้ที่ดินน้อยประเภทและไม่ซับซ้อน สภาพดังกล่าวเป็นผลมาจากการมีบทบาทเป็นศูนย์ราชการจังหวัด ส่งผลให้มีสิ่งปลูกสร้าง

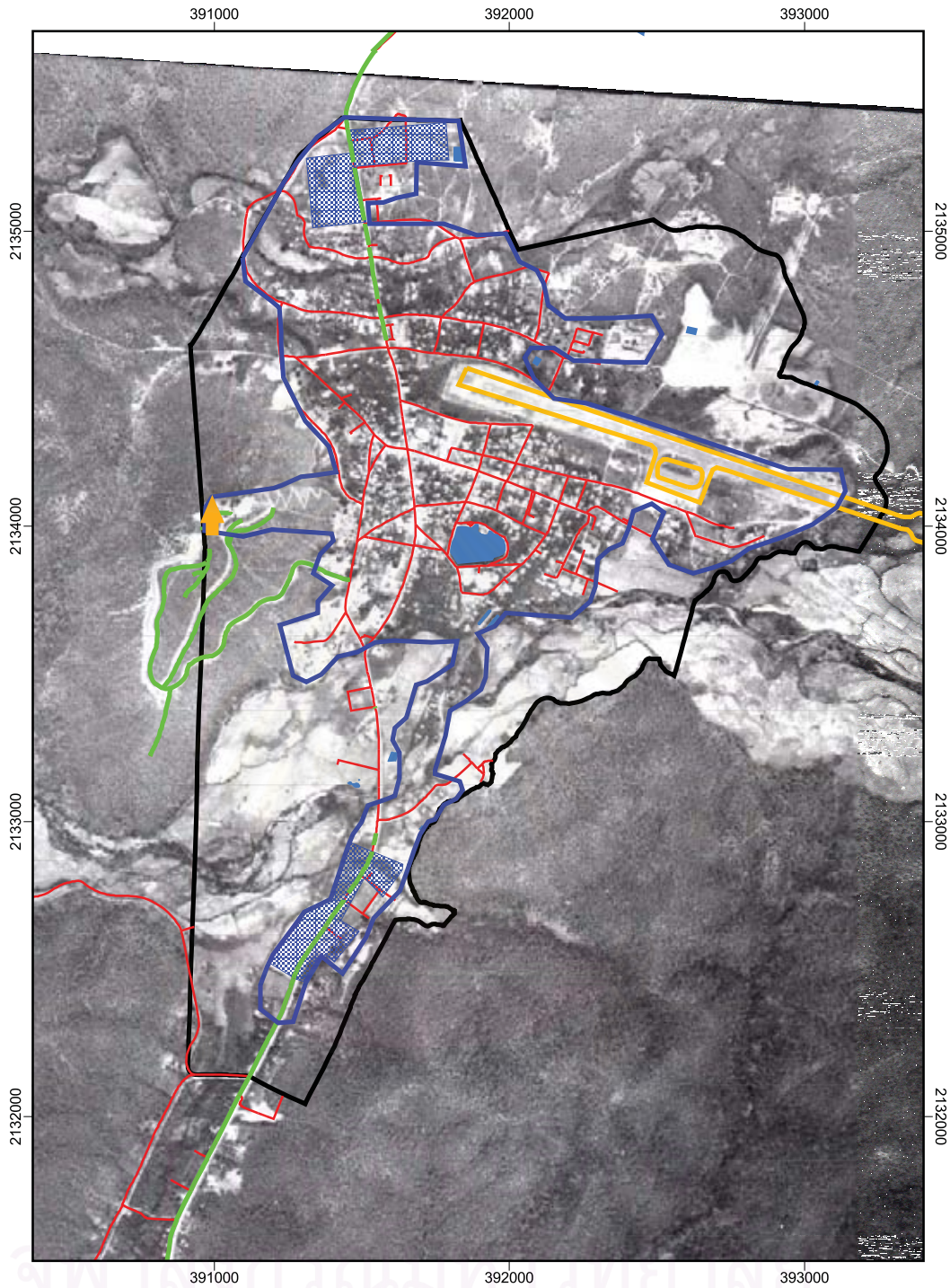
อาคารทางสถาบันราชการที่ทันสมัยเพิ่มมากขึ้น บ้านเรือนไทยใหญ่ที่มีมาแต่เดิม เริ่มเปลี่ยนวัสดุหาง่ายในท้องถิ่นมาเป็นวัสดุจากภายนอกมากขึ้น เกิดเป็นตึกหรือบ้านปูนสองชั้นแทนบ้านไทยใหญ่ลักษณะเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ ส่วนอาคารทางศาสนาได้รับการบำรุงรักษาอย่างต่อเนื่องตามความศรัทธาที่ยังมีอยู่มิเสื่อมคลาย

ดังนั้น การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและเส้นทางคมนาคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ทั้งในรูปแบบและลักษณะที่มาจากคติความเชื่อบางประการในครั้งแรกเริ่มของการสร้างเมือง ซึ่งได้เปลี่ยนไปในยุคนี้

ตาราง 5.2 สรุปลักษณะและปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองในยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525) (ภาพที่ 5.15 และแผนที่ 5.11 ประกอบ)

ลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525)	ปัจจัยที่ส่งผล
1. ลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขตเมือง - ตั้งเมืองบนที่ราบหุบเขา มีลำน้ำแม่ร่องสอนทางตะวันออกเฉียงใต้ แม่น้ำปายทางทิศตะวันตก และลำน้ำปู้ทางทิศเหนือมีหนองจอกคำบริเวณกลางเมือง - กำหนดให้เมืองมีอาณาเขตชัดเจน มีพื้นที่ขนาด 6 ตารางกิโลเมตร ตามเขตการปกครองท้องถิ่นเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน - มีการขยายเมืองแนวตั้ง ไปทางด้านเหนือและด้านใต้ เนื่องจากเป็นที่ราบ และมีขอบเขตจำกัดทางภูมิประเทศด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ซึ่งมีภูเขาสูงชันบทั้งสองด้าน	การเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและเส้นทางคมนาคม อันเป็นผลมาจากนโยบายการพัฒนาประเทศ ที่มุ่งเน้นไปสู่การเติบโตทางเศรษฐกิจ
2. ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน - มีร่องน้ำอยู่แต่ปรับให้เป็นท่อระบายน้ำทิ้งแทน และใช้บริการน้ำประปาแทน และพัฒนาสาธารณูปการอื่นๆ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล ฯ - มีถนนทางหลวงแผ่นดิน 2 เส้น คือ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 108 ทางทิศใต้ของเมือง และ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1095 ทางทิศเหนือของเมืองส่วนภายในเมืองสร้างถนนทางขึ้นวัดพระธาตุคอกงมู	

ลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525)	ปัจจัยที่ส่งผล
3. รูปแบบการใช้ที่ดิน - มีการใช้ที่ดินพาณิชยกรรมหนาแน่นขึ้นบริเวณกลางเมืองหรือตัวเมืองเดิม การตั้งถิ่นฐานเป็นไปตามแนวถนนของเมือง มีพื้นที่ประเภทสถาบันราชการและสถาบันการศึกษาเพิ่มขึ้น ประเภทของการใช้ที่ดินจึงมีเพิ่มขึ้นแต่ยังไม่ถือว่าซับซ้อน	
3. รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง - เริ่มมีอาคารรูปแบบทางราชการมากขึ้น เนื่องจากเป็นศูนย์ราชการจังหวัด - บ้านเรือนของชาวบ้านทั่วไปยังนิยมวัสดุจากธรรมชาติแต่ในช่วงปลายของยุคนี้เริ่มมีการก่ออิฐถือปูนบ้างแล้วในบ้านเรือนบางหลังที่มีฐานะ หรือร้านค้าพาณิชย์ โรงแรมที่พัก	
5. ลักษณะทางเศรษฐกิจ มีอาชีพเกษตรกรรม ค้าขาย และข้าราชการ เนื่องจากมีบทบาทเป็นศูนย์ราชการจังหวัด ร้านค้าในเมืองมีเพิ่มมากขึ้น แต่ก็ยังไม่มาก ค้าขายจำพวกของใช้ เช่น ผ้า เข็มด้าย น้ำมัน เป็นต้น โดยมีลูกค้าเพิ่มขึ้นคือข้าราชการ	
6. ลักษณะทางสังคม มีการสืบทอดประเพณีทางศาสนาอย่างต่อเนื่อง การแต่งกายและภาษามีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เริ่มมีการพูดภาษาเมืองเนื่องจากมีคนอพยพจากที่อื่นเข้ามา และแต่งกายด้วยเสื้อผ้าทั่วไป ไม่ได้แต่งกายชุดไทยใหญ่เหมือนเดิม สภาพบรรยากาศภายในเมืองยังปลอดภัย ไม่มีมิอิฉาชีพ เริ่มมีจำนวนประชากรภายในเมืองเพิ่มขึ้นเล็กน้อย และประชากรจากภายนอกเข้ามาอาศัยเพิ่มขึ้นด้วย	

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน	
แผนที่ 5.11 โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497 - 2525)	
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน แหล่งน้ำ วัดพระธาตุดอยงอมู	ขอบเขตเนื้อเมือง สถาบันราชการแห่งใหม่ เส้นถนนตัดใหม่ สนามบิน
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
ที่มา : ปรับจาก พ.ศ. 2538 โดยผู้วิจัย พ.ศ. 2550	

ภาพที่ 5.15 ปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ
ของเมืองแม่ฮ่องสอนในยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525)

5.3 ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน) 25 ปี

5.3.1 เหตุการณ์และลักษณะสำคัญ

เหตุการณ์สำคัญ

พ.ศ. 2528-2529 ได้มีนโยบายส่งเสริมให้เปิดเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นเมืองท่องเที่ยวอย่างเป็นทางการ ทำให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายขึ้นในหมู่คนทั่วไป นักท่องเที่ยวสนใจเข้ามาชื่นชมธรรมชาติและวัฒนธรรมไทยใหญ่ในฐานะเมืองท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมและธรรมชาติ ซึ่งในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองอย่างเห็นได้ชัดที่สุด โดยเริ่มเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ตอนต้นยุคและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในช่วง 10 ปีตอนปลายยุค

สภาพเศรษฐกิจและสังคม

เมื่อทางจังหวัดแม่ฮ่องสอนส่งเสริมให้มีการพัฒนาให้เป็นเมืองท่องเที่ยวทางด้านธรรมชาติและวัฒนธรรมประเพณี ส่งผลให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มมากขึ้นจากการท่องเที่ยว เกิดอาชีพการค้าขายบริการต่างๆ เพื่อรองรับการท่องเที่ยว อาทิ ร้านอาหาร ร้านขายของฝาก บริษัททัวร์นำเที่ยว โรงแรม เกสเฮาส์ เป็นต้น ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์ พบว่า ในอดีตมีร้านค้าเพียงไม่กี่ร้านและค้าขายให้กับคนในเมืองและข้าราชการเท่านั้น แต่เมื่อพัฒนาให้เป็นเมืองท่องเที่ยว พบว่าภายในเมืองมีอาชีพทางบริการ มีร้านค้า และธุรกิจที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น เห็นได้จากข้อมูลประเภทร้านต่างๆ ในเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งมีร้านค้ารวมทั้งสิ้นจำนวน 382 ร้าน⁴¹ เป็นร้านอาหารมากที่สุดจำนวน 180 ร้าน ร้านอาบอบนวดจำนวน 10 แห่ง โรงแรมและเกสเฮาส์จำนวน 24 แห่ง ซึ่งแต่เดิมในอดีตมีร้านอาหารเพียงไม่กี่แห่ง เนื่องจากคนไทยใหญ่นิยมทำอาหารรับประทานเอง มีร้านอาบอบนวด ซึ่งไม่ใช่ร้านบริการเพื่อคนในเมืองแต่เป็นร้านเพื่อนักท่องเที่ยว ส่วนโรงแรมและเกสเฮาส์ภายในเมืองมีไม่เกิน 5 แห่ง⁴² จากสถิติการท่องเที่ยว พ.ศ. 2546-2549 ของจำนวนผู้เยี่ยมชมเยือนของจังหวัดแม่ฮ่องสอน⁴³ คือ นักท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศ พบว่ามีจำนวนเพิ่มขึ้นต่อเนื่องเช่นกัน โดยใน พ.ศ. 2546 มีจำนวนผู้เยี่ยมชมเยือนรวมจำนวน 278,516 คน รวมรายได้จำนวน 1,286.57 ล้านบาท และ พ.ศ. 2549 มีจำนวน 367,869 คน รวมรายได้จำนวน 1,629.48 ล้านบาท กล่าวคือใน 1 ปี มีฤดูกาลท่องเที่ยว ในช่วง High season ตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงเดือนมีนาคมหรือช่วงฤดูหนาว จะมีนักท่องเที่ยวจำนวนมากกว่าช่วง Low seasonหรือในช่วงฤดูร้อน อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากาการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวจะนำมาซึ่งรายได้ที่เพิ่มขึ้นของประชาชนในเมือง แต่ในขณะเดียวกันก็ได้ส่งผลด้านลบที่ทำให้

⁴¹ แผนพัฒนาเทศบาล 3 ปี (พ.ศ. 2550-2552) ของเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน, ฝ่ายวิชาการและแผนงาน สำนักปลัดฯ เทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน.

⁴² สัมภาษณ์ บุญยืน คงเพชรศักดิ์, นักพัฒนาเอกชน อายุ 50 ปี, 31 มกราคม 2551.

⁴³ สรุปข้อมูลผู้เยี่ยมชมเยือน ปี 2546-2549, ศูนย์ประสานงานการท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอน, (เอกสารอัดสำเนา).

ค่าครองชีพสูงขึ้น คือ ข้าวของสินค้าต่างๆ มีราคาแพง เป็นผลมาจากการเติบโตของการท่องเที่ยว และระยะทางที่อยู่ไกลของเมืองทำให้มีการขนส่งสินค้าที่สูงขึ้น

ด้านสภาพสังคมของชาวไทยใหญ่ ยังคงสืบทอดประเพณีเรื่อยมา และได้รับการส่งเสริมจากนโยบายด้านการท่องเที่ยวร่วมด้วย โดยประชาสัมพันธน์ให้มีการเชิญชวนนักท่องเที่ยวเข้ามาชมและร่วมงานประเพณี เช่น งานปอยส่างลองในเดือนเมษายน งานแห่จ่องพาราในเดือนตุลาคมหรือวันออกพรรษา โดยจัดให้มีขบวนแห่ และการประกวดจ่องพาราของแต่ละชุมชน ซึ่งในอดีตไม่มีการจัดขบวนแห่ โดยนำจ่องพารามาวางหน้าบ้านเพื่อแสดงให้เห็นความศรัทธาและความสวยงามในการทำจ่องพาราเท่านั้น⁴⁴ การส่งเสริมให้จัดงานประเพณีนั้นให้ผลบวกในด้านการสืบทอดประเพณีแต่ในขณะเดียวกันอาจทำให้ประเพณีเปลี่ยนรูปแบบไปตามยุคสมัย ซึ่งชาวไทยใหญ่สูงอายุมองว่าการจัดเพิ่มเติมบางประการทำให้บิดเบือนไป ทั้งที่การจัดงานประเพณีนั้นเกิดจากความศรัทธาทางพุทธศาสนาอย่างแท้จริง นอกจากนี้ แม้ว่าการส่งเสริมการท่องเที่ยวมีส่วนช่วยให้ประเพณีได้รับการสืบทอดและช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจของเมืองและประเทศ อย่างไรก็ตาม ควรจัดให้เป็นไปตามประเพณีตรงช่วงวันและเวลาของประเพณี เพราะหากจัดช่วงอื่นที่ไม่ใช่ช่วงงานประเพณีก็จะไม่ใช่วิถีชีวิตอีกต่อไป แต่เป็นเพื่อการค้าเท่านั้น ซึ่งอาจทำให้รากฐานของสังคมไทยใหญ่สูญสิ้นไป

5.3.2 ลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขต

เขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน มีพื้นที่ 6 ตารางกิโลเมตร ล้อมรอบด้วยเขตองค์การบริหารส่วนตำบลปางหมู สภาพพื้นที่ในเมืองเป็นที่ราบสลับเนิน สูงๆต่ำๆ ทำให้ถนนมีลักษณะเป็นเนินสลับที่ราบ การตั้งถิ่นฐานเกาะไปตามถนนและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน อย่างไรก็ตาม มีการขยายของเมืองออกไปเกินขอบเขตเทศบาลเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะทางแถบบริเวณด้านเหนือของเขตเทศบาล ซึ่งยังพอมือที่ราบมากกว่าทางด้านใต้ที่ขนาบด้วยภูเขาทั้งสองด้านของเมืองทำให้การขยายตัวของเมืองทางด้านทิศใต้มีขอบเขตจำกัด ส่วนหนองจอกคำ หนองน้ำธรรมชาติแห่งเดียวซึ่งอยู่กลางเมือง ได้มีการปรับปรุงภูมิทัศน์ให้สวยงาม มีการสร้างสวนสาธารณะโดยรอบเพื่อเป็นที่พักผ่อนของประชาชนในเมือง

ในปัจจุบัน ภายในเมืองไม่มีประเด็นเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องทิศทางของประตูเหมือนดังแต่ก่อน นอกจากนี้ มีการสร้างประตูเมืองบริเวณทางเข้าเมืองเพื่อให้รู้ขอบเขตเทศบาล เป็นประตูก่อด้วยอิฐ ทำหลังคาครอบเป็นชั้น หรือที่เรียกว่า สองคอสามชาย ตามเอกลักษณ์ของศิลปกรรมของชาวไทยใหญ่ โดยสร้างประตูตรงทางเข้าออกจากอำเภอปาย ถนนทางหลวงหมายเลข 1095 ทางด้านเหนือของเมือง และประตูบริเวณทางไปอำเภอแม่สะเรียง หรือออกไปถนนทางหลวง

⁴⁴ สัมภาษณ์ เกษม บุญยีน, สมาชิกสภาเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน อายุ 49 ปี, 1 กุมภาพันธ์ 2551.

หมายเลขที่ 108 เป็นประตูทางเข้าออกด้านทิศใต้ และประตูอีก 1 แห่ง บนถนนในซอยเล็กข้างน้ำแม่ร่องสอน ซึ่งเป็นถนนดั้งเดิมขนาดเล็กพื้นผิวเป็นดิน โดยถนนนี้เชื่อมต่อกับถนนชำนาญสถิติยบริเวณหนองจอกคำ ได้สันนิษฐานเรียกว่าถนนเจ้าฟ้า⁴⁵ ซึ่งเป็นถนนที่เจ้าฟ้าสร้างเพื่อเดินมายังร่องน้ำแม่ร่องสอน นอกจากนี้ บริเวณใกล้เคียงนี้ มีกองอิฐแบบโบราณก่อเป็นซากปรักหักพังและมีป้ายเขียนว่า ประตูขัวเผือก โดยสร้างลักษณะเลียนแบบแต่ห่างจากที่ตั้งเดิมที่ได้สันนิษฐานไว้ และมีรูปปักอยู่ใกล้บริเวณประตูจำลองนี้ด้วย ส่วนในบริเวณประตูเผือก บริเวณดั้งเดิมในอดีต ได้สร้างอนุสาวรีย์พญาสิงหนาทขึ้นในบริเวณนั้น เนื่องจากเห็นเป็นทำเลที่เหมาะสมในการสร้างอนุสาวรีย์ของเจ้าเมือง เนื่องจากบริเวณนั้นมีจุดเด่นลักษณะเป็นเนินสูง มองเห็นได้ชัดเจนเมื่อเข้ามาทางด้านทิศใต้ของเมือง ดังนั้น ความเชื่อเรื่องทิศประตูเหลืออยู่เพียงตำแหน่งที่ตั้งของประตูจำลอง แต่การเข้าออกตามบทบาทของเส้นทางและประตูได้เปลี่ยนแปลงไป

สรุป ลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขต

ในปัจจุบัน เมืองแม่ร่องสอนยังคงมีภูมิประเทศเช่นเดิม แต่อาณาเขตและการตั้งถิ่นฐานมีการขยายตัวและเปลี่ยนรูปแบบไป ซึ่งเดิมลักษณะทางภูมิประเทศและคติความเชื่อเป็นตัวตั้งในการกำหนดอาณาเขตและการตั้งถิ่นฐาน หรือโครงสร้างของเมืองแม่ร่องสอน ปัจจุบันมีการสร้างประตูเมือง ขยายอาณาเขต เปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน โดยไม่คำนึงถึงปัจจัยเดิมอีกต่อไป

5.3.3 ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน

สาธารณูปการ

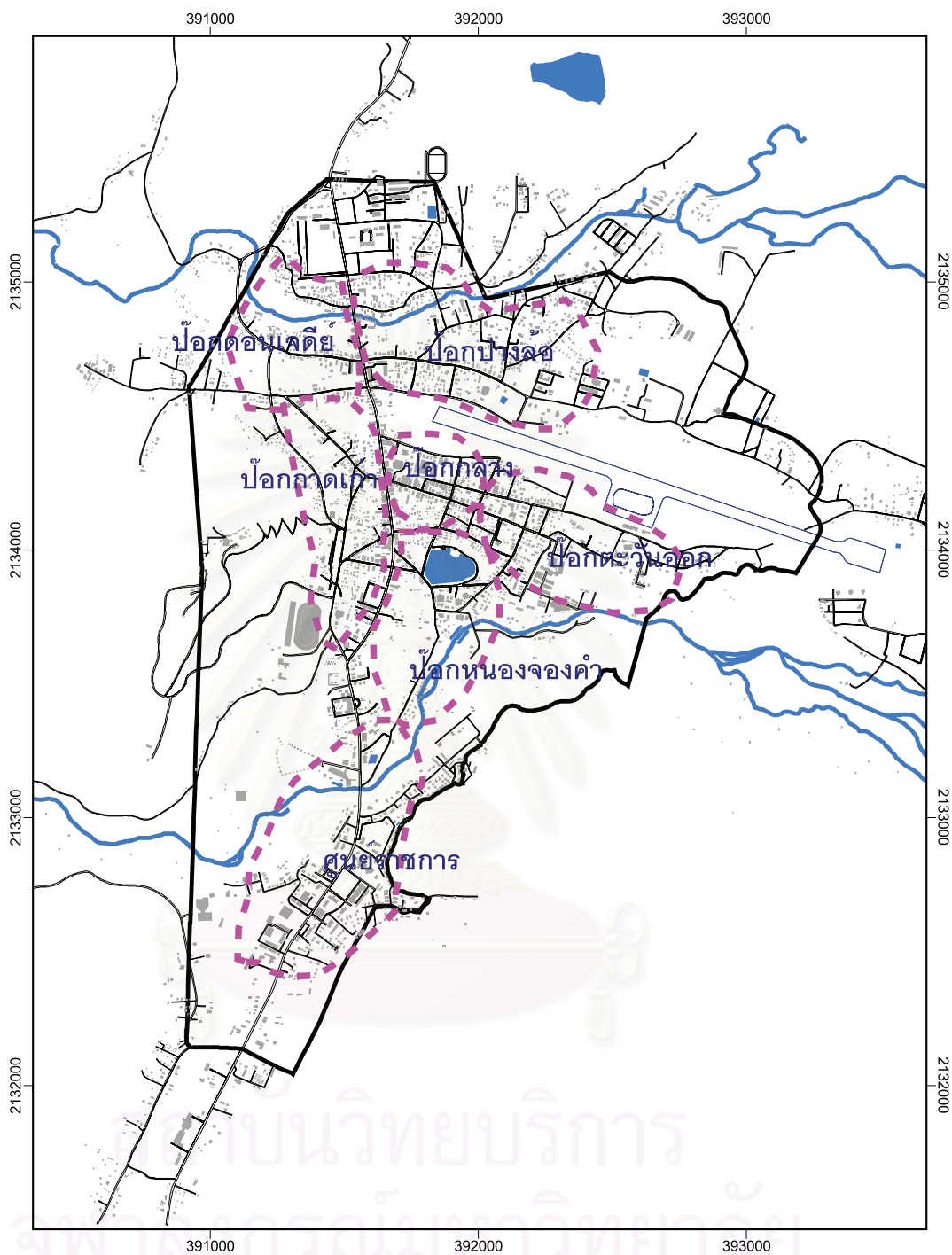
มีการขยายเขตบริการไฟฟ้าและประปาให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ในเขตเทศบาลและบริเวณใกล้เคียง มีการปรับปรุงโรงพยาบาลศรีสังวาลย์ในการให้บริการและเพิ่มเตียงเป็น 150 เตียง

มีการสร้างเขื่อนบริเวณตอนเหนือของเมือง และสร้างท่อระบายน้ำเสีย ทำให้บ่อน้ำที่เคยขุดไว้ใช้บริเวณบ้านที่อยู่ใกล้ลำน้ำแม่ร่องสอนมาแต่อดีตนั้นแห้งขอดไม่สามารถใช้ได้อีก ส่งผลให้น้ำแม่ร่องสอนแห้งและไม่พอใช้ในบางฤดูกาล⁴⁶ ส่วนร่องน้ำหน้าบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์แบบเดิมได้ ปัจจุบันเป็นเพียงร่องระบายน้ำ โดยวางฝังท่อซีเมนต์แบบกลมลงไป มีตะแกรงปิดร่องน้ำอย่างถาวร⁴⁷

⁴⁵ สัมภาษณ์ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ, รองผู้อำนวยการโรงเรียนห้องสอนศึกษาและประธานสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 26 ตุลาคม 2550.

⁴⁶ สัมภาษณ์ สมบูรณ์ ศิลปพันธ์, ประธานชุมชนป้อมตากวันออก อายุ 44 ปี, 27 ตุลาคม 2550.

⁴⁷ สัมภาษณ์ สุภาพร วิรัตน์ภรณ์, เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา เขต 1 อายุ 50 ปี, 2 กุมภาพันธ์ 2551.

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน แผนที่ 5.12 บริเวณที่ตั้งชุมชนเมืองแม่ฮ่องสอนยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน)	
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน แหล่งน้ำ ที่ตั้งชุมชน	ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 0 0.3 0.3 0.6 กม. ที่มา : สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน	
แผนที่ 5.13 ภูมิประเทศ อาณาเขต และการตั้งถิ่นฐาน ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน)	
สัญลักษณ์ แหล่งน้ำ ขอบเขตเมือง ขอบเขตเทศบาล	ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
	ที่มา :ผู้วิจัย พ.ศ. 2550

ไม่สามารถระบายได้เป็นธรรมชาติ⁴⁸ ทำให้น้ำมีลักษณะตายไม่หมุนเวียนไม่มีชีวิต เพราะปัจจุบันระบบร่องน้ำในเมืองที่เชื่อมต่อการระบายของน้ำในหนองจอกคำที่เคยมีในอดีตถูกปิดไปหมดแล้ว⁴⁹

เส้นทางการคมนาคมทางบก

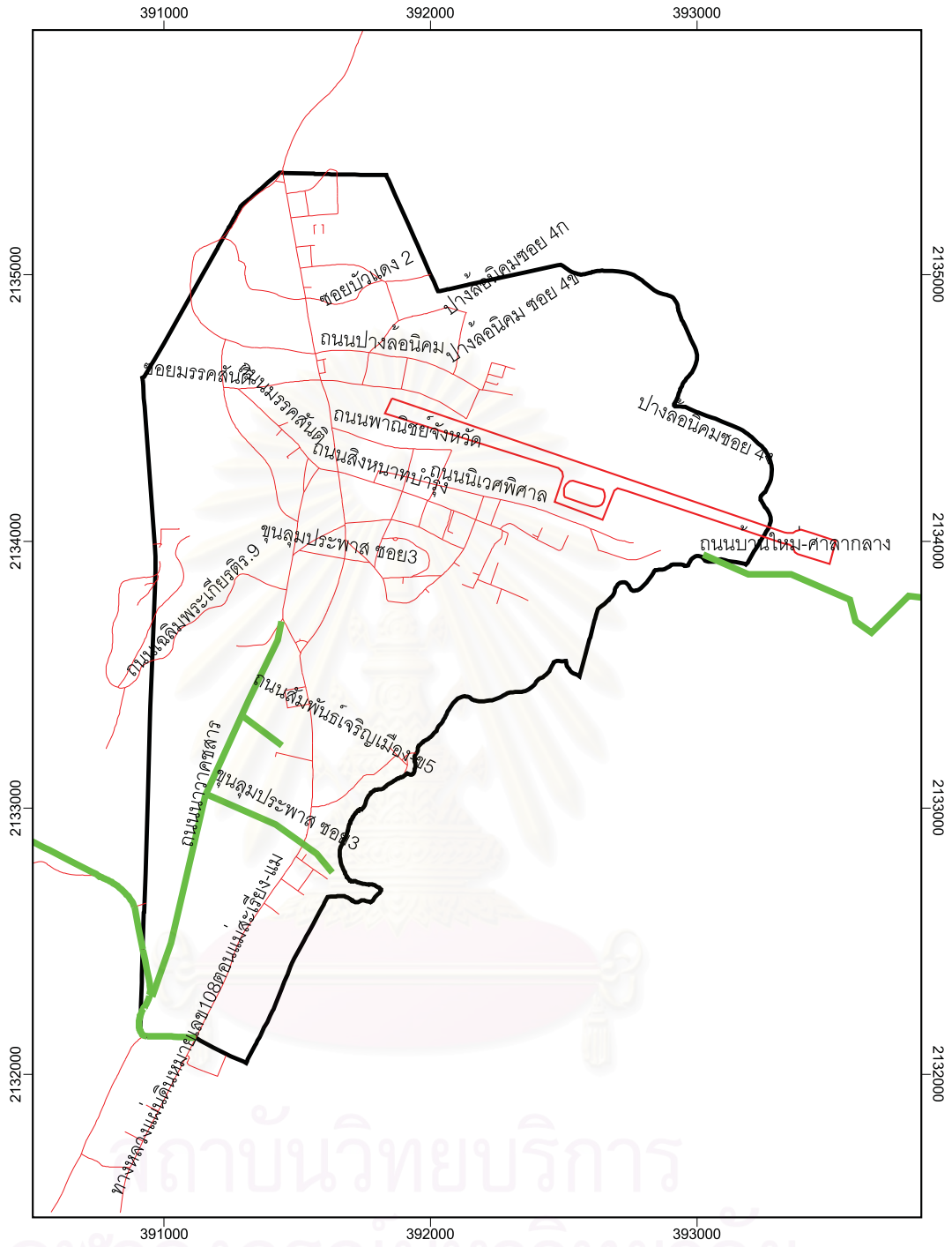
สภาพถนนภายในเมืองเป็นเนินสลับที่ราบทั้งเมือง ตามสภาพภูมิประเทศของเมือง เส้นถนนได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยมีการขยายเส้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 108 ให้มีผิวจราจรกว้าง 16 เมตรพร้อมไหล่ทาง ภายในเมืองสร้างถนนสายสัมพันธ์เจริญเมือง-ข5 รุ่งเรืองการค้า-ข6 และนาวาศาสตร์-ค2 เพื่อช่วยให้การคมนาคมภายในเมืองคล่องตัวขึ้น สำหรับการเดินทางไปนอกจังหวัดหรือนอกเมืองจะมีท่ารถเป็นหลักแหล่ง ทั้งของรัฐและเอกชน โดยของรัฐบาลมี รถทัวร์ของบริษัท ขนส่ง จำกัด อยู่ 1 แห่ง สถานีตั้งตรงข้ามกับโรงแรมเมาร์ทเทนอิน ในบริเวณทางตอนใต้ของเมือง วิ่งทางหลวงหมายเลข 108 แม่ฮ่องสอน-แม่สะเรียง-เชียงใหม่ ส่วนของเอกชนอยู่ถนนชุมชนประพาสด้านทิศเหนือ หรือ ท่ารถขนส่ง บริษัท เปรมประชา มีรถตู้ รถบัส วิ่งทางหลวงหมายเลข 1095 แม่ฮ่องสอน-ปาย-เชียงใหม่ สามารถเดินทางจากเชียงใหม่ด้วยรถตู้ และรถบัส ของบริษัทเอกชน คือ บริษัท เปรมประชา ขนส่ง ทำให้การคมนาคมไปมาของเมืองแม่ฮ่องสอนมีความสะดวกสบายมากขึ้นกว่าเดิมเป็นอย่างมาก ล่าสุดนี้ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551 มีการเปิดสถานีขนส่งผู้โดยสารแห่งใหม่ ทางตอนใต้ของเมือง มีเที่ยวรถกรุงเทพมหานคร-แม่ฮ่องสอน โดยบริษัทสมบัติทัวร์ ทำให้มีสถานีขนส่งเป็นแห่งแรกของเมือง

โดยภาพรวมของถนนภายในเมือง มีถนนเก่าบริเวณตัวเมืองเดิม ขนาดถนนเท่าเดิม ได้รับการปรับปรุงพื้นผิวถนน ส่วนถนนอื่นที่ตัดเพิ่มเติมเป็นถนนภายในเมือง เป็นการตัดเพื่อนำการขยายตัวของเมือง ทั้งทางด้านทิศใต้และทิศเหนือ ซึ่งเห็นได้ว่าการขยายเมืองไปตามถนนที่สร้างเพิ่มทุกเส้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴⁸ สัมภาษณ์ สมบูรณ์ ศิลปนันท์, ประธานชุมชนป๊อกระวันออก อายุ 44 ปี, 27 ตุลาคม 2550.

⁴⁹ สัมภาษณ์ วิยดา ทรงกิตติภักดี, นักผังเมือง 5 สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 25 ตุลาคม 2550.

วิทยานิพนธ์เรื่อง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน แผนที่ 5.14 เส้นทางคมนาคม ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน)		
สัญลักษณ์ (Symbol: Black zigzag line) เขตเทศบาล (Symbol: Red line) ถนน (Symbol: Green line) เส้นทางคมนาคมที่เพิ่มขึ้น		ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
		0.3 0 0.3 0.6 กม.
ที่มา : ปรับจาก พ.ศ. 2538 โดยผู้วิจัย พ.ศ. 2550		

ภาพที่ 5.16 ท่อระบายน้ำที่ ปรับปรุงและวางแนวตามร่องน้ำเดิมของเมืองแม่ฮ่องสอน
ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน

ภาพที่ 5.17 ร่องน้ำแม่ฮ่องสอนของเมืองแม่ฮ่องสอน ในยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน

โรงพยาบาลศรีสังวาลย์

หนองจอกคำ

ภาพที่ 5.18 สาธารณูปการของเมืองแม่ฮ่องสอนยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน

บริเวณท่ารถบริษัทขนส่ง เปรมประชา
ทางตอนเหนือของเมือง

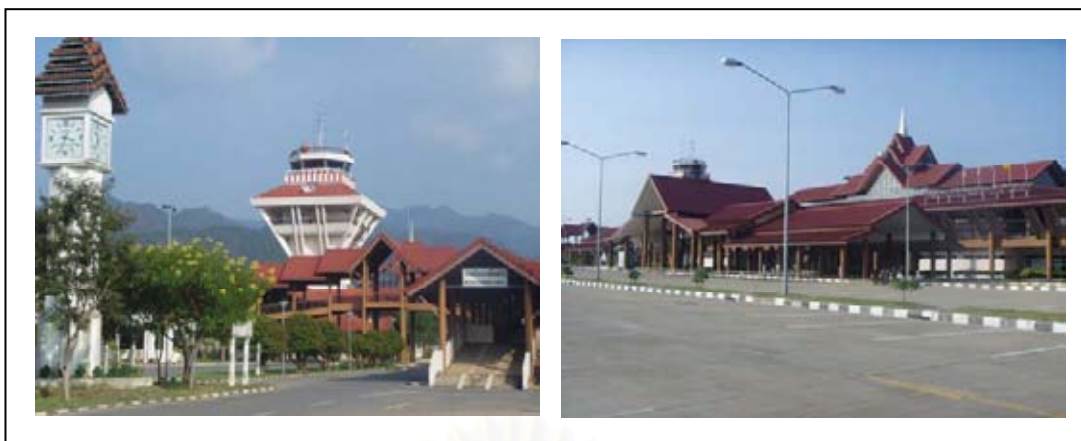

บริษัท ขนส่งจำกัด สถานีแม่ฮ่องสอน
ทางตอนใต้ของเมือง

ภาพที่ 5.19 บริเวณขนส่งโดยสารของเมืองแม่ฮ่องสอน
ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน

การคมนาคมทางอากาศ

สำหรับการคมนาคมทางอากาศ ใน พ.ศ. 2542 มีการปรับปรุงและก่อสร้างอาคารที่พักผู้โดยสาร ปรับปรุงระบบการบิน และมีการขยายทางวิ่งของสนามบินทางทิศตะวันออกไปอีก 374 เมตร ให้มีความทันสมัยมากขึ้น ซึ่งรองรับเครื่องบินโบอิง 747-300 ของบริษัทการบินไทย จำกัด ปัจจุบันท่าอากาศยานจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีความทันสมัยเทียบเท่ากับสนามบินนานาชาติแห่งอื่นๆ ในประเทศ ซึ่งทำให้การคมนาคมทางอากาศของเมืองในปัจจุบันมีความสะดวกและรวดเร็ว

ภาพที่ 5.20 ท่าอากาศยานจังหวัดแม่ฮ่องสอน

สรุป ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน

มีการพัฒนาและปรับปรุง โดยเพิ่มถนนในเมืองเพื่อชี้แนะแนวทางการขยายตัวของเมือง และปรับปรุงถนนและสนามบินให้มีคุณภาพมากขึ้น การคมนาคมในเมืองจึงมีความสะดวกมากขึ้น ทั้งภายในเมืองและกับนอกเมือง ตลอดจนมีการปรับปรุงสาธารณูปการ อย่างไรก็ตาม เห็นได้ชัดว่า ร่องน้ำไหลหน้าบ้านที่เคยมีมาในอดีตถูกปิดตายอย่างสิ้นเชิง แต่ว่าแม้เปลี่ยนการใช้ประโยชน์ แต่สามารถทำหน้าที่ได้ดีต่อบทบาทใหม่ที่เป็นร่องระบายน้ำเสีย

5.3.4 รูปแบบการใช้ที่ดิน

เมื่อมีการพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอนให้เป็นเมืองท่องเที่ยวที่สำคัญของภูมิภาคและประเทศ ในฐานะเมืองท่องเที่ยวทางธรรมชาติและศิลปวัฒนธรรม ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงและเพิ่มกิจกรรมในการใช้ที่ดินมากขึ้นเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2532-2545 การสำรวจในปัจจุบัน ประกอบกับการสัมภาษณ์และข้อมูลจากเอกสาร สามารถจำแนกการใช้ที่ดินได้ ดังนี้

(1) พื้นที่ศาสนสถาน

มีวัดสำคัญของเมืองตั้งกระจายทั้งอยู่ในบริเวณตัวเมืองเดิม ซึ่งสร้างมาตั้งแต่อดีตของเมือง มีวัดติดวัดและมีวัดมากกว่า 1 วัด เช่น บริเวณเชิงดอยกองมู มีวัดถึง 3 วัดและบนดอยอีก 1 วัด หรือวัดจองคำและวัดจองคำ ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน เป็นต้น แต่ในปัจจุบันนี้จะเห็นรูปแบบชุมชนที่สัมพันธ์กับวัดได้ชัดเจนขึ้น เนื่องจากมีชุมชนศรัทธาวัดที่ตั้งอยู่ใกล้ละแวกชุมชน ซึ่งชาวบ้านจะช่วยกันทำนุบำรุงวัดนั้น นอกจากนี้ วัดยังมีบทบาทเพิ่มขึ้น คือ นอกจากจะเป็นพื้นที่กิจกรรมทางศาสนาแล้วยังเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญของเมืองอีกด้วย เนื่องจากวัดเป็นแหล่งวัฒนธรรม มีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และวัดหลายวัดยังจัดทำพิพิธภัณฑ์

ของสำคัญของเมืองไว้ด้วย ส่วนศาลเจ้าเมืองก็ยังคงเป็นพื้นที่สำคัญเช่นเดิมในการนับถือของประชาชนที่เชื่อว่าคุ้มครองเมืองและประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุข

(2) พื้นที่พาณิชย์กรรม

มีการใช้ที่ดินหนาแน่นมากขึ้น โดยเฉพาะประเภทพาณิชย์กรรม บริเวณถนนสิงหนาทบำรุง แยกลงไปถนนประดิษฐ์ทองคำ และบริเวณรอบหนองจอกคำไป และจากถนนสิงหนาทตรงไปจนถึงสี่แยกตัดกับถนนขุนลุมประพาสตัดกับถนนอุดมชาวนิเทศน์ ซึ่งถือว่าเป็นบริเวณที่มีการใช้ที่ดินหนาแน่นที่สุดในเมืองแม่ฮ่องสอน และเป็นบริเวณที่เป็นศูนย์กลางเมือง และพบว่าทางตอนใต้เป็นศูนย์กลางพาณิชย์แห่งใหม่ด้วยเช่นกัน

ในบริเวณศูนย์กลางเมืองที่กล่าวถึงได้พัฒนามาจากการค้าขายในตลาดเทศบาล จนมาเป็นร้านค้าในบริเวณใกล้เคียงและขยายตัวออกสู่บริเวณโดยรอบ เนื่องจากได้พัฒนาเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยว ประกอบไปด้วยร้านค้า ร้านผับบาร์ และย่านไนท์พลาซ่า ที่ขายของที่ระลึกให้กับนักท่องเที่ยวในฤดูกาลท่องเที่ยว นอกจากนี้ภายในเมืองยังมีการสร้างอาคารต่างๆ เพื่อการท่องเที่ยว อันได้แก่ ร้านค้า ร้านอาหาร โรงแรมบนถนนสายหลัก เกสเฮาส์บริเวณรอบหนองจอกคำ และพบว่าทางตอนใต้เป็นศูนย์กลางพาณิชย์แห่งใหม่ด้วยเช่นกัน โดยมีโรงแรม รุคส์ฮอลิเดย์ รีสอร์ท โรงแรมในเครือบริษัทฮอลิเดย์อินน์ รวมถึงโรงแรมอิมพีเรียลธารา โรงแรมในเครือบริษัท อิมพีเรียล โฮเทล อันก่อให้เกิดศูนย์กลางพาณิชย์กรรมแห่งใหม่บริเวณทางตอนใต้ของเมือง โดยในบริเวณโรงแรมรุคส์ ฮอลิเดย์ และบริเวณแยกถนนฝั่งเมือง ข6 ได้กลายเป็นย่านพาณิชย์กรรมอีกแห่งของเมืองแม่ฮ่องสอนรองจากศูนย์กลางเมือง ที่มีร้านอาหารตอนกลางวันและกลางคืน เพื่อบริการนักท่องเที่ยว

(3) พื้นที่อยู่อาศัย

พื้นที่อยู่อาศัยกระจายตัวอยู่รอบศูนย์กลางเมือง ออกไปตามถนนสายหลัก 3 สาย คือ ถนนสิงหนาทบำรุง ถนนขุนลุมประพาสในแนวเหนือ-ใต้ ถนนปางล้อนิคม จากการศึกษาพบว่ามีการบุกรุกพื้นที่ป่าทางตอนเหนือของเมืองเพื่อปลูกสร้างบ้านเรือนโดยขยายตัวออกจากเมืองไปทางด้านเหนือตามถนนประชาชนอุทิศและถนนขุนลุมประพาสซอย 1 และถนนผดุงม่วยต่อ ทางฝั่งบ้านนามะปิ่นทางตะวันตกขยายเพิ่มขึ้นจนไปติดกับบ้านทุ่งกองมู ต.ปางหมู ซึ่งแต่เดิมไม่ติดกัน ส่วนทางตะวันออกนั้นมีการขยายตัวไปทางถนนปางล้อนิคมทางด้านทิศเหนือ มีการปลูกสร้างบ้านเรือนขยายออกไปโดยเฉพาะทางศูนย์บำบัดยาเสพติด บริเวณบ้านพักรักษาหรือที่เรียกว่าบ้านชานเมืองมีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้นและมีแนวโน้มของการเพิ่มขึ้นของประชากรที่จะไปอยู่อาศัยเพิ่มขึ้นอีกด้วย ส่วนภายในตัวเมืองเดิม มีพื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นขึ้นและกระจายออกไปตามถนนสายหลัก 3 สาย คือ ถนนสิงหนาทบำรุงทางตะวันตกยาวไปจนถึงโรงพยาบาลศรีสังวาล และท่าอากาศยานจังหวัดแม่ฮ่องสอน ถนนขุนลุมประพาสในแนวเหนือใต้ คือบริเวณทางตอน

เหนือขึ้นไปจนถึงบริเวณโรงเรียนห้องสอนศึกษา ส่วนทางตอนใต้สั้นยาวลงไปถึงบริเวณ ศูนย์ราชการจังหวัดแม่ฮ่องสอน และถนนอีกสายคือถนนปางล้อยนิคมในแนวขนานกับ ท่าอากาศยานแม่ฮ่องสอน ถือได้ว่าเป็นบริเวณที่มีการขยายตัวทางด้านการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยขนาดใหญ่ของเมืองที่สุด

(4) พื้นที่เกษตรกรรม

จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศพบว่าพื้นที่เกษตรกรรมของเมืองเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง โดยพื้นที่ที่ติดกับเมืองด้านทิศเหนือเริ่มมีการเปลี่ยนสภาพจากพื้นที่ป่ากลายเป็นพื้นที่อยู่อาศัย และบริเวณทางด้านใต้ที่ติดอยู่กับศูนย์ราชการเริ่มมีการสร้างสิ่งปลูกสร้างมากขึ้น และเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากใช้เป็นพื้นที่บ้านพักข้าราชการด้านหลังศาลากลางจังหวัด มีการขยายจนไปติดกับบ้านห้วยโป่ง จากเดิมที่ไม่เคยติดกัน นอกจากนี้ พื้นที่เกษตรบริเวณด้านใต้ฝั่งขวาของถนนขุนลุมประพาสเริ่มเปลี่ยนเป็นที่อยู่อาศัยที่เป็นผลจากการมีศูนย์ราชการจังหวัด ในบริเวณนั้นอย่างเห็นได้ชัด

(5) พื้นที่สถาบันราชการและสถาบันการศึกษา

จากการแปลภาพถ่ายและสัมภาษณ์พบว่าทางตอนใต้บนถนนขุนลุมประพาสเป็น ศูนย์ราชการของจังหวัดที่สำคัญ เป็นที่ตั้งของหน่วยงานทางราชการส่วนกลาง อันได้แก่ ศูนย์ราชการจังหวัดแม่ฮ่องสอน ศาลจังหวัด สำนักงานเกษตรจังหวัด สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด ส่วนหน่วยงานราชการอื่นๆ พบว่าตั้งกระจายอยู่รอบๆ เมือง เนื่องจากบริเวณใจกลางเมือง เป็นพื้นที่พักอาศัย พื้นที่พาณิชยกรรม รวมถึงวัดและสถาบันศาสนา มีเพียงกรมอุตุวิทยา โรงพยาบาลศรีสังวาลย์ และสำนักงานเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอนที่ตั้งอยู่ถนนสิงหนาทบำรุง กลางเมือง ส่วนสถาบันทางราชการที่ตั้งกระจายรอบเมือง ได้แก่ สถาบันการศึกษาทั้งโรงเรียน ประถมและมัธยมกระจายตัวอยู่ทางด้านเหนือของเมืองเป็นส่วนใหญ่ สำหรับที่ว่าการอำเภอ สำนักงานทรัพยากร สถานนี้ตำรวจภูธร ตั้งอยู่บนถนนปางล้อยนิคมทางเหนือของเมือง และมี ราชทัณฑ์ที่ตั้งอยู่ถัดไปแต่ถือว่าอยู่บริเวณนอกเมือง

(6) พื้นที่โล่ง ว่างใช้สอยเพื่อสาธารณะ

เนื่องจากในเมืองมีความต้องการใช้พื้นที่สูง พบว่าบทบาทของพื้นที่พักผ่อน หย่อนใจมีมากขึ้น มีการสร้างสนามกีฬาขึ้นสองแห่ง คือสนามกีฬาโรงเรียนเทศบาลตรงข้างทางขึ้น ดอยกองมูโดยรถยนต์ และบริเวณศูนย์ราชการ คือ สนามกีฬา กทท. ซึ่งประชาชนเมืองจะไปใช้ เพื่อการออกกำลังกาย และจัดกิจกรรมต่างๆ นอกจากนี้มีการสร้างปรับปรุงทำพนักเขื่อนกัน น้ำท่วมบริเวณน้ำแม่ฮ่องสอน และมีสวนสาธารณะสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ในบริเวณนั้น บริเวณหนองจอกคำมีการปรับปรุงให้เป็นสวนสาธารณะในบริเวณโดยรอบและทำเขื่อนกันรอบ หนองให้ถาวร ทำให้ทางระบายน้ำไม่เป็นธรรมชาติเหมือนเดิม และมีขนาดกว้างขึ้นอีกด้วย ถือว่า

หนองจอกคำเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ด้วยบรรยากาศริมหนองน้ำและตั้งอยู่หน้าวัดจอกคำและจอกกลางที่สวยงาม ทำให้เป็นพื้นที่ที่มีบรรยากาศและสุนทรียภาพทางสายตาก็ด้วย นอกจากนี้ภายในเมือง บริเวณซึ่งเดิมเป็นเรือนจำถัดจากสำนักงานเขตการศึกษาจังหวัด ได้มีการสร้างลานวัฒนธรรมและอนุสาวรีย์พญาสิงหนาทราชา เพื่อเป็นพื้นที่สวนสาธารณะของเมืองและการจัดแสดงกิจกรรมทางวัฒนธรรมของเมือง

สรุป รูปแบบการใช้ที่ดิน พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน

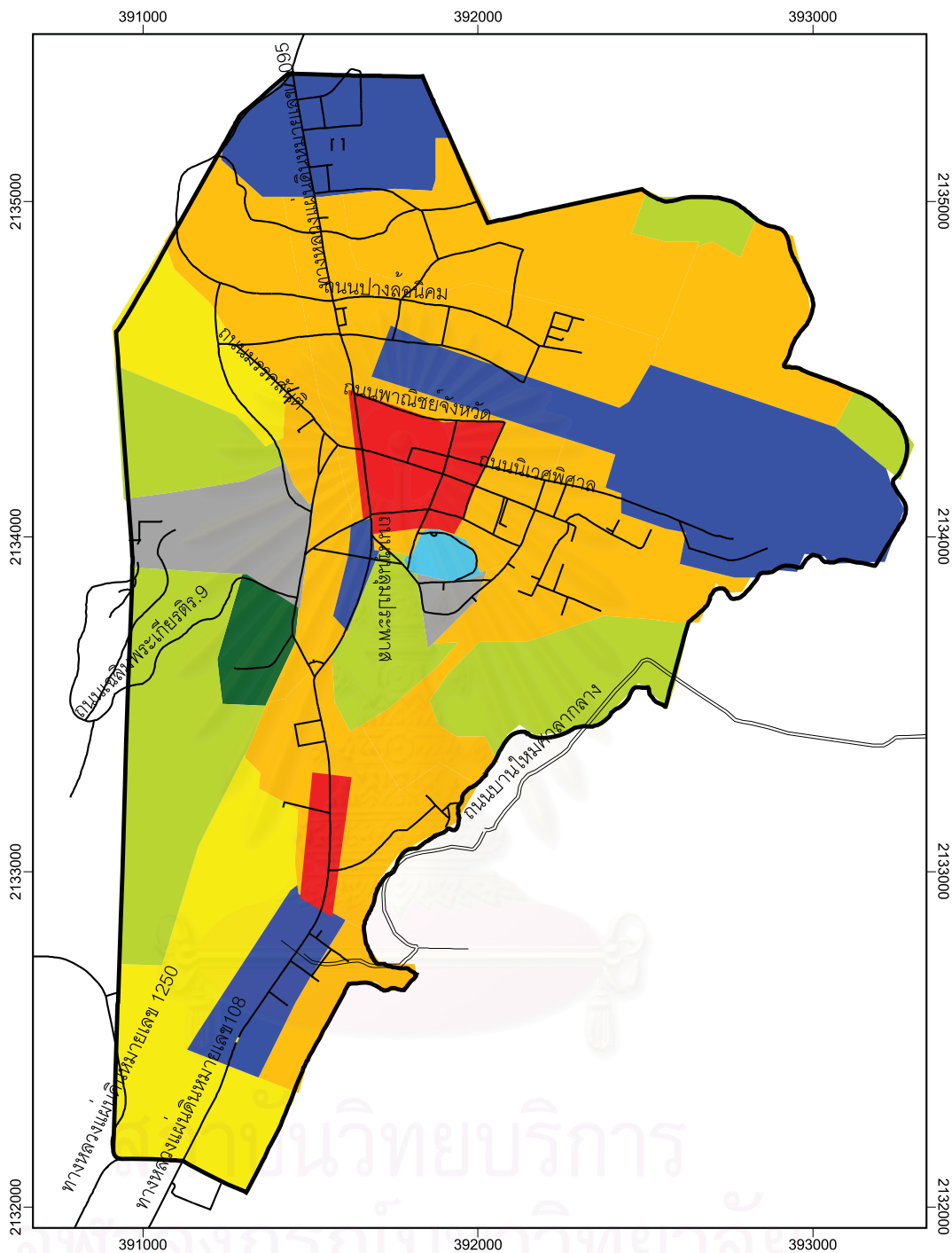
การตั้งถิ่นฐานเกาะไปตามถนนและโครงสร้างพื้นฐาน สำหรับการขยายตัวนั้น เนื่องจากพื้นที่ในเมืองมีเพียง 6 ตารางกิโลเมตร และข้อจำกัดทางกายภาพของพื้นที่เพราะสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบกลางหุบเขา ทำให้การขยายตัวในทางราบได้น้อย ประกอบกับการพัฒนาของท่าอากาศยานแม่ฮ่องสอนที่อยู่ในการดูแลของกรมพาณิชย์ ซึ่งใช้เนื้อที่ประมาณ 2.5 ตารางกิโลเมตร ซึ่งตั้งอยู่ใจกลางเมืองแม่ฮ่องสอน ทำให้เป็นอุปสรรคสำคัญในการขยายตัวเมืองในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม เมืองมีการขยายตัวของสิ่งปลูกสร้างอย่างเห็นได้ชัด มีการใช้ที่ดินพาณิชย์กรรมหนาแน่นบริเวณศูนย์กลางเมือง โดยในบริเวณทางด้านใต้ของเมืองก็เช่นกันได้มีสิ่งปลูกสร้างเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นศูนย์ราชการจังหวัด ทำให้เกิดเป็นศูนย์กลางพาณิชย์กรรมอีกแห่งของเมืองแม่ฮ่องสอน อย่างไรก็ตามบริเวณตลาดสายหยุดหรือตลาดเทศบาลเมือง ปีกกาดเก่า และบริเวณใกล้หนองจอกคำ ยังมีสิ่งปลูกสร้างกระจุกตัวอยู่บริเวณดังกล่าว แม้ว่าจะมีการขยายตัวของสิ่งปลูกสร้างมากขึ้นก็ตาม ในส่วนของพื้นที่เกษตรกรรม จากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ พบว่า พื้นที่เกษตรกรรมของเมืองเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่มากขึ้นทั้งด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของเมือง เนื่องจากมีการเวนคืนที่ดินและราคาที่ดินเพิ่มขึ้นสูงจากการกว้านซื้อเพื่อเก็งกำไรที่ดินทำให้พื้นที่เกษตรบริเวณดังกล่าวถูกทิ้งร้างมากขึ้น ประกอบกับราคาที่ดินในเขตเมืองมีราคาสูงถึง 8,000-100,000 บาทต่อตารางวา ซึ่งปัจจัยดังที่กล่าวมานี้ทำให้ความต้องการพื้นที่ดินในการทำเกษตรและพื้นที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้นและขยายออกไปเป็นจำนวนมาก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 5.21 โรงแรม เกสเฮาส์ ธุรกิจท่องเที่ยว ในเมืองแม่ฮ่องสอน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน แผนที่ 5.15 การใช้ที่ดินยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน)	
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน แหล่งน้ำ	ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง พาณิชยกรรม พื้นที่เกษตร สถาบันราชการ สถาบันศาสนา
ภาควิชาการวางแผนที่ดินและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
ที่มา : ผู้วิจัย 2550	

5.3.5 รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

5.3.5.1 วัดและศาลเจ้าเมือง

วัด

การกระจายตัวของวัดเป็นแบบเดิมมาตั้งแต่ยุคสร้างเมือง แต่ว่าภายในเมืองมีการขยายของสิ่งปลูกสร้างมากขึ้นจนขยายออกไปมาก จึงถือว่าวัดในยุคนี้กระจายเพียงในบริเวณเขตตัวเมืองเท่านั้น ทั้งนี้ ในทุกยุคทุกสมัย วัดเป็นองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญที่สุดของเมือง และเป็นพื้นที่สำคัญในการจัดกิจกรรมประเพณีทางศาสนา ดังนั้น วัดจึงได้รับการบูรณะสม่ำเสมอด้วยความศรัทธา แม้จะมีสิ่งปลูกสร้างจากส่วนกลางและการพัฒนาเข้ามาเพิ่มมากขึ้นก็ตาม แต่วิถีชีวิตหลักที่ต้องไปวัดยังคงปฏิบัติเช่นเคย

ปัจจุบัน วัดมีบทบาทเพิ่มเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญของเมืองแม่ฮ่องสอน เนื่องจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม ตำแหน่งของวัดที่กระจายตัวอยู่ทั่วเมืองในบริเวณตัวเมืองเก่าทำให้สามารถท่องเที่ยวและชมเมืองแม่ฮ่องสอนทั้งเมืองได้ นอกจากนี้มีการฟื้นฟูกิจกรรมประเพณีที่จัดขึ้นมาตั้งแต่อดีต เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาชมด้วย ทำให้วัดยังเป็นสถานที่สำคัญที่มีบทบาททั้งเป็นสถานที่ความศรัทธาและสถานที่ท่องเที่ยวควบคู่กันไป การพัฒนาการท่องเที่ยวจึงทำให้วัดสิ่งปลูกสร้างที่รับการส่งเสริมบูรณะให้คงอยู่และมีสภาพสมบูรณ์เสมอ เพื่อแสดงถึงเอกลักษณ์ทั้งด้านสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม จิตรกรรม และคติความเชื่อตลอดจนวิถีชีวิตของชาวไทยใหญ่ในเมืองแม่ฮ่องสอน ทำให้องค์ประกอบทางกายภาพด้านสิ่งปลูกสร้างอันเป็นแบบแผนของเมืองไทยใหญ่คงอยู่ได้มาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของวัด ถูกลำนำมาเป็นสัญลักษณ์ โดยนำไปตกแต่งสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยวตามท้องถนน ทางเดินฟุตบอลบาท เช่น ป้ายประชาสัมพันธ์ป้ายบอกชื่อถนน ชุมศาลา เป็นต้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 5.22 การปฏิบัติตามประเพณีทางพุทธศาสนาของชาวไทยใหญ่ เมืองแม่ฮ่องสอน

ภาพที่ 5.23 การตกแต่งหลังคาและป้ายต่างๆ ตามเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมไทยใหญ่
ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน

ศาลเจ้าเมือง

ศาลเจ้าเมืองตั้งอยู่ในตำแหน่งเดิม แม้ว่าเมืองจะขยายไปในทิศทางใดก็ตาม ทั้งนี้ ศาลเจ้าเมืองยังได้รับการนับถือและเป็นสถานที่เคารพสักการะเพื่อปกป้องรักษาคุ้มครองทั้งบ้านเมืองและผู้คนเช่นเดิม ด้วยเหตุที่คติความเชื่อในเรื่องศาลเจ้าเมืองเป็นคติความเชื่อดั้งเดิมที่สืบทอดมาทำให้ศาลเจ้าเมืองได้รับการบูรณะตลอดมาเพื่อให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลต่อทางด้านจิตใจของคนในเมือง

5.3.5.2 บ้านเรือนโต (เรือนไทยใหญ่)

ในปัจจุบัน การเพิ่มอาคารบ้านเรือนที่อยู่อาศัยมากขึ้น ตามการขยายตัวของเมืองในด้านอาณาเขตและการตั้งถิ่นฐานและการสร้างถนนและโครงสร้างพื้นฐาน จะเห็นได้จากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2545 ซึ่งมีการขยายตัวของพื้นที่เมืองมาก และเป็นการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย อาคารบ้านเรือนจึงกระจายไปในบริเวณดังกล่าว ซึ่งไม่กระจุกตัวอยู่แต่เพียงในบริเวณตัวเมืองเดิมอีกต่อไปอย่างเห็นได้ชัด นอกจากการขยายตัวไปและทำให้เกิดอาคารบ้านเรือนเพิ่มขึ้นแล้ว สามารถเห็นได้ชัดว่า เริ่มมีการรื้อถอนบ้านไทยใหญ่มากขึ้น บ้านที่สร้างด้วยไม้ ไม้ประดับ ลายก้างปลาที่ประตูหน้าต่าง มุงหลังคาใบตองตึง อันเป็นเสน่ห์เฉพาะตัวของเมืองแม่ฮ่องสอนได้ถูกรื้อถอนออกไปเป็นจำนวนมาก เนื่องจากการเปลี่ยนวัสดุและรูปแบบของบ้านไปตามยุคสมัยหรือเปลี่ยนเป็นอาคารพาณิชย์เพื่อรองรับหน้าที่ใหม่ ซึ่งบ้านไทยใหญ่แบบเดิมไม่สามารถทำเป็นร้านค้าได้ จึงมีอาคารเป็นตึกแถวมากขึ้น

มีการเปลี่ยนแปลงสิ่งปลูกสร้าง เปลี่ยนเป็นสร้างโรงแรม เกสเฮ้าส์ ร้านค้าเพื่อธุรกิจการท่องเที่ยวอีกด้วย ถ้าจะหาดูบ้านเรือนแบบไทยใหญ่นั้น สามารถพบได้มากที่สุด บริเวณถนนสิงหนาทบำรุง และในบริเวณที่อยู่อาศัยดั้งเดิม เช่น ป๊อกกาดเก่า หรือหลังวัดจองคำที่ยังคงพบเห็นบ้านเรือนไทยใหญ่ หรือที่ยังใช้วัสดุไม้อยู่ สำหรับบ้านที่ยังไม่เปลี่ยนรูปแบบและวัสดุจะเป็นบ้านไทยใหญ่ลักษณะประยุกต์ ในปัจจุบันนี้ ยังคงมีบ้านชั้นเดียวหลังคามุงตองตึงเหลืออยู่ 1 หลัง บริเวณสามแยกหน้าชุมชนป๊อกกาดเก่า บริเวณทางแยกถนนผดุงม่วยต่อ แต่สำหรับบนถนนสายหลักแล้ว จะไม่พบบ้านลักษณะเดิม แต่มีบ้านไทยใหญ่ประยุกต์บ้างในร้านที่ขายของที่ระลึก แต่ส่วนมากกลายเป็นตึกแถว ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับการใช้งานที่เปลี่ยนไป ซึ่งไม่ได้มีไว้เพื่อการอยู่อาศัยดังในอดีตแต่เพียงอย่างเดียว แต่มีไว้เพื่อการนำมาค้าขาย ลักษณะอาคารจึงเป็นอาคารที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์ หรือปลูกสร้างเป็นเกสเฮ้าส์ เช่น บริเวณรอบหนองจองคำ เป็นต้น

5.3.5.3 อาคารอื่นๆ ในเมือง

สำหรับอาคารอื่นในเมืองตั้งกระจายไปตามการขยายตัวของเนื้อเมือง โดยอาคารที่เด่นชัดคือ อาคารทางราชการมีเพิ่มมากขึ้นกว่ายุคที่ผ่านมาในบริเวณทางด้านใต้ซึ่งเป็น

ศูนย์ราชการจังหวัดแม่ฮ่องสอน และภายในเมืองมีอาคารที่ทางราชการสร้างขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ส่วนรวม และอาคารร้านค้าเพิ่มขึ้นจำนวนมาก

นอกจากการเพิ่มขึ้นของอาคารอื่นๆ ในเมืองนี้แล้ว ได้มีการปรับปรุงหรือถอนมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดและย้ายที่ตั้งอาคารราชการไปยังพื้นที่ใหม่ เช่น ที่ว่าการอำเภอย้ายออกไปตั้งอยู่ที่ถนนปางล้อนิคม ส่วนอาคารหลังเดิมบนถนนขุนลุมประพาสยังใช้งานต่อแต่เป็นหน่วยงานอื่นเข้ามาใช้แทน สำนักงานเทศบาลเมืองมีการปรับปรุงอาคาร มีการสร้างอาคารสำนักงานราชการขึ้นใหม่และไปอยู่ที่ศูนย์ราชการทางใต้ของเมืองแทน เช่น ศาลจังหวัด เป็นต้น ต่อมา มีการก่อสร้างอาคารใหม่ๆ ขึ้นมาในส่วนที่เป็นสถานที่ราชการอาคารเพื่อส่วนรวม และร้านค้า เช่น อาคารหมอกใหม่ อาคารซานกะเล ร้านพานิชของคำ มีลักษณะอาคารสูงกว่าสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ ซึ่งเป็นจุดเด่นที่บดบังสายตา ทำให้บดบังแม้แต่ทัศนียภาพของวัดวาอารามที่เคยเด่นเป็นสง่า เช่น ยอดเจดีย์หรือหลังคาที่มียอดปราสาทหลายชั้นของวัดหัวเวียงที่ตั้งอยู่กลางเมือง เป็นต้น ดังนั้นเรื่องอาคารนั้นมีการเพิ่มและมีการเปลี่ยนแปลงทางลักษณะของสิ่งปลูกสร้างด้วย

ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์และสำรวจพบว่า มีการก่อสร้างโรงแรมที่มีลักษณะเลียนแบบวัด คือ มีหลังคาประดับยอดเป็นปราสาทหลายชั้น มีศิลปะลายไต่บริเวณเชิงชายหลังคา ซึ่งพบได้ในบริเวณทางใต้ของเมือง เนื่องจากเป็นบริเวณที่ตั้งของโรงแรมขนาดใหญ่ของเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สมควร เนื่องจากเป็นชนบทธรรมเนียมที่สงวนไว้ใช้กับวัดวาอารามเท่านั้น⁵⁰ นอกจากนี้ มีการสร้างอนุสาวรีย์พญาสิงหนาทราชาบริเวณประตูเก่าทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ที่เรียกประตูเผือก ถือเป็นสิ่งปลูกสร้างทางวัฒนธรรมและเป็นจุดหมายตาของคนที่มาเมืองจากทางด้านทิศใต้ของเมือง ในการออกแบบมีความคิดที่ผูกพันกับตัวเมืองว่า เพื่อให้เจ้าเมืองมองดูมาทางที่นาของตน เนื่องจากบริเวณที่รูปปั้นหันมาด้านใต้เดิมเป็นพื้นที่นาหลวงตามศักดิ์ของเจ้าฟ้า แต่ปัจจุบันเป็นมุมมองไปยังศูนย์ราชการจังหวัดที่สำคัญที่ตั้งอยู่บริเวณเส้นทางนั้น และถือเป็นจุดหมายตาได้และถูกต้องตามหลักการสร้างอนุสาวรีย์อีกด้วย⁵¹

การพัฒนาในด้านต่างๆ เกิดขึ้นมากมายในยุคนี้ เห็นได้ชัดในด้านการปรับปรุงภูมิทัศน์ของเมืองหลายแห่งให้มีความสวยงาม ด้วยการประดับดอกไม้ ไม่ให้มีถังขยะในถนนสายหลักที่มีนักท่องเที่ยว ปรับปรุงบริเวณหนองจองคำ ให้เป็นสวนสาธารณะและมีร้านอาหารช่วงตอนเย็นถึงค่ำบริเวณข้างหนองจองคำและมีถนนคนเดินจากหนองจองคำไปตามถนนถึงหน้าสำนักงานไปรษณีย์ นอกจากนี้ ยังมีการปรับปรุงสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับการท่องเที่ยว หรืออุปกรณ์ประกอบถนน (Street Furniture) เช่น ทางเท้า ถังขยะ ป้ายบอกทางชื่อซอย ชื่อถนน ศาลา ป้ายประชาสัมพันธ์ ประตูทางเข้าออกเมือง และไฟถนน เป็นต้น โดยในแต่ละอุปกรณ์นั้นจะมี

⁵⁰ สัมภาษณ์สุรศักดิ์ บ่อมทองคำ, รองผู้อำนวยการโรงเรียนห้องสอนศึกษา อายุ 60 ปี, 26 ตุลาคม 2550.

⁵¹ สัมภาษณ์ สุรศักดิ์ บ่อมทองคำ, รองผู้อำนวยการโรงเรียนห้องสอนศึกษา อายุ 60 ปี, 26 ตุลาคม 2550.

ยอดหลังคาแบบสองคอสสามชายไปทั่วเมือง ทำให้มีบรรยากาศของเอกลักษณ์ท้องถิ่น แต่ในขณะเดียวกันภายในเมืองหลายจุดมีป้ายประชาสัมพันธ์ของธุรกิจเอกชนติดทับซ้อนกันหลายป้ายเพื่อประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวและที่พักของตนในแต่ละแห่ง ทำให้ดูรกรุงรังบ้างในบางจุด

สรุป รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

สิ่งปลูกสร้างในปัจจุบันมีเพิ่มขึ้น ภายในเมือง เพื่อรองรับคนภายนอกที่เข้ามามากขึ้น และนักท่องเที่ยวในฐานะที่เป็นเมืองท่องเที่ยวด้วย ไม่ได้สร้างเพื่อรองรับต่อคนในเมืองเท่านั้น

ในปัจจุบันจังหวัดแม่ฮ่องสอนได้มีการติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้น มีถนนเข้าสู่จังหวัด มีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกขึ้นทั้งทางบกและทางอากาศ เป็นเมืองเปิดเพื่อการท่องเที่ยวทั้งทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรม ดังนั้น จึงเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงของอาคารเป็นอย่างมาก และเพิ่มการตกแต่งอาคารตามเอกลักษณ์ของชาวไทยใหญ่ด้วย เพื่อให้แสดงถึงเอกลักษณ์ของชาวไทยใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอน ในส่วนของบ้านเรือนไทยใหญ่แบบเดิมลดน้อยลงและถูกรื้อถอนไปมากหันมาสร้างบ้านตามแบบสมัยใหม่มากขึ้น เหลือเพียงบนถนนสิงหนาทบำรุงที่ยังเห็นได้ชัดและบริเวณที่อยู่อาศัยดั้งเดิมจริงๆ ที่ยังพอปรากฏให้เห็นอยู่บ้าง บริเวณริมถนนสายหลักจะเป็นอาคารปูน สูงประมาณ 2-3 ชั้น ลักษณะที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชยกรรมบ้างเป็นโรงแรมที่พักและเกสเฮาส์ ทั้งนี้ เพื่อตอบสนองการใช้งานที่เปลี่ยนไปเป็นที่อยู่อาศัยและค้าขายด้วย ส่งผลให้บรรยากาศของเมืองที่มีบ้านไทยใหญ่เรียงรายหายไปบ้างในบางจุดของเมือง

อาคารทางศาสนสถาน วัดวาอารามกระจายตัวอยู่บริเวณเขตเมืองเดิม แต่เนื่องจากเมืองมีพื้นที่น้อย แม้มีการขยายเนื้อเมืองออกไปมาก ก็ยังถือว่าวัดมีการกระจายตัวทั่วเมืองอยู่ แม้จะอยู่ในบริเวณเมืองเดิมก็ตาม ทั้งนี้ วัดได้มีบทบาทเพิ่มเป็นสถานที่สำคัญเพื่อการท่องเที่ยว วัดจึงได้รับการบูรณะอย่างต่อเนื่อง ให้คงไว้ซึ่งเอกลักษณ์เหมือนเดิมตามสถาปัตยกรรมและศิลปะลายใต้แบบไทยใหญ่ แต่จะมีการพัฒนาเพิ่มเติมเปลี่ยนวัสดุบ้าง เพื่อให้มีความคงทนและทันสมัยขึ้น แต่คงรูปแบบเดิมไว้ ในด้านความสัมพันธ์กับป้อมหรือกลุ่มบ้าน ถือว่ายังมีลักษณะเช่นเดิม แต่ขยายอาณาเขตตามการขยายของเมืองและรองรับประชาชนที่เพิ่มขึ้น ซึ่งรวมถึงรองรับนักท่องเที่ยวภายนอกด้วย

นอกจากนี้ ในยุคนี้ได้มีการปรับปรุงทางด้านภูมิทัศน์ของเมืองและสร้าง Street Furniture ตามเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของชาวไทยใหญ่ ในกรณีอาคารที่มีการเลียนแบบสถาปัตยกรรมของวัดทั้งที่ไม่ใช่วัดหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อ นั้น อาจมีผลต่อความรู้สึกของคนหรือเยาวชนในพื้นที่และสร้างความสับสนให้คนที่มาท่องเที่ยวได้ เพราะลักษณะที่เลียนแบบนั้นมีความเชื่ออยู่ว่า มีไว้เพื่อสถานที่ประเภท ศาสนสถานและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น

เมื่อเอามาสร้างเลียนแบบถือเป็นการสั่นคลอนศรัทธาความเชื่อของชาวไทยใหญ่และสร้างความเข้าใจผิดบิดเบือนต่อนักท่องเที่ยวได้ ซึ่งต้องสงวนไว้ใช้กับสิ่งปลูกสร้างประเภทวัดวาอารามเท่านั้น

ภาพที่ 5.24 อาคารแบบใหม่ตามถนนขุนหลุมประพาส

ภาพที่ 5.25 อาคารขนาดใหญ่ของเมืองแม่ฮ่องสอน
ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน

ภาพที่ 5.26 บ้านไทยใหญ่ประยุกต์ บนถนนขุนลุมประพาส และถนนสิงหนาทบำรุง
ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน

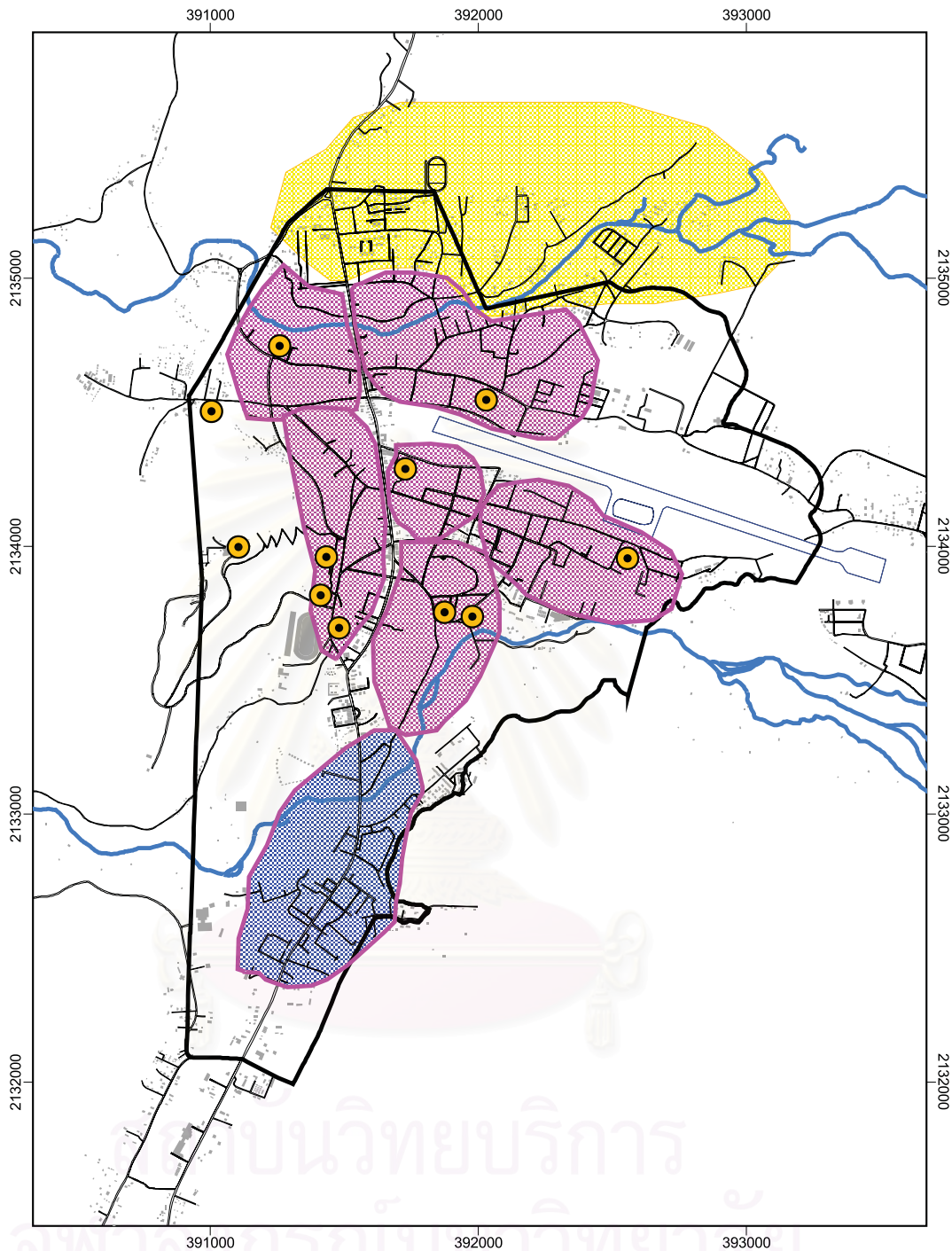
ภาพที่ 5.27 บ้านไทยใหญ่ชั้นเดียวมุงตองตึง บริเวณแยกถนนวัดม่วยตอ
ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว พ.ศ.2525-ปัจจุบัน

ศาลเจ้าพ่อข้อมือเหล็ก

ศาลเจ้าพ่อเมืองแม่

ภาพที่ 5.28 ศาลเจ้าเมือง เมืองแม่ฮ่องสอน

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน แผนที่ 5.16 บริเวณของสิ่งปลูกสร้างที่เพิ่มขึ้น ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน)	
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน แหล่งน้ำ	วัด บริเวณป้อม บริเวณศูนย์ราชการจังหวัด บริเวณบ้านพักอาศัย
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
ที่มา : ผู้วิจัย 2550	

5.3.6 สรภาพรวมของยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525- ปัจจุบัน)

เนื่องจากลักษณะเด่นทางภูมิประเทศ บ้านเมือง วัฒนธรรมและประเพณี ทำให้มีนโยบายพัฒนาให้เป็นเมืองท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของเมืองควบคู่ไปด้วย การเป็นเมืองท่องเที่ยวส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในช่วงตอนปลายยุค ย้อนหลังไปประมาณ 10 ปี การเปลี่ยนแปลงส่งผลทั้งทางบวกและทางลบต่อเมืองในด้านต่างๆ สำหรับโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง สรุปได้ดังนี้

โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพทั้ง 4 ด้านของเมืองแม่ฮ่องสอนมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดที่สุด พบว่าขนาดของเมืองขยายอย่างไร้ขอบเขต โดยมากจะขยายตัวไปทางด้านเหนือ เพราะมีพื้นที่มากกว่าด้านใต้ที่ถูกขนาบด้วยภูเขาและมี Slope มากกว่า ทำให้พื้นที่ด้านใต้แคบ การตั้งถิ่นฐานจึงเกาะตัวไปตามถนนและโครงสร้างพื้นฐาน มากกว่าจะเกาะกลุ่มเป็นชุมชนดั้งเดิม และยังส่งผลให้มีการแบ่งระบบป๊อกรหรือชุมชนตามเขตถนนอีกด้วย สำหรับสิ่งปลูกสร้างภายในเมืองพบว่าอาคารบ้านเรือนเปลี่ยนจากอาคารไม้ชั้นเดียวมีความสูงชัน และเปลี่ยนวัสดุเป็นปูนแทนไม้ ตั้งอยู่บริเวณบนถนนสายหลักเพื่อตอบสนองบทบาทที่เปลี่ยนไป มีการใช้ที่ดินขยายตัวมากขึ้นโดยเฉพาะประเภทพาณิชยกรรม มีโรงแรมและเกสเฮ้าส์ บริษัทนำเที่ยว ร้านอาหาร เพิ่มขึ้นอย่างมากมาย ทำให้เมืองดูหนาแน่นและขยายจากบริเวณตัวเมืองเดิมมากขึ้นกว่าในอดีตอย่างเห็นได้ชัด ส่วนวัดและศาลเจ้าเมืองยังคงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญและคงอยู่แบบฝังวัดไม่เปลี่ยนแปลง ทั้งนี้ บทบาทของวัดไม่ได้เป็นเพียงสถานที่ทางพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญของเมืองอีกด้วย และมีการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานและถนนอำนวยความสะดวกให้คนในเมืองและนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น

สภาพเศรษฐกิจมีรายได้หลักจากการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นมา เป็นเมืองด้านการค้าขายและบริการเพื่อการท่องเที่ยวมากขึ้น เพื่อตอบสนองต่อนักท่องเที่ยว นักลงทุน คนภายนอกอพยพเข้ามาอยู่ ข้าราชการ และประชาชนทั่วไปในเมือง อาชีพของชาวเมืองจึงเปลี่ยนมาเป็นค้าขายและการบริการมากกว่าในอดีตที่ชาวเมืองเดิมมีอาชีพเกษตรกรรมและค้าขายเล็กๆ น้อยๆ ส่วนด้านสังคมมีวิถีชีวิตนั้นเป็นไปตามการพัฒนาสังคมสมัยใหม่ แต่ประเพณีวัฒนธรรมยังคงได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่องแต่ไม่ใช่เป็นกิจกรรมหลักประเภทเดียวของเมืองดังเช่นในอดีต ยังมีกิจกรรมอื่นๆ เพิ่มเข้ามา นอกจากนี้ประเพณียังเป็นจุดเด่นและดึงดูดนักท่องเที่ยวอีกด้วย

ดังนั้น ปัจจัยหลักของลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองไม่ได้มาจากสภาพภูมิประเทศหรือคตินิยมเชื่อเพียงอย่างเดียวดังในอดีต แต่มีปัจจัยใหม่จากการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวที่กำหนดเพิ่มขึ้นและทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ได้แก่ อาณาเขตของเมืองขยายตัว อาคารบ้านเรือน ร้านค้า

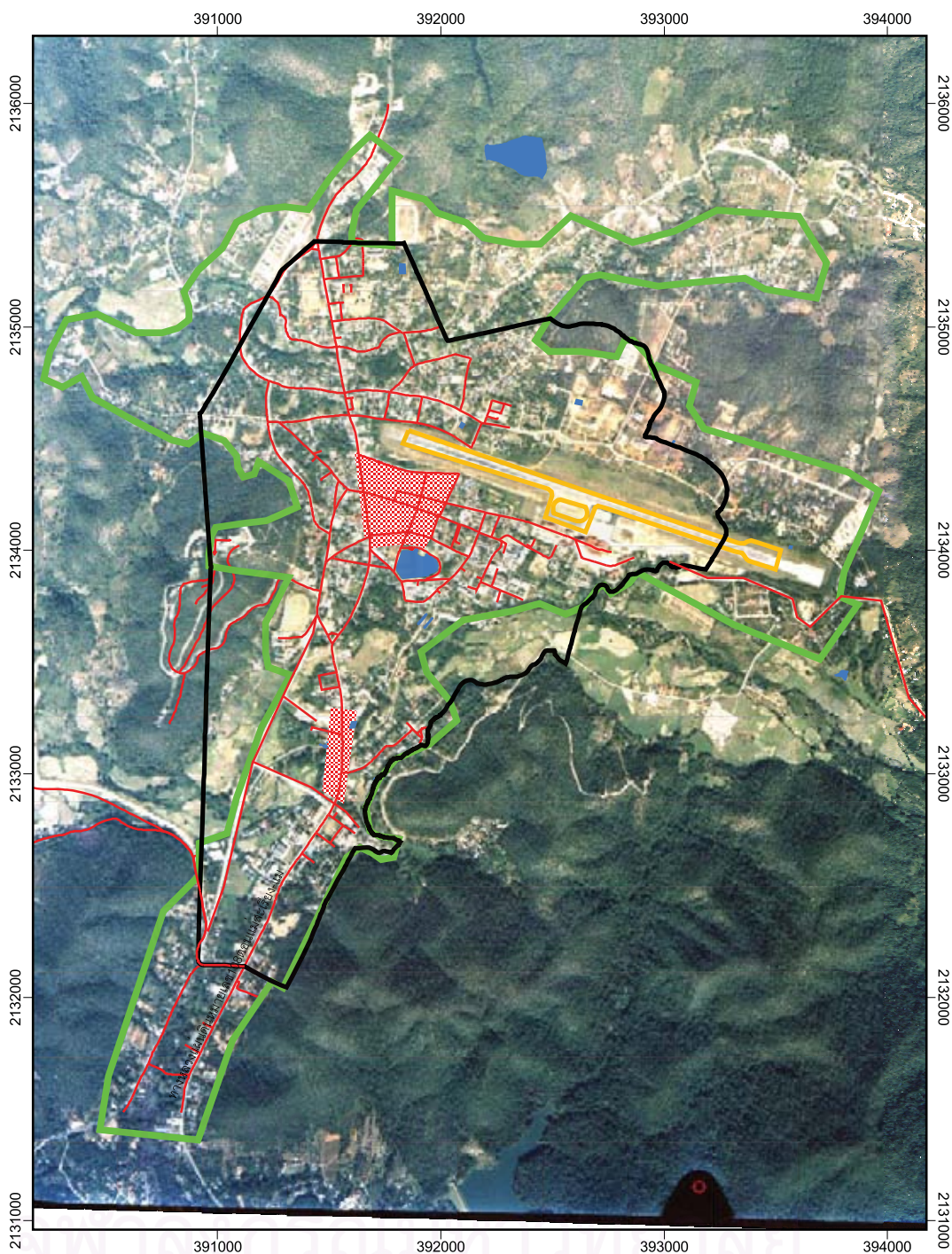
ที่เพิ่มมากขึ้น และการใช้ที่ดินหนาแน่นขึ้นในประเภทพาณิชย์กรรมและที่อยู่อาศัย ตลอดจนโครงสร้างพื้นฐานเพื่อความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายขึ้นตามยุคสมัย อย่างไรก็ตาม ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่มาจากคติความเชื่อมาแต่ดั้งเดิม ทำให้เมืองแม่ฮ่องสอนมีเอกลักษณ์และเป็นจุดเด่นจนกลายมามีบทบาทด้านการท่องเที่ยวของเมืองในปัจจุบัน

ตาราง 5.3 สรุปลักษณะและปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทางโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525- 2539) (ภาพที่ 5.29 และแผนที่ 5.17)

ลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525- ปัจจุบัน)	ปัจจัยที่ส่งผล
1. ลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขตเมือง - ตั้งเมืองบนที่ราบหุบเขา มีลำน้ำแม่ฮ่องสอนทางตะวันออกเฉียงใต้ แม่น้ำปายทางทิศตะวันตก และลำน้ำปู้ทางทิศเหนือของตัวเมือง มีหนองจองคำบริเวณกลางเมือง - มีขอบเขตทางการปกครองเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน มีอาณาเขต 6 ตารางกิโลเมตร - ตั้งถิ่นฐานเกาะไปตามถนน และเมืองขยายไปทางทิศเหนือมากและมีการสร้างประตูทางเข้าเมืองด้านเหนือและด้านใต้ บริเวณใกล้เคียงกับที่ตั้งเดิมในอดีต	พ.ศ. 2528-2529 มีนโยบายส่งเสริมให้เปิดเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นเมืองท่องเที่ยวอย่างเป็นทางการ ทำให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากขึ้น ทำให้ภายในเมืองมีการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจและกายภาพ
2. ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน - มีการวางโครงสร้างพื้นฐานและถนนไปทางทิศเหนือของ ทางราชการ และประชากรขยายตามไปเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับทางตอนเหนือเป็นพื้นที่ราบที่มีอยู่ และเพราะหนาแน่นบริเวณศูนย์กลางเมือง - ส่วนทางตอนใต้มีถนนใหม่ 3 เส้น คือถนนนาวาศาสตรา- ค2 ถนนสัมพันธ์เจริญ-ข5 ถนนรุ่งเรืองการค้า-ข6 และการคมนาคมทางอากาศ ที่สะดวกมากขึ้น - การเดินทางไปยังต่างเมืองหรือต่างจังหวัด มีบริษัทขนส่งของรัฐและเอกชนอย่างละแห่ง และวิ่งคนละเส้นทาง ปัจจุบันมีสถานีขนส่งจังหวัดแม่ฮ่องสอน	

ลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525- ปัจจุบัน)	ปัจจัยที่ส่งผล
3. รูปแบบการใช้ที่ดิน - มีการขยายตัวของการใช้ที่ดินออกไปยังบริเวณทิศเหนือของเมือง ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ป่า ซึ่งเป็นพื้นที่นอกเขตเทศบาลเมืองแล้ว การใช้ที่ดินประเภทประเภทพาณิชยกรรมหนาแน่นขึ้นในบริเวณศูนย์กลางเมืองและบริเวณศูนย์ราชการทางตอนใต้ของเมือง และการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยได้ขยายตัวมากขึ้น มีสิ่งปลูกสร้างมากขึ้น เพื่อรองรับการท่องเที่ยว เช่น ร้านอาหาร ร้านของฝาก ร้านอาบอบนวด โรงแรมที่พัก เกสเฮาส์ เป็นต้น	
4. รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง - มีการกระจายตัวออกไปตามการขยายตัวของเมืองและประเภทการใช้ที่ดิน บ้านเรือนที่อยู่อาศัยอาคารพาณิชย์ ตลอดจนอาคารทางราชการ เกิดขึ้นมากภายในเมือง อีกทั้งบ้านเรือนได้แบบเดิมถูกรื้อถอนมากขึ้นด้วย - ได้มีการปรับปรุงภูมิทัศน์ของเมืองและมีอุปกรณ์ประกอบถนน เพื่อสนับสนุนการเป็นเมืองท่องเที่ยว	
5. ลักษณะทางเศรษฐกิจ ภายในเมืองได้รับการกระตุ้นเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวมากขึ้น เห็นจากร้านค้าที่เพิ่มมากขึ้นและธุรกิจท่องเที่ยวต่างๆ ภายในเมือง	
6. ลักษณะทางสังคม การเข้ามาท่องเที่ยวและทำมาหากินของคนภายนอกทำให้เกิดการผสมผสานวัฒนธรรมแต่คนไทยใหญ่ยังคงรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตต่อไปได้ในบางเรื่อง ได้แก่ การทำบุญไปวัด การจัดงานประเพณีทางพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมทางสังคมอื่นๆ เช่นการแต่งกาย ภาษา เริ่มสูญหายและไม่ได้รับความสำคัญในวิถีชีวิตประจำวัน อีกทั้ง สภาพสังคมที่มีประชากรเพิ่มมากขึ้น เริ่มไม่มีความไว้วางใจในเรื่องความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สิน	

ทั้งนี้ จะสรุปและวิเคราะห์ภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยในบทถัดไป

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน แผนที่ 5.17 โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525 - ปัจจุบัน)	
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน แหล่งน้ำ	ขอบเขตเนื้อเมือง พื้นที่พาดนัยกรรม
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
ที่มา : ผู้วิจัย พ.ศ. 2550	

ภาพที่ 5.29 ปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525- ปัจจุบัน)

5.4 สรุปผลการศึกษา

5.4.1 สรุปการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ

5.4.2 สรุปปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ

ทั้งนี้ การสรุปในแต่ละหัวข้อสามารถดูภาพประกอบในท้ายบทได้ เนื่องจากต้องการให้เห็นภาพต่อเนื่องของการเปลี่ยนแปลงจึงไม่ได้ใส่ไว้ท้ายหัวข้อ

5.4.1 ลักษณะการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน (ดูภาพที่ 162-177)

การศึกษาในบทที่ผ่านมาได้แสดงให้เห็นลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ด้าน ภายใต้การแบ่งเป็นช่วงเวลา 3 ยุค ซึ่งเห็นได้ว่า โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนมีการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ในบทนี้จะนำข้อมูลในบทที่ผ่านมาและจากการทบทวนแนวคิดทฤษฎีในบทที่ 2 มาประกอบการวิเคราะห์ สามารถสรุปผลการศึกษา ดังนี้ 1) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 2) ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

การศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ 1) กฎประเทศ การตั้งถิ่นฐาน และอาณาเขต 2) โครงสร้างพื้นฐานและการคมนาคม 3) การใช้ที่ดิน 4) สิ่งปลูกสร้าง

จากการศึกษาลักษณะทั้ง 4 ด้านนี้ในแต่ละยุค สามารถสรุปการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ทั้ง 4 ด้าน ดังนี้

1) ลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขต

เริ่มแรกเมื่อตั้งเมืองแม่ฮ่องสอน สภาพภูมิประเทศตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขา อยู่ใกล้แม่น้ำปาย อยู่ทางทิศตะวันตกของเมือง มีร่องน้ำแม่ฮ่องสอน อยู่ตอนใต้ของเมือง และในกลางเมืองมีหนองน้ำธรรมชาติ คือ หนองจองคำ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างของเมืองทางด้านสภาพภูมิประเทศและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยใหญ่ โดยในยุคต่อมา สภาพภูมิประเทศยังเหมือนเดิม แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านอาณาเขตและการตั้งถิ่นฐานมากที่สุด

ในอดีตที่เมืองตั้งอยู่บนพื้นที่ราบบริเวณกลางเมืองแม่ฮ่องสอนในปัจจุบัน อาณาเขตของเมืองแม่ฮ่องสอนมีเพียง 1.5 ตารางกิโลเมตร ต่อมา มีการขยายของอาณาเขตไปทางด้านใต้ของเมือง เป็นลักษณะการขยายตัวแบบแนวตั้ง เนื่องจากข้อจำกัดทางสภาพภูมิประเทศที่มีลักษณะเป็นพื้นที่แคบตีบ มีภูเขาขนาบทั้งสองด้าน ส่วนทางด้านเหนือ ซึ่งมีพื้นที่ราบมากกว่า ได้มีการขยายตัวของเนื้อเมืองไป เนื่องจากบริเวณนั้นมีบ้านเรือนมาอยู่บ้างแล้ว แต่มีเนื้อเมืองหนาแน่นขึ้นยังไม่กระจายอาณาเขตเป็นพื้นที่กว้างไปมากนัก ในปัจจุบันนี้พบว่า มีการขยายพื้นที่เมืองมากอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ได้มีการขยายไปเติมพื้นที่ราบตามสภาพภูมิประเทศที่มีอยู่ ทำให้ในระยะเวลาต่อมาได้กำหนดอาณาเขตเมืองขึ้นใหม่ตามการปกครองเป็นเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน ขนาด 6 ตารางกิโลเมตร ซึ่งได้มีการขยายของเนื้อเมืองออกไปเกินขอบเขตเทศบาลที่กำหนดไว้อย่างมาก การขยายตัวออกไปทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือนี้พบว่าขยายเข้าไปในพื้นที่ซึ่งเป็นพื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ป่าไม้ที่อยู่บริเวณรอบเมือง

การขยายตัวของเมืองแม่ฮ่องสอนนั้นมีลักษณะขยายตัวในแนวตั้งเหนือ-ใต้ เนื่องจากมีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบหุบเขา แนวโน้มการขยายตัวในอนาคตจะขยายไปทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมากขึ้น เนื่องจากเป็นบริเวณที่มีพื้นที่ราบ ส่วนทางด้านใต้ซึ่งพื้นที่ความชันและมีภูเขาขนาบทั้งสองข้าง เป็นแนวยาวไปสุดเท่าเขตเทศบาล ไม่สามารถขยายออกไปได้อีกเท่าด้านเหนือ อย่างไรก็ตาม แม้โครงสร้างทางกายภาพด้านอาณาเขตและการตั้งถิ่นฐานจะขยายไปทั้งทางเหนือหรือใต้ก็ตาม จะเห็นได้ว่าการขยายตัวของเมืองมีข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์จากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2545 ของเมืองแม่ฮ่องสอน แสดงให้เห็นว่า พื้นที่ราบทางด้านเหนือของเมืองถูกใช้พื้นที่ไปเกือบทั้งหมดแล้ว การขยายตัวดังกล่าวเกาะตัวไปตามการพัฒนาเส้นทางถนนของเมือง ซึ่งทำให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอนที่เดิมมีรูปแบบเป็นป้อมหรือกลุ่มบ้าน แต่การขยายตัวดังกล่าวไม่ได้คำนึงถึงรูปแบบกลุ่มบ้านแต่เป็นการขยายตัวตามเส้นทางคมนาคม สำหรับโครงสร้างของเมืองที่สำคัญอีกประการคือ ประตูเมือง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับลักษณะภูมิประเทศและคติความเชื่อเรื่องทิศที่ตั้ง ซึ่งแสดงถึง

อาณาเขตของเมืองและกำหนดให้คนในเมืองแม่ฮ่องสอนใช้ประโยชน์ไปตามทิศของประตูหรือ สอดคล้องตามวิถีชีวิต ทั้งนี้ เมื่อเมืองขยายตัวไปมากแล้ว ประตูเมืองตามความเชื่อและการใช้ ประโยชน์ตามทิศที่ตั้งซึ่งเป็นคติความเชื่อในอดีตได้หมดไป แต่ได้มีการสร้างขึ้นใหม่ เป็นการ สร้างเพื่อแสดงจุดทางเข้าและสิ้นสุดของขอบเขตเมือง ซึ่งไม่ได้สร้างตามคติเดิมอีกต่อไป จึงกล่าว ได้ว่า โครงสร้างของเมืองด้านอาณาเขตและการตั้งถิ่นฐาน มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจน ที่สุดในทุกยุคสมัยของเมืองแม่ฮ่องสอน

2) ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน

โครงสร้างของเมืองด้านโครงสร้างพื้นฐานและเส้นทางคมนาคมของเมืองแม่ฮ่องสอนนี้ มีการเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะการพัฒนาและปรับปรุงให้ดีขึ้นหรือมีเพิ่มขึ้น เพื่อตอบสนอง ชีวิตประจำวันขึ้นพื้นฐานตามยุคสมัยและอำนวยความสะดวกให้กับชาวเมืองแม่ฮ่องสอนและ คนภายนอกที่เข้ามาทำมาหากินและท่องเที่ยว

การพัฒนาระบบคมนาคมของเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นการพัฒนาที่ส่งผลให้โครงสร้างและ องค์ประกอบทางกายภาพด้านอื่นๆ เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย โดยตั้งแต่ยุคแรกจนถึงยุคสุดท้ายนั้น มีการพัฒนาให้มีถนนทางหลวงแผ่นดินเชื่อมการเดินทางไปยังจังหวัดเชียงใหม่และมีสนามบิน ทำให้เป็นการเปิดเมืองแม่ฮ่องสอนสู่ภายนอก เนื่องจากเดิมไม่มีเส้นทางคมนาคมไปยังภายนอก เมืองเลย นอกจากทางแม่น้ำปายทางทิศตะวันตกของเมืองที่ใช้ในยุคแรกเพื่อติดต่อค้าขายกับ ประเทศพม่าเท่านั้นและได้ยกเลิกการคมนาคมทางนี้ไป เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางการ ปกครองที่มีการแบ่งเขตแดนประเทศชัดเจน ในด้านการคมนาคมภายในเมือง จากเดิมที่มีถนน เพียงไม่กี่สาย มีเส้นถนนเป็นถนน ขุนลุมประพาสซึ่งเชื่อมการเดินทางภายในเมือง ปัจจุบัน เป็นเส้นสำคัญในการเชื่อมโยงการเดินทางในแนวเหนือ-ใต้ของเมืองและนอกเมือง ส่วนถนนเส้น อื่นภายในตัวเมืองเดิมได้รับการปรับปรุงพื้นผิวแต่ไม่มีการขยายขนาด ซึ่งเมื่อมองตัวเมืองจาก ภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2545 ในยุคปัจจุบัน จะพบว่า การที่ไม่เปลี่ยนขนาดถนนในตัวเมือง เดิมทำให้ยังเห็นขอบเขตบริเวณตัวเมืองเดิมในอดีตได้ชัดเจน ซึ่งเป็นลักษณะของถนนรูปแบบ ตารางหรือตาข่ายที่สร้างตามสภาพพื้นที่สูงๆต่ำๆ มีขนาดที่สัมพันธ์กับทางเกวียนและสัมพันธ์กับ ที่ตั้งป้อมหรือกลุ่มบ้าน ส่วนเส้นถนนที่สร้างขึ้นใหม่ออกไปทางใต้และเหนือของเมืองนั้น เป็นการ ขยายและทำให้พื้นที่เนื้อเมืองขยายตามแนวเส้นถนนไป ซึ่งสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงด้าน ภูมิประเทศ อาณาเขต และการตั้งถิ่นฐานในข้อที่ 1) ที่ได้กล่าวมาข้างต้น เส้นถนนที่สร้างออกไป จากเมืองทำให้รูปร่างแบบแผนของเมืองที่เรียบง่ายและขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศที่สัมพันธ์กับวิถี ชีวิตชาวไทยใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอนเปลี่ยนแปลงไป มีรูปทรงและอาณาเขตไปตามการพัฒนาของ ถนนเป็นสำคัญ ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยใหญ่ในเมืองดังที่ได้กล่าวมาแล้ว อีกด้วย นอกจากนี้ ภายในเมืองมีการสร้างสนามบินเพิ่มขึ้น ทำให้ช่วยเพิ่มทางเลือกและอำนวยความสะดวก

ความสะดวกในการเดินทางให้ชาวเมืองแม่ฮ่องสอนและนักท่องเที่ยวได้ อย่างไรก็ตาม การสร้างพื้นที่ท่าอากาศยานจังหวัดแม่ฮ่องสอนหรือสนามบินนั้น สร้างอยู่ใจกลางของเมือง เนื่องจากเป็นพื้นที่ราบที่เหมาะสมที่สุด จึงทำให้มีสนามบินซึ่งเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บริเวณกลางเมือง ด้านบนของบริเวณตัวเมืองแม่ฮ่องสอนเดิม และมีพื้นที่อยู่อาศัยของชาวเมืองที่เพิ่มขึ้นตั้งอยู่ถัดไป ซึ่งเป็นเหมือนลักษณะล้อมรอบสนามบิน ดังนั้น จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ส่งผลให้แนวการขยายตัวของเมืองเป็นไปในทิศทางดังกล่าว

สำหรับด้านโครงสร้างพื้นฐาน ที่มีระบบร่อนน้ำไหลหน้าบ้านตามแนวริมถนนทั่วทั้งเมือง ซึ่งในอดีตเป็นโครงสร้างทางกายภาพที่สำคัญต่อชาวไทยใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอน เมื่อมีการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐานของเมืองให้มีบริการจากทางหน่วยงานราชการแทน ได้แก่ น้ำประปา ทำให้ระบบร่อนน้ำเปลี่ยนบทบาทหน้าที่มาเป็นร่องระบายน้ำทิ้งแทน ซึ่งแม้จะไม่ได้เป็นร่องน้ำเพื่อประโยชน์ใช้สอยทางอุปโภคและบริโภคเหมือนเคย แต่การเปลี่ยนแปลงสำหรับหน้าที่ใหม่ก็ยังสามารถใช้ได้ดี เนื่องจากเดิมมีการทำระบบร่อนน้ำที่เชื่อมกันทั้งเมืองได้คืออยู่แล้วตามภูมิปัญญาของคนในเขตภูเขานั้นเอง จึงเป็นการประยุกต์ใช้โครงสร้างทางกายภาพเดิมที่มีมาแต่ในอดีตแต่เปลี่ยนหน้าที่ไปเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองในปัจจุบันเพื่อสนองตอบต่อคุณภาพชีวิต

3) รูปแบบการใช้ที่ดิน

การใช้ที่ดินของเมืองแม่ฮ่องสอนมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด สอดคล้องไปตามการพัฒนาของเมือง จากเดิมที่มีการใช้ที่ดินน้อยประเภทและชัดเจนไม่ซับซ้อน มีเพียงพื้นที่อยู่อาศัย ศาสนาสถาน และเกษตรกรรม เนื่องจากการใช้ที่ดินที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของเมืองแม่ฮ่องสอน ในปัจจุบัน การใช้ที่ดินในเมืองประเภทต่างๆ มากขึ้น ได้แก่ ที่ดินประเภทสถานที่ราชการ และพื้นที่ประเภทพาณิชย์กรรม ที่เป็นผลมาจากการพัฒนาของเมืองทางด้านการปกครองและเศรษฐกิจ แต่ที่นี่ยังสังเกตและควรระมัดระวัง คือการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ประเภทที่อยู่อาศัยที่หนาแน่นมากขึ้นและกระจายไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมือง และการใช้ที่ดินพาณิชย์กรรมที่หนาแน่นขึ้น บริเวณใจกลางเมืองและทางทิศใต้ ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงของการใช้ที่ดินในเมืองแม่ฮ่องสอนดังกล่าว ทำให้พื้นที่ของที่อยู่อาศัยทำให้นุกรุกไปยังพื้นที่ป่าและเกษตรกรรมรอบเมืองเป็นจำนวนมาก พื้นที่ทางเกษตรกรรมและป่าของเมืองจึงลดลงอย่างเห็นได้ชัด จากการแปลสภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2545 พบว่าพื้นที่เกษตรกรรมของเมืองเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่มากขึ้น ทั้งด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของเมือง เนื่องจากมีการเวนคืนที่ดินและราคาที่ดินเพิ่มขึ้นสูงจากการกว้านซื้อเพื่อเก็งกำไรที่ดิน ทำให้พื้นที่เกษตรบริเวณดังกล่าวถูกทิ้งร้างมากขึ้น ประกอบกับราคาที่ดินในเขตเมืองมีราคาสูงถึง 8,000-100,000 บาทต่อตารางวา ซึ่งปัจจัยดังที่กล่าวมานี้ทำให้ความต้องการพื้นที่ดินในการทำเกษตรและพื้นที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้นและขยายออกไปเป็นจำนวนมาก

ในส่วนของพื้นที่พาณิชยกรรมบริเวณใจกลางเมืองเดิมและทางใต้ ย่อมทำให้ต้องรับมือกับความแออัดเพิ่มขึ้น ซึ่งบริเวณใจกลางเมืองเดิมเป็นพื้นที่ที่มีเอกลักษณ์ขององค์ประกอบทางกายภาพของเมืองเป็นจำนวนมาก เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการใช้ที่ดิน ส่งผลต่อการใช้ประโยชน์อาคาร และการสัญจรภายในเมือง จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมบริเวณใจกลางเมืองได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อองค์ประกอบทางกายภาพในทางสถาปัตยกรรมของบ้านเรือนไทยใหญ่ เนื่องจากเปลี่ยนเป็นร้านค้าบริการทางการท่องเที่ยว โดยเปลี่ยนไปก่อนที่จะกำหนดหรือระมัดระวังตัว เป็นต้น ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของเมืองแม่ฮ่องสอนที่เกิดขึ้น มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาด้านเส้นทางคมนาคมและการพัฒนาตามนโยบายทางเศรษฐกิจของเมือง จึงมีความจำเป็นที่จะต้องระมัดระวังต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของเมืองแม่ฮ่องสอนเพื่อให้สามารถกำหนดการใช้ที่ดินให้เป็นไปตามการวางแผนที่ระมัดระวัง ให้ไม่ซับซ้อนหรือปะปน จนยากต่อการกำหนดให้อยู่ในทางที่เหมาะสมได้ แม้ว่าในปัจจุบันจะเปลี่ยนไปมากตามการพัฒนาเมือง แต่ก็ยังสามารถกำหนดการใช้ที่ดินที่เหมาะสมได้อยู่

4) รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

การเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งปลูกสร้างของเมืองแม่ฮ่องสอน มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดที่สุด ทั้งในลักษณะของการกระจายตัวของสิ่งปลูกสร้างและลักษณะทางสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ทางไทยใหญ่-พม่าของสิ่งปลูกสร้างในเมืองแม่ฮ่องสอน

สำหรับในลักษณะของการกระจายตัวของสิ่งปลูกสร้างนั้น ภายในเมืองมีวัด ศาลเจ้าเมือง และบ้านเรือนไทยใหญ่ อันเป็นสิ่งปลูกสร้างที่สำคัญที่มีความสัมพันธ์กับความศรัทธาทางพุทธศาสนาและคติความเชื่อของชาวไทยใหญ่ในเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งมีความสำคัญและแสดงออกถึงแบบแผนโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองไทยใหญ่ ทั้งนี้ สิ่งปลูกสร้างอันดับแรกที่ได้เห็นชัดภายในเมือง คือ วัด ซึ่งตั้งกระจายอยู่ทั่วเมืองแม่ฮ่องสอน เนื่องจากวัดมีความสัมพันธ์กับป้อมหรือกลุ่มบ้านด้วย จึงทำให้เห็นได้ว่าวัดกระจายอยู่ทั่วเมืองนั่นเอง และยังมีศาลเจ้าเมืองอีก 2 แห่งที่สร้างขึ้นตามคติความเชื่อของชาวไทยใหญ่ จากการสำรวจพบว่า วัดและศาลเจ้าเมืองไม่มีการเปลี่ยนแปลงจำนวน คือ มีอยู่เท่าเดิมและได้รับการบำรุงทางด้านสถาปัตยกรรมความสวยงามให้คงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ไทยใหญ่-พม่า และมุ่งเน้นการบำรุงทางสังคมและกิจกรรมประเพณีมากกว่า ดังนั้น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แบบแผนขององค์ประกอบทางกายภาพของชาวไทยใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอนไม่มีการเปลี่ยนแปลง อีกทั้งยังแสดงถึงแบบแผนของเมืองไทยใหญ่ได้เป็นอย่างดี แม้ว่าในปัจจุบัน เมืองจะขยายออกไปทุกทิศทุกทางก็ตาม แต่วัดก็ยังเป็นองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญต่อชาวเมืองและให้ภาพตาเอกลักษณ์ของเมืองเด่นชัดอีกด้วย จึงทำให้ได้รับ

บทบาทเพิ่มขึ้นเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญของเมืองควบคู่ไปกับการเป็นสถานที่ทางความเชื่อ ความศรัทธาของชาวเมือง

นอกจากการกระจายตัวของวัดแล้ว ปีกหรือกลุ่มบ้านที่สัมพันธ์กับวัดนั้น จากการศึกษาพบว่าภายในเมืองแม่ฮ่องสอนมีบ้านเรือนไทยใหญ่ที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวไทยใหญ่ โดยที่ บ้านเรือนเหล่านี้จะตั้งรวมกันเป็นปีกหรือกลุ่มบ้าน มีการกระจายตัวของบ้านเรือนไทยใหญ่อยู่ใน บริเวณตัวเมืองเดิม หรือใจกลางเมืองในปัจจุบัน ส่วนสิ่งปลูกสร้างใหม่ๆ ที่เพิ่มขึ้น อาทิ อาคาร ทางราชการ อาคารพาณิชย์ อาคาร ที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์ จะอยู่คละร่วมกันกับบ้านเรือนเก่าในใจ กลางเมืองด้วย แต่มักกระจายออกไปตามเส้นถนนที่สร้างเพิ่มขึ้นและมีการใช้ประโยชน์อาคารที่ สอดคล้องกับประเภทการใช้ที่ดินในบริเวณนั้นๆ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงในลักษณะการกระจาย ตัวของวัด ศาลเจ้าเมือง และบ้านเรือนไทยใหญ่นั้น ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก แต่ปีกหรือกลุ่มบ้าน ในบริเวณนอกเหนือจากบริเวณตัวเมืองเดิม ได้เปลี่ยนรูปแบบไป อันเป็นผลมาจากการ เปลี่ยนแปลงทางด้านอาณาเขต และการคมนาคมตามที่กล่าวมาในหัวข้อที่ผ่านมา

สำหรับการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางสถาปัตยกรรมไทยใหญ่-พม่าของสิ่งปลูกสร้างใน เมืองแม่ฮ่องสอนนั้น เห็นได้ชัดเจน ทั้งนี้ วัดและบ้านเรือนไทยใหญ่เป็นสิ่งปลูกสร้างที่แสดง เอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมอย่างเห็นได้ชัดและช่วยสร้างบรรยากาศให้กับเมือง ในปัจจุบัน เห็นได้ว่ารูปแบบอาคารและความสูงของอาคารในเมืองแม่ฮ่องสอน เปลี่ยนไปอย่างเห็นได้ชัด หาก จะสังเกตการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพด้วยสายตานั้น รูปแบบอาคารและความสูงที่เปลี่ยนไปนั้น เห็นได้ชัดที่สุดและส่งผลกระทบต่อบรรยากาศของเมืองชาวไทยใหญ่แม่ฮ่องสอนมากที่สุดเช่นกัน เช่น ตึก โรงแรม อาคารที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์ อาคารทางราชการ เป็นต้น บางอาคารได้ใส่เอกลักษณ์ของ หลังคาซ้อนชั้นเข้าไป เพื่อให้กลมกลืนกับเอกลักษณ์ของเมือง นอกจากนี้ ยังมีการเพิ่มของสิ่งปลูก สร้างที่อำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยวบนท้องถนน ตามบทบาทของเมืองที่เปลี่ยนไป เช่น ป้ายบอกทาง ป้ายชื่อซอย ชุมศาลาประชาสัมพันธ์ เป็นต้น ทั้งนี้ สิ่งปลูกสร้างที่เพิ่มขึ้นใหม่ๆ นั้น ได้พยายามตกแต่งให้มีรูปแบบตามเอกลักษณ์ของชาวไทยใหญ่ เช่น หลังคาซ้อนชั้น ศิลปะลายไต บริเวณเชิงชายหลังคา เป็นต้น เพื่อสร้างบรรยากาศเอกลักษณ์ของเมืองให้กลมกลืน นอกจากนี้ พบการเปลี่ยนแปลงทางสถาปัตยกรรมของสิ่งปลูกสร้างที่อาจสร้างปัญหาต่อเมืองได้ เช่น การสร้างอาคารของโรงแรมเลียนแบบวัดวาอาราม ซึ่งไม่ถูกต้องตามคติความเชื่อที่ส่งวนรูปแบบทาง สถาปัตยกรรมนี้สำหรับวัดเท่านั้น

กล่าวโดยสรุป การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง แม่ฮ่องสอนนั้น เปลี่ยนแปลงไปทุกยุคทุกสมัย แต่โดยภาพรวมยังสามารถรักษาบรรยากาศทาง เอกลักษณ์ของเมืองชาวไทยใหญ่ไว้ได้ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงในทุกๆ ด้านก็ตาม

การเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก แต่หากเทียบกับเมืองอื่นๆ แล้ว ที่มีการพัฒนาเมืองเช่นเดียวกันจะพบว่าเมืองแม่ฮ่องสอนยังเปลี่ยนแปลงน้อย

5.4.2 ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน

ในส่วนของหัวข้อนี้ จะแบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่

5.4.2.1 ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นการอธิบายรายละเอียดของแต่ละปัจจัยให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

5.4.2.2 สรุปภาพรวมปัจจัยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นการสรุปให้เห็นภาพรวมของปัจจัยทั้งหมดที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

5.4.2.1 ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงยุคมีปัจจัยที่แตกต่างกันไป แบ่งเป็น 3 ยุคมีดังนี้

1) ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงในยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)

ปัจจัยที่มีผลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในยุคนี้ มี 3 ปัจจัย (ภาพที่ 5.11) ได้แก่

1) ปัจจัยด้านภูมิประเทศ เมืองแม่ฮ่องสอนมีสภาพภูมิประเทศ เป็นที่ราบลุ่ม แอ่งกระทะ มีภูเขาชนาบเมือง และมีลำน้ำไหลขนานทั้ง 2 ด้าน คือ ลำน้ำปู้ไหลผ่านทางด้านทิศเหนือและร่องน้ำแม่ฮ่องสอนไหลผ่านด้านทิศใต้ ลำน้ำทั้งสองไหลไปบรรจบกันที่บ้านสบป่องและไหลลงสู่แม่น้ำปาย ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของตัวเมือง ดังนั้น ปัจจัยด้านนี้มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยใหญ่ เห็นได้จากแนวการตั้งถิ่นฐานในบริเวณเมืองเดิมของเมืองแม่ฮ่องสอนในปัจจุบันได้

2) ปัจจัยด้านศาสนาและคติความเชื่อ ชาวไทยใหญ่นับถือศาสนาพุทธอย่างเคร่งครัด ส่งผลให้มีองค์ประกอบทางกายภาพที่สัมพันธ์กับความนับถือนี้ โดยมีวัด และศาลเจ้าเมือง ที่ตั้งกระจายอยู่ทั่วเมือง แสดงให้เห็นถึงแบบแผนของเมืองชาวไทยใหญ่ ดังนั้น ปัจจัยด้านนี้ถือได้ว่าเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดลักษณะของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนที่เป็นเอกลักษณ์มาจนถึงปัจจุบัน

3) ปัจจัยด้านการเมืองและการปกครอง ยุคแรกนี้มีการปกครองโดยระบบเจ้าฟ้าของชาวไทยใหญ่เอง ซึ่งส่งผลให้เมืองแม่ฮ่องสอนมีโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพไปตามแบบแผนของเมืองชาวไทยใหญ่ ปัจจัยด้านการเมืองการปกครองมีผลต่อรูปแบบลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งในยุคแรกที่มีการปกครองโดยระบบเจ้าฟ้าชาวไทยใหญ่ ทำให้เมืองมีการพัฒนาโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่มาจากศาสนาและคติความเชื่อเป็นจำนวนมาก เห็นได้จากการสร้างวัดจำนวนมากภายใน

5.4.2.2 ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงในยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497-2525)

ในยุคดังกล่าวมีปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ 4 ปัจจัย (ภาพที่ 5.15) ได้แก่ 1) ปัจจัยด้านภูมิประเทศ 2) ปัจจัยด้านศาสนาและคติความเชื่อ 3) ปัจจัยด้านการเมืองการปกครอง 4) ปัจจัยด้านนโยบายการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและการมีบทบาทเป็นศูนย์ราชการจังหวัด ใน 3 ปัจจัยแรกนั้น ยังคงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เมืองมีการพัฒนาต่อเนื่องมา ชาวไทยใหญ่ยังคงนับถือและปฏิบัติตามหลักศาสนาพุทธและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบต่างๆ แต่ปัจจัยด้านนโยบายการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของเมืองและการมีบทบาทเป็นศูนย์ราชการจังหวัดนั้น เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ โรงพยาบาล โรงเรียน และสาธารณูปการที่สำคัญ ได้แก่ น้ำประปาและไฟฟ้า มีการสร้างถนนเชื่อมกับภายนอกเมือง และพัฒนาถนนภายในเมือง ให้มีความสะดวกในการเข้าถึงเมืองมากขึ้น และสร้างสนามบินเพื่อการคมนาคมทางอากาศ ทำให้การเดินทางไปและกลับเมืองแม่ฮ่องสอนไม่ยากลำบากอีกต่อไป ดังนั้น ปัจจัยนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในด้านการขยายตัวของเนื้อเมือง ทำให้อาณาเขตของเมืองขยายออกไป และส่งผลต่อการตั้งของกลุ่มบ้าน ซึ่งบ้านใหม่ที่เกิดขึ้นขยายและเกาะตัวไปตามเส้นถนน

สำหรับบทบาทของเมืองแม่ฮ่องสอนในการเป็นศูนย์ราชการจังหวัด ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ มีการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรที่เป็นข้าราชการและคนภายนอกจากเมืองอื่นที่เข้ามาทำมาค้าขายในเมือง และทำให้เกิดการปลูกสร้างอาคารทางราชการต่างๆ ในบริเวณทางตอนใต้ของเมือง การเป็นศูนย์ราชการจังหวัดต้องใช้พื้นที่ในการก่อสร้างอาคารต่างๆ มากมาย รวมถึงบ้านพักของข้าราชการอีกด้วย โดยเฉพาะการใช้ที่ดินมีการเปลี่ยนแปลงมาก จึงทำให้มีการใช้ที่ดินเพื่อเป็นศูนย์ราชการจังหวัดเพิ่มขึ้น ดังนั้นการมีบทบาทเป็นเมืองศูนย์ราชการจังหวัดส่งผลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพด้านสิ่งปลูกสร้างอาคารมาก ทำให้มีอาคารราชการรูปแบบสมัยใหม่ขึ้นมา ส่วนแบบเดิมบ้างถูกรื้อถอนออกไป และส่งผลต่อด้านการใช้

ที่ดินทำให้มีการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ประเภทสถาบันราชการทางตอนใต้ ซึ่งสัมพันธ์ไปกับการสร้างถนนและการขยายตัวของเมือง

จากการสัมภาษณ์พบว่าปัจจัยหลักของการเปลี่ยนแปลงคือการสร้างถนน เนื่องจากเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มีการเปิดพื้นที่ใหม่ อย่างเช่นบริเวณเส้นถนนทางวัดดอยแก้วขี้มัน ทางทิศตะวันออกของเมือง พอมีการตัดถนนขึ้นมา ทำให้มีบ้านจัดสรรขึ้นทันที มีคนอาศัยมากขึ้น แต่ถือได้ว่าบ้านจัดสรรมีไม่มากนักเพราะมีปัญหาเรื่องที่ดินมีราคาแพงเป็นปัญหาสำคัญ สำหรับเมืองแม่ฮ่องสอนนั้นถือว่าการเปลี่ยนแปลงยังน้อยกว่าเมืองอื่น อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงในยุคปัจจุบันมีอัตราสูงกว่าในอดีต ดังนั้น ในการเปลี่ยนแปลงที่น้อยกว่าเมืองอื่นทั้งที่เป็นศูนย์กลางจังหวัด เพราะที่ดินมีราคาแพง ซึ่งกลายเป็นข้อดี ทำให้ไม่มีการกว้านซื้อเนื่องจากไม่คุ้มทุน เนื่องจากเศรษฐกิจในเมืองไม่ได้เติบโตมากพอที่จะต้องการเข้ามาลงทุนเป็นจำนวนมาก ดังเช่นเมืองท่องเที่ยวอื่นๆ คนท้องถิ่นที่อยู่เดิมก็ไม่มีใครอยากขายที่ดินในราคาต่ำ การที่ดินมีราคาแพงนั้นส่วนหนึ่งมาจากช่วงฟองสบู่แตกใน พ.ศ. 2540⁵² ดังนั้น การตัดถนนนำไปสู่การขยายตัวของเมือง อีกทั้งเมื่อมีการเข้าถึงที่ง่ายมากขึ้น ทำให้มีการอพยพเข้ามา ส่งผลให้เกิดการเพิ่มขึ้นของประชากรและตั้งถิ่นฐานอาศัยมากขึ้น มีนักท่องเที่ยวและนักลงทุนมาค้าขาย ทำธุรกิจต่างๆ ทั้งนี้ เห็นได้จากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นแม้มีอัตราการเปลี่ยนแปลงในสถิติน้อยหรือไม่เพิ่มขึ้น คือปัจจุบัน พ.ศ. 2549 มีประชากรประมาณ 6,700 คน แต่เมืองแม่ฮ่องสอนมีประชากรแฝงเป็นจำนวนมาก ทำให้มีประชากรประมาณได้ถึง 10,000 คน อีกเหตุผลสำคัญคือการมีถนนทำให้การเข้าถึงสะดวก เมื่อมีการตัดถนนจะมีสิ่งปลูกสร้างขยายตามไป

5.4.2.3 ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงในยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525-2539)

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพมี 4 ปัจจัย (ภาพที่ 5.29) ได้แก่ 1) ปัจจัยด้านภูมิประเทศ 2) ปัจจัยด้านศาสนาและคติความเชื่อ 3) ปัจจัยด้านการเมืองการปกครอง 4) นโยบายพัฒนาให้เป็นเมืองท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมและธรรมชาติ ใน 3 ปัจจัยแรกเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เมืองมีเอกลักษณ์ทั้งทางภูมิประเทศ ศิลปวัฒนธรรม และเกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ในด้านปัจจัยด้านนโยบายพัฒนาให้เป็นเมืองท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมและธรรมชาติ ทำให้มีการพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอนอย่างรวดเร็วเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวและผู้มาเยี่ยมเยือน ได้แก่ การสร้างอาคารที่พัก ร้านค้า ร้านอาหาร การเปลี่ยนจากบ้านที่อยู่อาศัยเป็นอาคารกึ่งพาณิชย์ เป็นต้น ซึ่งเห็นได้ชัดเจนว่าปัจจัยด้านนี้ส่งผลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพด้านสิ่งปลูกสร้างของเมือง โดยเฉพาะบ้านเรือนไทยใหญ่ และอาคารไม้ ที่มีเอกลักษณ์ของเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นอย่างมาก เนื่องจากการปรับปรุงให้เข้ากับ

⁵² สัมภาษณ์ วิทยา ทรงกิตติภักดี, นักผังเมือง 5, สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 25 ตุลาคม 2550.

ยุคสมัยและมีการเพิ่มอาคารใหม่ที่มีความสูงและจำนวนมากขึ้น เมืองจึงแออัดกว่าในอดีต อย่างไรก็ตาม อาคารใหม่ๆของทางราชการ โรงแรม ร้านค้า มีความพยายามคงเอกลักษณ์แบบสองคอนสามชาย แม้วัสดุจะเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม แต่สำหรับวัดมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทเป็นสถานที่ท่องเที่ยว แต่รูปแบบอาคารสถาปัตยกรรมยังคงไว้

นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์เรื่องปัจจัยด้านการท่องเที่ยวพบว่ามีสองความเห็นคือ ข้อ 1) การท่องเที่ยวไม่ใช่สาเหตุเดียวหรือมีผลมากต่อการเปลี่ยนแปลง ข้อ 2) การท่องเที่ยวเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง สำหรับกรณีการท่องเที่ยวไม่ใช่สาเหตุเดียวของการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากมองว่าเวลาเปิดพื้นที่ใหม่ คนที่ไปใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นการรองรับการอยู่อาศัย ไม่ใช่เพื่อรีสอร์ทด้านการท่องเที่ยว ทั้งนี้ รีสอร์ทเพื่อการท่องเที่ยว ไม่ได้เกิดขึ้นมากหากเทียบกับในอำเภอทั้งหมด ถือน้อยมากคือไม่มีการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากอุปสงค์การเข้ามาอยู่ที่นั่นน้อยมาก ดังนั้น การท่องเที่ยวมีผลกระทบต่อเมืองแม่ฮ่องสอน น้อยมาก เนื่องจากโรงแรมที่มีอยู่เพียงพอแล้ว ไม่จำเป็นต้องมีการขยาย เพราะจำนวนนักท่องเที่ยวเท่าเดิม อุปสงค์ของนักท่องเที่ยวไม่ได้เพิ่มขึ้นส่วนมากเป็นนักท่องเที่ยวที่ตั้งใจมาจริงๆ เพราะต้องเดินทางมาไกล ซึ่งไม่ได้มาง่ายๆเหมือนเมืองปาย และเมื่อมาเที่ยวแล้วก็ไม่ได้อยู่นาน เพราะฉะนั้น อุปสงค์ก็ไม่ได้มีผลต่อการสร้างหรือทำเพื่อรองรับการท่องเที่ยว⁵³

สำหรับกรณีที่การท่องเที่ยวเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงนั้น ได้พิจารณาผลที่เกิดขึ้นหลายประเด็นว่า กรณีแรก ในช่วง พ.ศ. มีการเปลี่ยนแปลงชัดเจนที่สุดในด้านขอบเขตและประชากร ซึ่งขยายไปถึงบ้านนาแม่ปิ่นและมีเกสเฮ้าส์จำนวนมาก⁵⁴ ประเด็นที่สองมีการพัฒนาโดยการปรับภูมิทัศน์ของตัวเมืองตามถนนใหญ่ๆจากที่เคยเป็นที่อยู่อาศัย เป็นบ้านเรือนไทยใหญ่ยุคกลาง จะถูกเช่าหรือซื้อเป็นบาร์เบียร์ ร้านค้า บริษัทท่องเที่ยว⁵⁵ ประเด็นที่สามมองว่า การท่องเที่ยวเข้ามามีส่วนเป็นอย่างมากในการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆของเมือง เพราะทำให้มีคนภายนอกเข้ามาประกอบธุรกิจหรือมีประชากรแฝงซึ่งไม่ใช่คนพื้นที่ เข้ามาเอาคนพื้นที่เป็นจุดขาย ขยายวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ที่ไม่ได้รับประโยชน์โดยตรง⁵⁶ ประเด็นสุดท้ายมองว่าการท่องเที่ยวส่งผลให้เมืองแม่ฮ่องสอนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านอาคารในเมืองอย่างเห็นได้ชัดที่สุดในอาคารเก่าแก่คุณค่าทางสถาปัตยกรรมของชาวไทยใหญ่ ได้แก่ บ้านเรือนไต และอาคารดั้งเดิม⁵⁷

⁵³ สัมภาษณ์ วิยดา ทรงกิตติภักดี, นักผังเมือง 5, สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 25 ตุลาคม 2550.

⁵⁴ สัมภาษณ์ ประเสริฐ ประดิษฐ์, ศึกษานิเทศก์สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาแม่ฮ่องสอน เขต 1, 26 ตุลาคม 2550

⁵⁵ สัมภาษณ์ ประเสริฐ ประดิษฐ์, ศึกษานิเทศก์สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาแม่ฮ่องสอน เขต 1, 26 ตุลาคม 2550.

⁵⁶ สัมภาษณ์ สมบูรณ์ ศิลปพันธ์, ประธานชุมชนป้อมทองวันออก, 27 ตุลาคม 2550.

⁵⁷ สัมภาษณ์ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ, รองผู้อำนวยการโรงเรียนแม่ฮ่องสอนศึกษา, 26 ตุลาคม 2550.

นอกจากนี้ พบว่าการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวทำให้เมืองแม่ฮ่องสอนมีการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะธุรกิจบริการเพื่อรองรับการท่องเที่ยวไม่ว่าจะเป็นโรงแรม เกสเฮาส์ ที่เพิ่มมากขึ้น คือจากจำนวน 3 แห่ง ช่วง พ.ศ. 2529 เป็น 29 แห่ง ช่วง พ.ศ. 2532 และเพิ่มเป็น 37 แห่ง นอกจากนี้ร้านค้า ร้านอาหาร รวมไปถึงร้านขายของที่ระลึกยังมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นด้วย ซึ่งการพัฒนาให้มีการท่องเที่ยวในเมืองสร้างผลบวกและลบต่อเมืองได้เช่นกัน โดยผลลบคือพื้นที่ดินในเมืองมีราคาสูง ก่อให้เกิดการก่อสร้างสถานที่เพื่อรองรับการท่องเที่ยว หรือสร้างสิ่งปลูกสร้างต่างๆที่ทำให้เกิดมลภาวะทางสายตามากขึ้น และทำให้บ้านเรือนไต่แบบเดิม หรืออาคารบางอย่างพยายามทำเลียนแบบเอกลักษณ์เดิม ซึ่งก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบสมัยใหม่มากขึ้น ยากที่จะอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแบบเดิมไว้ได้ และประชาชนมีค่าครองชีพที่สูงขึ้นด้วย แต่ผลบวกคือประชาชนได้รับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อความสะดวกมากขึ้น กระตุ้นรายได้และเศรษฐกิจของเมืองจากการท่องเที่ยวได้มากขึ้น อีกทั้ง ในส่วนของราชการท้องถิ่นส่วนท้องถิ่นมีความพยายามพัฒนาความเป็นอยู่ของคนในเมืองไปพร้อมกับการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว จึงได้มีการสร้างอาคารส่วนกลางให้เป็นประโยชน์ เช่น อาคารชานกะเล อาคารหมอกใหม่ ซึ่งพบว่ามีการสร้างอาคารสูงและบดบังความสวยงามของเมืองที่มีระดับอาคารไม่สูงจนอึดอัดทางสายตา เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่าปัจจัยด้านการท่องเที่ยวส่งผลอย่างมากต่อเมืองในทุกด้าน ซึ่งในด้านรูปแบบและการใช้ประโยชน์อาคารเป็นด้านที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด

โดยสรุป จะเห็นได้ว่าในแต่ละยุคนั้นมีปัจจัยที่แตกต่างกัน ซึ่งในยุคที่ 1 อาจมาจากปัจจัยเพียง 3 ด้าน แต่ในยุคที่ 2 มีการเพิ่มของปัจจัยภายนอกเข้ามา ได้แก่ การพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐานและการเป็นศูนย์ราชการจังหวัด ทำให้เมืองมีการพัฒนาและเกิดการเปลี่ยนแปลงต่อรูปทรงของเมืองทั้งด้านอาณาเขตและการตั้งถิ่นฐาน ต่อมายุคสุดท้ายจนถึงปัจจุบัน เห็นได้ว่าปัจจัยด้านการเป็นเมืองท่องเที่ยวสร้างความเปลี่ยนแปลงต่อเมืองทั้งทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมชาวไทยใหญ่เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะด้านเอกลักษณ์ของอาคาร

ดังนั้นปัจจัยหลักที่ทำให้เมืองเกิดการเปลี่ยนแปลง คือ ปัจจัยด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและปัจจัยด้านการท่องเที่ยวในยุคสุดท้าย ซึ่งยังคงมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

5.4.2.4 สรุปปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

จากการเก็บข้อมูลและการสัมภาษณ์ในช่วงต้นสามารถแบ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวบรวมได้ดังนี้

- 1) ปัจจัยด้านภูมิประเทศ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสม เหมาะต่อการตั้งถิ่นฐานที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวไทยใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอน และปัจจุบันเป็นจุดในการดึงดูดการท่องเที่ยวอีกด้วย ปัจจัยด้านนี้ส่งผลต่อลักษณะสภาพพื้นที่ของเมืองแม่ฮ่องสอน

2) ปัจจัยด้านศาสนาคติความเชื่อ และวิถีชีวิต ซึ่งชาวไทยใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอนนับถือศาสนาพุทธ จึงส่งผลให้โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองเต็มไปด้วย วัด ศาลเจ้าเมือง และบ้านเรือนไทยใหญ่ ที่เป็นเอกลักษณ์ของเมืองมาจนถึงปัจจุบัน ปัจจัยด้านนี้เป็นไปในลักษณะก่อให้เกิดกายภาพนั้นๆ ในขณะที่เดียวกันยังช่วยคงรักษากายภาพไว้ด้วย

3) ปัจจัยด้านการปกครอง การเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทำให้เกิดการพัฒนาเมืองอย่างต่อเนื่อง แต่ในปัจจุบันแม้ไม่ได้มีผู้ปกครองตามแบบการปกครองของไทยใหญ่ เปลี่ยนเป็นการปกครองส่วนท้องถิ่นแล้วก็ตาม ได้มีความพยายามรักษาเอกลักษณ์ของเมืองเอาไว้ ปัจจัยด้านนี้ทำให้เกิดการพัฒนาในด้านต่างๆ ภายในเมืองในทุกยุค และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพทั้ง 4 ด้าน

4) ปัจจัยด้านนโยบายการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งเกิดในช่วงยุคที่ 2 ถือเป็นกาเปิดเมืองแม่ฮ่องสอนสู่โลกภายนอกมากขึ้น เนื่องจากการตัดถนนและการคมนาคมทางอากาศ ทำให้มีการเข้าถึงสะดวกมากขึ้น และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพทั้ง 4 ด้านอย่างชัดเจน

5) ปัจจัยด้านนโยบายพัฒนาให้เป็นเมืองท่องเที่ยว ซึ่งอยู่ในช่วงยุคสุดท้ายจนถึงปัจจุบันนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพตลอดจนลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองแม่ฮ่องสอนมากที่สุด โดยส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งปลูกสร้างและการใช้ที่ดินของเมืองอย่างมาก เช่น การเกิดของร้านค้า ร้านอาหาร หรือส่งผลต่อประเภทใช้ที่ดินพื้นที่พาณิชย์กรรมมากขึ้น ปัจจุบันเมืองแม่ฮ่องสอนกำลังพัฒนาต่อไป และมีแนวคิดที่จะรักษาโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวไทยใหญ่ในเมือง พร้อมกับพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของเมืองและสังคมควบคู่ไปได้

6) ปัจจัยด้านอื่นๆ ที่เป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

จากการสังเกตและสัมภาษณ์ มีประเด็นที่สำคัญ ได้แก่

(1) ปัจจัยจากคนภายในหรือคนดั้งเดิมอพยพย้ายถิ่นออกไปจากเขตเมืองชั้นใน ส่งผลให้บ้านดั้งเดิมพื้นที่ภายในเมืองถูกทิ้งไว้ ดังนั้น การพัฒนาด้านการท่องเที่ยวทำให้คนภายนอกเข้ามาจับจองบ้านและที่ดินดัดแปลงเป็นเกสเฮาส์ ร้านค้า ร้านอาหาร ส่งผลต่อบ้านเรือนพื้นถิ่น อาคารบางหลังยังคงรักษารูปแบบไว้ แต่ไม่นานก็ถูกขาย ซึ่งทำให้เกิดความเสี่ยงต่อการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ไม่สามารถอนุรักษ์รูปแบบสถาปัตยกรรมให้คงไว้ได้

(2) การมีสนามบินในเมือง หรือโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ ทำให้การขยายตัวของเมืองต้องข้ามไปกระจายด้านเหนือ เพราะสนามบินที่มีขนาดใหญ่เป็นสัดส่วนประมาณ 30% ของพื้นที่เมืองทำให้เมืองกระจุกตัวและแออัดอยู่ใจกลางเมืองและกระโดดข้ามไป

กระจายตัวทางด้านเหนือของเมืองอย่างไรทิศทางและลูก้าพื้นที่เกษตรที่มีอยู่อย่างจำกัดของเมือง

(3) ปัจจัยด้านการลงทุนของนายทุน ปัจจัยนี้เป็นผลมาจากการท่องเที่ยวที่ทำให้เกิดการกระตุ้นทางเศรษฐกิจของเมืองให้มีการเติบโต ทำให้มีนักลงทุนเข้ามาลงทุนทั้งทางด้านที่พัก ร้านอาหาร อุตสาหกรรม เป็นต้น เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาในเมืองแม่ฮ่องสอน ทำให้มีการใช้ที่ดินเพื่อพาณิชยกรรมหนาแน่นขึ้นและเติบโตอย่างรวดเร็วในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา จนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังส่งผลต่อสภาพอาคารที่เป็นสิ่งปลูกสร้างใหม่ๆ จากคนในเมืองเองและผู้ประกอบการจากภายนอกที่สร้างอาคารสูงและรูปแบบแปลกตาจากพื้นถิ่น ส่งผลต่อลักษณะสิ่งปลูกสร้างที่เป็นเอกลักษณ์โดยภาพรวมของเมือง

(4) ปัจจัยจากคนภายนอกอพยพเข้ามาอยู่มากขึ้น คนภายนอกนั้นมีทั้งคนไตนอกหรือคนฝั่งพม่า ต่างด้วอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น ทำให้มีการขยายพื้นที่อาศัยไปทางด้านเหนือฝั่งหมู่บ้านชานเมืองและบ้านนามะปิ่น และมีการใช้ที่ดินเป็นประเภทที่อยู่อาศัยขยายวงกว้างออกไปรอบนอกเทศบาลมากขึ้น ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางอาณาเขตโครงสร้างของเมือง นอกจากนี้คนไตนอกที่เข้ามาแล้วยังหมายถึงผู้ประกอบการเกี่ยวกับธุรกิจการท่องเที่ยวที่เข้ามาอาศัยทำธุรกิจ ทำให้เกิดการซื้อที่เพื่อเก็งกำไรมาสร้างโรงแรม บริษัทนำเที่ยว ร้านค้าบริการเพื่อการท่องเที่ยว ร้านอาหาร ซึ่งส่งผลให้เกิดย่านพาณิชยกรรมที่หนาแน่นขึ้นบริเวณใจกลางเมืองเดิมและขยายออกไปในวงกว้างจำพวกกรีสอร์ท เกสเฮาส์

ปัจจัยที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนี้ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน จากเมืองที่เคยเป็นเพียงเมืองที่เติบโตมาจากชุมชนเล็กๆ มีการจัดการโดยวิถีของตนเอง แต่เมื่อผ่านช่วงเวลาแต่ละยุคทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้าน อาณาเขต การตั้งถิ่นฐาน การคมนาคม การใช้ที่ดิน และ สิ่งปลูกสร้าง เป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งความสะดวกสบายที่เพิ่มมากขึ้นทำให้วิถีชีวิตของชาวไทยใหญ่ในเมืองแม่ฮ่องสอนดีขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ส่งผลให้ลักษณะทางกายภาพที่สำคัญและเป็นหลักปฏิบัติของคนไทยใหญ่หายไป ที่เห็นได้ชัดคือ บ้านเรือนไทยใหญ่และระบบน้ำในเมือง หรือแม้แต่วัดวาอารามที่คงอยู่อย่างสมบูรณ์ที่สุดทางกายภาพ แต่หลักปฏิบัติได้เปลี่ยนไปหรือมีกลุ่มที่เคร่งครัดน้อยลงไป อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพเป็นสิ่งที่ต้องเกิดอย่างแน่นอน อย่างไรก็ตามเอกลักษณ์ทางกายภาพบางอย่างควรต้องรักษาไว้ให้อยู่สืบไป เพราะหากไม่สามารถรักษาลักษณะทางกายภาพที่เป็นเอกลักษณ์ได้ ก็ยากที่จะรักษาให้คติความเชื่อดั้งเดิมคงอยู่ต่อไปได้ และอาจนำมาสู่การสูญเสียทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม

ทั้งนี้ จากการสรุปปัจจัยการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สามารถสรุปภาพรวมปัจจัยทั้งหมดได้ ตามรูปภาพ 6.4 นี้

ภาพที่ 5.30 สรุปปัจจัยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2374 - ปัจจุบัน)

นโยบายของรัฐในการพัฒนาในการพัฒนาเมือง

จากภาพ 3.30 สรุปได้ว่า นโยบายการพัฒนาของรัฐด้านการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน เป็นนโยบายโดยตรงที่มุ่งให้เกิดการสร้างและขยายเมือง ซึ่งเป็นนโยบายรัฐในการพัฒนาประเทศ เกิดขึ้นในช่วงยุคที่สองที่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองระดับประเทศ และมีการจัดรูปแบบการปกครองท้องถิ่นทั่วทุกจังหวัด โดยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ (พ.ศ.2504-2508) เป็นแผนนำในการวางรากฐานการพัฒนาประเทศ นโยบายดังกล่าว จึงทำให้เกิดการพัฒนาในเมือง ทั้งในเรื่องการขยายตัวของเมือง การสร้างเส้นทางการคมนาคมเพิ่มขึ้น ส่งผลให้รูปแบบเมืองเปลี่ยนไป และยังคงพัฒนาต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันและเกิดการเปลี่ยนแปลงต่อไปตามปัจจัยของยุคสมัยนั้นๆ

ในการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่เกิดขึ้นต่อเมืองได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สัมพันธ์กับศาสนาและคติความเชื่อในบางประการของชาวไทยใหญ่ในเมือง ซึ่งทำให้โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของเมืองสูญหายไป เช่น ประตูกับทิศที่ตั้ง โครงสร้างและรูปแบบของกลุ่มบ้านที่มีถนนเป็นตัวนำแทนส่วนขององค์ประกอบทางกายภาพที่เหลืออยู่ ได้แก่ วัด ศาลเจ้าเมือง บ้านเรือนไทยใหญ่แบบประยุกต์ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของเมือง

ในด้านนโยบายรัฐด้านการท่องเที่ยว ซึ่งดำเนินการโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ท.ท.ท.) โดยมีเป้าหมายในการพัฒนาเศรษฐกิจของเมืองแม่ฮ่องสอน โดยส่งเสริมให้เป็นจังหวัด

ท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรมประเพณี ส่งผลให้เกิดการพัฒนาปรับปรุงเมือง โดยมีโครงการปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในเมืองด้านต่างๆ ทั้งการเพิ่มบริเวณสวนสาธารณะ การตกแต่งถนนด้วยดอกไม้ การจัดทำป้ายบอกทาง ไฟถนน ให้มีสัญลักษณ์ตามเอกลักษณ์ชาวไทยใหญ่ ทั้งนี้เพื่อรองรับการท่องเที่ยว และยังส่งผลให้มีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมตัดถนนเพิ่มขึ้น อาคารที่พักบ้านเรือน ร้านค้ามีจำนวนเพิ่มขึ้นและทำเพื่อบริการนักท่องเที่ยวมากกว่าเพื่อประชาชนในเมืองเป็นต้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนทั้งทางกายภาพและวิถีชีวิตจากที่เคยเป็นเมืองสงบในหุบเขา

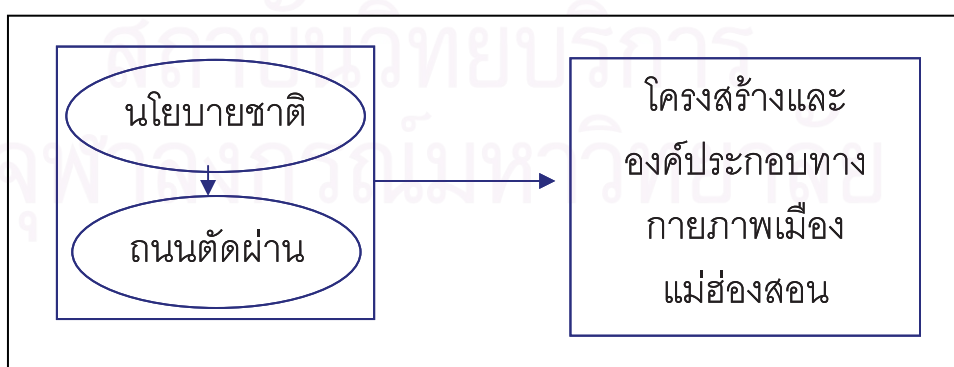
5.5 สรุปภาพรวมการเปลี่ยนแปลงและปัจจัย ตามผลการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ แล้วสามารถสรุปภาพรวมการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยได้ ดังนี้

1) การพัฒนาระบบคมนาคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ด้านอาณาเขต และระบบถนนเป็นอย่างมาก ซึ่งเป็นการเปิดเมืองสู่โลกภายนอก

2) การพัฒนาให้เป็นเมืองท่องเที่ยว เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองด้านสิ่งปลูกสร้าง การใช้ที่ดิน และมีแนวโน้มขยายตัวของพื้นที่เมือง

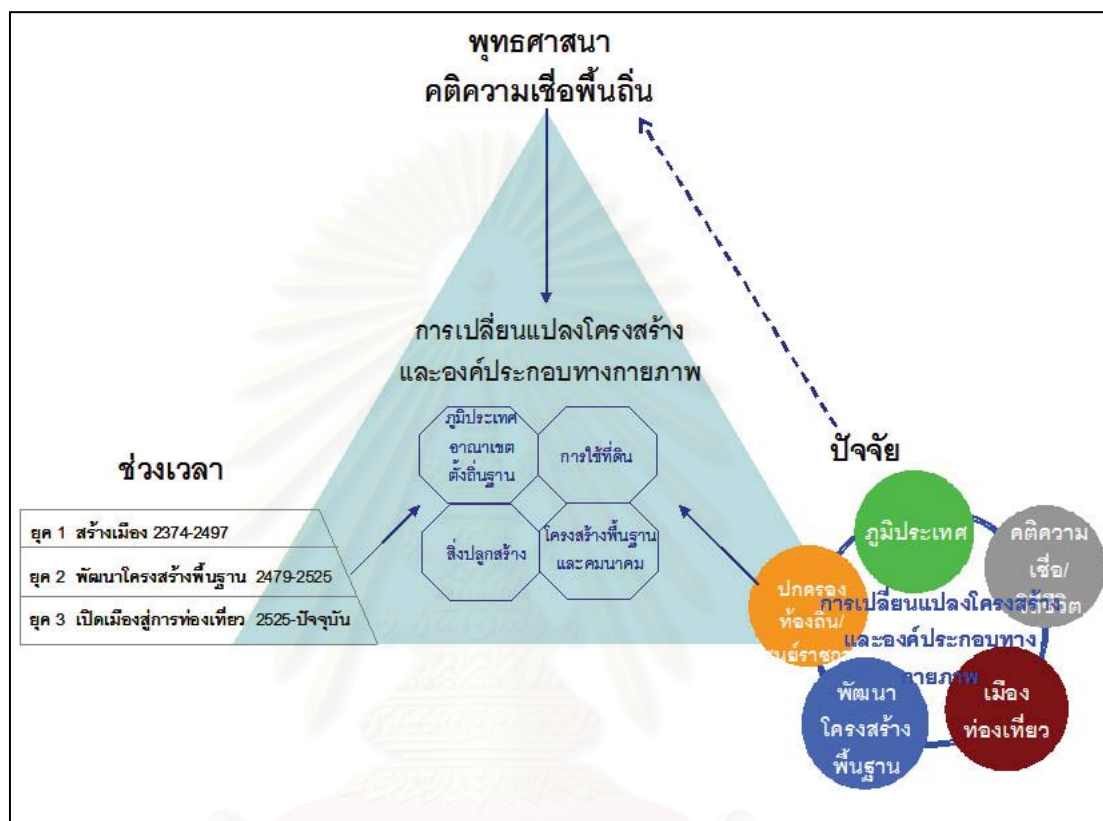
จากการสรุปทั้ง 2 ข้อนี้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ อรศิริ ปาณินท์ เรื่องสถาปัตยกรรมพื้นที่ภาคเหนือ ซึ่งระบุว่า หมู่บ้านปางหมู มีการเกาะกลุ่มของบ้านน้อยลง เนื่องจากสาเหตุที่ตั้งอยู่ใกล้ศูนย์กลางเมือง มีถนนหลวงตัดผ่านหมู่บ้าน ทำให้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของหมู่บ้าน และสอดคล้องกับงานของ ดวงจันทร์ อภาวัชรุตม์ เจริญเมือง ที่ว่าเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพจากปัจจัยนโยบายระดับชาติ

ภาพที่ 5.31 สรุปผลการศึกษากับแนวคิดทฤษฎี เรื่องการเปลี่ยนแปลงและ

5.6 สรุปตามกรอบแนวคิดการศึกษา

จากการศึกษา การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน พบความสัมพันธ์ของการเกิดการเปลี่ยนแปลง มีความสอดคล้องกับกรอบแนวคิดที่วางไว้ตั้งแต่ต้นและข้อค้นพบ แสดงเป็นแผนภาพดังนี้

ภาพที่ 5.32 กระบวนการเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน

จากการศึกษาวิจัยด้านโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนเกิดการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย ซึ่งในการเกิดการเปลี่ยนแปลงนั้นมีการเปลี่ยนแปลงที่มาจากความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ 3 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านแนวคิดทางพุทธศาสนาและคติความเชื่อ เป็นต้นกำเนิดของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของชาวไทยใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอนและมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาที่มีปัจจัยด้านต่างๆเข้ามา ทำให้แนวคิดเปลี่ยนหรือปฏิบัติที่ไม่เคร่งครัดดั้งเดิม จึงส่งผลต่อการรักษาลักษณะและรูปแบบโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ส่วนองค์ประกอบ 2) ช่วงเวลา เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งหมายถึงในการเกิดการเปลี่ยนแปลงต้องอาศัยช่วงเวลา และองค์ประกอบ 3) ปัจจัยการเปลี่ยนแปลง เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามยุคสมัย และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและ

องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ปัจจัยที่มีอิทธิพลจึงเป็นปัจจัยจากภายนอก ที่มาในรูปแบบของการพัฒนาด้านต่างๆ อีกทั้งยังส่งผลต่อแนวคิดความเชื่อของชาวเมืองอีกด้วย

ดังนั้น ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้ง 3 ด้าน ส่งผลให้เมืองมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดทั้งผลต่อแนวคิดความเชื่อเดิมที่ถูกทำให้ลดความสำคัญลง นอกจากนี้ยังมีข้อค้นพบที่สำคัญ จากการศึกษาวิจัยนี้ ดังนี้

1) โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพทั้ง 4 ด้าน ที่มีการเปลี่ยนแปลงในแต่ละด้าน นั้นมีความสัมพันธ์กัน คือ องค์ประกอบด้านหนึ่งเปลี่ยนก็ส่งผลองค์ประกอบด้านอื่นๆ ด้วย

2) การเปลี่ยนแปลงเกิดจาก 3 องค์ประกอบ ได้แก่ ด้านคติความเชื่อ ปัจจัย และเวลา

3) ปัจจัยในแต่ละยุคและในแต่ละด้านส่งผลให้มีเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

4) ปัจจัยภายนอกยังส่งผลต่อคติความเชื่อ ดังนั้นจึงส่งผลต่อด้านกายภาพของเมืองด้วย ทั้งนี้ ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นพบว่า โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์และคุณค่าของเมือง มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงได้ง่ายและจนกว่าที่คนในท้องถิ่นจะรู้ตัว สิ่งเหล่านั้นก็ได้เปลี่ยนไปบ้างแล้ว และการวิจัยดัง พบว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดและโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง นั่นคือ หากสิ่งใดสิ่งหนึ่งเปลี่ยนหรือเสื่อมถอยลง ย่อมส่งผลต่ออีกสิ่งเช่นกัน โดยเห็นได้จากการหายไปของประตูเมือง ได้ส่งผลให้ความเชื่อในการปฏิบัติเรื่องทิศประตูหายไป หรือ กรณีของบ้านเรือนไทยใหญ่ ซึ่งแนวคิดในการสร้างบ้านเปลี่ยนไป และต้องการสร้างบ้านในแบบสมัยใหม่ เมื่อแนวคิดและความต้องการเปลี่ยนจึงส่งผลให้บ้านเรือนไทยใหญ่เริ่มหายไป แต่วัดและศาลเจ้าเมืองเป็นองค์ประกอบที่มีความเชื่อมโยงกับแนวคิดเชิงนามธรรม จึงเป็นองค์ประกอบเดียวที่คงอยู่ทุกยุคทุกสมัย และข้อค้นพบประการสุดท้ายสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องที่ต้องเกิดขึ้นไปตามเวลา แต่คนภายในเมืองมีความสำคัญต่อการกำหนดการเปลี่ยนแปลงได้ โดยไม่ปล่อยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปโดยไม่รู้ตัว

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตาราง 5.4 สรุปลักษณะการเปลี่ยนแปลงการโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนตั้งแต่ พ.ศ. 2374 – ปัจจุบัน

สรุปลักษณะที่ได้กำหนดทางโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ทั้ง 4 ด้าน ตั้งแต่ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497) ยุคการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ.2497-2525) และยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน) พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยทุกยุค สรุปได้ดังนี้

โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง	ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)	ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525)	ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน)
1. ลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขตเมือง	เป็นที่ราบหุบเขา มีร่องน้ำแม่ฮ่องสอนทางตะวันออกเฉียงใต้ และแม่น้ำปาย ทางทิศตะวันตก ตัวเมืองมี ประตู 3 ประตู ได้แก่ ประตูชัย ประตูเฟือก และประตูดำ	- ตั้งเมืองบนที่ราบหุบเขา มีร่องน้ำแม่ฮ่องสอนทางตะวันออกเฉียงใต้ และแม่น้ำปาย ทางทิศตะวันตก มีหนองจองคำ บริเวณกลางเมือง - กำหนดให้เมืองมีอาณาเขตชัดเจน มีพื้นที่ขนาด 6 ตารางกิโลเมตร ตามเขตการปกครองท้องถิ่นเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน - มีการขยายเมืองแนวตั้ง ไปทางด้านเหนือและด้านใต้ เนื่องจากเป็นที่ราบ และมีขอบเขตจำกัดทางภูมิประเทศด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ซึ่งมีภูเขาสูงชันรอบทั้งสองด้าน	- ตั้งเมืองบนที่ราบหุบเขา มีร่องน้ำแม่ฮ่องสอนทางตะวันออกเฉียงใต้ และแม่น้ำปาย ทางทิศตะวันตก มีหนองจองคำ บริเวณกลางเมือง - มีขอบเขตทางการปกครองเขตเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน มีอาณาเขต 6 ตารางกิโลเมตร - มีการตั้งถิ่นฐานเกาะไปตามถนน และเมืองขยายไปทางทิศเหนือมาก - มีการสร้างประตูทางเข้าเมืองด้านเหนือและด้านใต้ บริเวณใกล้เคียงกับที่ตั้งเดิมในอดีต

โครงสร้างและองค์ประกอบทาง กายภาพของเมือง	ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)	ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525)	ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน)
2. ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน	-มีร่องน้ำหน้าบ้านตามแนวถนนทุกเส้นและ ที่นา เพื่อการอุปโภคบริโภค - มีการคมนาคมทางแม่น้ำพายุดีติดต่อกับ พม่า และใช้การเดินทางไปเชียงใหม่ ส่วน ภายในเมืองมีถนนสัญจรเชื่อมถึงกันทั้งใน ระดับชุมชนและเมือง	- มีร่องน้ำอยู่แต่ปรับให้เป็นท่อระบายน้ำทิ้ง แทน และใช้บริการน้ำประปาแทน และ พัฒนาสาธารณูปการอื่นๆ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล ฯ - มีถนนทางหลวงแผ่นดิน 2 เส้น คือ ทาง หลวงแผ่นดินหมายเลข 108 ทางทิศใต้ของ เมือง และ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1095 ทางทิศเหนือของเมืองส่วนภายในเมืองสร้าง ถนนทางขึ้นวัดพระธาตุดอยกองมู	-มีการวางโครงสร้างพื้นฐานและถนนไปทาง ทิศเหนือของ ทางราชการ และประชากร ขยายตามไปเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับทาง ตอนเหนือเป็นพื้นที่ราบที่มีอยู่ และเพราะ หนาแน่นบริเวณศูนย์กลางเมือง - ส่วนทางตอนใต้มีถนนใหม่ 3 เส้น คือถนน นาวาศสาร- ค2 ถนนสัมพันธ์เจริญ-ข5 ถนนรุ่งเรืองการค้า-ข6 และการคมนาคมทาง อากาศ ที่สะดวกมากขึ้น - การเดินทางไปต่างเมืองหรือต่างจังหวัด มี บริษัทขนส่งของรัฐและเอกชนอย่างละแห่ง และวิ่งคนละเส้นทาง ปัจจุบันมีสถานีขนส่ง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง	ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)	ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525)	ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน)
3. รูปแบบการใช้ที่ดิน	มีการใช้ที่ดินเพื่อศาสนสถานจำนวนมาก มีวัดถึง 13 วัด กระจายอยู่ทั่วเมืองใกล้แหล่งชุมชน มีพื้นที่พักอาศัยมากที่สุดแต่ไม่แออัด มีบ้านเพียงไม่กี่หลังสลับไปด้วยต้นไม้จำนวนมาก ชาวเมืองแลกเปลี่ยนสินค้าบริเวณป้อมกาตเก่า ประกอบอาชีพเกษตรกรรมโดยมีที่นาอยู่บริเวณทางตอนใต้ของเมืองใกล้ลำน้ำแม่ร้องสอน	- มีการใช้ที่ดินพาณิชยกรรมหนาแน่นขึ้นบริเวณกลางเมืองหรือตัวเมืองเดิม การตั้งถิ่นฐานเป็นไปตามแนวถนนของเมือง มีพื้นที่ประเภทสถาบันราชการและสถาบันการศึกษาเพิ่มขึ้น ประเภทของการใช้ที่ดินจึงมีเพิ่มขึ้นแต่ยังไม่ถือว่าซับซ้อน	- มีการขยายตัวของการใช้ที่ดินออกไปยังบริเวณทิศเหนือของเมือง ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ป่า ซึ่งเป็นพื้นที่นอกเขตเทศบาลเมืองแล้ว การใช้ที่ดินประเภทพาณิชยกรรมหนาแน่นขึ้นในบริเวณศูนย์กลางเมือง และบริเวณศูนย์ราชการทางตอนใต้ของเมือง และการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยได้ขยายตัวมากขึ้น มีสิ่งปลูกสร้างมากขึ้น เพื่อรองรับการท่องเที่ยว เช่น ร้านอาหาร ร้านของฝาก ร้านอาบอบนวด โรงแรมที่พัก เกสเฮาส์ เป็นต้น

โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง	ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)	ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525)	ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน)
4. รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง	สิ่งปลูกสร้างที่เด่นชัดทางสถาปัตยกรรม และมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตคือ วัดและศาลเจ้าเมือง ส่วนบ้านไทยใหญ่เป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีเอกลักษณ์ของพื้นที่ทั้ง 3 สิ่ง แสดงถึงแบบแผนบ้านเมืองชาวไทยใหญ่	- เริ่มมีอาคารรูปแบบทางราชการมากขึ้น เนื่องจากเป็นศูนย์ราชการจังหวัด - บ้านเรือนของชาวบ้านทั่วไปยังนิยมวัสดุจากธรรมชาติแต่ในช่วงปลายของยุคนี้เริ่มมีการก่ออิฐถือปูนบ้างแล้วในบ้านเรือนบางหลังที่มีฐานะ หรือร้านค้าพาณิชย์ โรงแรมที่พัก เป็นต้น	- อาคารของทางราชการต่างๆ ได้รับการปรับปรุงหรือถอนสร้างอาคารใหม่ขึ้นแทนหลังเก่า เป็นลักษณะอาคารสมัยใหม่ แต่พยายามคงเอกลักษณ์ของศิลปะไทยใหญ่ โดยทำหลังคาให้มีลักษณะสองคอสสามชาย - บ้านเรือนไทยใหญ่น้อยลงถูกรื้อถอนไปมาก หันมาสร้างบ้านตามแบบสมัยใหม่มากขึ้น เหลือเพียงบนถนนสิงหนาทบำรุงที่ยังเห็นได้ชัดและบริเวณที่อยู่อาศัยดั้งเดิมจริงๆ นอกนั้น เป็นอาคารปูน สูงประมาณ 2-3 ชั้น ลักษณะกึ่งพาณิชย์ โรงแรมที่พัก และเกสเฮาส์ ทั้งนี้เพื่อตอบสนององการจ้างงานที่เปลี่ยนไปเป็นที่อยู่อาศัยและค้าขายด้วย - อาคารทางศาสนาของวัดวาอารามเป็นอาคารที่เปลี่ยนแปลงน้อยที่สุดและได้รับการบูรณะอย่างต่อเนื่อง นอกจากวัดจะเป็นสถานที่ทาง ศาสนสถานแล้ว ยังมีบทบาทเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของเมือง นอกจากนี้ สำหรับอาคารที่มีการเลียนแบบสถาปัตยกรรมของวัดทั้งที่ไม่ใช่วัดหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อนั้นมีผลต่อความรู้สึกของคนหรือเยาวชนในพื้นที่และสร้างความสับสนให้คนที่มาท่องเที่ยวได้ - ได้มีการปรับปรุงภูมิทัศน์ของเมืองและมีอุปกรณ์ประกอบถนน เพื่อสนับสนุนการเป็นเมืองท่องเที่ยว

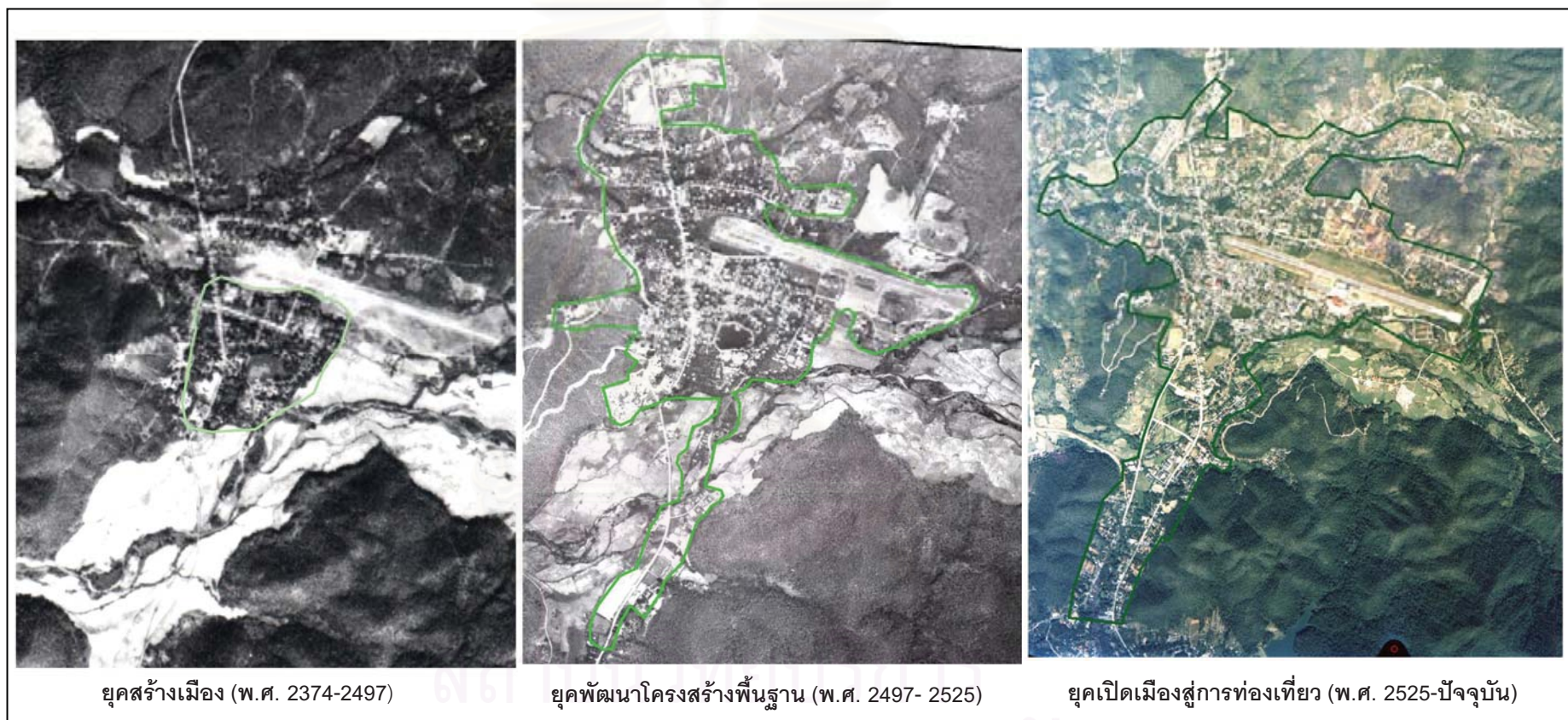
โครงสร้างและองค์ประกอบทาง กายภาพของเมือง	ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)	ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525)	ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน)
5. ลักษณะทางเศรษฐกิจ	มีอาชีพทางด้านเกษตรกรรมและการค้าขาย โดยค้าขายกับฝั่งประเทศพม่าและนานาๆ ครั้ง กับทางเชียงใหม่ ภายในเมืองมีการค้าขายกันเองตลาดป๊อกกาด	มีอาชีพเกษตรกรรม ค้าขาย และข้าราชการ เนื่องจากมีบทบาทเป็นศูนย์ราชการจังหวัด ร้านค้าในเมืองมีเพิ่มมากขึ้น แต่ก็ยังไม่มาก ค้าขายจำพวกของใช้ เช่น ผ้า เข็มด้าย น้ำมัน เป็นต้น มีลูกค้าเพิ่มขึ้นคือข้าราชการ	ภายในเมืองได้รับการกระตุ้นเศรษฐกิจจาก การท่องเที่ยวมากขึ้น เห็นจากร้านค้าที่เพิ่ม มากขึ้นและธุรกิจท่องเที่ยวต่างๆ ภายใน เมือง
6. ลักษณะทางสังคม	เป็นเมืองไทยใหญ่โดยแท้ ทั้งทางด้านภาษา การแต่งกาย อาหาร และวิถีชีวิตที่เคร่งครัด ในทางพุทธศาสนา มีการปฏิบัติตาม ประเพณีทางศาสนา ทั้ง 12 เดือน และในวิถี ชีวิตประจำวัน ส่วนสภาพสังคมมีความเรียบ ง่าย ไม่มีโจรขโมยหรือมิจฉาชีพ ความ หนาแน่นของประชากรมีน้อยถ้าเทียบกับ ขนาดพื้นที่เมือง	มีการสืบทอดประเพณีทางศาสนาอย่าง ต่อเนื่อง การแต่งกายและภาษามีการ เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เริ่มมีการพูดภาษา เมืองเนื่องจากมีคนอพยพจากที่อื่นเข้ามา และแต่งกายด้วยเสื้อผ้าทั่วไป ไม่ได้แต่งกาย ชุดไทยใหญ่เหมือนเดิม สภาพบรรยากาศ ภายในเมืองยังปลอดภัย ไม่มีมิจฉาชีพ เริ่มมี จำนวนประชากรภายในเมืองเพิ่มขึ้นเล็กน้อย และประชากร	การเข้ามาท่องเที่ยวและทำมาหากินของคน ภายนอก ทำให้เกิดการผสมผสานวัฒนธรรม แต่คนไทยใหญ่ยังคงรักษาเอกลักษณ์ทาง วัฒนธรรมและวิถีชีวิตต่อไปได้ในบางเรื่อง ได้แก่ การทำบุญไปวัด การจัดงานประเพณี ทางพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามวัฒนธรรม ทางสังคมอื่นๆ เช่นการแต่งกาย ภาษา เริ่ม สูญหายและไม่ได้รับความสำคัญในวิถี ชีวิตประจำวัน อีกทั้ง สภาพสังคมที่มี ประชากรเพิ่มมากขึ้น เริ่มไม่มีความไว้วางใจ ในเรื่องความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สิน

โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง	ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)	ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525)	ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน)
การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ ● ปัจจัยด้านต่าง ๆ	โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพขึ้นอยู่กับคติความเชื่อ และภูมิประเทศ อันได้แก่ ที่นา วัด หอเจ้าเมือง ร่องน้ำตลาด	โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพขึ้นอยู่กับภูมิประเทศ คติความเชื่อ และการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐานและการคมนาคม อันได้แก่ การปรับปรุงถนนภายในเมือง การสร้างถนนเชื่อมกับเมืองอื่น ทำให้เมืองมีการขยายตัว มีสิ่งปลูกสร้างเพิ่มขึ้นตามการพัฒนาในด้านนี้	โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพขึ้นอยู่กับภูมิประเทศ คติความเชื่อ การพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐานและการคมนาคม และบทบาทเมืองท่องเที่ยวที่ได้รับทำให้เกิดธุรกิจการท่องเที่ยวส่งผลทางเศรษฐกิจของเมือง ทั้งนี้ โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพ และสภาพภูมิประเทศของเมืองคือจุดเด่นที่สำคัญในการเที่ยวชม
● การเปลี่ยนแปลง	- มีการรวบรวมชุมชนไทยใหญ่บริเวณน้ำปายเป็นเมือง โดยเจ้าเมืองเชียงใหม่ - ชุมชนเกาะตัวอยู่ใกล้บริเวณลำน้ำ โดยพื้นที่เกษตรอยู่ใกล้ลำน้ำที่สุด - มีวัดจำนวนมากตามกลุ่มบ้านหรือป้อม - มีหอเจ้าเมืองเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางความเชื่อ - บ้านเรือนปลูกสร้างจากวัสดุไม้ไผ่ มุงหลังคาตองตึง เป็นบ้านชั้นเดียว ถ้าเป็น	- ช่วง พ.ศ. 2479 ยกฐานะเมืองขึ้นเป็นเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน ครอบคลุม 2 ตำบล - การใช้ที่ดินในเมืองมีความหนาแน่นขึ้นบริเวณใจกลางเมือง และเกิดศูนย์ราชการจังหวัดทางตอนใต้ของเมือง - บ้านเรือนไม่มีการมุงหลังคาตองตึง เนื่องจากป้องกันอัคคีภัย โดยออกเป็นกฎของทางเทศบาล ปลูกสร้างบ้านเรือนถาวรมากขึ้น ทำจากไม้เนื้อแข็ง บริเวณที่ยกพื้นสร้างผนังไม้ขึ้นมาเป็นห้อง	- มีนโยบายส่งเสริมให้เมืองแม่ฮ่องสอนเป็นเมืองท่องเที่ยวอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2528-2529 ทำให้เกิดธุรกิจท่องเที่ยวในเมืองจากการลงทุนของคนภายนอกและอาชีพที่หลากหลายของคนในเมือง อาทิ คำขายของที่ระลึก อาหาร เป็นต้น - วัดและหอเจ้าเมืองเป็นศูนย์กลางความเคารพ ความเชื่อ และมีบทบาทเพิ่มขึ้น คือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของเมือง

โครงสร้างและองค์ประกอบทาง กายภาพของเมือง	ยุคสร้างเมือง (พ.ศ. 2374-2497)	ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (พ.ศ. 2497- 2525)	ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว (พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน)
	บ้านคนมีฐานะมากขึ้นมีไม้กั้นหลัง จะสร้างจากวัสดุไม้เนื้อแข็ง มุงตองตึง เป็นบ้านยกพื้น - มีป้อมหรือชุมชนในเมือง มีชื่อเรียกตามวัดที่อยู่ใกล้หรือทิศที่ตั้ง แสดงถึงความสัมพันธ์ของคนกับวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมตามประเพณี	เพื่อทำการค้าขาย นอกจากนี้มีอาคารสถาบันทางราชการเพิ่มขึ้นด้วย - มีป้อมหรือชุมชนในเมือง มีชื่อเรียกตามวัดที่อยู่ใกล้ แสดงถึงความสัมพันธ์ของคนกับวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมตามประเพณี - สร้างโครงสร้างพื้นฐาน การคมนาคมทางถนน และทางอากาศ ทำให้คนในเมืองมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และมีความสะดวกในการสัญจรภายในเมืองและนอกเมือง มีโอกาสได้ติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้น - อาชีพเกษตรกรรมและการค้าขายเป็นอาชีพหลักของคนในเมือง	- ปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานและถนนอย่างต่อเนื่องเพื่อคนในเมืองและนักท่องเที่ยว การเดินทางไปมาจึงสะดวกขึ้น - เมืองเริ่มขยายตัวไปทางด้านเหนือ เป็นที่อยู่อาศัยของข้าราชการในเมือง และประชากรที่เพิ่มขึ้น - บ้านเรือนเปลี่ยนวัสดุก่อสร้างเป็นปูนมากขึ้น พบมากตามแนวถนนสายหลักและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของเมือง ส่วนบ้านไทยใหญ่มีลักษณะประยุกต์ อยู่บริเวณถนนสายเก่าและชุมชนดั้งเดิม
● สรุปการเปลี่ยนแปลง	ยุคนี้มีลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพเป็นแบบแผนเมืองไทยใหญ่อย่างชัดเจน คือ มีลักษณะวางภูมิประเทศและองค์ประกอบทางกายภาพที่มาจากศาสนาและคติความเชื่อ	ยุคนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านระบบคมนาคม ทำให้เมืองแบบแผนเดิมยุคที่แล้วได้ขยายอาณาเขตมากขึ้น และมีสิ่งปลูกสร้างใหม่ เนื่องจากการเข้าถึงเมืองที่สะดวกขึ้น และมีคนภายนอกเข้ามาอาศัยมากขึ้น	ยุคนี้เมืองแม่ฮ่องสอนเป็นเมืองท่องเที่ยวที่สำคัญ จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงของอาคารมากที่สุด เนื่องจากมีร้านค้า ร้านขายของ ร้านบริการต่างๆ เพื่อการท่องเที่ยว และด้านการขยายตัวของเมืองไปทางทิศเหนือ เนื่องจากการขยายตัวของพื้นที่อยู่อาศัย

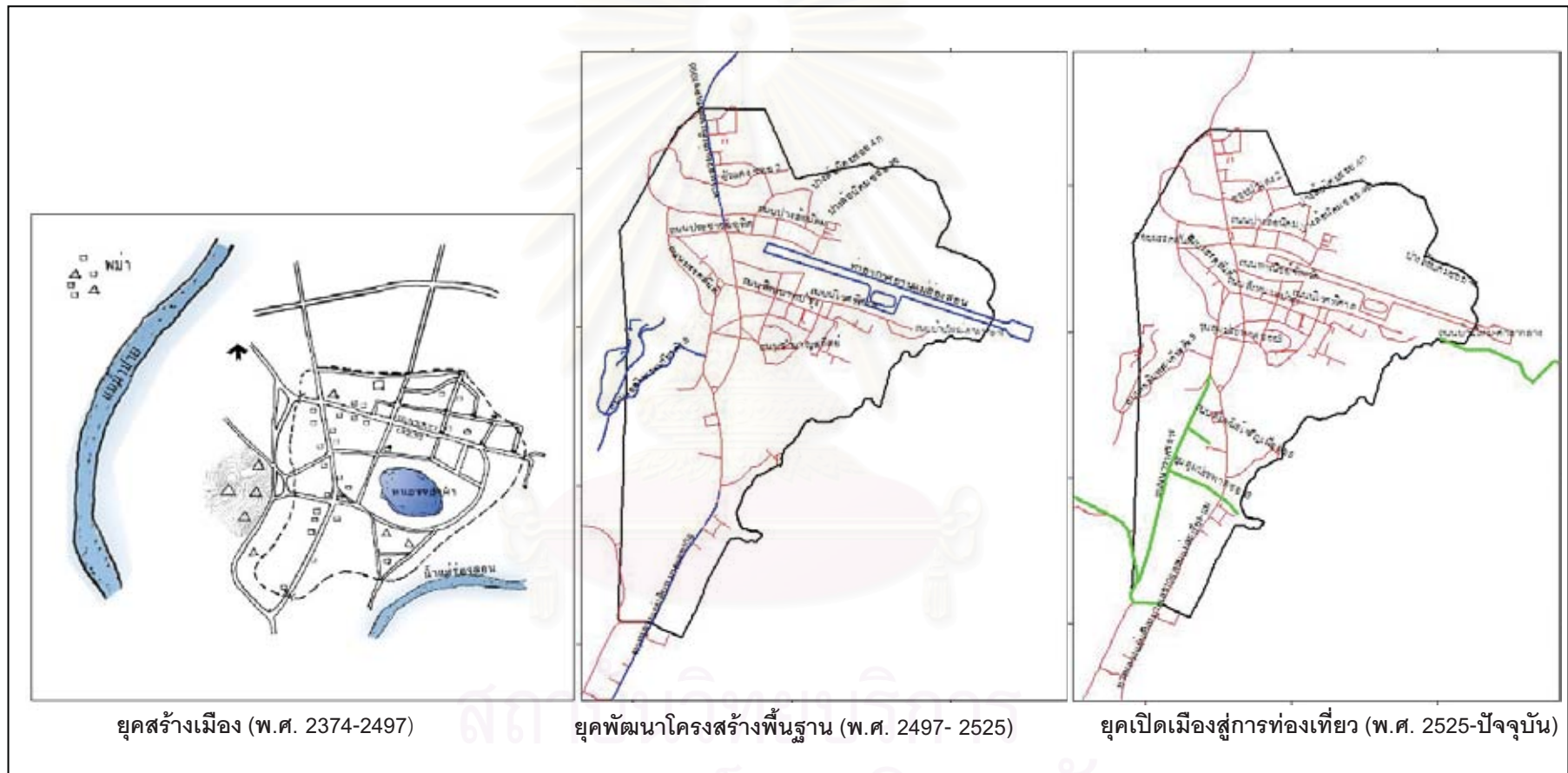
ลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2374 - 2550

ลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขตของเมืองแม่ฮ่องสอน

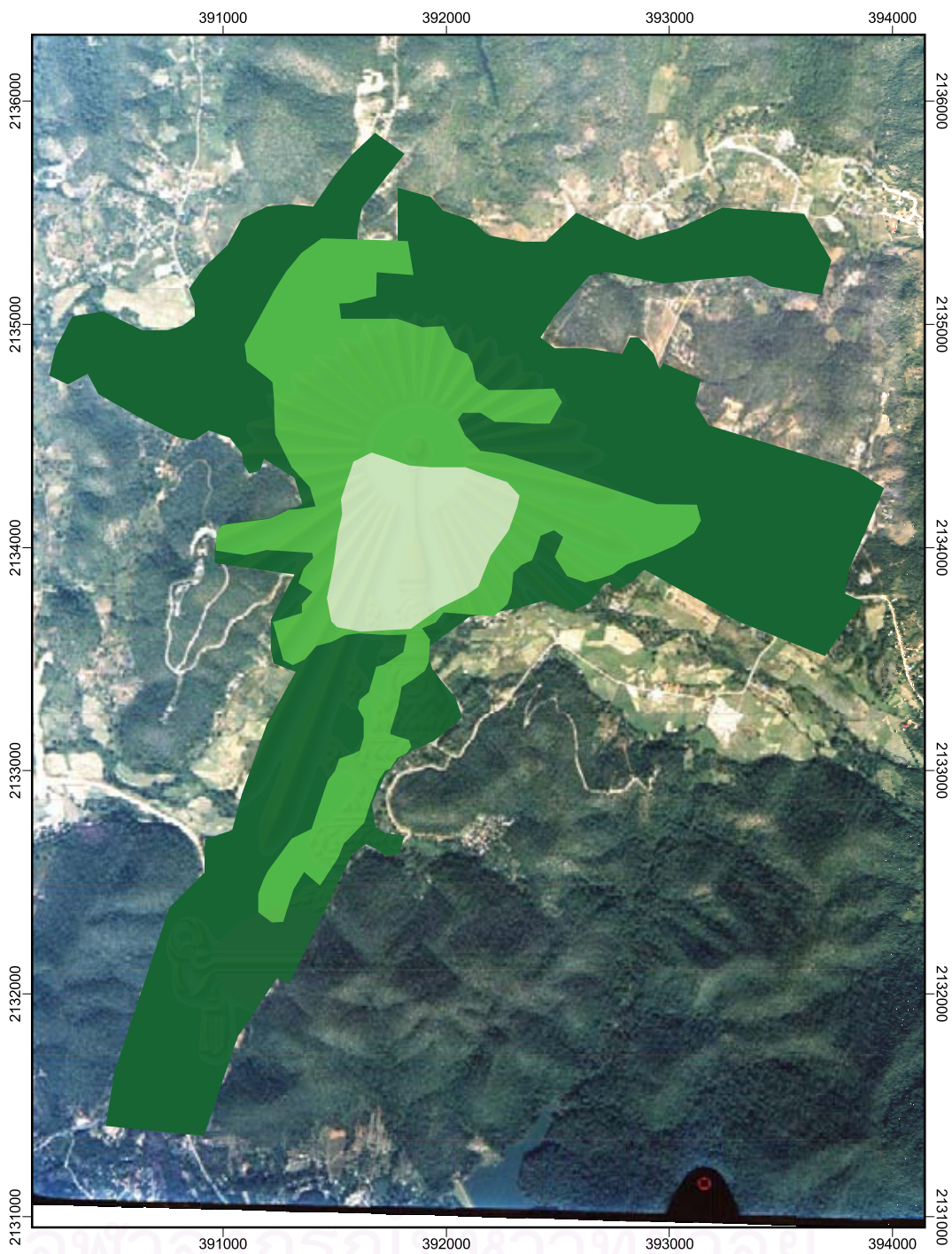

ภาพที่ 5.33 เปรียบเทียบลักษณะภูมิประเทศ และอาณาเขต

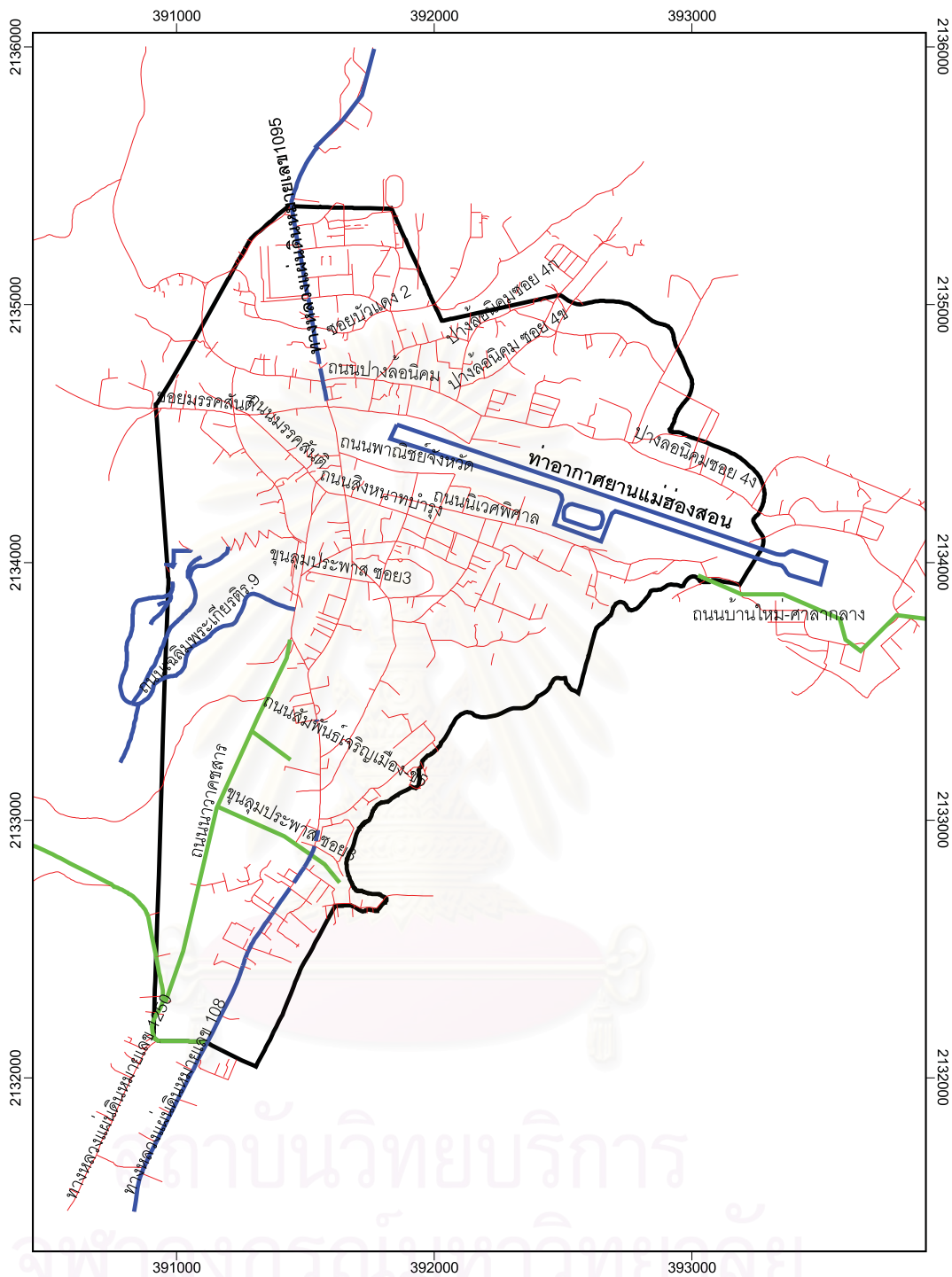
ลักษณะโครงสร้างพื้นฐานของเมืองแม่ฮ่องสอน

ภาพที่ 5.34 เปรียบเทียบลักษณะโครงสร้างพื้นฐานของเมืองแม่ฮ่องสอน

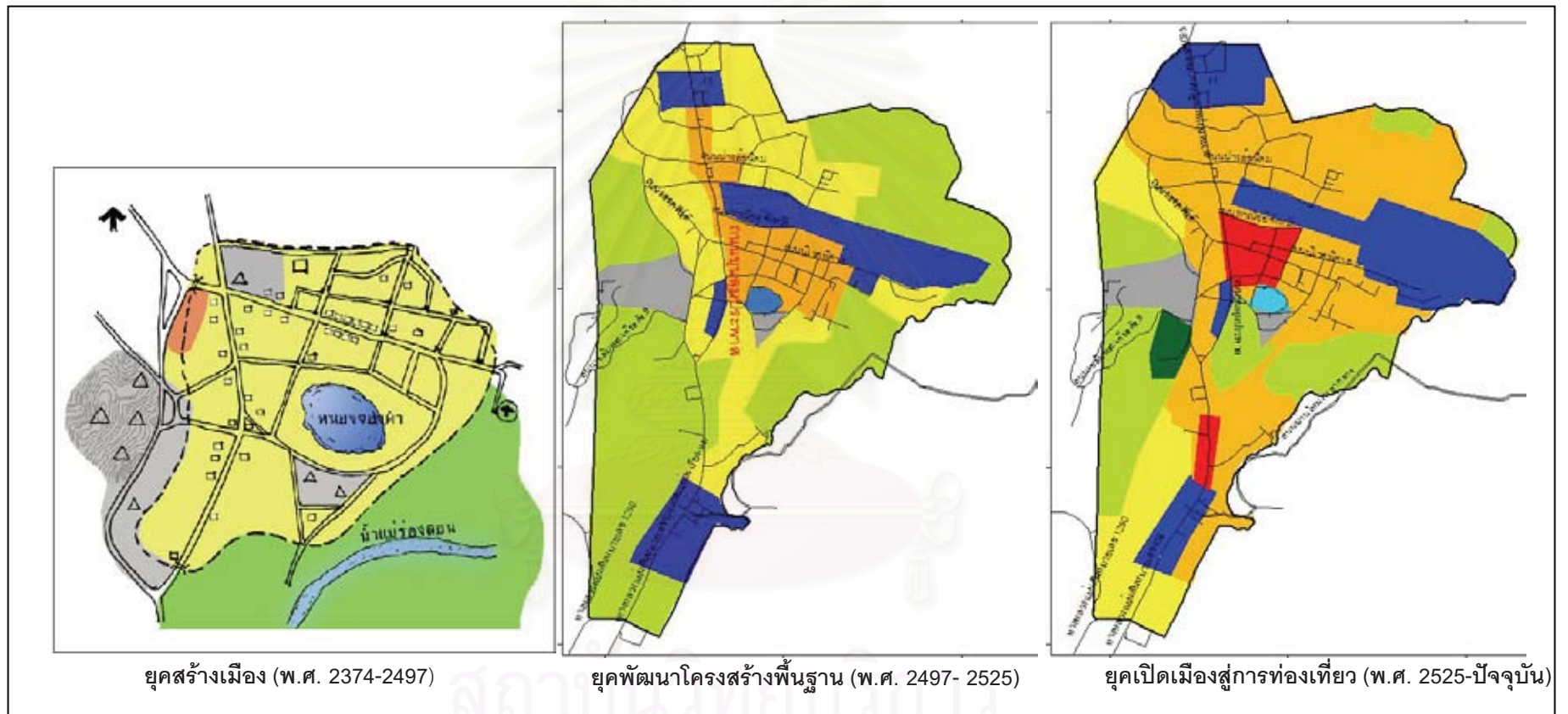

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน		
แผนที่ 5.18 ภาพสรุปการเปลี่ยนแปลงด้านอาณาเขตของเมืองแม่ฮ่องสอน		
สัญลักษณ์	ยุคสร้างเมือง	ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
	ยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน	
	ยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว	0.3 0 0.3 0.6 กม. ที่มา : ผู้วิจัย 2550

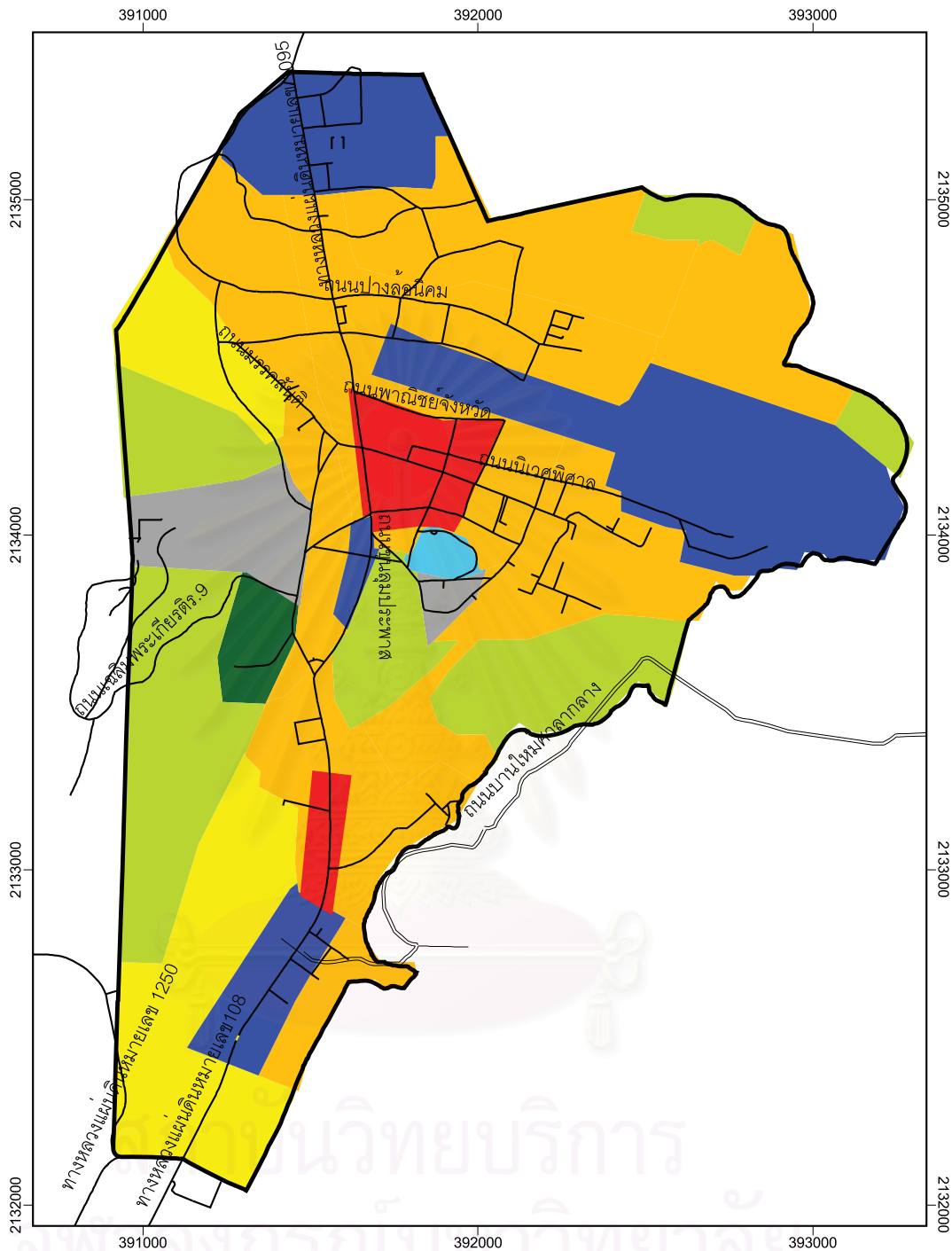

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน แผนที่ 5.19 ภาพสรุปการเปลี่ยนแปลงด้านการคมนาคมของเมืองแม่ฮ่องสอน	
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนนยุคสร้างเมือง ถนนยุคพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ถนนยุคเปิดเมืองสู่การท่องเที่ยว	ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่มา : ปรับจาก พ.ศ. 2538 โดยผู้วิจัย พ.ศ. 2550

รูปแบบการใช้ที่ดินของเมืองแม่ฮ่องสอน

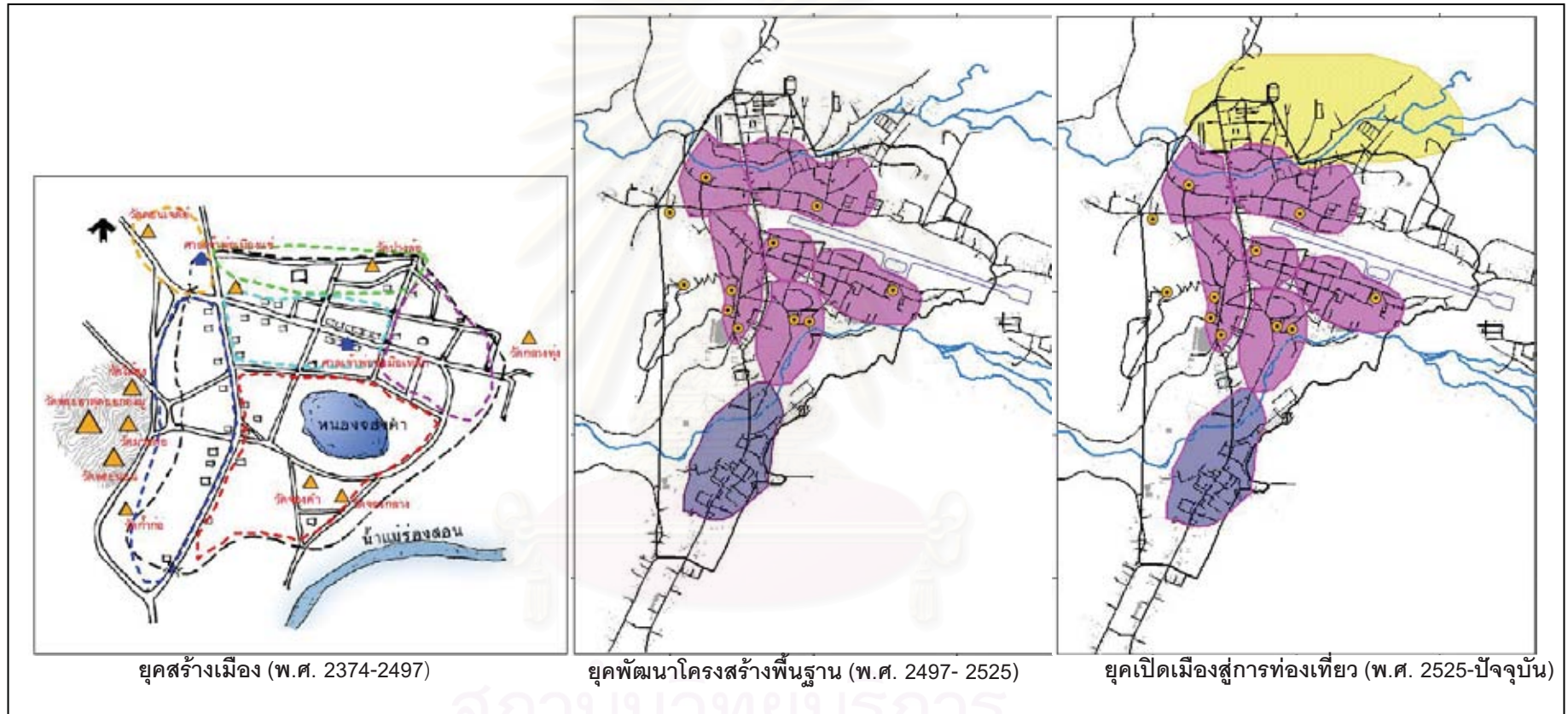

ภาพที่ 5.35 เปรียบเทียบรูปแบบการใช้ที่ดินของเมืองแม่ฮ่องสอน

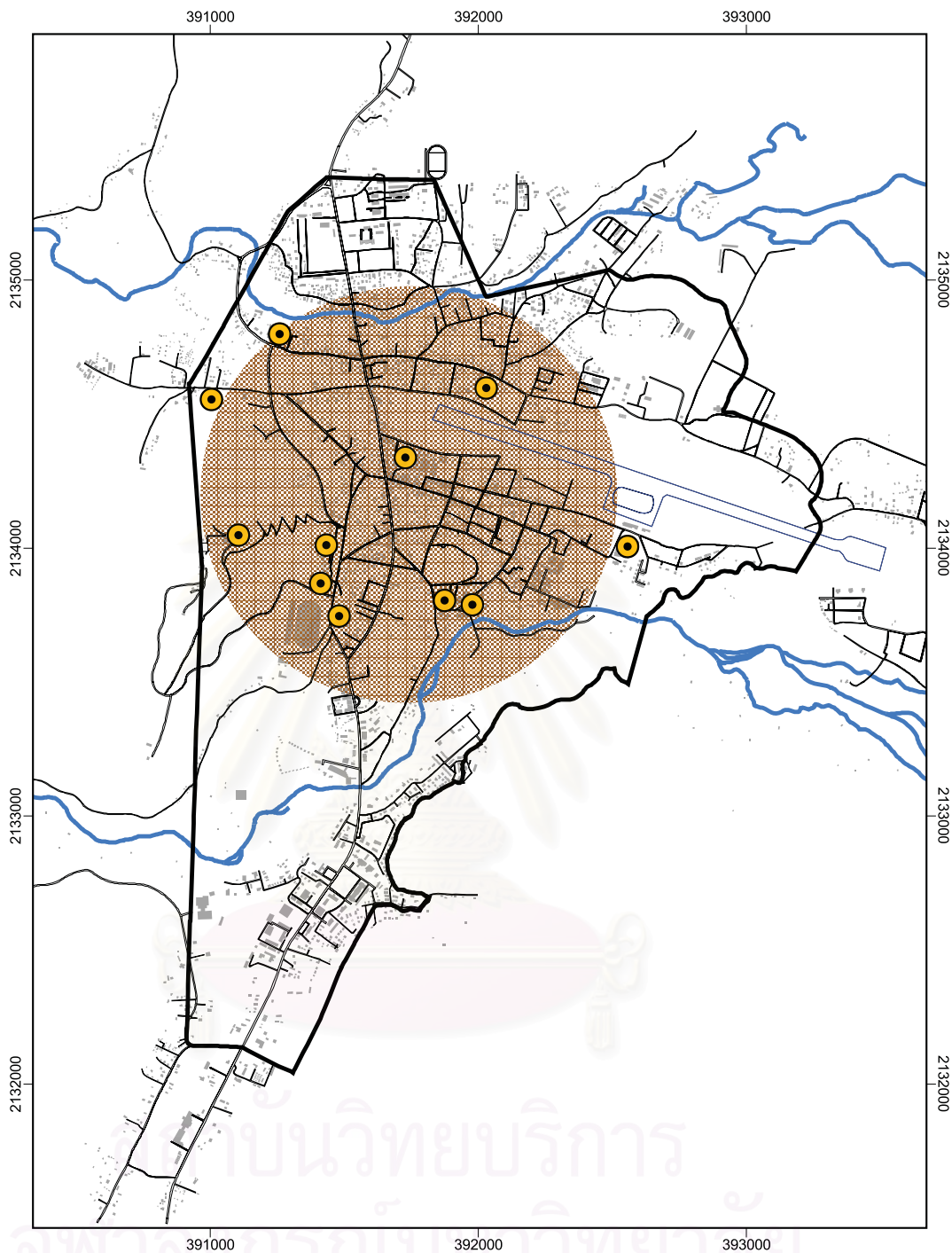

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน แผนที่ 5.20 ภาพสรุปการเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ที่ดินของเมืองแม่ฮ่องสอน	
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน แหล่งน้ำ	ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง พาณิชยกรรม พื้นที่เกษตร สถาบันราชการ สถาบันศาสนา
ภาควิชาการวางผังภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
0.2 0 0.2 0.4 กม.	
ที่มา : ผู้วิจัย 2550	

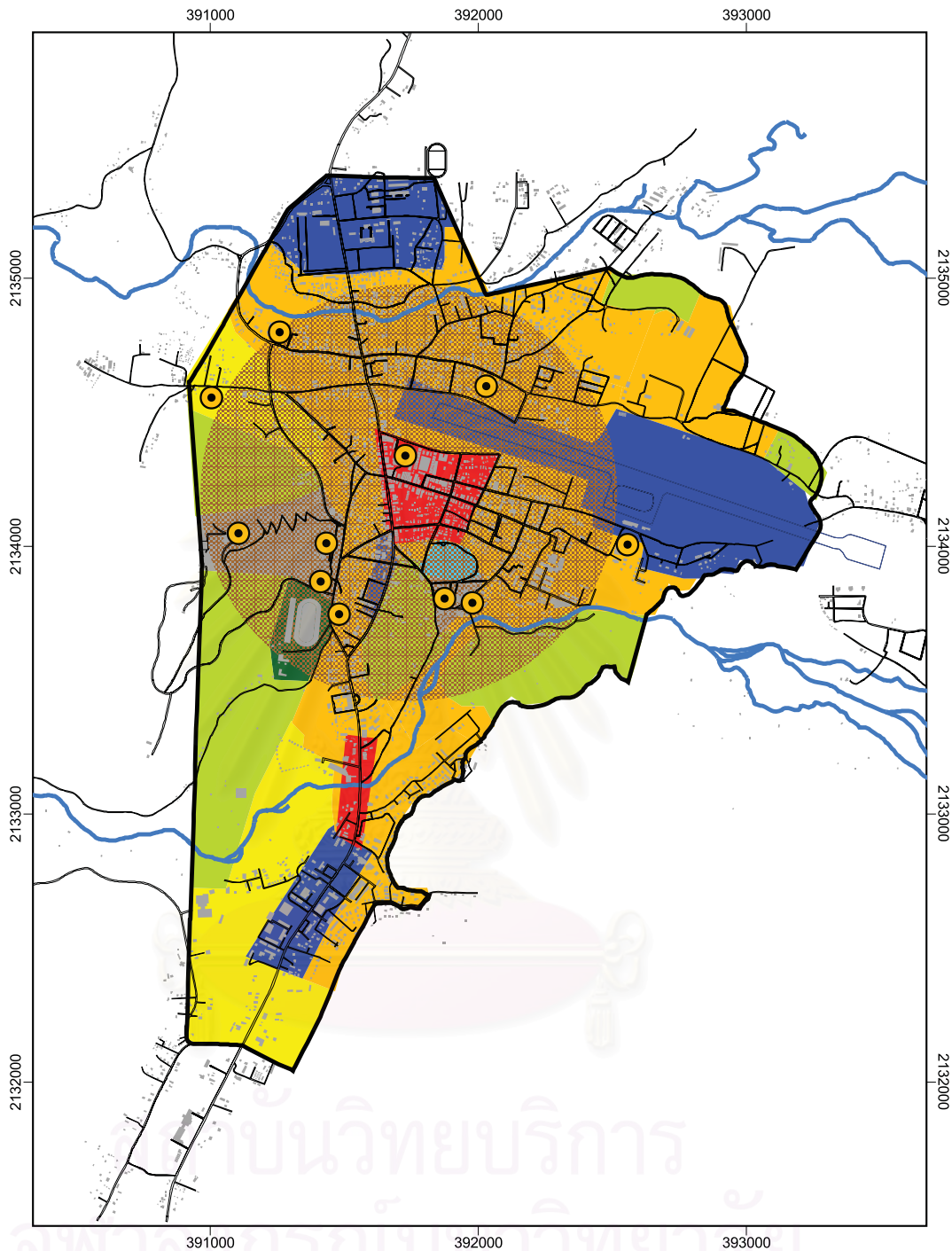
รูปแบบสิ่งปลูกสร้างของเมืองแม่ฮ่องสอน

ภาพที่ 5.36 เปรียบเทียบรูปแบบสิ่งปลูกสร้างของเมืองแม่ฮ่องสอน

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน แผนที่ 5.21 ภาพสรุปการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งปลูกสร้างของเมืองแม่ฮ่องสอน		ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน แหล่งน้ำ	วัด บริเวณสิ่งปลูกสร้างเดิม	0.3 0 0.3 0.6 กม.	
ที่มา : ผู้วิจัย 2550			

วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน แผนที่ 5.22 ภาพสรุปการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน	
สัญลักษณ์ เขตเทศบาล ถนน แหล่งน้ำ วัด บริเวณสิ่งปลูกสร้างเดิม	ที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย ที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง พาณิชยกรรม พื้นที่เกษตร สถาบันราชการ สถาบันศาสนา
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
ที่มา : ผู้วิจัย 2550	

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนสามารถสรุปผลการศึกษาเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการทำวิจัยที่ได้กำหนดไว้แล้ว โดยในการศึกษาได้นำเอากรอบแนวความคิดการวิจัยมากำหนดแนวทางการศึกษากับเมืองแม่ฮ่องสอน ทำให้ได้ทราบการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนและปัจจัยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ในการศึกษาทำให้ทราบถึงลักษณะของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนด้านต่างๆ ทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากการวิเคราะห์ในบทที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่า โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนยังคงลักษณะแบบแผนไทยใหญ่ไว้ได้ แม้ไม่ทุกด้านก็ตาม ซึ่งในด้านที่คงไว้และเห็นได้ชัดเจนที่สุด ได้แก่ วัด ส่วนบ้านไทยใหญ่แม้หายไปเป็นจำนวนมากแต่ในส่วนที่ยังเหลือก็ยังคงสร้างบรรยากาศให้กับเมืองได้ ทั้งนี้ หากเปรียบเทียบกับเมืองอื่นที่มีบทบาทในลักษณะเดียวกันจะพบว่าเมืองแม่ฮ่องสอนนั้นเปลี่ยนแปลงน้อยและยังรักษาเมืองตลอดจนบรรยากาศของเมืองทางวัฒนธรรมไว้ได้ดี แต่ถ้าหากเปรียบเทียบกับพัฒนาการของเมืองตั้งแต่อดีตมานั้น ถือได้ว่าเมืองแม่ฮ่องสอนมีการเปลี่ยนแปลงไปมาก โดยเฉพาะการพัฒนาเมืองให้มีบรรยากาศของการท่องเที่ยว โดยเกิดร้านอาหารกลางคืน โรงแรม เกสเฮาส์ ป้ายต่างๆ ศาลาประชาสัมพันธ์ อันเป็นสิ่งใหม่ๆ ที่เพิ่มเข้ามา ซึ่งเป็นไปตามบทบาทของเมืองในยุคปัจจุบัน และประชาชนในเมืองก็ต้องปรับเปลี่ยนไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ และที่เปลี่ยนแปลงมากแต่อาจยังให้ความสนใจน้อย คือ การขยายพื้นที่เมืองออกไปเท่าที่ลักษณะภูมิประเทศจะเอื้ออำนวยตามความต้องการพื้นที่อยู่อาศัย ส่งผลให้พื้นที่ป่าและเกษตรกรรมของเมืองลดลงอย่างมาก

ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่เกิดขึ้น เป็นผลมาจากปัจจัยด้านนโยบายของรัฐที่เข้ามาพัฒนาเมือง ปัจจัยในการเติบโตของเมืองในอดีตด้านภูมิประเทศ ศาสนา และคติความเชื่อไม่ใช่เหตุปัจจัยในการกำหนดกายภาพของเมืองอีกต่อไป ซึ่งในอดีตปัจจัยเหล่านี้มีความสัมพันธ์และสอดคล้องไปตามวิถีชีวิตของชาวไทยใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอน แต่ปัจจุบันกลายเป็นปัจจัยภายนอกด้านอื่นๆ เข้ามากำหนดแทนปัจจัยเดิมที่เคยกำหนดมาก่อน อย่างไรก็ตาม สภาพบ้านเรือน วิถีชีวิต ของชาวไทยใหญ่ในเมืองแม่ฮ่องสอนยังปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงไปมากแล้วก็ตาม เนื่องจากองค์ประกอบทางกายภาพที่มี

เอกลักษณ์เหล่านี้แม้จะสูญหายไปตามกาลเวลาแต่ก็เป็นสิ่งที่ต้องการรักษาไว้เพื่อการพัฒนาเมืองในยุคปัจจุบัน

6.1 สรุปผลศึกษา

6.1.1 ภาพรวมการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน

6.1.1.1 ลักษณะภูมิประเทศและอาณาเขต

ภูมิประเทศเป็นลักษณะที่ราบเชิงเขา ใกล้เคียงน้ำ ซึ่งสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยใหญ่ ในยุคแรกจึงเกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนของชาวไทยใหญ่ และในยุคต่อมา การตั้งถิ่นฐานที่เปลี่ยนไป ส่งผลให้อาณาเขตที่เคยมีเพียง 1.5 ตารางกิโลเมตร ขยายไปเต็มพื้นที่ราบตามสภาพภูมิประเทศที่มีอยู่ ซึ่งเกินกว่าขอบเขตของเทศบาลซึ่งมีพื้นที่ 6 ตารางกิโลเมตร การตั้งถิ่นฐานจากที่เคยตั้งรวมเป็นกลุ่มบ้านในอดีตแต่การตั้งถิ่นฐานในปัจจุบันเกาะตามถนนและโครงสร้างพื้นฐานทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงเกิดจากนโยบายการพัฒนาเมืองที่ส่งผลให้มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของประชากรมากขึ้น จึงเกิดการขยายตัว อย่างไรก็ตามสภาพภูมิประเทศของเมืองแม่ฮ่องสอนก็เป็นตัวกำหนดแนวการขยายตัวของเมืองเช่นกัน เนื่องจากสภาพพื้นที่ราบที่ขยายตั้งเป็นไปในทางทิศใต้และทิศเหนือ ไม่สามารถขยายไปทางแนวราบหรือทิศตะวันตกและตะวันออกได้เนื่องจากพื้นที่ถูกขนาบด้วยภูเขาสูงทั้งสองด้าน

6.1.1.2 ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน

ในยุคแรกชาวไทยใหญ่ทุกบ้านมีส่วนในการสร้างโครงสร้างพื้นฐานและเส้นทางคมนาคม โดยกำหนดรูปแบบไปตามสภาพภูมิประเทศของพื้นที่และความต้องการขั้นพื้นฐานเพื่อการใช้สอย ได้แก่ ระบบน้ำไหลหน้าบ้านหรือร่องน้ำที่มีขนานไปทั้งสองฝั่งกับถนน ส่วนถนนก็มีขนาดสัมพันธ์กับบ้านและพาหนะในยุคแรก คือ เกวียน หรือ ช้าง

การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในยุคที่มีการสร้างถนนเชื่อมโยงในเมืองและนอกเมือง ทำให้รูปแบบถนนขยายออกไปตามความต้องการตั้งถิ่นฐาน ถนนภายในเมืองเดิมมีการปรับปรุงพื้นผิวถนนแต่ไม่ขยายขนาดของถนน ทำให้ยังมีถนนเก่าเกือบทุกเส้นที่ใช้สัญจรมาจนถึงปัจจุบันซึ่งทำให้ยังคงรูปแบบบริเวณตัวเมืองเดิมไว้ให้เห็นได้ จากหลักฐานภาพถ่ายทางอากาศของเมืองในยุคปัจจุบัน นอกจากนี้การมีสนามบินทำให้การคมนาคมสะดวกรวดเร็ว แต่เป็นทางเลือกที่เสียค่าใช้จ่ายสูง อย่างไรก็ตามการคมนาคมทางอากาศช่วยขจัดข้อจำกัดทางด้านภูมิประเทศที่เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางได้ดี

ในด้านโครงสร้างพื้นฐานที่เดิมมีร่องน้ำไหลหน้าบ้านเพื่อการอุปโภคบริโภคน้ำในชีวิตประจำวันต้องเปลี่ยนแปลงบทบาทไปให้เข้ากับยุคปัจจุบันกับขนาดของเมืองที่ใหญ่โตขึ้น นั่นหมายถึงปริมาณของคนเพิ่มขึ้น ดังนั้นระบบเดิมที่เคยมีมาไม่สามารถรองรับต่อการเปลี่ยนแปลงนี้

ได้ จึงเกิดเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ไป รวมถึงการเพิ่มขึ้นของสาธารณูปการที่สำคัญต่อประชาชนในด้านคุณภาพชีวิต

6.1.1.3 รูปแบบการใช้ที่ดิน

การใช้ที่ดินในยุคแรกยังเป็นการใช้ที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของเมืองอยู่ มีการใช้ที่ดินน้อยประเภทและชัดเจน ไม่สลับซับซ้อน พื้นที่ภายในตัวเมืองเป็นพื้นที่อยู่อาศัย รองลงมาได้แก่ ศาสนสถาน พาณิชยกรรม ซึ่งไม่กระจุกตัวหนาแน่นและขยายตัวออกไปดังเช่นในปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงของเมืองแม่ฮ่องสอนที่เกิดจากการสร้างโครงข่ายเชื่อมโยงภายในพื้นที่และนอกพื้นที่ ทำให้เข้าถึงเมืองได้สะดวกมากขึ้นกว่าเดิมที่มีการเข้าถึงได้ยาก พื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงมากคือบริเวณศูนย์กลางเมืองเดิมที่หนาแน่นขึ้นและมีประเภทการใช้ที่ดินประเภทพาณิชยกรรม แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นย่านของบ้านไทยใหญ่ที่มีจำนวนมากของ บริเวณทิศใต้และทิศเหนือที่มีการขยายของสิ่งปลูกสร้างไปเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นพื้นที่ศูนย์ราชการจังหวัดและทำให้เกิดพื้นที่พาณิชยกรรมแห่งใหม่ของเมืองเพิ่มขึ้น ซึ่งเหล่านี้จะเห็นการเปลี่ยนแปลงชัดเจนอย่างรวดเร็วในยุคปัจจุบัน

ส่วนการใช้ที่ดินประเภทศาสนสถานนั้น วัดไม่มีการเปลี่ยนแปลงในด้านพื้นที่และจำนวนแต่มีการเปลี่ยนแปลงในด้านรูปแบบอาคารที่สวยงามขึ้นและบทบาทของวัดมากกว่า

6.1.1.4 รูปแบบสิ่งปลูกสร้าง

สิ่งปลูกสร้างหรืออาคารมีการเปลี่ยนแปลงไปทุกยุคสมัย ได้แก่ บ้านเรือน อาคารร้านค้า ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวขึ้นอยู่กับสภาพการใช้ที่ดินและประโยชน์ใช้สอย รวมทั้งสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การปกครอง เทคโนโลยีต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป แต่สิ่งที่ยังคงอยู่ทุกยุคทุกสมัย ได้แก่ วัดและศาลเจ้าเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดนั้นยังตั้งอยู่และกระจายอยู่ทั่วเมืองแม่ฮ่องสอน และสัมพันธ์กับป้อมหรือกลุ่มบ้าน ซึ่งพบลักษณะดังกล่าวในบริเวณขอบเขตเมืองเดิมหรือใจกลางเมืองแม่ฮ่องสอนในปัจจุบัน

6.1.2 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง

นโยบายของรัฐในการพัฒนา

นโยบายการพัฒนาของรัฐด้านโครงสร้างพื้นฐานทำให้เกิดการสร้างและขยายเมือง ซึ่งเป็นนโยบายรัฐในการพัฒนาประเทศ ในช่วงยุคที่สองที่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองระดับประเทศ และมีการจัดรูปแบบการปกครองท้องถิ่นทั่วทุกจังหวัด โดยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2505-2509) เป็นแผนนำในการวางรากฐานการพัฒนาประเทศ ทำให้เกิดการขยายตัวของเมือง และมีการสร้างเส้นทางคมนาคมเพิ่มขึ้น ส่งผลให้รูปแบบเมืองเปลี่ยนไป

และยังคงพัฒนาต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันและเกิดการเปลี่ยนแปลงต่อไปตามปัจจัยของยุคสมัยนั้นๆ

ในการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อเมืองได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สัมพันธ์กับศาสนาและคติความเชื่อในบางประการของชาวไทยใหญ่ในเมือง ซึ่งทำให้โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของเมืองสูญหายไป เช่น ประตูกับทิวที่ตั้ง โครงสร้างและรูปแบบของกลุ่มบ้านที่มีถนนเป็นตัวนำแทน ส่วนองค์ประกอบทางกายภาพที่เหลืออยู่ ได้แก่ วัด ศาลเจ้าเมือง บ้านเรือนไทยใหญ่แบบประยุกต์ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของเมือง

ในด้านนโยบายด้านการท่องเที่ยวซึ่งกำหนดโดยรัฐซึ่งดำเนินการโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ท.ท.ท.) เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของเมืองแม่ฮ่องสอน โดยส่งเสริมให้เป็นจังหวัดท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรมประเพณี ส่งผลให้เกิดการพัฒนาปรับปรุงเมือง โดยมีโครงการปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในเมืองด้านต่างๆ ทั้งการเพิ่มบริเวณสวนสาธารณะ การตกแต่งถนนด้วยดอกไม้ การจัดทำป้ายบอกทาง ไฟถนน ให้มีสัญลักษณ์ตามเอกลักษณ์ชาวไทยใหญ่ เพื่อรองรับการท่องเที่ยว และยังส่งผลให้มีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมตัดถนนเพิ่มขึ้น อาคารที่พัก บ้านเรือน ร้านค้ามีจำนวนเพิ่มขึ้นและทำเพื่อบริการนักท่องเที่ยวมากกว่าเพื่อประชาชนในเมือง เป็นต้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนทั้งทางกายภาพและวิถีชีวิตจากที่เคยเป็นเมืองสงบในหุบเขา

6.2 สรุปภาพรวมการเปลี่ยนแปลง

จากการศึกษาวิจัยโดยภาพถ่ายทางอากาศทั้ง 3 ช่วง นี้คือ พ.ศ. 2497, 2520 และ 2545 สรุปให้เห็นภาพโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พบว่าเมืองมีการเปลี่ยนแปลงด้านการขยายอาณาเขตออกไปมาก มีการเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ที่ดินอย่างเห็นได้ชัดที่สุด และสิ่งปลูกสร้างภายในเมืองมีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะการกระจายตัวของสิ่งปลูกสร้างใหม่ๆ ที่เพิ่มขึ้น และการเปลี่ยนทางรูปแบบ วัสดุ และความสูง ทั้งนี้สามารถวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่การเสนอแนะเชิงนโยบายได้ ดังนี้

1) ศักยภาพของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพในอดีตกับยุคปัจจุบัน

ภาพแผนที่แสดงให้เห็นว่า หากมองภาพกว้างของทั้งเมืองแม่ฮ่องสอนในปัจจุบันพบว่าตัวเมืองเดิมตั้งอยู่ในเมืองที่ขยายออกไปทุกทาง เห็นได้ว่ายังสามารถรักษารูปแบบไว้ได้อยู่ เนื่องจากยังเห็นพื้นที่บริเวณตัวเมืองเดิมของเมืองแม่ฮ่องสอนได้ชัดเจนทั้งขอบเขตเมือง รูปแบบถนน และสิ่งปลูกสร้าง อันได้แก่ วัด ศาลเจ้าเมือง บ้านเรือนไทยใหญ่ พบว่า การใช้ที่ดินในปัจจุบันเปลี่ยนเป็นพื้นที่ประเภทพาณิชยกรรมแต่วัด ศาลเจ้าเมือง และบ้านเรือนไทยใหญ่ยังมีปรากฏให้

เห็นอยู่มาก แม้ว่าบ้านไทยใหญ่จะถูกรื้อถอนหรือเป็นแบบประยุกต์ไปแล้วก็ตาม แสดงให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพเดิมที่มีเอกลักษณ์ของชาวไทยใหญ่กับการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย

2) การขยายตัวของพื้นที่เมือง

จากภาพจะเห็นว่า การขยายตัวของเมืองที่ไปทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองนั้น มีการขยายไปทับบริเวณพื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ป่าของเมือง อีกทั้งเมื่อดูจากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2545 ซึ่งมีการสร้างถนนขึ้นใหม่ไปทางทิศตะวันตกทางด้านใต้ของเมือง ซึ่งจะเห็นได้ว่าจะมีการขยายพื้นที่เมืองไปทางนั้น ซึ่งเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางอาณาเขตทุกยุคทุกสมัยจะกินพื้นที่ป่าและเกษตรกรรมรอบเมืองเข้าไปทุกที ส่งผลต่อการลดลงของพื้นที่ป่าในอนาคต

3) การเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งปลูกสร้างที่มีเอกลักษณ์ของเมืองแม่ฮ่องสอน

จากภาพถ่ายทางอากาศแสดงให้เห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการใช้ที่ดิน โดยเกิดพื้นที่ประเภทพาณิชยกรรมอยู่บริเวณใจกลางเมืองหรือบริเวณเมืองเดิม และบริเวณทางตอนใต้ของเมืองเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวของเมือง สำหรับการเพิ่มขึ้นแสดงให้เห็นถึงความแออัดที่จะเพิ่มขึ้น และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเอกลักษณ์รูปแบบอาคาร บรรยากาศของเมือง สิ่งแวดล้อม ตลอดจนสภาพสังคมและวิถีชีวิตของชาวไทยใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอนได้ เนื่องจากลักษณะทางกายภาพกับคติความเชื่อของคนมีความสัมพันธ์ต่อกัน ดังนั้น หากสิ่งใดสิ่งหนึ่งเปลี่ยนแปลงไปย่อมส่งผลต่ออีกสิ่งหนึ่งได้ด้วยเช่นกัน

6.3 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอน

จากข้อมูลข้างต้นและการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญของเมือง เป็นการเสนอแนะเชิงนโยบายเนื่องจากการศึกษาพบว่าปัจจัยสำคัญมาจากนโยบายของรัฐ ดังนั้น เพื่อตอบรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เสนอแนะได้ดังนี้

นโยบายด้านกายภาพ

ในปัจจุบัน เมืองแม่ฮ่องสอนมีบทบาทเป็นเมืองท่องเที่ยวที่สำคัญทางธรรมชาติและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นผลมาจากจุดเด่นของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ได้แก่ สภาพภูมิประเทศ วัด บ้านเรือนไทยใหญ่ ดังนั้น จึงควรกำหนดพื้นที่เป็นบริเวณ เพื่อเฝ้าระวังโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง คือ บริเวณตัวเมืองเดิมทั้งหมด ซึ่งยังคงสภาพไว้ได้อยู่มาก รวมถึงการรักษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยใหญ่-พม่าของเมืองไว้ด้วย

นโยบายด้านเศรษฐกิจ

ในปัจจุบันรูปแบบอาชีพและรายได้ของคนในเมือง มุ่งเน้นไปรายรับจากการท่องเที่ยวทุกปี มีร้านค้า ร้านบริการ ธุรกิจท่องเที่ยวมากมาย ด้านที่พัก บริษัทท่องเที่ยว เกิดขึ้นในเมือง ในตอนกลางคืนมีการจัดบริเวณถนนคนเดิน เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจเมือง ทั้งหมดนี้ มีทั้งคนภายนอกและภายใน ซึ่งจากการสัมภาษณ์พบว่าเจ้าของธุรกิจท่องเที่ยวมักเป็นคนภายนอก ดังนั้น ในการพัฒนาเศรษฐกิจของเมืองจากการท่องเที่ยวควรมุ่งเน้นกระจายให้ทั่วถึง โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับประโยชน์ควรเป็นคนท้องถิ่นมากกว่า เนื่องจากการของนักท่องเที่ยวก็สัมพันธ์กับลักษณะทางกายภาพที่เป็นเอกลักษณ์และวิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรมของคนไทยใหญ่หรือคนท้องถิ่นเป็นหลัก ดังนั้น คนท้องถิ่นจึงควรเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจด้วย

นโยบายด้านสังคม

เนื่องจากเมืองแม่ฮ่องสอนมีชาวไทยใหญ่เป็นประชากรหลักของเมือง ที่มีอิทธิพลต่อลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ดังนั้น การพัฒนาด้านสังคมจึงมีความสำคัญที่สุด โดยควรพัฒนาให้รักษาวิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรม ของชาวไทยใหญ่ไว้ เนื่องจากมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมือง ดังนั้น หากต้องการคงไว้ซึ่งโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองที่มีเอกลักษณ์และเป็นจุดเด่นทางการท่องเที่ยวของเมือง ก็จะต้องรักษาทางด้านสังคมของชาวไทยใหญ่ไว้ เนื่องจากคติความเชื่อและลักษณะทางกายภาพสัมพันธ์กันนั่นเอง ทั้งนี้ การพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอนจึงต้องพัฒนาทั้งเศรษฐกิจและสังคมควบคู่กันไป

ดังนั้น ในการพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอนควรมุ่งเน้นการพัฒนาให้มีความสมดุลทั้ง 3 ด้านเพื่อความยั่งยืนของเมืองแม่ฮ่องสอน

6.4 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาครั้งต่อไป

ควรศึกษาต่อเนื่องในประเด็นที่ว่า การที่ได้ทราบลักษณะการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยจากการเปลี่ยนแปลงดังที่ได้ศึกษามานี้ ควรมีแนวทางวางกรอบนโยบายด้านพื้นที่อย่างไรในการอนุรักษ์เมืองแม่ฮ่องสอนซึ่งมีโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่มีเอกลักษณ์ของชาวไทยใหญ่อย่างเด่นชัด เพื่อให้คงไว้ซึ่งโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของเมืองควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- คณิชา รอดเรืองศรี. ความสัมพันธ์ระหว่างการทำกิจกรรมทางสังคมและการใช้พื้นที่ในชุมชนของชาวไต้หวันเมืองปอน จ. แม่ฮ่องสอน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- คณิชา รอดเรืองศรี. ความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน. ม.ป.ป. (เอกสารไม่มีตีพิมพ์เผยแพร่).
- คาร์ล บ็อค, สมัยพระปิยมหาราช, แปลโดย เสถียร พันธรั้งี และอัมพร จุลานนท์. พระนคร : โรงพิมพ์เพ็ญนคร, 2505.
- จุฬาลักษณ์,งามพรรณ เวชชาชีวะ แปล. ชนชาติไต : สถาปัตยกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไตในสิบสองพันนา. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์, 2534.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์, วิระดา สมสวัสดิ์ และ เรณู วิชาศิลป์, บรรณาธิการ. ไท. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2541.
- ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. การตั้งถิ่นฐาน ทฤษฎีและแนวคิดเพื่อการปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- เฉลิม รัตนทัสนีย์, วิวัฒนาการศิลปสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรีนติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- ญาดา นาคะสิทธิ์. การอนุรักษ์ชุมชนชาวไต้หวันบ้านยางหลวง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนผังชุมชน ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ เจริญเมือง. เมืองในสังคมไทย: กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม. เชียงใหม่: โรงพิมพ์วิฑูรย์, 2542.
- เต็มศักดิ์ ภาณุสุวรรณ. ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกน้อย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- ธิดา สาระยา. รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537.

- เถียรชาย อักษรดิษฐ์, กรกนก รัตนวราภรณ์ และวันดี สันติวุฒิเมธี. ล้านนา จักรवाल ตัวตน
อำนาจ. กรุงเทพฯ: โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร,
2545.
- นพพันธ์ ตาปานนท์. เอกสารประกอบการบรรยายวิชา Urban Planning 2503618. ภาควิชาการ
วางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป.
(เอกสารไม่มีตีพิมพ์เผยแพร่)
- ปราณี ศิริธร. แม่ฮ่องสอน สารคดี ฉบับพิเศษ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, 2536.
- ประสงค์ เขียมอนันต์. วันผังเมืองโลก มิติใหม่ของการพัฒนาเมือง. เอกสารในการสัมมนาเรื่อง
การพัฒนาเมือง: ชุมชนเมืองในแนวอนุรักษ์เสนอที่ศูนย์เยาวชนไทย-ญี่ปุ่น ดินแดง 6
พฤศจิกายน 2546. (เอกสารไม่มีตีพิมพ์เผยแพร่)
- แผนที่มรดกทางวัฒนธรรมนครลำปาง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
ธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม,
2549.
- เพื่อความเข้าใจในแผ่นดิน แม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ : สารคดี หน้า50.
- วรรณศิลป์ พิรพันธุ์. องค์ประกอบของเมือง. ม.ป.ท., 2538. (เอกสารไม่มีตีพิมพ์เผยแพร่)
- วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน.
กรุงเทพฯ : คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการ
อำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542.
- วิภา พูนเพียร. การศึกษาเบื้องต้น องค์ประกอบของความเป็นเมืองของชุมชนในภาคตะวันออก”
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาการวางผังภาค บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2526.
- ศิลปากร, กรม. สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคเหนือ. กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขานุการกรม กรม
ศิลปากร, 2540.
- ศิลปากร, กรม. สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคเหนือประเภทเรือนที่อยู่อาศัย. กรุงเทพฯ : ฝ่ายเผยแพร่
และประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขานุการ กรมศิลปากร, 2540.
- ศรีศักร วัลลิโภดม, สุจิตต์ วงศ์เทศ บรรณาธิการ. ไทยน้อย ไทยใหญ่ ไทยสยาม. กรุงเทพฯ :
พิชเนศพรินติ้ง เซ็นเตอร์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2545.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม : แนวทางการวิเคราะห์และการ
วางแผน. กรุงเทพฯ, 2536.

- สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, เล่ม 12. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย
 ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
- สร้อยดี อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิช
 ซิ่ง, 2539.
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน. สืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน.
 แม่ฮ่องสอน : สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2550.
- สุจิตต์ วงศ์เทศ. สุโขทัยไม่ใช่ราชธานีแห่งแรกของไทย. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยา, 2526.
- สุรพล ดำริห์กุล. วังเมืองและวัดหัววัง : องค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา.
 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- สุรพล ดำริห์กุล. ล้านนา สิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : โครงการสืบสานมรดก
 วัฒนธรรมไทย, 2542.
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา และธีรชัย กำภู ณ อยุธยา. น้ำ บ่อเกิดแห่งจารีตประเพณี
สถาปัตยกรรมและผังเมือง, กรุงเทพฯ : โครงการหนังสือ “ลักษณะไทย” ของธนาคาร
 กรุงเทพ, 2522.
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. น้ำ : บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2529.
- อรศิริ ปาณินท์. สถาปัตยกรรมใต้. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2539.
- อมร รักษาสัตย์. ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: สถาบัน
 บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2513.
- อดิศร เรือลม. ผลกระทบการท่องเที่ยวต่อการพัฒนาเมือง กรณีศึกษาเมืองแม่ฮ่องสอน จ.
แม่ฮ่องสอน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง ภาควิชาการ
 วางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

ภาษาอังกฤษ

- Alan dooby, Conservation and Planning. London: Hutchinson, 1978.
- Harry L. Gamham. Maintaining the spirit of place: A Process for the preservation of
 town character.Mesa: PDA, 1985.
- Roy Worskett, The Character of Towns : an approach to conservation. London : The
 Architectural Press, 1969.
- Nicola Tannenbaum. “The Heart of the Village: Constituent Structures of Shan
 Communities”, Crossroads : An Interdisciplinary Journal of Southeast Asian
 Studies, Special Thai Issue (Part 2) 5, No.1,(1990).

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก
ข้อมูลบุคคลผู้ให้สัมภาษณ์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางแสดงรายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ : เมืองแม่ฮ่องสอน

ชื่อ-สกุล	อายุ(ปี)	อาชีพ/สถานะทางสังคม	วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์	สถานที่(ภายในเมืองแม่ฮ่องสอน)
1. ประเสริฐ ประดิษฐ์	50	ผู้รู้ของจังหวัดแม่ฮ่องสอน / ศึกษานิเทศน์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาแม่ฮ่องสอน เขต 1	14 กันยายน 2550 25 ตุลาคม 2550	สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาแม่ฮ่องสอน เขต 1
2. วิยดา ทงกิตติภักดี	34	นักผังเมือง 5 สำนักโยธาธิการและผัง เมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน	25 ตุลาคม 2550	สำนักโยธาธิการและผังเมืองจังหวัด แม่ฮ่องสอน
3. สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ	60	รองผู้อำนวยการโรงเรียนห้องสอนศึกษา และสถาปนิกท้องถิ่น	26 ตุลาคม 2550 2 กุมภาพันธ์ 2551	บ้านพักอาศัย ถนนขุนลุมประพาส โรงเรียนห้องสอนศึกษา
4. สมบูรณ์ ศิลปนันท์	44	ประธานชุมชนป้อมตากวันออก*****	27 ตุลาคม 2550	ร้านภัทรก๊อปปี้ ถนนชำนาญสุภิตี**
5. บุญยืน คงเพชรศักดิ์	50	นักพัฒนาเอกชน สมาคมฟื้นฟูและพัฒนา ลุ่มน้ำสาละวิน	31 มกราคม 2551	ร้านไบเฟิร์น (ร้านอาหาร) ถนนขุนลุมประพาส
6. สุเทพ นุชทรวง	53	นายกเทศมนตรีเมืองแม่ฮ่องสอน	31 มกราคม 2551	สำนักงานเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน
7. พ.ต.ต. เอก มหาสวัสดิ์	32	สารวัตร ตำรวจท่องเที่ยว***	1 กุมภาพันธ์ 2551	สถานีตำรวจท่องเที่ยว
8. เกษม บุญสงค์	49	สมาชิกสภาเทศบาลเมือง และรอง ประธานเครือข่ายชุมชนเมือง	1 กุมภาพันธ์ 2551	ร้านเกษมโฟโต้
9. วิสูตร บัวชุม	43	หัวหน้าศูนย์ประสานงานการท่องเที่ยว จังหวัดแม่ฮ่องสอน	1 กุมภาพันธ์ 2551	ศูนย์ประสานงานการท่องเที่ยวจังหวัด แม่ฮ่องสอน

ตารางแสดงรายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ : เมืองแม่ฮ่องสอน

ชื่อ-สกุล	อายุ(ปี)	อาชีพ/สถานะทางสังคม	วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์	สถานที่(ภายในเมืองแม่ฮ่องสอน)
10. ธีระ บุญตา	46	พ่อค้าขายข้าวต้มข้างหนองจองคำ	1 กุมภาพันธ์ 2551	บริเวณหนองจองคำ ด้านหน้าวัดจองกลาง
11. วัลลภ ไชยคราม	41	มัคคุเทศก์	1 กุมภาพันธ์ 2551	ร้าน Maehongson Travel Agency.com
12. สมศรี อุดมพานิช	41	เจ้าของร้านขายของที่ระลึกและเป็นคน ดั้งเดิมของเมือง	1 กุมภาพันธ์ 2551	ร้านมณีรัตน์ ถนนขุนลุมประพาส
13. นภาพรธรณ์ เขื่อมโนชาญ	55	ร้านขายของโชร่วย ถนนสิงหนาทบำรุง	1 กุมภาพันธ์ 2551	ร้าน วี เซ็นเตอร์ สุราษฎร์ประเทศ
14. ประพิณ ประยูรวงศ์	97	ข้าราชการบำนาญ/อดีตลูกเขตเจ้าฟ้าองค์ ที่ 4 เป็นผู้ใหญ่ที่นับถือของเมือง	2 กุมภาพันธ์ 2551	บ้านพักอาศัยซึ่งเดิมเป็นหอเจ้าฟ้า ถนนสิง หนาทบำรุง
15. มณี เขียมกระสินธุ์	63	แม่ค้าขนมไทยใหญ่ดั้งเดิม สืบทอดมาแต่ เดิม	2 กุมภาพันธ์ 2551	บ้านพักอาศัย ถนนประดิษฐ์จองคำ
16. สุภาพร วิรัตน์ภรณ์	50	คนท้องถิ่น เจ้าของบ้านไทยใหญ่ / เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไปสำนักงานเขต พื้นที่การศึกษาแม่ฮ่องสอน เขต 1	2 กุมภาพันธ์ 2551	บ้านพักอาศัย ถนนสิงหนาทบำรุง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข
แนวคำถามในการสัมภาษณ์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แนวคำถามในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ในการสัมภาษณ์ได้แบ่งแนวคำถามที่เหมาะสมต่อผู้ถูกสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลึกและชัดเจนถูกต้องตามความรู้ ทำให้สามารถแบ่งกลุ่มกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ และจัดแนวคำถามที่มากน้อยต่างกัน โดยมีแนวคำถาม ดังนี้

1. เมืองแม่ฮ่องสอนในอดีตมีลักษณะกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม อย่างไร ให้เล่าบรรยากาศและกิจกรรมที่ทำและเห็น ตามที่จำความได้
2. ภาพเมืองทางกายภาพทางด้าน อาณาเขต กิจกรรม บ้านเรือน สถานที่และสิ่งปลูกสร้างที่สำคัญ ที่เห็นชัดเจนในอดีต ของเมืองแม่ฮ่องสอน
4. จากอดีตที่จำได้และในปัจจุบัน มีอะไรบ้างที่เปลี่ยนแปลงไป
5. ช่วงเวลาที่เห็นชัดว่าเมืองแม่ฮ่องสอนมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพชัดเจนที่สุด คือช่วงใด
6. ช่วงนั้นลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมเป็นอย่างไร
7. จากช่วงเวลาที่เห็นการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ เกิดจากสาเหตุใด ให้ลองนึกและอธิบาย พร้อมกับชี้ให้เห็นลักษณะทางกายภาพนั้นๆ ที่เปลี่ยนไปตามช่วงเวลา
8. ปัจจุบันคิดว่าอะไรเป็นจุดเด่นของเมือง
9. สิ่งที่คิดว่าเป็นปัญหาเมื่อกายภาพนั้นเปลี่ยนแปลงไป
10. แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองแม่ฮ่องสอน
11. ในปัจจุบันอะไรบ้างทางกายภาพที่เห็นว่าสำคัญและเป็นจุดเด่นของเมือง และไม่อยากจะเปลี่ยนแปลง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ค
ตารางแสดงช่วงเวลาในการลงพื้นที่
และข้อมูลที่ได้จากการสังเกตการณ์ สํารวจ และสัมภาษณ์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางแสดงช่วงเวลาในการลงพื้นที่และข้อมูลที่ได้จากการสังเกตการณ์ การสำรวจ และการสัมภาษณ์

วัน/เดือน/ปี	เป้าหมายการลงพื้นที่และวิธีการ	ข้อมูลที่ได้
ลงพื้นที่ ครั้งที่ 1 8-30 กันยายน 2550	● สำรวจเมือง ด้านลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม ในปัจจุบันของเมืองแม่ฮ่องสอน ● ขอข้อมูลพื้นฐานจากหน่วยงานราชการภายในเมืองแม่ฮ่องสอน ได้แก่ - สำนักงานสถิติจังหวัดแม่ฮ่องสอน - สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน - สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน - สำนักงานเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน - ห้องสมุดประชาชนจังหวัดแม่ฮ่องสอน - ศูนย์ประสานงานด้านการท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอน ● รายชื่อบุคคลสำคัญที่สามารถให้ข้อมูลได้ ทางด้านประวัติศาสตร์เมือง กายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ● สังเกตการณ์ชีวิตประจำ ของชาวไทยใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอน ● สัมภาษณ์แบบไม่เชิงลึกจากบุคคลต่างๆ ในเมืองแม่ฮ่องสอน	● สภาพทั่วไปของเมืองแม่ฮ่องสอน ทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมในปัจจุบัน ● ข้อมูลเอกสารทางด้านประวัติศาสตร์ สถิติ และข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของเมือง ● ข้อมูลสัมภาษณ์เรื่องการก่อตั้งเมือง การตั้งถิ่นฐานของชาวไทยใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอน และที่มาของโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของชาวไทยใหญ่ในเมืองแม่ฮ่องสอน ● รายชื่อบุคคลสำคัญที่สามารถให้ข้อมูลได้ในครั้งหน้า และจะกลับมาสัมภาษณ์ในครั้งถัดไป

วัน/ เดือน /ปี	เป้าหมายการลงพื้นที่และวิธีการ	ข้อมูลที่ได้
	เพื่อทำความเข้าใจเมืองทั้งทางด้าน กายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนวิถีชีวิต ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ● สัมภาษณ์เชิงลึกผู้รู้ในท้องถิ่น 1 ท่าน	
ลงพื้นที่ ครั้งที่ 2 24-28 ตุลาคม 2550	● สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 4 ท่าน ได้แก่ นักวิชาการท้องถิ่น ผู้รู้ในเรื่องประวัติศาสตร์เมือง ชาวไทยใหญ่ดั้งเดิม และผู้เฒ่าผู้แก่ ● ขอข้อมูลภาพถ่ายเก่า เอกสารเก่าๆของเมือง จากวัดในเมืองแม่ฮ่องสอน และนักวิชาการท้องถิ่น ● สัมภาษณ์โดยการถ่ายภาพ สภาพปัจจุบันและร่องรอยทางกายภาพของเมืองในอดีต	● โครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ● สาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ● รูปภาพเก่าๆ ของเมือง และคำอธิบาย ● รูปถ่ายในเมือง ทางด้านลักษณะภูมิประเทศ ถนน อาคาร บ้านเรือน ร้านค้า วัด สิ่งปลูกสร้างต่างๆทางกายภาพที่เห็นได้ชัดภายในเมือง
ลงพื้นที่ ครั้งที่ 3 25 มกราคม – 5 กุมภาพันธ์ 2551	● สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 11 ท่าน ได้แก่ ประชาชนชาวไทยใหญ่ในเมือง ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว และเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ● สังเกตเมืองช่วงฤดูท่องเที่ยว	● ข้อมูลความเห็นด้านการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่เห็นในปัจจุบัน แนวโน้มการเปลี่ยนแปลง และภาพอนาคตของเมืองที่ต้องการ และสิ่งที่ควรระมัดระวังต่อการเปลี่ยนแปลง ● นักท่องเที่ยวและผู้คนจำนวนมากต่างจากครั้งแรกที่มา ซึ่งเป็นช่วงนอกฤดูกาลท่องเที่ยว

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวปัฐมา ชูประเสริฐ เกิดวันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2523 สำเร็จการศึกษาปริญญาสังคมสงเคราะห์ศาสตรบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปีการศึกษา 2546 และเข้าศึกษาต่อในหลักสูตรการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาการวางผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี 2548

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย